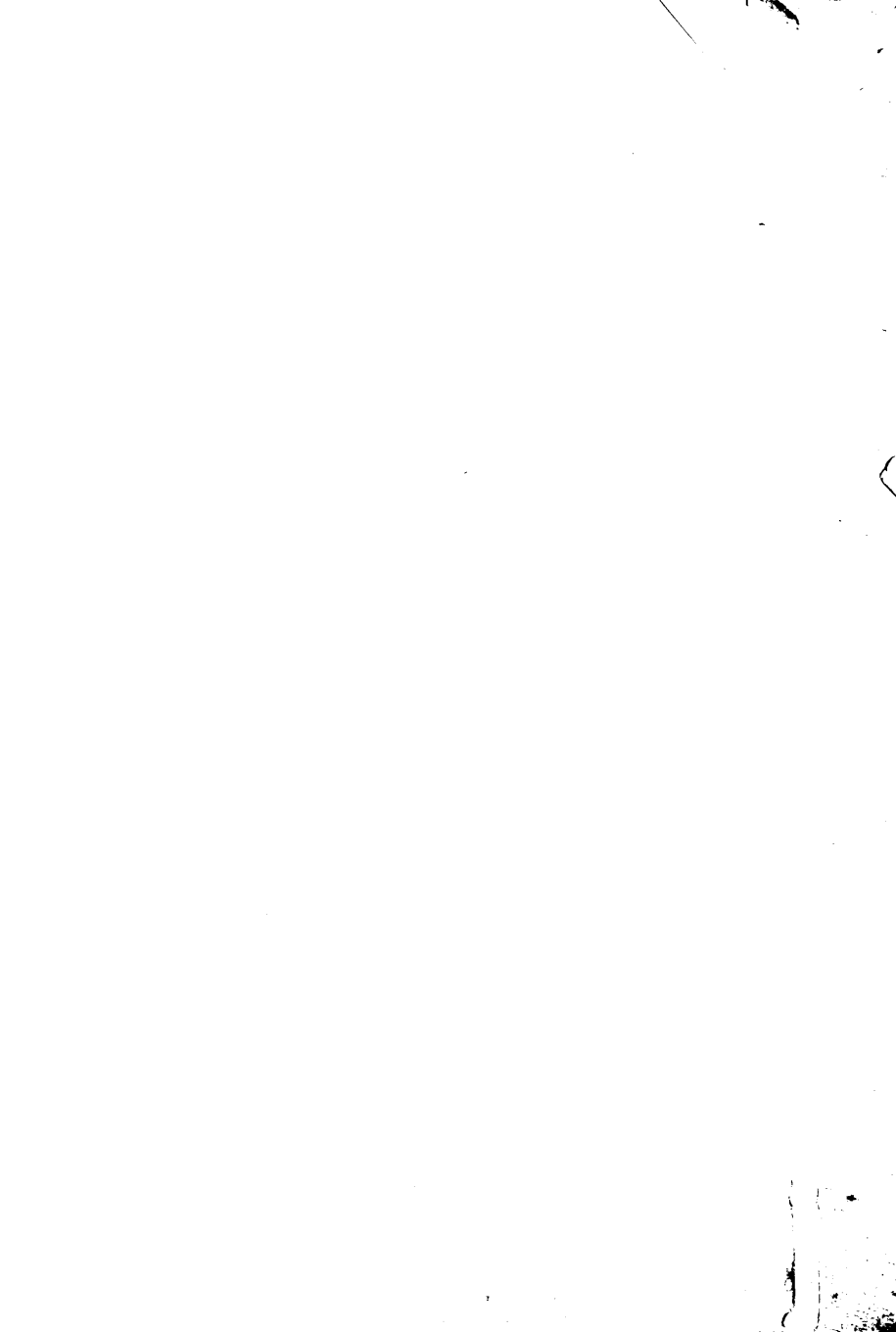
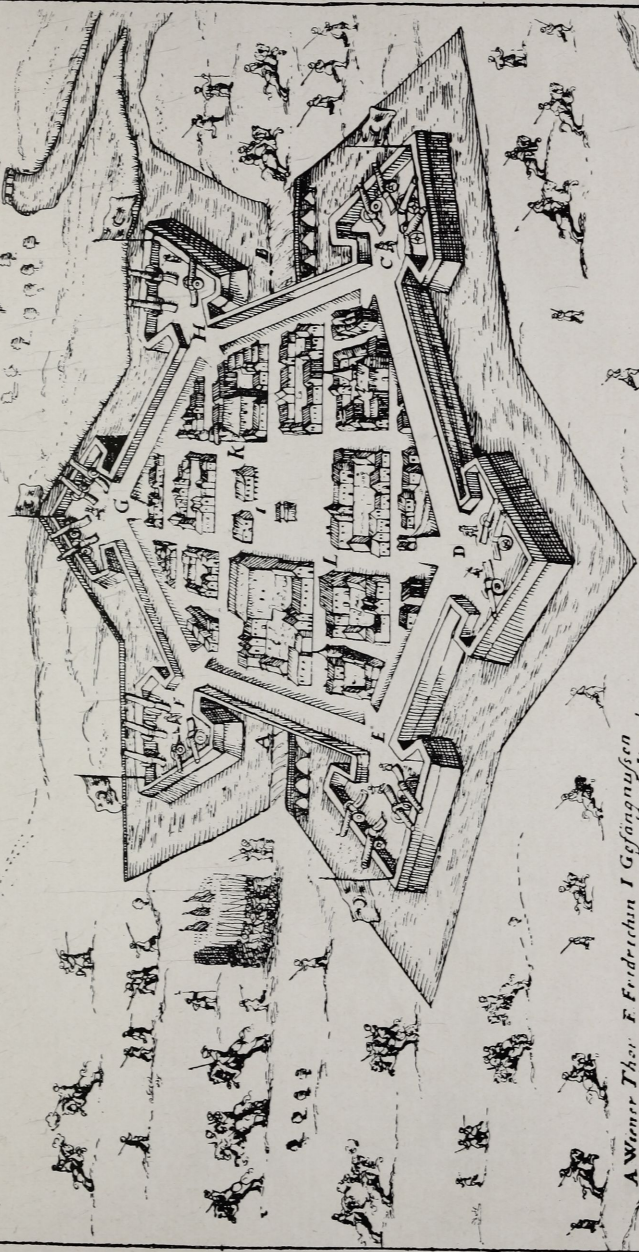

BIBLIOTHECA
B**H**
HUNGARICA
SOMORJA

verloren A 1663

A Wiener Thor F Friedrich I Gefängniß
 B Graner the J Kofferin K Catholisch Kirch
 C Bergschicht G Erlayßin L der Reformierten Kirch
 D Schornst H Böhm M Capuciner

Sd.

*Érsekújvár
multjából*

Írta:

Dr. Haiczl Kálmán

S

Érsekújvár 1932

Winter Esigmond Fia könyvnyomdája

Fórum Társadalomtudományi Intézet
BIBLIOTHECA HUNGARICA - Somorja

Leltári szám: 9480

Előszó.

A XVI. és XVII. század a nagy ellentétek korszaka. A széttépett magyarságnak harcai a nagy elánnal megindult török támadásokkal szemben, a reformáció és ellenreformáció küzdelmei, az uralkodói abszolutizmusnak, meg a rendi dualizmusnak közjogi viszályai adják ezen két századnak történetét. A pénzügyileg, társadalmilag, honvédelmileg leromlott, a közjogi viszályokba merült magyarság kezdetben nem tudta a katonailag pompásan megszervezett törökség támadásait feltartóztatni. Csak két évtizeddel a mohácsi csata után épült ki az a védelmi vonal, amely Győrön, Komáromon, Surányon, Komjáthon, Léván, Korponán keresztül Tokajig húzódott és amelybe 1545-től Érsekujvár is bekapcsolódott.

Szulejmán, a leghatalmasabb török szultán, Mohácsnál azt gondolta, hogy teljesen megtörte a kereszténységnek, a nyugati kultúrának erejét és hogy megnyitotta útját a Duna völgyén keresztül Ausztriába meg Németországba. Azonban ez a katasztrófa nem következett be. A magyarság az újonnan épített, avagy megerősített végvárakba húzódva hőiesen áldozta fel életét, megvédve hazájának földjét, kultúráját, és a másfél századon át tartó küzdelem után a lankadó, fáradt magyar kéz még mindig biztosan fogta a kard markolatát, míg a hódító katonai szervezeten alapuló

török birodalom ott omlott össze a magyar végvárok omladozó bástyáinak tövében.

Érsekujvár erődítményét kétszer alapították: először 1545-ben a Nyitra folyónak balpartján, az esztergomi érseknek léki birtokán; alapítója Várday Pál, esztergomi érsek volt. Saját költségén építtette fel és saját költségén tartotta is fenn. A második vár Rudolf király alkotása; stratégiai okokból a Nyitra folyó jobb partján, a léki várnak háta mögött, az esztergomi érseknek Gyorok nevű birtokán épült 1580-ban. Királyi és érseki áldozatkészségből jött létre és csakhamar a török ellen kiépített védelmi vonalnak egyik legfontosabb bástyáját képezte.

Fontos stratégiai jelentőségénél fogva nemcsak a török elleni harcokban válik szerepe döntő jelentőségűvé, hanem Magyarország és Erdély politikai küzdelmeiben hovátartozása megbillenti a politikai egyensúly mérlegét. Az egységes Habsburg abszolút monarchiának gondolata, amely Tillynek fehérhegyi győzelmével kezdett valóra válni, Boucquoy-nak érsekujvári kudarca után jó két emberöltő messzeségébe tolódott el.

A XVIII. század története harci riadóval kezdődik. Magyarországon a nagy török háborúk után csak letarolt mezők maradtak és Bécs alkalmasnak vélte ezt az időt arra, hogy a nagy Dunai-birodalmat megteremtse, amelynek Csehország letörése után csak a magyar feudális alkotmány állott útjában. Még oly rendszeres és veszedelmes támadást nem intézett az osztrák egyesítési törekvés a magyar alkotmány ellen, mint épen a XVIII. század elején. Az volt a kérdés, hogy a török háborúkban, belső politikai és vallási harcokban megfogyott magyarságban van-e elég fizikai és erkölcsi erő, hogy ellen tudjon állni az udvar veszedel-

mes kísérleteinek. Erre a kérdésre felelt meg a Rákóczi-féle felkelés. Rákóczi Ferenc nyolc éven keresztül harcolt a magyar alkotmányért és ebben a küzdelemben Ersekujvár volt hadműveleteinek észak-nyugati előretolt legfontosabb bástyája: akkor volt leglendületesebb az ő hadviselése, amikor az ujbári bástyákon esténként megszólalt a tárogató és vidám kuruc vitézek énekeltek a tábori őrtüzek mellett.

Ersekujvár hadi történetét és belső életének sok érdekes vonását találja meg dr. Haiczl Kálmán jelen munkájában az olvasó: Fábián, Matunák, Ozorai, Balázs részlettanulmányai után egységes összefoglalásban látjuk a «fortalitium» országos jelentőségű multját.

Munkája kettős tekintetben fontos a történelemtudományban. Fontos azért, mert könyvében a történetirodalomban szétszórtan levő adatokat mind összegyűjtötte, az esztergomi érseki levéltár anyagát teljesen kiaknázta s az egész rendelkezésre álló történeti anyagot szintetikus egységgé foglalta össze. Mindenütt szembetűnő kritikai objektívizmusa egyikévé teszi legértékesebb helytörténeti munkáinknak.

De fontos azért is, mert nagyban hozzájárult a XVI.—XVII. század egyik igen fontos történeti kérdésének, a nagybirtok nemzeti szerepének tisztázásához. A nagybirtoknak fontos katonai feladatai voltak már kialakulásától kezdve: bandériumot kellett kiállítania. Azonban ez a kötelezettség csak esetről-esetre terhelte a birtokost, akkor amikor épen háború volt. A XVI.—XVII. sz. az állandó harcok kora, — mert a hosszú békék is tulajdonképpen a szakadatlan összeütközések egy-egy láncszemei voltak — és a nagybirtok katonai terhei aránytalanul megnagyobbodtak.

Ekkor már a zsoldos katonaság rendre kezd elterjedni, és a bandériumnak kiállításától felmentést kap a birtokos, de a bandérium fejében tekintélyes pénzszeget kell váltságként fizetnie a hadi kincstárba. Az esztergomi érseknek nemcsak két bandérium tartását kellett megváltania, hanem váraiban állandó őrséget kellett tartania még akkor is, amikor a király kivieszi kezéből a várak felett való rendelkezési jogát. Az esztergomi érseknek, a magyar kath. egyház fejeinek, előkelő közjogi méltóságoknak nagy hazafias szerepe, a nagybirtoknak államfentartó jelentősége határozott vonásokban domborodik ki Haiczl Kálmánnak jelen munkájában.

Dr. Haiczl Kálmánnak a XVI—XVII. sz.-ra vonatkozó történelmi munkásságát az esztergomi érseknek iránt érzett nagy tisztelete és szeretete inspirálta, és az érsekségre vonatkozó történelmi kutatások hozták létre kisebb-nagyobb történelmi tanulmányait. Érsekujvárról is az esztergomi érsekség történetére vonatkozó levéltári kutatások közben találkozott, és mint vérbeli történetíró az első történelmi források alapján akarta megismerni a várak az érsekséggel való kapcsolatát. Így jött létre, tisztán történelmi kutatásvágyból a jelen mű, sok-sok esztendő fáradságos munkájának szép eredményeként. Tudományos értékelése a történetkritika feladata, én legfőképp azért írom e sorokat, hogy az elhunyt elődök késő unokáinak, az újváriaknak nevében hálás köszönetet mondjak a tudós szerzőnek Érsekujvár vitézi korszakáról írt szép történetéért.

Érsekujvár, 1933. december 8-án.

Dr. NOSZKAY ÖDÖN.

Érsekujvár vidéke Magyarország történetének első századaiban.

A magyarok ezer év előtti honfoglalásának adatai ma már — azt lehet mondani — teljesen lezáródtak. Az összes külföldi forrásmunkák adataiból a maga teljességében kialakulva előttünk áll az akkori Magyarország képe, a magyarság itteni elhelyezkedése s élete. Talán az egyetlen még eléggé ki nem aknázott forrást alkotják a balkáni, nevezetesen a bulgáriai görög ősrégi kolostorok irattárai, amelyek a történetírás előtt zárva maradtak s amelyekben valószínűleg az ősmagyarságot érdeklő sok adat vár még feldolgozásra. E kolostorokra s a bennük rejtőző történeti kincsekre vagy 20 év előtt az akkori bolgár király hívta fel figyelmemet s azóta a magyar történetírók munkásságukat e területre is kiterjesztették.

Az ősmagyarság letelepedése az új hazában a rendelkezésre álló adatok alapján ma csaknem teljes biztonsággal megállapítható. A későbbi Pozsony, Nyitra, Moson, Győr, Komárom, Esztergom és Hont megyék területén és az Ostmark határos vidékén Szoárd és Lél hadnagyok törzsét találjuk, Hubának nemzetsége — a Szemere nem — pedig a Győr és Komárom megyei Szemerét és a zsitvavölgyi Hubát szállotta meg.¹⁾ A

¹⁾ Hóman-Szegfü. Magyar tört. I. 122.

komárom-megyei Szemerének sz. Mihály templomáról már 1210-ben olvasunk,²⁾ tehát a vidék egyik központjának kellett lennie.

Ezt a nagy területet persze a Szoárd-Lél-Huba törzs és nemzetség csak gyéren népesíthette be, azért később ugyanezen vidéken egyéb telepítések is történtek. Így tudjuk, hogy Udvardon, Besenyőn, a Zsitva és Garam mentén már a 11. században besenyők laktak. A garamszentbenedeki apátságnak 1075. évi alapító levelében ugyanis «villa hudwordiensium bissonorum» és «villa bissonorum ad arandum, nomine tazzar» szerepelnek.³⁾

A második nagyobb telepítés a tatárjárás után történt. IV. Béla király a kunoknak megengedte, hogy Magyarországra visszajöjjenek oly feltétel alatt, hogy megkeresztelkednek. A kereszténnyé lett kunok főbjeinek birtokokat is adott, akik ezáltal a magyar urak sorába léptek. A kunok ennek folytán Barsban Nemcsényig és Maróthig⁴⁾, továbbá Nyitrában és Komáromban is letelepedtek. A Gyoroktól Surányig letelepedett kunok azonban oly rettenetes kicsapongásokat üztek, hogy földjüket, — mint látni fogjuk — elvették tőlük.⁵⁾

Ugyancsak a tatárjárás után kerültek németek is Udvardra, akikről ott lesz szó.

Mint az eddigiekből látható, Érsekujvár vidéké-

²⁾ Monum. Eccl. Strig. I. 195.

³⁾ Knauz. A Garam-melletti szentbenedeki apátság 26.

⁴⁾ Lásd Régi magyar helynevek c. cikkemet. Világosság 1929. 102—103.

⁵⁾ Pauler Gy. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. 265—266.

nek őslakossága a magyarokból, besenyőkből és kunokból alakult ki.

A mai Érsekujvár területén eredetileg négy helység állott és pedig: Gugh, Gyorok, Leék és Nyárhíd. Ha tehát Érsekujvár régi történetét tárgyaljuk, az tulajdonképp e négy helység történetét foglalja magában. Minthogy pedig Érsekujvár és vidéke az esztergomi érsekségnek birtokát alkotta és maga Érsekujvár az érsekség birtokán és költségén épült, nem lesz érdektelen dolog kimutatnom, mikép és mikor került az érsekség e területnek birtokába.

Ugy látszik, e vidéken Surány volt az érsekség legrégebb birtoka, melyről az okmányok már 1152. évben megemlékeznek.⁶⁾ E földjét János érsek 1220-ban Erney bárnak Nyárhíd nevű földjével cserélte fel.⁷⁾ Ez csak birtokrészcsere lehetett, mert 1927. szept. 3-án olvasunk egy újabb birtokcseréről, mely ugyancsak Ernei ispán zeeghi Mocha fia és Ladomér érsek között történt, melynek értelmében az Érsek Surányt Nyárhídiért cserébe adja. Az okmány megjegyzi, hogy az ispánnak e birtoka Nyárhíd és Keszi (Keszew) között fekszik.⁸⁾

Gugh (Gug) valószínűleg ősi birtokosától vette nevét, mert a Gug személynév a régi okmányokban sokszor előfordul. 1245-ben olvasunk először róla, amikor István esztergomi érsek a nyitrai káptalan előtt 10 ezüst márkáért Elek fiától Mothudtól, Botha fiától Ascensio és Endrétől és Dodomezóth fiától Márk és Simontól Gug föl-

⁶⁾ Monum. Eccl. Strig. I. 108.

⁷⁾ U. o. 225.

⁸⁾ U. o. II. 411.

det, az ő örökrészüket örök áron megveszi.⁹⁾ Csak Máté elpusztította, amiért is Tamás érsek 1312. márc. 12-én a veszprémi káptalan előtt tiltakozott.¹⁰⁾ Gughnak egy része a Hunth-Pázmány nemzetségbeli Tamásé volt, aki azt Tamás érseknek bogdányi birtokával elcserélte.¹¹⁾ Ettől fogva Gugh az érsekségé volt és maradt.

G y o r o k (Gorok, Gyruk, Gyrug, Gyurug, Gyroh, Gwrok). Panter Gyula Gyaraknak, Fábíán János Gewrewg-nek, Nyitra vármegye monografiája Görögnek írja. Minthogy az 1549. évi egyházi birtokadózási lajstromban is Gwrok, az Oláhféle összeírásban Gyoroknak s az esztergomi szandzák 1552. évi defterében Gyoroká-nak írják, bizonyos, hogy a helyes elnevezés **G y o r o k**.

Első ízben 1247. jún. 10-én fordul elő. Ivánka fia Endre és Und ispán közt a Wajka földje körül felmerült viszályban István érsek jelenti IV. Béla királynak, hogy a viszály csak úgy intézhető el, ha Wajka földje Und ispáné marad és Endrének más föld — Gorok — adatik. Az egyességet a király jóváhagyja és megerősíti.¹²⁾ Gyorok akkor még lakatlan volt, azért nevezik «terrának», földnek. A király a kunoknak adta, akiktől igen sok és rettenetes kicsapongásaik miatt 1264. okt. 14-én elvette és a Chuth (Csallóköz) szigetén általa alapított sz. Lesták monostornak adományozta. Az adománylevelél Gyorok határait is leírja. Eszerint a Nyitra-folyótól Ábrám ispán¹³⁾

⁹⁾ U. o. 360.

¹⁰⁾ U. o. II. 660.

¹¹⁾ Hgprim. vil. lt. M. 8.

¹²⁾ Monum. Eccl. Strig. I. 367.

¹³⁾ Ez Ábrám ispán a Hunth-Pázmán nemzetség tagja volt, melyről még alább is szó esik.

földje, Udvard, Nyárhid és Megyer, valamint a zabori apátság földje közt terült el. Az okmány szól a Borolh (?) felé vezető útról továbbá Solymos (Soulumus) és Oculman földekről, amelyek nevének ma már nyoma sem maradt. Az országot Nyárhidon át vezetett.¹⁴⁾

Gyoroknak egy része Nyárhid és Udvard között a Hunth-Pázmány nemzetség birtokában volt. A fenti Ábrám ispánnak fia Tamás az érsekségnek birtokait pusztította, a tizedeket elfoglalta és visszatartotta, amivel az érsekségnek 3000 márkára rugó károkat okozott. Lodomér érsek ezért kiközösítette. Majd Máté nádor közbenjárására a kiközösítés alól feloldotta és kártérítési igényét 300 ezüst márkára leszállítva Tamással és fivérével Obichk-nak nevezett Ábrámmal kiegyezett akkép, hogy Gyorok birtokukat kártérítés fejében az érsekségnek átengedik. Mint-hogy azonban Gyorok az egyház többi birtokától messze esik, az érsek azt elcseréli a léki Pázmán fiainak Vencel, István ispánoknak és Domonkosnak bogdáni birtokáért és 220 ezüst márkáért.¹⁵⁾ E Bogdán a Garam mentén Szódó mellett feküdt és a török időkben elpusztult.

A Pázmánok azonban nem soká maradtak Gyorok birtokában. Pázmánfia Istvánnak fia Pethő Csák Máténak zavargásai idején hozzátalazott, a királynak Bajóth várát elfoglalta s a királynak híres (famosi) lovait is elvitte. Ezért a király őt Komárommegyében levő léki, gyoroki és szelecsényi (?) birtokaitól megfosztotta. Időközben Pázmán Pethő magtalanul elhalt, ennél-

¹⁴⁾ Monum. Eccl. Strig. I. 514—516.

¹⁵⁾ Monum. Eccl. Strig. II. 223.

fogva vagyona amugy is a kir. koronára háramlott vissza. A király tehát 1317. okt. 19-én k. adománylevelével e birtokot Tamás esztergomi érseknek személyes tulajdonául adományozta. Az adománylevelél az érsek érdemei között felhozza, hogy a királynak az országba jövele óta sem személyét, sem költségeket nem kimélve, sem birtokainak veszedelmét nem tekintve állandóan és hűségesen kitartott mellette s e hűségben sem halálfenyegetések, sem testvéreinek és rokonainak nyomorúságos halála, sem birtokainak elpusztítása meg nem rendítette. Egyben jogot ad neki arra is, hogy e birtokok felett ugy életében, mint halála esetére szabadon rendelkezessék.¹⁶⁾

Hogy a király Tamás érsekkel szemben ily elismerőleg viselkedett, annak okai a történelemből ismeretesek. Tudjuk, hogy Tamás érseknek igen nagy része volt abban, hogy Róbert Károly a magyar királyi trónt elfoglalhatta. Ő hozta létre a szövetséget a Németujváriak ellen, akiktől sikerült is Esztergomot visszafoglalnia. Az ő érdeméül tudható be, hogy a rákosi országgyűlésen 1307. okt. 10-én az ország főpapjai, főurai és nemesei Károlyt királyukul elismerték és neki hűséget esküdtek. Ő tartotta 1307-ben az udvardi zsinatot, mely nemcsak arról nevezetes, hogy a Boldogasszony tiszteletére minden nap délben és este a harangozást elrendelte, hanem Róbert Károly ügyének is nagy szolgálatokat tett. Trencsényi Csák Máté, a Németujváriak és László erdélyi vajda alkották a királyellenes tábor, akiknek legyőzése csak hosszabb küzdelem és sok vérontás árán sikerült. Csák Mátét az egyházból való kiközösítéssel kétszer is sujtották.

¹⁶⁾ Monum. Eccl. Strig. II. 737.

Trencsényi Csák Máté bosszuját a főpapokon, elsősorban Tamás érseken töltötte ki. Jóságait egymásután elpusztította, kifosztotta, számos templomot, monostort kirabolt és felégetett. Az érseknek berzencei várát, miután másképp bevenni nem tudta, aláásta s úgy foglalta el. Jobbágyait elhurcolta vagy leölette.

Tamás érsek 1312. márc. 8-án a székesfehérvári, márc. 10-én a győri, és márc. 12-én a veszprémi káptalanok előtt tiltakozott Csák Máté erőszakoskodásai és pusztításai ellen. A birtokok közt Berzence várán kívül Nyitra-szérdahely, Bogdán, Gyarmat, Szódó, Kéménd, Farnad, Salló, Tild, Berzseny, Bajta, Leléd, Szalka, Vadkert, Szete, Bernece, Sz.-György, Naszvad, Gúta, Bajcs, Kürt, Gugh és Perbete szerepelnek.¹⁷⁾

Mikép rendelkezett Gyorokkal az érsek? nem tudjuk. A nyitrai káptalannak 1332. okt. 3-án kiadott leveléből látjuk, hogy a káptalan a király rendeletére Csanád esztergomi érseket Gyorok birtokába ellenmondás nélkül bevezette. Jelen voltak Gyulafi László kir. ember, Miklós éneklő kanonok és a szomszédok, nevezetesen a szomszéd Leek villa népei, Mátyás Leek és Gyrug villák tisztje és a plébános.¹⁸⁾ Mátyás mindössze annyit jelentett be, hogy bár a király Gyorokot azelőtt Menul fiának Péternek, az ő urának ad-

¹⁷⁾ U. ott II. 202.

¹⁸⁾ A szöveg: «ac rectorem seu sacerdotem eiusdem ecclesie» tulajdonképen Gyorokra vonatkozik. Minthogy azonban Gyorokon az okmányok templomot később sem emlitenek, Léken pedig 1559—1561-ben is templomot találunk, jogos a feltevés, hogy léki plébánosról van szó.

ta, mégis a király nagylelkűségének hatalmában áll, hogy a birtoktól urát elmozdítsa s azt az érseknek és egyháznak adományozhassa.¹⁹⁾

Az érsekség ekkor nem egész Gyorokot kaphatta meg, mert Menulfia Péternek ugyanott részbirtoka maradt. Minthogy azonban Péter ispánnak léki és gyoroki birtokait az esztergomi érsek birtokai veszik körül és e körülmény az érsek népei és Péter ispán jobbágyai közt állandó zavargásoknak és háborúságoknak vált okozójává, a király, hogy e botrányoknak elejét vegye, beleegyezett abba, hogy Péter ispán gyoroki és léki birtokát az esztergomi érseknek szerdahelyi (Pozsonymegye) birtokával felcserélje. A csereátadás meg is történt. Ámde Péter ispán a király által rábizott feladatnak, hogy Ujvár (Holics) és Berencs határvárait, amelyeket Cseh István erőszakkal elfoglalt s amelyeknek alsó erődítményei lerontattak, hozzárendbe a négy országos tartomány gyűjtéséből — eleget nem tett, sőt pénzvágy által vezéreltetve sem a gyűjtött pénzzel el nem számolt, sem az erődítményeket rendbe nem hozta. Ezzel hűtlenséget követett el és a király kegyét elvesztette. A király őt e kettős büntényeért minden javadalmától, így Szerdahelytől is megfosztotta és 1335. máj. 14-én kelt adománylevelében a két vár rendbehozatala végett Szerdahelyt az érseknek és érsekségnek adományozza 200 bécsi márkáért, mely összeg a nevezett várak rendbehozatalára fordítandó.²⁰⁾ Az érsek ezen összeget István kir. főlovászmester, Ujvár várnagya kezeihez 1338. márc. 29-én le is fizette.²¹⁾

¹⁹⁾ Mon. Eccl. Strig. III. 215.

²⁰⁾ Monum. Eccl. Strig. III. 260.

²¹⁾ U. o. III. 306.

Többet ezután Gyorokról soká nem olvasunk, jóléül annak, hogy az érsekség azt háborítatlanul birtokolta.

L é k (Leek) a leeki Pázmán családnak birtoka volt 1317-ig, mely évben — mint már említettük — Gyorok és Szelecsénnyel együtt Tamás esztergomi érsek kapta meg. Az érsek halála után Menulfia Péteré lett, majd 1335-ben Gyorokkal együtt csere utján az érsekség birtokába került.

N y á r h i d. Eredetileg a Berench nemzetségbeli Malsa fiának Miklósnak birtoka. Mikor azonban latorságon érték s emiatt halállal lakolt, IV. Béla király az ő birtokait, nevezetesen: a két Bölgyént (Belgyan), Szelcsént (Schelchan) és 2 Nyárhid villát Nyitrában István ispán országbirónak adományozta azon szolgálatai elismeréséül, melyeket gyermekkorától Endre királynak, valamint fivérének Endrének, Galicia hercegének és IV. Bélának a tatárjárás alatt és utána a tengerparton hűségesen teljesített.²²⁾ Ekkor azonban az esztergomi érseknek is volt valamelyes részirtoka Nyárhidon, melyért — mint láttuk — surányi földjét adta cserébe. IV. Béla király kunokat telepített le benne, akitől azonban Gyorokkal együtt 1264. okt. 14-én elvette s a csuthi monostornak adományozta. Atyja alapítólevelét V. István király 1272. márc. 21-én kelt oklevelében megerősítette s itt olvassuk Nyárhidnak tartozékait is, nevezetesen: Surány helységet, Gyorok, Tormásköz és Hídhelen, továbbá Luaz, Orbán, Scurug, Machard, Busman és Kucha földeket.²³⁾

²²⁾ Hazai okmánytár VIII. 45.

²³⁾ Monum. Eccl. Strig. I. 593.

1291-ben III. Endre király a csuthi monostornak nyárhidi birtokát Bors és Othroknak adományozza, akik a szépesi monostort helyreállították s a csuthi monostornak kárpótlásul Bodrog megyében Borcan villát adja.²⁴⁾ Ekkor lépett közbe Ladomér érsek és 1295. márc. 27-én a király engedélyével Jánossal, a chuthi premontreiek prépostjával oly csereszerződésre lépett, mely szerint a prépost Nyárhidat, e nagy és terjedelmes birtokot, mely azonban majdnem lakatlanná lett, minden tartozékával, hasznával és jogaival egyetemben úgy, miként azt a monostor IV. Béla királytól kapta és birtokolta, felcserélte Ladomér érseknek s az érsekségnek Tolna és Sümeg vármegei birtokaival.²⁵⁾ Az erről szóló okiratot az érsek u. a. évi május 12-én újból kiállítja s itt olvassuk, hogy Nyárhidon a rablók pusztításai következtében alig 5 kis ház — inkább kunyhó — maradt meg.²⁶⁾

1297. szept. 3-án pedig Ladomér érsek Mocha fiával Erneyi (Erneey) ispánnal újabb csereszerződést kötött. Surányi megmaradt birtokát felcserélte az ispánnak nyárhidi birtokával.²⁷⁾

A fentiekből látható, hogy két Nyárhidról van szó. Az egyik a vidéknek legfontosabb községe és központja a hozzátartozó telepeknek és földeknek. Ez a kun telepítvény, amelyet a csuthi monostor kapott adományba. A másik Nyárhid csak birtok, possessio, amelyet az érsekség Suránnyal felcserélt és — miként az 1297. évi ok-

²⁴⁾ U. o. II. 302.

²⁵⁾ U. o. II. 366.

²⁶⁾ U. o. II. 370.

²⁷⁾ U. o. II. 411

irat mondja — Nyárhid és Bánkeszi (Kzew) közt feküdt.

Nyárhidnak vámja is volt, melynek egy része a zobori apátot illette. Csanád esztergomi érsek 1349. febr. 9-én a zobori konvent előtt az apáttal oly egyességre lépett, hogy az érsek a nyitrai területen egyes birtokok után járó és vitákra alkalmat szolgáltató dézsmát az apátnak engedi át, viszont az apát Kér nevű részbirtokát, mely az érsek hasonló nevű birtokának szomszédja és folytatása, 12 jobbágytelekkel s az összes jogokkal és jövedelmekkel, továbbá sz. Kelemennek kötemplomával együtt, valamint a nyárhidi vámnak az apátot megillető részét is az érseknek engedi át.²⁸⁾

Ladomér érseknek 1927. évi csereszerződését 1374-ben Lajos király átírja és megerősíti.²⁹⁾

Nyárhid azóta az érsekségnek birtoka. A 14. században már plebániája is volt, mert a pápai tizedjegyzékben előfordul Nharsit név alatt.

T a r d o s k e d d. Első ízben Tardas keddi néven mint terra, azaz lakatlan terület szerepel 1236-ban.³⁰⁾ A sz. keresztről nevezett ausztriai ciszterciek birtoka volt. Nevezett monostornak szerzetesei Henrik és Konrád, B. apátjuk és a konvent nevében a monostor tulajdonát képező Turdaskeddi birtokot Nyitra vármegyében Ladomér esztergomi érseknek cserébe adták az érsekség pozsonymegyei Parachan (Prácsa) nevű birtokáért. III. Endre király 1297. jun. 11-én a cserét

²⁸⁾ Monum. Eccl. Strig. III.672.

²⁹⁾ Prim. vil. lt. M. 18. Transs. 10. 35.

³⁰⁾ Mon. Eccl. Strig. I. 319.

megerősítette.³¹⁾ Ugyanerről Bertold apát 1297. június 24-én külön oklevelet állít ki, mely a monostort a passauai egyházmegyében levőnek mondja, a birtokot pedig köznyelven «Tordoskreddi» néven nevezi.³²⁾ Ladomér érsek ugyane cseréről 1297. június 16-án állítja ki az oklevelet a káptalannal való ünnepélyes tárgyalás és megfontolás után.³³⁾ Tamás érsek az oklevelet 1317. aug. 23-án az esztergomi káptalannal együtt átírja és pedig német nyelven, mert ott többnyire németek laknak és hogy föbben megérthessék.³⁴⁾

Tardoskredd tehát azóta az érsekségnek birtoka.

U d v a r d (Wdword, Wduord, Uduord, Odword, Odward, Odword, Wdward, Odwarth, Oduard, Wdwarth, Odort). Királyi udvarnokok lakták, neve is innen származott. A 11. században bessenyőket telepítettek le benne és 1075-ben a garamszentbenedeki apátság megalapításakor már Udvard mint «villa hudwordiensium bissenorum» szerepel. Udvard két részből állott. Egyik a bessenyőtelepítvény volt, ahol I. Gécse király a garamszentbenedeki apátságnak 72 ekényi földet adományozott. Másik, ősbibb része I. Gécse király birtoka maradt, ahol kúriája, 20 házhelye, 40 ekényi földje és sz. Márton tiszteletére kápolnája volt. Egy 1512. évi levél pedig a kúrián kívül sz. László király és Gécse házaról is tesz említést. Mind ezt Gécse király az apátságnak adta. A kápolna Udvardon kívül alighanem a mai kálváriahegyen állott és kétségkívül itt volt a kúria is. A husz

³¹⁾ U. o. II. 402.

³²⁾ U. o. 404.

³³⁾ U. o. 794.

³⁴⁾ U. o. 735—736.

házhely azonban Udvard községben volt. A kápolna körül idők folytán sz. Mártonról nevezett külön helység is keletkezett.³⁵⁾

Ezek előrebocsátása után Udvard története is érthetővé válik.

1228-ról olvassuk, hogy a garamszentbenedeki apátság udvardi jobbágysai fellázadtak és az engedelmességet megtagadták. Mikor Cena apát panaszára Udvard község elüljáróit a király maga elé idézte, mert a panasz szerint ők tartották vissza a szolgálkat és a 40 ekényi földet, — azt felelték, hogy az apátnak Udvard községben semmi birtokrésze nincsen. A király a vizsgálatot elrendelte s a kitűzött határidőre az apát nemcsak a privilegiális levelet felmutatta, hanem tanukra is hivatkozott. A király ítélete akkép szólt, hogy a hűtlen jobbágyok félig leborotvált fejjel adandók vissza az apátnak. Az okmány a hűtlen szolgálk neveit is feljegyzí: Fenerus, Scintha, Prodit, Monchu, Chuda, Boscoy, Pál, Sica, Zothmar, Tvrda, Scesa, Pál, Benedek, Esav, Jakob, Vsud, Maraz, Tamás, Morouth, Sumba, Chece, Mog, Peth, Sibolth, Nanas, Pethus, Olsod, Bodou, Potho, Crusc, Selden, Zezer, Zousa, Péter és Mór.³⁶⁾

Következő évben a király a garamszentbenedeki apátság udvardi jobbágyait az Udvardon fizetendő adók alól felmenti úgy, hogy másutt a rendes adó felét fizetni tartoznak.³⁷⁾

A tatárjárás alatt Udvard őslakói kipusztultak és a község lakatlanná lett. IV. Béla király a köz-

³⁵⁾ Knauz A Garam melletti sz. benedeki apátság. 215.

³⁶⁾ Monum Eccl. Strig. I. 267.

³⁷⁾ U. o. 271.

séget Ressel bevándorolt német lovagnak, az udvardi vámot pedig bizonyos földterülettel 1256-ban Medleki Sebrét (Sebrid) ispánnak adományozta. Ressel vagy 15 éven át békésen birtokolta. Egy nagyszombati polgár megölése miatt azonban perbe keveredett és párbajra ítéltetett. A kitűzött napon azután az özvegygel akkép egyezett meg, hogy vérdíj fejében 100 márkát fog fizetni. Miután ez összeget az ismételten kijelölt határnapokon ki nem fizette, sőt, utóbb a király engedélyével kivándorolt, a király Udvardot a megítélt 100 márka fejében az özvegynek adta. Az özvegy ugyanezen összegért a királynének engedte át. Fülöp érsek tekintettel arra, hogy Udvard az érsekség többi birtokainak szomszédságában fekszik, a 100 márka fejében elkérte a királynétől.³⁸⁾ Ugyanő Sebrid ispántól 1264-ben 100 márkáért a vámot is megvette.³⁹⁾ Az ügyletet IV. Béla király 1268. okt. 14-én megerősítette és privilegiális formában kiadta.

Igy jutott az érsekség — természetesen a garamszentbenedeki apátság birtokának leszámításával — egész Udvard birtokába.

Az érsek a közös birtoklásra akkép segített, hogy a következő években az apátságnak 40 ekényi földjét a kúriával egyszerűen elfoglalta. Ugyanekkor foglalta el az apátságnak kakathi birtokrészét, továbbá Némethit, Berzencét, Szőlőst, Csejköt és az apátságnak egyéb birtokait. Az apátság a foglalások ellen 1272. évben a sághi konvent előtt tiltakozott.⁴⁰⁾ A tiltakozásnak azon-

³⁸⁾ Monum. Eccl. Strig. I. 436 és 548.

³⁹⁾ U. o. I. 518 és 531.

⁴⁰⁾ Monum. Eccl. Strig. I. 613.

ban nem sok haszna lehetett, mert 1312-ben János apát a zobori konvent előtt ismételten tiltakozott az ellen, hogy az érsekség a lefoglalt jószágokat még mindig birtokában tartja.⁴¹⁾ Ugy látszik, az apátság kuriájában tartotta Tamás érsek 1307. május elején a híres udvardi zsinatot. Az erélyes Szigfrid apát azonban visszaszerezhetette, legalábbis 1330. júl. 13-án Bessenyőt és az Udvard melletti szentmártoni (Zenmartun) birtokát István ispán ghymesi várnagynak 10 évre bérbeadta.⁴²⁾ A bérlet leteltével azonban István ispán a sz. mártoni birtokot vissza nem adta, sőt eltúrte, hogy Csanád érsek jobbágyai azt elfoglalják. Szigfrid apát 1343. máj. 31-én a nyitrai káptalan előtt tiltakozott a foglalás ellen,⁴³⁾ ám az érsek erősebbnek bizonyult. A per megindult és a 16. századig elhúzódott; de az érsek birtokban maradt. Mikor azután a nyitrai káptalan az esztergomi káptalant a garamszentbenedeki apátság birtokaiba 1539-ben zálogjogon, 1565-ben pedig kir. adománylevél alapján bevezette, Udvardról már szó sem esett.⁴⁴⁾

Gúta az érsekségnek ősrégi birtoka. Már 1268-ban az érsekségé⁴⁵⁾, 1282-ben a Szemere nemzetségbeli Bertalan ispán az érsekség birtokai közt elterülő gútai birtokrészét az esztergomi kereszteslovagok konventje előtt örök alapítványkép az érsekségnek adja.⁴⁶⁾ N a s z v a d r ó l p e d i g olvassuk, hogy Domonkos baranyai ispán

⁴¹⁾ U. o. II. 657.

⁴²⁾ U. o. III. 169.

⁴³⁾ U. o. III. 497.

⁴⁴⁾ Knauz i. m. 121. és 129.

⁴⁵⁾ Mon. Eccl. Strig. I. 555.

⁴⁶⁾ Monum. Eccl. Strig. II. 150.

1269. jun. 30-án Boroch földjét uj Naszvad (Naswod) mellett Fülöp érseknek 40 ezüst márkáért eladta.⁴⁷⁾ Magának Naszvadnak már 1285. aug. 17-én Gebse nevű plébánosa szerepel, aki az érseknek dézsmaszedője is volt.⁴⁸⁾

Ezek után most már áttérhetünk Érsekujvár történetére. Több mint két századot kell átugranunk, mert ez idő alatt a négy helység csak mint érseki birtok szerepelt, minden nevezetesebb esemény nélkül.

Érsekujvár alapítása

1543. aug. 10-én a török Esztergomot elfoglalta s ezzel az országot egyik fontos erősségétől, az érseket pedig székhelyétől fosztotta meg. Az érsekprimás és káptalana a török elől Pozsonyba, majd Nagyszombatba menekülnek. A Garam völgye Léváig, a Nyitra és Vág alsó völgye teljesen nyitva áll a törökök előtt. Hogy maguknak a dunai átkelést is biztosíthassák, a törökök Esztergommal szemközt a Duna balpartján Csekerdénynek (Párkány) építéséhez fogtak. Ez a körülmény szükségessé tette, hogy az esztergomi érsek birtokaiknak és egyházmegyéjüknek biztonságáról gondoskodjanak. Az ország érdeke is megkívánta, hogy Komárom és Nyitra között, ahol csak Surány vára az ő kis helyőrségével őrködött, más végvárat is építsenek. Az ország rendei már 1543. október havában elrendelték, hogy Surány várát, mely mint egyetlen erőd Komárom és Esztergom közelében, fekvésénél fogva kiváló fontossággal bír, nagyobb őrséggel kell ellátni.

⁴⁷⁾ Mon. Eccl. Strig.

⁴⁸⁾ U. o. II. 202.

Ez meg is történt. És a surányi őrség már a következő év nyarán beváltotta a hozzáfűzött reménységet, amikor Nyáry Ferenc kapitánynak vezérlete alatt 350 huszár a Léva alól nagy zsákmánnyal visszatérő Huszain esztergomi pasát Szalkánál megtámadta és Horváth Bertalan balasgyarmati kapitány csapatának segítségével tönkretette és Zolthay Lőrinc a primaciális lovaság kapitánya Husszaint kopjával átszurta.⁴⁹⁾

Várdai Pál érsekprimás saját birtokainak területén akarta az új várat látni. Számító ember volt, aki az ország érdekeinek szemmeltartásával az érsekség érdekeit sem kívánta elhanyagolni. A vár helyéül Léken a Nyitra balpartját szemelte ki és 1545-ben annak építését is megkezdte. Az esztergomi érsekség ez évi tized- és kilenced jegyzékében ugyanis ily tételek szerepelnek: «ad novum castellum navis empta fl. 2; fodulas ad eundem (!) fl. 1; claviculos sendel et leecz fl. 2; magistris fossoribus fl. 18; — Zolthay pro menstruis duorum mensium fl. 104; Chymory pro sallario fl. 32,⁵⁰⁾ azaz az új vár építéséhez szükséges munkások és anyag számlája és az építésnek felügyeletével megbízott Zolthay Lőrinc és Chimori (Csomory, tulajdonképpen Csomay) Imre fizetése.

Az érsekprimás 1546. őszén az építkezésről jelentést tesz a királynak, aki okt. 2-án kelt válaszában kijelenti, hogy a generális kapitánynak meghagyta, tekintse meg a sághi monostort és az érsek Ujvárát s azokat a szükséges őrséggel lehetőség szerint lássa el.⁵¹⁾

⁴⁹⁾ Matunák. Érsekujvár alapítási éve. Századok 1896. 340.

⁵⁰⁾ Egyh. tört. emlékek a magyar hitujítás korából. IV. 458.

⁵¹⁾ U. o. IV. 510.

Meg kell jegyeznünk, hogy az érsek a sághi és drégelyi várak őrségének fizetéséről tartozott gondoskodni, ami bizony pénzbe került. Nem csoda, hogy Várdai Pál érsekprimás pénzzavarokkal is küzdött. Az említett tizedjegyzékből is látni, hogy az érsek a jövedelemből csak 200 frtot kapott; ellenben 200 frtot adtak az esztergomi számtartónak és 400 frtot a Cremmer-féle adószágnak kifizetésére. A sághi és drégelyi őrségnek kifizetése végett 1546. okt. 10-én Gottai Deák Miklóstól 200 magy. frtot vett kölcsön és biztosítékul a vágújhelyi és csejthei tizedek 1547. évi harmadát kötötte le.⁵²⁾ Annál többre kell tehát értékelnünk Ujvárnak építését, melynek költségeit egyedül ő maga viselte.

Az új vár a csekerdényihez hasonlóan háromszögben épült és 1546. végén már oly állapotban volt, hogy őrséget is befogadhatott. Ez őrség azonban egyelőre inkább csak az építkezés fölötti őrködés és zavartalan biztosításának munkáját végezte. Legalább erre vall a vár eleségtárának akkori gyöngye felszerelése, mely mindössze 12 láda liszt, egy ökörnek megfüstölt husa, egy oldal szalonna és 63 akó borból állott.⁵³⁾

1549. márc. 9-én az érsek jelenti a királynak, hogy Drégely, Ságh és Ujvárban több mint 200 lovas és gyalogost tart fenn, akiknek fizetéséhez a király csak 24 lovas és 50 gyalogos illetményével járul.⁵⁴⁾

Várdai Pál érsekprimás 1549. okt. 12-én meghalt. Negyednapra a király meghagyja a kápta-

⁵²⁾ Egyh. tört. Emlékek IV. 512

⁵³⁾ Magy. Sion 1897. 211.

⁵⁴⁾ Egyh. tört. Emlékek V. 143.

lannak, hogy Muthnoki Mihály az érseki javak kormányzója Drégely, Sággh és Ujvár várakat az érsekségnek jövedelmeiből tartsa fenn, az őrséget rendesen fizesse és gondoskodjék róla, hogy a tisztviselők a széküresedés tartama alatt az érsekség jobbágyságait ne zaklassák. Muthnoki mellé ellenőrt rendelt ki, akivel együtt az érsekség minden jövedelméről számadásokat vezessen, azonfelül az érseknek összes hagyatékáról és a várakról leltárt készítsen. Addig pedig, míg maga a király az országgyűlésre nem jön, kívánja, hogy a három végvárnak tisztviselőitől és katonáitól a hűségüket vegyék ki.⁵⁵⁾ Nov. 28-án pedig utasítja a magy. kir. kamarát, hogy Drégely, Ujvár és Sággh várakat az elhunyt érsek hagyatékából lassa el búzával, borral és egyéb szükséges dolgokkal, a bort pedig méresse ki, hogy az őrség fizetésére kellő pénz álljon rendelkezésre. A beszercebányai bányakamarát is utasította, hogy az érsek halála óta esedékes pizétumot fizesse ki.⁵⁶⁾ Következő évi május 28-án meghagyja a magy. udvari kamarának, hogy Drégely és Ujvár katonaságának és tisztjeinek az elhunyt érsek életében teljesített szolgálataikért hátralevő járandóságait fizesse ki. Ezek közt névleg is felemlíti More Mártont, Dalmady Andrást, Kéry Pált és Hencz Ferencet, az érsek volt kamarásait. Ugyanazon hó 31-én pedig ugyanazon kamarának meghagyja, hogy az ujvári huszárok zsoldját az esztergomi érsekség jövedelmeiből fizesse ki.⁵⁷⁾

1550. jún. 21-én a pápa Ferdinánd király kéré-

⁵⁵⁾ Egyh. tört. Eml. V. 226.

⁵⁶⁾ U. o. 240.

⁵⁷⁾ U. o. 356—357.

sére az esztergomi érsekség kormányzását Sbardellati Ágoston váci püspökre bizta, aki esztergomi prépost létére ismeri a viszonyokat, miután a királynak most nincs más alkalmas embere erre a fontos állásra. A megbízatás 2 évre szól oly módon, hogy az adminisztrátor az évi jövedelemből csak évi 200 aranyat kapjon, a többi jövedelem pedig, az elhalt érsek adósságainak kifizetése után, a várakra fordíttassék.⁵⁸⁾

Mindezeket csak annak bizonyosságául említem fel, hogy Érsekújvár építése és fentartása teljesen az érsekségre nehezedett. Pedig ekkor már az érseki birtokok pusztulása megkezdődött. A törökök akkori portyázásairól kevés adat áll rendelkezésünkre, de a vidék jobbágytelkeinek pusztulásából arra kell következtetnünk, hogy az esztergomi törökök már Ujvár vidékére is ellátogattak. 1546. ápr.-máj. havában pl. Udvardon 11, Léken 6, Bajcsón 5 lakatlan jobbágytelket irtak össze.⁵⁹⁾ Muthnoki Mihály az érseknek betegsége és halálküszdelme alatt Naszvadról 40, Udvardról 35, Gyorokról 20, Bajcsról 25, Gútáról 50, Gugról 25, Nyárhidáról 25, Anyaláról 15 frtot szedett. be.⁶⁰⁾ Nyárhid, Gyorok és Gugh ez évben már a törököknek is adóztak.⁶¹⁾

Ujvárnak őrségéről most már bizonyosabb adataink vannak. Az 1550. évi lajstrom szerint Kapusy Imre a várkapitány, aki egyszersmind a lovasok kapitánya is volt, 12 lovassal, Csemery Imre

⁵⁸⁾ Kollányi. Regesták a római és parmai levéltárakból 49.

⁵⁹⁾ Egyh. tört. Eml. IV. 475—478.

⁶⁰⁾ U. o. V. 282.

⁶¹⁾ U. o. V. 268.

a várnagy 8 lovassal. Ezek alatt állottak a hadnagyok (szakaszvezetők?) különböző számú lovasokkal, így Vidosith Márk 8, Bajcsy Antal 6, Török Balázs 4, Csimory György 4, Vas Ágoston 4 és Muthnoki Mihály 10 lovassal, azonfelül 20 gyalogos katona.⁶²⁾ A lovas katonák évi fizetése 36 frt, a gyalogosoké 24 frt. volt. A kapitánynak és várnagynak fizetése annyi mint a többi lovasoké, de a várkapitány ezenfelül havi 32 frt. asztalpénzt kapott.⁶³⁾ Az őrség száma bizony elég kicsinynek mondható, de az új vár kezdetben többet be sem fogadhatott.

Fábián János⁶⁴⁾ Ujvár első kapitányának Zolthay Lőrincet mondja és Matunak is ezt vallja.⁶⁵⁾ Ugy hiszem, hogy Zolthay az épülő Ujvár felügyelője volt s az építésnek úgy-ahogy befejeztével Drégely kapitányává tették meg, legalább 1550-ben ott találjuk. Lehet azonban, hogy 1551-ben visszakerült Ujvárba. Erre lehetne következtetni ama kalandból, amelyet Fábián leír. Viszont az a körülmény, hogy Zolthay 94-ed magával járt Bart vidékén és magára hagyta volna Ujvárt akkor, amikor egy 400 főből álló török csapat Mátyus földjét pusztítgatta, kissé gondolkodóba is ejtethet bennünket. Hátha éppen Drégely várából sietett az érsekujváriak segítségére?

Ujvárnak építése ekkor még koránt sem volt befejezve. A magyar udv. kamara 1551. jan. 14-én jelentette a királynak, hogy Ujvár erődítményeinek építése és megerősítése, amelyet az elhunyt

⁶²⁾ Hadtört. Közl. I. 102

⁶³⁾ Magy. Sion 1897. 213.

⁶⁴⁾ Az esztergomi érsekség Új Vára. 1545—1580 23.

⁶⁵⁾ Századok. 1896. 341.

főkapitány (Kapuchy?) megkezdett, tovább folyik. A király ennek folytán febr. 20-án kívánja, hogy a munka minél előbb befejezést nyerjen és elrendeli, hogy az ehhez szükséges anyagot haladéktalanul gyűjtsék össze, hogy a tavasz beálltával semmiben hiány ne legyen.⁶⁶⁾

A munka tehát tovább folyt. Mindamellett mikor Oláh Miklós 1553. jun. 7-én az érsekprimási széket elfoglalta, Ujvárbán csak kevés felszerelést és a nedvességtől megviselt sáncokat talált. A király, aki 1552-ben egy drb 3—4 fontos ágyut küldött a várnak, az új érseknek — az érsekség időközi jövedelméből — 3000 akó bort és 2000 bécsi mérő gabonát utaltatott ki, hogy mindezt a léki vár fentartására fordítsa.⁶⁷⁾ Ő azután a munkálatokhoz erélyesen hozzá is látott és neki köszönhető, hogy Ujvárnak képe igazi várjelleget öltött. Persze azért bizony az csak kis vár, amolyan castellum volt, ahogyan az Oláh-féle összeírás is nevezi, mely azonban óriási összegeket emésztett fel.

Oláh Miklósnak, mikor az érsekséget elfoglalta, pénze nem volt. A pápai adónak, az annátáknak elengedését kérte, hogy ez összeget Ujvár megerősítésére fordíthassa. Kérelmét azonban Rómában nem teljesítették. Hogy a pápai bullát és a palliumot megkaphassa, aranyozott keresztjét 100 frtban, nővéreinek 7 láncát és 4 arany kanalát 183 frt. 37 denárban elzálogosította. Titkára Listhius János 300 frtot kölcsön szerzett, Péter prépost titkár 67 frtot, Lánghy pozsonyi provisor 100 frtot adott kölcsön. 750 frt. saját megtakarított

⁶⁶⁾ Egyh. tört. Emlékek V. 495.

⁶⁷⁾ Fábíán i. m. 16. l.

pénze volt és 2000 frtot gyűjtött össze, hogy Révay Mihállyal szemben fennállott 3000 frtnyi tartozását 1555. jan. 1-ére kifizethesse. Így szedte össze a 4200 magy. frtot, hogy a nunciusnak elküldhesse.⁶⁸⁾

Annál többre értéklendő mindaz, amit Oláh Miklós Ujvárbán művelt.

Mikor Oláh érsekprimás átvette, egész felszerelése a következőkből állott: 3 kis tarack, 80 szakállas, 26 lándzsanyél vas nélkül, 182 tarackgolyó, 6 drb. tüzesíteni való golyó, valami cirkulus (tüzes kör) a roham gátlására, 15 kis hordó löpor, 1 hordó kén. És volt benne 71 sáncárok, igen megrongált állapotban.

Oláh mindenekelőtt két hajót vett, melyek a bombardákat szállították. Volt pedig 2 drb. 17 mázsás és 2 drb. 5 mázsás. A lacsári várból is hozatott 2 drb 17 mázsás ágyut. A 17 mázsás ágyuk részére 192 golyót, az 5 mázsások részére 386 golyót szerzett be. 1554. nov. havában még 2 drb. 6 mázsás ágyut vett. Továbbá 37 hordócska löport, 13 hordó kén, 25 mázsa ólmot és 300 jól megvasalt lándzsát szerzett be.⁶⁹⁾ Csallóközből 40 hajóval hozatott fát a sánc kiépítésére és hogy erősebb és tartósabb legyen, a bástyafalak kötését vessző vagy kosárfonás helyett vasból készíteti, abból a 200 mázsa vasból, amit e célra a király adott.⁷⁰⁾

Most már az országos rendek is az érsekprimás támogatására siettek és az 1556. 12. tcikkben az esztergomi érsekség, káptalan, a thuróczi pré-

⁶⁸⁾ Hgprim. ltár. fasc. 13, 89.

⁶⁹⁾ Magy. Sion 1897. 213.

⁷⁰⁾ Hóman B. és Szekfü Gy. Magyar történet IV. 119.

postság és Báthori András jobbágyait az ujbári erősséghez rendelték ki munkára. Az 1559. 27. tc. az óbudai, sághi és felhévizi prépostságok népeit is iderendelte.

Oláh Miklós Chomori (Chimori, voltaképp Csomay) Imre után, aki 1552—1557. években volt Ujbár kapitánya, 1557-ben Ghyczy Györgyöt nevezte ki. Lóránth Péter volt 1565-ben Ujbár várnagya, Simonyi Imre pedig vicekapitánya. 1566-ban Illyésházy Györgyöt mondják kapitánynak,⁷¹⁾ de valószínűleg csak vicekapitány lehetett.

1558-ban az érsekprimás Kreyweycz Farkast Ujbár ágyumesterévé szerződtette. Köteles volt a vár részére ágyukat, kisebb és nagyobb falkonétákat, szakállas és kézi ágyukat, hozzávaló lőporgolyókat, tüzes köröket és egyéb löszereket nagy mennyiségben gyártani, — havi tiz rajnai azaz nyolc magy. frt. fizetés mellett. Köteles volt azonkívül mesterségében egy ifjút kioktatni és szolgálatát csak 3 havi felmondás után hagyhatta el.⁷²⁾

Oláh érsek az 1559—1561. években nagy egyházmegyéjében egyházlátogatásokat végeztetett, melyeknek jegyzőkönyvei az akkori állapotoknak igen szomorú, de hűséges képét nyújtják. Nyitra megyében Dobrakutyay Mihály nyitrai főesperes végezte a látogatásokat. Érsekujbár vidékéről a következőket találjuk feljegyezve. Gyorok már az 1554. évi összeírásban mint leégett község szerepel. Nyárhíd, Lék, Bánkeszi, Bajcs üres, azaz papja nincs. Udvardnak temploma dűledezőben, de plebánosa van. A perbetei templom összeom-

⁷¹⁾ Lányi-Knauz Magy. egyháztört. II. 104.

⁷²⁾ Nyitramegye monogr. 616.

lott, értéktárgyait mind a török vitte el. Martosnak temploma elpusztult, az egyház javait a hivatások eladták és maguk váltságá fejében a törököknek adták. Ugyanazt tették az imelyiek is. 1562-ben Kürt, Für, Jászfalu, Szemere, Csúz, Perbete, Martos, Marcelháza, Hetény, Gyalla (Gala), Imely (Imő), Lék, Bajcsról ugyanezt olvassuk.⁷³⁾ Szóval a 16. század második felében a kis magyar alföldön már csak leégett falvak, nagy részben kipusztult lakosság s a vele járó nyomorúság vert tanyát. Ujvárnak szüksége volt a környékbeli falvakra, már csak az élelmezés szempontjából is. De mily segítséget és munkát várhatott Ujvár az elpusztult falvaktól?

E nehézségek dacára Oláh érsekprimás nemcsak Ujvárt, hanem Sághot, a klastromerődöt is fentartotta. Hogy Ujvárt Oláh-Ujvárnak nevezték, természetes, — hiszen tulajdonképeni erősséggé ő építtette és 15 éven át nagy költséggel tartotta fenn. Érdekes, hogy Castaldi 1566. évi térképén Surány és Komárom vára látható, de Érsekujvár helye üres, azaz Castaldi nem tudott róla.

Oláh Miklós 14 évi érsekprimássága alatt az akkori zilált viszonyok közepette, óriási munkát végzett a szerencsétlenné lett ország és a kath. egyház érdekében. De magának Oláh-Ujvárnak újjáépítése és fentartásával is elég érdemet szerzett arra, hogy nevének emlékét kegyelettel őrizzük. A kétségkívül nagy férfit 1568. jan. 14-én halt meg.

Utódjává másfél évnél tovább tartó széküresedés után a már akkor nagy hírű Verancsics Antal neveztetett ki, akit a király kinevezésekor arra

⁷³⁾ Hercegprim. It. Visit. I.

kötelezett, hogy Oláh-ujvárat fentartsa és őrségét fizesse. Az új érsek, mihelyt székét elfoglalta, azonnal munkához is látott.

A várépítéshez szükséges anyagot Bécsben szerezte be. 1571. januárban Érsekujvárra szeretett volna jönni, de köszvénye és a hózivatarok miatt utra nem kelhetett. A hónap végén mégis eljöhett, de az idő alkalmatlan lévén az építésre, visszament Pozsonyba.

Hogy a várépítéshez szükséges fát beszerezhesse, arra kérte a királyt, hogy a thuróczi prépostságot továbbra is megtarthassa. Nem a jövedelemért kéri, hiszen ez alig megy fel 2000 frtra, hanem erdei miatt, amelyekre nagy szüksége volna, hogy Ujvárt, mely az országnak a Duna balpartján levő részeire oly fontos védelmi hely s amely ellen a török — mint az előző évben is — ismételten intéz támadást, elegendő biztonságba helyezhesse. Ha a király e kérését teljesíti, kész 200 gyalogos helyett 300-at tartani Ujvárbán. Sok fára van szüksége nemcsak a sáncok helyreállítására, hanem tégláégetésre, zsindelykészítésre, a katonák lakásaira is. — Mindössze azonban csak annyit ért el, hogy a prépostságot valamivel olcsóbban kaphatta bérbe, mint más.

A Bécsben összegyűjtött anyagot a Dunán leusztatta és Ujvárba szállította. Junius vége felé már örömmel szemlélhette az építkezés előrehaladását. A vár sáncai 15 lábnyi szélességre töltettek és kellő magasságra emeltettek, mindkét oldalról erős tölgyfagerendák közé szorítottak és két soros cserépszindellyel fedettek be, hogy a beszivárgó víz meg ne rontsa őket. Az őrség lakásait és istállóit zsup helyett zsindellyel fedték

be, hogy a tűzveszély kevésbé fenyegetse. Az Esztergom felé eső két őrtorony közt a falat helyreállíttatta és kiadta a rendeletet, hogy aratás után a két őrtornyot is rendbehozzák. Végül a malmot is, melynek árka a Nyitra vizét a várárokba vezette, helyreállíttatta s magát az árkot kimélyíttette. A munka kifogástalan volt s a felülvizsgálásra kiküldött biztosok is meg voltak vele elégedve.⁷⁴⁾

A munkák teljes befejezése előtt Verancsics hírt vette, hogy az ujbári török foglyok dec. 12-én a várat fel akarják gyujtani; de tervük felfedeztetett és kinpadra vonatva bevallották, hogy a törökök Esztergomban, Visegrádon, Budán és egyébütt abban állapodtak meg, hogy az erős fagyot felhasználva, karácsony napján támadást intéznek Ujvár ellen. Verancsics a rendelkezésére álló egy hét alatt Nagyszombatban és Pozsonyban 200 puskás gyalogost szedett össze s indított utnak Ujvár felé. A török támadás el maradt.⁷⁵⁾

Az ujbári építkezések Verancsics érseknek jóformán minden jövedelmét elnyelték. Összes érseki jövedelme ugyanis a 45.000 frtot el nem érte, a katonaság fentartása pedig évi 36.000 frtjába került. Maga is panaszkodik, hogy ami jövedelme borban, gabonában a megyéktől van — kivéve a pozsonymegyeit, mely egyedül tartja — mindazt teljesen Ujvár fentartása emészti fel.⁷⁶⁾

⁷⁴⁾ Sörös. Verancsics, mint pécsi püspök és esztergomi érsek. Magy. Sion 1898. 371, 373, 410. Fábrián i. m. 14—15

⁷⁵⁾ Sörös. M. Sion 1898. 412—413.

⁷⁶⁾ U. o. 419.

Igaz, hogy Miksa király az építkezési költségekhez hozzájárult akkép, hogy Verancsicsnak 1000 frtot és különböző hadiszereket adott Ujvár részére, azonfelül pedig az érsekség időközi jövedelmeit is rendelkezésre bocsátotta. Az 1572. évi országgyűlés pedig elrendelte, hogy az Ujvár megerősítéséhez szükséges fát — amennyiben az érseki erdők eleget nem nyújtanak — a szomszéd urak, nemesek tartoznak szolgáltatni; a vár egyébként való ellátására pedig az esztergomi érsekség birtokain kívül az esztergomi káptalant és a thuróczi prépostságot is kötelezte. De a terhek orozzlánrésze Verancsicsot érte. Ujvárt 1573. év tavaszán adta át teljesen helyreállítva a királynak, mert május 15-én már Eperjesen van, hogy mint királyi helytartó az oktavális bíróságon elnököljön. Nehezen indult ez utolsó útjára, betegen és pénz nélkül. 28-án már tollbamondta végrendeletét és június 15-én elköltözött az élők sorából. Teljesen szegényen halt meg. Még sir- emlékre sem maradt pénze, hanem Telegdi Miklóst kérte, hogy jósága fejében temetéséről gondoskodjék.⁷⁷⁾

Ujvárnak sorsa azonban ekkor már meg volt pecsételve. Bármennyit költöttek is reá, a vár csak castellum maradt, elégtelen arra a nagy feladatra, mely reá várakozott. Most is inkább csak amolyan palánkvár volt, mely komoly ostromnak ellent nem állhatott volna. Szerencsére fennállásának harminc éve alatt a török nagyobb hadjáratot nem vezetett az ország ellen s így Oláh-Ujvárnak alkalma sem nyílt arra, hogy a tűzpróbát kiállja. Az 1562—1592-ig terjedő éve-

⁷⁷⁾ Magy. Sion 1898.

ket a hosszú béke korának nevezik, bár kisebb csatározások azért nagyon is gyakran előfordultak.

Már 1571. nyarán, mikor Verancsics érsekprímás az erődítés munkáinak megtekintésére Ujvárba érkezett, vele együtt jöttek a király biztosai is: Salm Miklós gróf, Zserotin Frigyes és Proznowsky Primiszló, akik az érsek jelenlétében jelölték ki az építendő új vár terepét.

Az építkezés azonban igen lassan indult meg, azaz öt év alatt semmi sem történt, mert a királynak pénze nem volt. Az 1577. évben Ernő főherceg elnöklése alatt megtartott haditanácskozáson még mindig arról tárgyalnak, hogy Ujvár a legalkalmasabb hely arra, hogy ott «tekintélyes erősséget kell építeni, amely az ellenséget a Dunán innen feltartóztathassa.» A várat «azon helyen és azon alakban, amint kinézték, ki kell jelölni, megkezdeni és felépíteni.»

A haditanács javasolta, hogy az esztergomi érsekség jövedelmeiből évi 6000 tallér fordítottassék Ujvár építésére mindaddig, míg a vár fel nem épül. És mivel Ausztriának egy tiszteletreméltó vidéke (Csehország?) 25.000 frtot adományozott Ujvár építésére, Magyarország és Szilézia rendjei annál könnyebben lesznek rábirhatók, hogy hasonlóképen tekintélyes összeggel járuljanak hozzá, miután ezen erődítmények az ő javukra és biztonságukra szolgálnak.⁷⁸⁾ A cseh rendek még külön is figyelmeztették a királyt, hogy ne töltsé be az esztergomi érseki széket, mert ennek jövedelme is hasznos a védelemre s amíg betöltve nincs, addig az ő terheik is könnyebbek.⁷⁹⁾

⁷⁸⁾ Hadtört. Közlem. 1914. 673—674.

⁷⁹⁾ Hóman-Szekfü, IV. 153.

Csakhogy ebbe a Szentszéknak is beleszólása volt. Delfino nuncius az érseki szék betöltését sürgette; Rómába pedig jelenti, hogy az üresedés alatt a kamara az érsekség jövedelmeit a véghelyekre fordítja, ennél fogva az érsekség betöltését főképp pénzügyi tekintetek akadályozzák.⁸⁰⁾ 1578-ban a nuncius újból sürgetőleg lépett fel és a király előtt kifejtette, hogy az egyházi jövedelmeket még a véghelyeknek a hitetlenek ellen való megoltalmazására sem szabad fordítani; különben is a kamarai tisztviselők «egyébre sem gondolnak, csak lopásra», míg ellenben a kinevezendő főpapok váraik fentartásával és hadak tartásával nagyobb szolgálatot tennének.⁸¹⁾ 1578-ban, a nuncius újabb sürgetésére a király kijelentette, hogy egyelőre «bizonyos okokból az esztergomi érsekséget üresen kell hagynia.⁸²⁾ E bizonyos okok a hadikincstár ürességét jelentették. Ezért kellett az érseki széknek Verancsics halála után oly hosszú ideig, 13 évig betöltetlenül maradnia. A második Ujvárat is az esztergomi érsekségnek kellett felépítenie, addig pedig Oláh-Ujvárt kellett fentartania.

A kir. kamara 1574. ápr. 3-án írja Turóczmegyének, hogy Ujvár belső épületekkel, úgy házakkal, mint istállókkal rosszul van ellátva, hogy a várban minden szalmával van fedve s a tűznek kitéve, mely vagy belülről törhet ki véletlenségből, vagy pedig kívülről az ellenség is bevetetheti. Azért ő felsége elhatározta, hogy a

⁸⁰⁾ Fraknoi. Magyarország összeköttetései a Szentszékkal III. 198.

⁸¹⁾ U. o.

⁸²⁾ U. o. 199.

vár minden épületét deszkával kell befödni, mely célra Turóczmegye minél több deszkát vágasson.⁸³⁾ Ebből világosan kitetszik, hogy Ujvár állapota Verancsics érsek nagy áldozatai dacára sok kívánnivalót hagyott hátra s ez a körülmény is siettetta az új vár építését, amely 1577. táján indult meg.

Az Új vár Gyorok határában 47 kat. holdon szabályos hatszögben épült, melyet 3 lábnyi mély és 108 lábnyi széles, a Nyitra vizével megtöltendő árok vett körül, két zugvéddel (ravelin) erősítve. A hat bástya nevei: Serédy, Frigyes, Császár, Forgách, Cseh és Bécsi bástya. Egyik kapuját esztergominak, a másikat bécsinek nevezték el.⁸⁴⁾

A vár területén belül Zserotin kimérte a templom számára való helyet, hogy a magyarok és németek legalább deszkafödél alatt végezhesék az istentiszteletet. A magyarok alatt a reformátusok, a németek alatt a katolikusok értendők. A templomok építésével persze nem nagyon siettek, mert amidőn 1582-ben Bononi nuncius Ujvárba ment, hogy azt megtekintse, azt látta, hogy a protestáns várkapitány a kath. templom számára kijelölt helyen istállót állíttatott fel. Erre a királyhoz és Ernő főherceghez fordult, hogy rendeljék el a templomnak építését.⁸⁵⁾

Miután a vár építéséhez a cseh és morva rendek is hozzájárultak, azt kívánták, hogy a reáfordított költségek ellenértékéül Ujvár Csehországra s a hozzátartozó tartományokra bizassék. Ebbe a magyarok bele nem egyeztek, sőt egye-

⁸³⁾ Magy. Sion 1898. 410.

⁸⁴⁾ U. o. 1888. 45.

⁸⁵⁾ Fraknoi i. m. III. 201.

nesen azt kívánták, hogy a magyarországi várak magyar kezekre bizassanak. Ez természetesen máskép történt.

A vár építésének utolsó szakában a munkálatoknál ghimesi Forgách Simon dunáninneni főkapitány is résztvett és amikor 1580. okt. 3-án az építést teljesen befejezték, Forgách átjött székhelyéről Surányból s a várat Zserotin Frigyestől átvette. Ugyanekkor pedig az új kapitányokat: Kielmanseggi Kielmann Andrást és Görög Jánost hivatalukba bevezette.⁸⁶⁾

Rudolf király ez esemény emlékére érmet is vetetett e felirással: «Neuhäusel erbaut 1581.⁸⁷⁾

1580. szept. 14-én még mindkét vár fennállott s mindkettőben őrség is volt.⁸⁸⁾ A régi Érsekujvárból azután az őrséget és a hadifelszerelést az új várba helyezték át s az előbbinek sáncait behuzták.

Mielőtt a régi Oláhujvártól bucsut vennék, egyet-mást annak őrségéről és tetteiről kell még elmondanunk.

Említettük, hogy az eredeti Érsekujvárnak 1550-ben csak 56 lovasból és 20 gyalogosból álló őrsége volt. Az őrség létszáma természetesen idők multával gyarapodott. Deáky Benedeknek Veranchich érsekprimáshoz 1573. márc. 19-én írt leveléből megtudjuk, hogy Forgách az udvardi kudarc megbosszulására 100 lovassal indult ki a

⁸⁶⁾ Sörös Pongrácz. Ghimesi Forgách Simon báró. Századok. 1899. 701.

⁸⁷⁾ Fábíán i. m. 37.

⁸⁸⁾ Matunák. Érsekujvár második alapítása. Hadtört. Közl. 1897. 104—108.

várból és otthon alig 50 lovas maradt. Későbbi adatokból is kitűnik, hogy Oláh-várban a lovasság 177 főből állott.⁸⁹⁾ 1573-ban Ghyczy György a vár parancsnoka és a lovasság kapitánya Mezey Mihály várnagy 9, Labody László szintén várnagy 9 lovassal. A többi lovastiszt: Bajcsi János, Pogrányi Benedek, Angyal János, Chuzy Pál, Balázs Miklós, Somogyi Endre és Tompa Ferenc. A gyalogság tisztjei: Ifju Márton és Rach Péter. Alvárnagyok: Nagy Bálint és Gőr Bene. Pattantyúsok: Schneidhoffer Ádám, Kleszl Bálint, Gablinger János, Jakabjártó János stb. Szekeres: Vestermann Bertalan stb.⁹⁰⁾ Ha már most a vár-őrség létszámát illetőleg alapul vehetjük Veranchich érseknek a király előtt tett kötelező ígéretét, hogy «Ujvárban ugyanoly számú gyalog és lovas katonaságot fogunk tartani, amilyen eddig tartatott, azaz béke idején 250 lovas és 200 gyalogost,⁹¹⁾ ezt szószerint venni nem lehet és valószínű, hogy az őrség létszáma a lovasságnál a 200-at, a gyalogságnál a 100-at meg nem haladta.

Ilyen csekély őrséget együtt kellett tartani, azért külön portyázásokra nem sokat járhattak, annál kevésbbé, mert az amugy is tilalmas volt. Az ujváriak néhányszor rajta is vesztek. De sok diadal is fűződik kirándulásaikhoz. Az ujvári őrség e vitézi tetteiről már azért is külön meg kell emlékeznünk, mert a második Érsekujvár felépültéig az őrség tisztán az érsekprimás katonáiból állott.

Velibég esztergomi szandzsákbég 1551-ben Má-

⁸⁹⁾ Magy. Sion 1897. 212.

⁹⁰⁾ U. o.

⁹¹⁾ Fábian i. m. 19.

tyusföldjét a Garam és Vág között pusztitgatta. Egyik alkalommal, midőn 400 török dus zsákmányával hazafelé iparkodott, a vitéz Zolthay Lőrinc 93 huszárával Bartnál szembeszállt velük. A törökök fáradtak voltak és már ez okból is ki akarták az ujbáratokat kerülni, Zolthay azonban eljűk állt és követelte tőlük, ha igaz vitézek, szálljanak vele szembe. Ő — ugymond — az a Zolthay Lőrinc, aki még mindig lándzsát tört és kardot próbált a törökkel. A törökök azt felelték, hogy majd máskor adnak harcot. Most fáradtak és hazafelé tartanak. Zolthay erre haragra lobbant és a törököket gyáva asszonyoknak és szajháknak nevezte. Ezt már a törökök sem viselhették el és a küzdelembe beleegyeztek.

Zolthay megengedi nekik, hogy dandárba álljanak, ő maga pedig 24 válogatott lovasát az érseki zászló őrzésére a dombra küldött és 70 lovasával a török hadra rontott oly erővel, hogy a törökök hét sorát áttörve, szétveri és futásnak kergeti. Füles Miklós, Zolthay egyik legpróbáltabb főlegénye a törökök agájával került össze. Kopjával rohantak egymásra, majd mikor mindkettejük kopjája eltörött, karddal folytatták a viadalt. Füles végre erőt vett az agán, aki halálos sebbel hullott le lováról. A bevett szokás szerint Füles elszedé az aga szép fegyverzetét és drága ruháját, őt magát pedig rabul akarta tovább cipelni. Az aga azonban maga kérte, vegye fejét, mert halálos sebével ugy sem követhetné; és Füles e kívánságot teljesítette.

A csatában 28 törököt levágtak, 15-öt elfogtak, két zászló és a zsákmánynak nagy része Zolthay kezébe jutott. Két aga is elesett, őt pedig megsebesült. Azok közül, akik Esztergom felé mene-

kültek utközben — mint beszélük — sebeikben még 57-en pusztultak el. Magát Velibéget is elfogták, szerencséjére azonban az ujoncok kezére került, akiktől megszökhetett. Zolthay csak öt embert veszített, de igen sok lova megsebesült.

Velibég, restelve a vereséget, összeszedte csapatát és Zolthay megtámadására indult, aki miután a foglyokat levágatta, hazafelé tartott. Alig tett hatezer lépést, amikor észrevette, hogy a törökök követik. Mire azonban utólérhették volna, ő már túl volt a mocsáron, erre a törökök visszafordultak.⁹¹⁾*

Ferdinánd királynak a portához küldött követei számára 1554. nov. 23-án kiadott utasításában olvassuk, hogy az esztergomi törökök ez ősszel Farnadot támadták meg és midőn az esztergomi érseknek új várából, melyet a király Oláhvárnak nevez, a lakosság segítségére siettek, közülük cselekkel, leshelyeikből harminc érseki huszárt megtámadtak és elfogtak.^{91)**}

1570. dec. első napjaiban, amikor Ghyczy várkapitány 60 lovasát küldte ki cirkálni Párkány felé. Visszajövet 400 török körül fogta őket és bár vítéül küzdöttek, a tulerővel szemben vissza kellett vonulniok, miközben közülük 33-at elfogtak, 2-öt pedig megöltek. Szerencsájükre a várból idejében segítséget kaptak, máskülönben mindannyian ott vesznek.⁹²⁾ Valószínűleg e foglyokat küldte a budai pasa következő év elején Konstan-

⁹¹⁾* Verancsics összes munkái I. 258. Némethy. Eméklapok Esztergom multjából 37—38. Takáts. A török—magyar bajviadalok. 21—22.

^{91)**} Verancsics összes munkái I. 260.

⁹²⁾ Fábíán i. m. 29.

tinápolyba. Szófia és Philippopolis közt azonban a foglyok közül öten megszöktek, mire a többi ötöt, névszerint Szalay Tamást, Balogh Gergelyt, Krobát Györgyöt, Krobát Jakabot és Köves Jánost a törökök szabadon bocsátották. A követi jelentés megjegyzi, hogy a megszöktek, valamint az elbocsátottak is ujbári vitézek voltak.⁹²⁾**

Forgách Simon főkapitány, aki a töröknek támadási szándékáról értesült, figyelmeztette az ujbáriakat, hogy legyenek elkészülve a támadásra. Az ujbáriak gondatlansága azután meg is bosszulta önmagát. Veranchich írja 1573. márc. 19-én, hogy 15-én vásár volt Udvardon, «az 50 házból álló városban», ahová 16 lovas és 7 gyalogos katonája is elkérezkedett. Ők azonban továbbra is elidőztek és Rác István vendégszerető házánál kényükre lakmároztak. Egyszerre csak két ágyúlövés hallatszik a várból és hirhozók jelentik, hogy az esztergomi törökök közelednek. Katonáink éppen hogy lóra kaphattak, máris 50 török megtámadta őket. Kettejük fejét levágták, egyet elfogtak, egyiküket meg, akinek lova elszaladt s ő maga valami ingóványba menekült és megadni magát nem akarta, lándzsákkal szúrták le. Eközben Ujbárból is kirohant az őrség és mialatt visszavonuló társaikat megmentették, maguk csaknem veszedelmes kelepcebe jutottak. Hirtelen vagy 500 török lovas bukkant elő, akik az őrséget a vártól elvágni iparkodtak. A mieink ezt észrevették és gyors iramban visszafordultak a várba. Foglyokban és elveszettekben 10 embert

⁹²⁾** Takáts. Magyar rabok, magyar bilincsek. Századok 1907. 428.

vesztettünk.⁹³⁾ Forgách Simon erről tudomást szerzett és az ujbárákból is 100 lovast vevén magához, márc. 18-án a török ellen indult, hogy rajta bosszút álljon; de az a magyar csapat jövetelének hírére visszavonult és Forgách csak arra szoritkozhatott, hogy a garamszentbenedeki monostorban megfigyelő csapatot helyezett el.⁹⁴⁾

Deáky Benedek másnap jelentést tett róla az érsekprimásnak és hozzáteszi, hogy ezt nem jól cselekszi, mert itthon alig van 50 lovas és ily körülmények közt nagyobb baj is eshetik meg rajtuk, mint amilyen az udvardi eset volt. Veranchich fel is fogta a helyzet veszedelmességét s azért még aznap irt Miksa királynak és az udvardi eset elmondásával arra kéri, hogy most, amikor a török követség a császári udvarnál időzik, ez ügy rendeztessék, de tudja, hogy a béke sürgetése eredménytelen lesz, mert a török felfogás szerint azt, aki békét kíván, harcra képtelennek és gyöngének tartják, azért a béke megszegését soha meg nem tiltják s a békesértőket meg nem büntetik.

Ujvár veszedelmét maga Ghyczy György is átlátta és március 20-iki levelében arra kéri az érseket, tegyen meg mindent, hogy katonái ily veszedelemnek többé magukat és a várat ki ne tegyék, mert bizonyos dolog, hogy az Érsekujvár és Esztergom között levő területen nem a várórség, hanem a török az ur.^{94)*}

⁹³⁾ Némethy. 45—46.

⁹⁴⁾ Századok. 1899. 701. s köv. 1.

^{94)*} Verancsics összes munkái XI. 273. és 275.

Musztafa budai pasa írja 1578. szept. 18-án, hogy az ujjváriak és lévaiak lesben lévén, az esztergomi béget szömélye szerint bajra hívták. Jól lehet az bég kész volna hozzá, de azonban alattomban az bégnek megjelöntik az csalárdságot és így nem ment ki.⁹⁵⁾

1581. tavaszán a törökök Érsekujvár vidékéről sok marhát hajtottak el. Rác Pál, a helyőrség kapitánya, hogy a szenvedett kárt megbosszulja, övéivel Párkányra rontott, az ellentálló törököket lekasabolta, a réteken legelésző marhákat elhajtotta és minden baj nélkül hazaérkezett.⁹⁶⁾

Természetes, hogy a végvárok, mihelyt valamely támadásnak nesztét vették, arról egymást azonnal értesítették, hogy egymásnak segítségére siethessenek. Így történt 1562. tavaszán is.

Mikor Balassa János ápr. 1-én Szécsényt megszállotta és ostromolni kezdte, Oláh érsekprimás arról értesülvén, azonnal meghagyta Oláhujvár kapitányának Ghyczy Györgynek, hogy 150 lovasal és 50 gyalogossal siessen segítségére. Mire azonban ezek oda érkeztek, ápr. 4-én Brodovics Hasszán füleki bég a magyar lovasságot már súlyosan megverte. Krusich János korponai várkapitány fogságba esett, ahonnan csak három év múlva szabadult ki. Hasonló sors érte Csuthy Gáspár, Pálffy Tamás és Soós István korponai lovas századosokat. Fánchy György bozóki várkapitány és nagylucsei Dóczy Gábor csak ügyvel bajjal menekülhettek meg. Léva és Korpona őrségei jóformán teljesen odavesztek. Oláh parancsára Ghicz Lévára s onnan Korponára ment,

⁹⁵⁾ Takáts. Rajzok a török világból. 404.

⁹⁶⁾ Istvánffy XXV. 339.

hogy azt őrizze. Egy hónapnál tovább maradtak ott.⁹⁷⁾

Balassa Jánost a vereség következtében megfosztották bányavidéki főkapitányságától és zólyomi főispánságától és 1570-ben fogságba vették Pozsonyban, ahonnan márc. 8-án megszökött. Később kegyelmet kapott és Kékkő s Divény váraiban tartózkodott, majd 1574-ben Érsekujvárbán katonáskodó Bálint fiához költözött. 1575-ben váraiba ment vissza, hogy azokat az előrenyomuló törökkel szemben megvédelmezze. Mikor azután az év nyarán mindkét várát elvesztette, visszament Ujvárbá, ahol mindenétől megfosztva hányatott életét 1577. tavaszán befejezte.⁹⁸⁾

Meg kell még emlékezni a Forgách Simon báró dunáninneni főkapitány és Veranchich érsekprimás közt lefolyt háborúságról, melyről Fábrián is röviden megemlékezik. Szomorú emléke annak, hogy amikor a török az ország szívében ült, a magyar nagyurak a határszéleken egymásnak kellemetlenkedtek.

Forgách Simon bárót dunáninneni főkapitánnyá 1569. nyarán nevezték ki s állását augusztus 1-én foglalta el.

Forgách az érsekujvári hadinéppel saját céljaira is rendelkezni akart, ami ellen Veranchich érsek tiltakozott és védelmébe vette népét, amelyet amúgy is annyi sanyarúság ér és gyötör. Erre azután Forgách az érseknek birtokait kezdte fog-

⁹⁷⁾ Matunák. Török-magyar harcok az északnyugati Magyarországon. Kath. Szemle 1899. 606.

⁹⁸⁾ Kath. Szemle 1899. 613.

lalgatni és míg testvére István 1571-ben Kért foglalta el, ő maga Tardoskeddnek és Nyárhidnak Suránnyal határos rétvét lekaszáltatta és Surányba hordatta. Veranchich akkor éppen Ujvárbán tartózkodott. Nyárhidi tisztjét vagy 22 gyalogosal és Rácz István lovassal kiküldte, hogy a surányiakat a széna behordásában megakadályozza. Utközben Dóczy Pállal és néhány surányi katonával találkoztak, akik azonnal kardot rántottak, hogy Veranchich érsek embereit visszaüzzék. A lármára Surányból még 2 lovas és 36 gyalogos jött ki, akik aztán nemcsak az érsek embereit szorították vissza, hanem a szénát, sőt az érsek jobbágyainak lovait, kocsijait is elvitték. Ekkorra azonban Ujvárból a kapitány vezérlete alatt 40 emberből álló segítség érkezett, mely a szekereket és lovakat visszaszerezte, de a széna és a kaszálóról elhajtott marhák már Surányban voltak.

Viszonzásul az érsek Forgáchnak marháit hajtotta el. Erre Forgách meggondolta a dolgot és harmadnapra, júl. 18-án az érsek jobbágyainak jószágát visszaküldte, mire az érsek is Forgáchnak zálogba vett marháit visszaadta.

Veranchich érsek másnap panaszt emelt Miksa főhercegnél Forgáchnak erőszakoskodásai ellen, aki azonban kellemetlenkedéseit tovább is folytatta.

Ugyanazon évben karácsony előtt királyi biztosok érkeztek Surányba, akik az Ujvár és Surány közti rétségen vizsgálatot akartak tartani az őrség fölött. Mivel ilyesmi eddig még nem történt, Ghiczy várkapitány utasítást kért az érsektől, mitevő legyen, — addig pedig az őrséget Ujvár-

ból ki nem eresztette. Az érsek már dec. 27-én azt felelte, hogy az ország védelmére és a vár jókarbantartására vonatkozó intézkedéseiben engedelmeskednie kell a főkapitánynak és a kir. biztosoknak. Ámde Forgách megelőzte őt és vádat emelt az ujbári őrség ellen, hogy a császári felségtől elpártolt, sőt magát az érseket is hűtlenséggel és engedetlenséggel vádolta. Mielőtt az érsek önmagát és az ujbári kapitányt igazolhatta volna, 1572. jan. 6-án már leérkezett Miksa főherceg levele, melyben nemcsak rosszalását fejezte ki az érsekkel és az ujbári őrséggel szemben, hanem azzal fenyegette meg őket, hogy Ujvárt Forgáchnak fogja átadni.

Veranchich érsekprimás e méltatlan bánásmód ellen panaszt emelt a királynál és erélyes hangon kijelentette, hogy nem tűrheti, hogy a főkapitány rajta, káptalanán és őrségén uralkodjék. A levélnek hatása alatt az ellentétek lecsitultak és Forgáchnak is be kellett látnia, hogy nem tanácsos az érsekkel ujjat huznia, akitől mint főkapitány évi 3000 frt⁹⁹⁾ fizetést húz. A kibéküléshez kétségkívül hozzájárult az 1572. évi országgyűlés, amelyen hangoztatták, hogy az érsekség birtokain a kapitányok és katonáik által okozott károk tárgyában vizsgálat indíttassék s a kár azok zsoldjából teríttessék meg.¹⁰⁰⁾

Ez években békeállapot uralkodott az országban, de a valóságban a törökök minduntalan kikirándultak portyázásokra. Azért a végvárak őrségeinek állandóan készenlétben kellett lenniök.

⁹⁹⁾ Helyesen: 1000 frt, mint alább látni fogjuk.

¹⁰⁰⁾ Századok. 1899. 701.

Veranchich érsekprimás írja 1571. júl. 10-én «Az esztergomi bég majdnem naponta inti végváraink kapitányait, hogy a békét tartsák meg, ő maga azonban nem szünik meg övéit prédálásra különféle irányban kiküldeni. Ma éjjel Baracska faluig jöttek, ahol néhány aratót elfogtak. Akiknek mieink (az ujbári őrség) és a lévői katonák elég gyorsan segítségükre siettek, de nem találták őket. mert a zsákmányozás után az éjnek palástja alatt hazatértek.» Mikor Ghiczy ujbári kapitány jelentette, hogy a törökök Lédec körül jártak, az érsek 1571. szept. 20-án a következő utasítást adta neki: «Ezek ellen valamit cselekedni nincs megtiltva, mert ezek jöttek a mi birtokainkra. Lehet őket jogosan elűzni, elfogni, és levágni. De ne küldj senkit a mieink közül, hogy eme ellenségeinket otthonjukban megtámadja, mert ezt ő császári felsége tiltja. A mi katonáinknak a megvédését azonban nem tiltja. Tartózkodjál tehát a csatázók kiküldetésétől, de az ellenségtől kiküldötötteket nyugodt biztonsággal visszaüzheted. Csak őrizd meg emlékezetedben, hogy ha Őfelsége az eseményeket tudni óhajtaná, azonnal készen lehess az okadatolással, úgy mint azt jelesen is kívánja.¹⁰¹⁾

Meg kell e helyütt emlékeznünk az Érsekujvárból ez időben divott őrködési rendről, melyet az ujbári porkoláboknak (várnagyok) a kir. biztosok elé 1578-ban terjesztett jelentésből ismerünk.

Őrséget csakis a gyalogság végzett. A huszarak ettől a fölötté terhes szolgálattól mentesek voltak. Nyáron az összes gyalogság (Ujvárból

¹⁰¹⁾ L. A garamszentbenedeki apátság története c. művem 52—53. lapjait.

200 hajdú) fegyveresen a falak mentében alszik; télen ellenben és zord időben csak a fele. A másik fele a házakba huzódhatik. A falak mentében levő gyalogságból egy-egy tized felváltva a bástyákon őrködik. Minden bástyán 2—2 gyalogos meghatározott időközökben a szokott őrszavakat kiáltozza. Egy tizedes a saját tizedével egész éjjel át körüljár s az őrségeket vizsgálja. A porkolábok, viceporkolábok, sőt maguk a kapitányok is éjjelenként többször körüljárják az őrségeket és a falakat. Jeladáskor mindenki fegyveresen siet megszabott helyére. Ha a jeladás éjjel történik, a porkolábok kitűzik a kiütő vagy kivető lámpásokat a kapuk fölé.¹⁰¹⁾*

Hát bizony ez kemény feladat volt, kivált Ujvárbán, melyet nemcsak a talajviz, hanem a sáncárok vize is bántott. Ha azután pláne esős napok következtek, a szegény őrálló hajduknak sorsa ugyancsak irigylésreméltó nem lehetett. 1573-ban Mezei Mihály és Lábadai László ujjvári várnagyok jelentik: Az gonosz esős időben az egyik bástyának itt Ujvárbán hasonfele leomlott, annak felette a nélkül is még két helyen dült ki az palánk, mostan annak csináltatásán szorgalmatoskodunk, mind éjjel, mind nappal az várat kell virrasztanunk.¹⁰¹⁾**

Ezzel Oláhujvárnak történetét be is fejezhetjük, mert ami ezek után következik, az már a második Ujvár történetéhez tartozik.

¹⁰¹⁾* Takáts. A magyar vár. Századok 1907. 826—827.

¹⁰¹⁾** Századok 1907. 820.

A második Érsekujvár

Miként a második Érsekujvár építésénél láttuk, annak költségeit az üresedésben levő érseki szék jövedelmeiből fedezték, de a cseh és morva rendek is hozzájárultak. Mindamellett a második vár is teljes joggal viseli az Érsekujvár nevet, mert az érsekek tartották fenn azt is és őrségét is ők fizették. Azt is tudjuk, hogy királyaink a német birodalomtól is török segílyt kértek és kaptak. Ám ne gondoljuk, hogy a németek e segílyt csupán keresztény felebaráti szeretetből adták. Már 1566-ban mikor nagyobb segílyt szavaztak meg, azt kívánták a német birodalmi rendek, hogy a birodalom és Magyarország közt szorosabb kapcsolat jöjjön létre, más szóval Magyarországot a német birodalomba szeretnék volna beolvasztani. Hogy pedig ezt a Habsburgok megakadályozták, ezt megint nem a magyarok független országára való tekintettel cselekedték, hanem egyesegyedül azért, mert az országot már akkor örökös tartományuknak tekintették.¹⁾

Később a régi római kolóniák mintájára határ-őrvidéket akartak szervezni Magyarországon, persze német telepésekkel és Miksa király fővezére Schwendi Lázár egyenesen a magyarok hátraszorítását, sőt kiirtását látja szükségesnek. Ugyanez a Miksa császár 1576-ban a regensburgi birodalmi gyűlésen a német lovagrend letelepíté-

¹⁾ Hóman—Szekfü. Magyar történet. IV. 145.

sét penditette meg, ámde a terv ellen maga a rend foglalt állást. Mikor azután Rudolf császár a lovagrendet eziránt megsürgette, a magyar várakat lóistállóknak nevezték, «hogy nemes lovagok nem harcolhatnak sárfészekekben, ahol nem lovagi kard, hanem az időjárás és tüzvész az elenség.»²⁾

A cseh rendek a török adót évenként beszédtek és saját embereik szállították magas napidijak mellett a bányavidéki végvárakba, hogy az őrségeket fizessék. Ennek fejében azután bizonyos előjogokat követeltek. Sőt tovább mentek: Azt kívánták, hogy Érsekujvár parancsnoka és kapitánya ne csak a császárnak, hanem a cseh koronartományok rendjeinek is esküt tegyenek, mert ők fizetik őket és építék fel váraikat.³⁾

Mindaddig, amíg a várak és erődítmények a magyar főurak és főpapok birtokában voltak, akik azokat fentartották és őrségüket fizették, ez az őrség természetesen mindenütt magyar volt. Mikor azonban a határszéli várak fontossága a törökök gyakori kalandozásai következtében évről-évre növekedett s a főurak és főpapok a várak fentartásával járó költségeket fedezni már nem tudták, mert birtokaikat a törökök feldúlták, váraikat egymásután kénytelenek voltak a királynak átengedni. Ezzel azután új szereplők: az idegen katonák lépnek a színtérre.

A bécsi haditanács a magyar végvárakba többnyire idegen zsoldos katonákat fogadott fel s azoknak élére idegenből jött tiszteket állított. Ez idegen katonák havi zsoldot kaptak, míg a ma-

²⁾ Hóman—Szekfü i. m. IV. 145—147.

³⁾ U. o. 153.

gyar katonák ősi szokás szerint évi bérré voltak felfogadva. Minthogy a hadjáratok télen át szüneteltek, a mezei hadakat azaz a havi zsoldosokat téltre hazaküldték s a végvárak őrségére az évi béres hadiszolgák maradtak vissza. Már most az idegen katonák, amikor zsoldjukat idejében meg nem kapták — ez pedig gyakran történt meg — zsoldért és kenyérért kiabáltak s ahol lehetett, ott szerezték. A tisztek sem állottak jobb sorsban, az ilyen kiruccanásokban tehát ők is szívesen résztvettek. Az idegen zsoldosok tehát valószínűleg egyiptomi csapást jelentettek az országra. Maga Gablmann Miklós, aki Mansfeld seregében mint haditudósító vett részt, beismeri ez idegen zsoldosoknak pusztításait és elmondja róluk, hogy Magyarország elpusztított, lakatlanná vált vidékein magukra hagyatva menetelnek s amikor végre lakott helyre találhatnak, azt gyökeresen kiélik, elpusztítják.⁴⁾

E fizetési módszert idők multával a magyar gyalogságnál, azaz a darabontoknál és hajdúságnál is alkalmazásba vették. Ennek következményeképp a magyar katonaság is, ha zsoldját meg nem kapta, ki-kirándult a vidékre s az amugy is eléggé zaklatott néptől szedte be azt, amire szüksége volt.

Külön katonaosztályt alkottak a szabad hajdúk, akiket a végvárakban fizetés nélkül alkalmaztak hadiszolgálatokra s akik rablásból és zsákmányolásból tengették életüket.

Az országgyűlések az idegen katonák és a szabad hajdúk kihágásai, rablásai és fosztogatásai ellen jóformán évről-évre felszólaltak, a szabad

⁴⁾ Hóman—Szekfü i. m. IV 349.

hajdúk kiirtására külön törvényeket is hoztak. A katonák rendes fizetését sürgették és az őrségek rabló, fosztogató kirándulásait nemcsak tiltották, hanem szigorú büntetésekkel is sújtották. Mindez azonban csak írott malaszt maradt.

Ha az ilyen kirándulás szerencsésen ütött ki és a török hódoltság területéről jó zsákmánnyal tértek vissza, sőt Bécsbe is küldtek belőle, megdicsérték őket még akkor is, ha a portyázás béke idején történt.

Ha azonban szerencsétlenül jártak és török portyázókkal találkoztak, akiktől vereséget szenvedtek, bizony megdorgálták és haditörvényszékekkel stb. fenyegették meg őket. Már pedig a hadiszerencse forgandó.

Pálffy Miklós is egyik ilyen merész vállalkozásán rajtavesztett. Hogy a török támadásokat megtorolja — három év alatt harminczszor támadták meg Komáromot — 1587-ben néhány száz emberével s az ujbári és tatai őrségnek egy részével éjszaka járatlan utakon Buda alá lopakodott, a künn legelésző csordákat elhajtotta, az őrséget levágta. Visszavonulóban azonban az egész budai török sereg elérte és minden vitézsége dacára súlyosan megverte. Alvezérei majd mind fogságba estek s az életben maradtak napok mulva szállingóztak ki a Vértes erdejéből Tatába és Komáromba.⁵⁾

Mikor a második Érsekujvár felépült, Forgách Simon Dunáninnyi főkapitány itt akarta székhelyét felütni, ámde Bécs nem engedte. Még 1588-ban is írja Batthyány Boldizsárnak, hogy Surányt építgeti, mert «Ujbárt a császár semmi szín alatt

⁵⁾ Hóman—Szekfü i. m. IV. 224.

nem akarja adni az főkapitány szállásául». Érsekujvár csak Pálffy Miklós óta lett a főkapitány székhelyévé.

Forgáchnak is sok baja volt az idegen katonákkal és tisztjeikkel. 1587-ben őszintén és nyíltan emelt panaszt ellenük a király előtt. «Az ország rendei érzik és látják ezt és irgalomért, igazságért s a régi állapot visszaállításáért esedeznek. Vajjon miért nem hallgatja meg fölséged a szegényeket? Hiszen az idegeneknek mostani kormányzása elveszíti a végvárat s velük együtt az egész országot.⁶⁾

Könnyen lehet, ezek az okok készítették Forgách Simont arra, hogy az 1587. országgyűlésen a főkapitányságról lemondjon. Utódjává a király következő évben Pálffy Miklóst nevezte ki, aki székhelyét Érsekujvárra helyezte át.)⁷⁾

A fizetési zavarok alatta sem szüneteltek, sőt fokozódtak. Ékesszóló bizonyítékot nyújt erre Pálffy Miklós levele, melyet 1590-ben Ernő főhercegnek írt. Jelenti, hogy tavasszal a végvárakban semmi zsold sincs, a katonák lovaikat kihajtják a füre s rabolják a szegény népet — s ez a sajnálatos rendszer megmarad mindaddig, míg junius havában a morva rendi adószedő a zsolddal meg nem jő. Azért szükségesnek tartja, hogy a morva adószedő az egész morva adóval jöjjön be s annak kiosztásával a nép jajjai és az országgyűlés panaszai megszűnjenek.⁸⁾ Pálffy, hogy a végvárok őrségeit megnyugtassa, kijelentette, hogy a vitélő nép fizetése végett ezentul

⁶⁾ Takáts. Régi idők, régi emberek. 11.

⁷⁾ Századok. 1899. 701.

⁸⁾ Hóman—Szegfü i. m. IV. 152.

nem a királyt kell untatni, minthogy ő fog a fizetésről gondoskodni. A lévai katonaság 1590. március 23-án e nyilatkozata alapján hozzá fordult. Levelében kijelentette, hogy oly pénzszükséget és élelemhiányt nem szenvedett, mint Pálffy alatt. Ha haladéktalanul nem segít rajtuk, éhen fognak halni, vagy el fognak szökni; a lovaknak még csak szalmájuk sem volt.⁹⁾ Mikor a bakabányai magyar katonaság 1592. június 26-a táján Szt. Kereszt körül pénzt és zabot rekvirált, Kolosváry László ama fenyegetésére, hogy Pálffynak fel fogja jelenteni őket, azt felelték: követ nem ehetünk.¹⁰⁾

Pálffy ujbárai főkapitánysága alatt 150 lovast tartott maga költségén, akikről maga Mátyás főherceg beismeri Rudolf királyhoz 1593. augusztus 4-én írt levelében: «Mindig kár lenne, ha oly szép s oly begyakorlott lovasság, minő Pálffynak vezetése alatt áll s amelyhez hasonlót másutt nem láttam, eloszolna.»¹¹⁾ Pálffy maga ily meg-rázó szavakkal tárja fel az őrségnek szomorú helyzetét 1592. október 9-én Ujbárból keltezett levelében: Minémü fogyatkozásban és inségben vannak, azt csak az Isten tudja! Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel irhatom, hogy sokaknak közülük, akik vagyon negyven esztendeje, hogy ő felsége szolgálatában vagynak, az orcájukon és vén szakálukon csurgott le a könnyük. Minden élést elélték a szegényektől! Az ellenség is pedig nagy szivet és bátorságot veszen rajta, ha látja,

⁹⁾ Jedlicska. Adatok Pálffy Miklós életrajzához 402.

¹⁰⁾ Jedlicska i. m. 459.

¹¹⁾ U. o. 479.

hogy az ő felsége régi szolgálait így éhvel hagyják meghalni, meg nem adván az övéket. — Bocsátottam immár el közülük harmincat olyakat, hogy száz mértföldről kellett volna őket idehozni! Jó hitemre mondhatom, hogy három vagy négy napja is nem ehetnek az kenyérből.¹²⁾ Mindezt keveset használt, a panaszok és sürgetések Bécsben süket fülekre találtak.

A felsőmagyarországi rendek és vármegyék a német katonaság fosztogatásai ellen benyújtott panaszlevelükben azt írják: Ha a Duna mentén végigtekintünk, pusztá, kiégett és néptelen városokat meg falvakat látunk. A német katonaság minden helyet kirabolt és elpusztított. És ezek az emberek keresztényeknek mondják magukat! Valóban, Magyarország most a legpusztább és a legszerencsétlenebb ország.¹³⁾ Nyitra vármegyének 1600. évi összeírása szerint a törökök a nyitrai járásban sok községet felégették és elpusztítottak s ami megmaradt, azzal a vallonok bántak el. E községek közt olvashatók: Tardoskéd, Nyárhid és Bánkeszi,¹⁴⁾ amelyek valószínűleg az 1599. évi nagy tatárjáráskor pusztultak el.

Mi volt a király válasza mindezekre? Rudolf király 1600 április 6-án azt írja Mátyás főhercegnek: A végházak magyar hadinépe mindig hangosabban követeli hátralékos zsoldját. Mivel a nyomorral és éhséggel küzdő végbeliek sok bajt okozhatnak és mivel számuk a háboruban amugy is igen megsaporodott, reformálni kell a végházakat és amennyire lehet kevesbiteni a magyar

¹²⁾ U. o. 469.

¹³⁾ Takáts i. m. 16.

¹⁴⁾ Nyitramegye 619.

mezei katonaság számát. A végházakban is csak annyi magyar katonát kell tartani, amennyi okvetlenül szükséges.¹⁵⁾

Miksa főherceg Basta György fővezért szinte minden levelében óvja a magyaroktól, akik megbizhatatlan, szószegő népség, akikre nem szabad értelmes hadvezérnek építeni. Ennélfogva az elfoglalt várakba sem szabad őket beereszteni, hanem mindaz, ami a töröktől visszakerül, ezután német kézen maradjon, mert a kormány egyedül a németek hűségében bízhatik meg.¹⁶⁾ Unverzagt Farkas 1601-ben azt írja: A törököktől visszafoglalt magyar városokba magyarokat letelepedni egyáltalán ne engedjenek; mert ahol a magyar lábát megveti, ott a német meg nem maradhat. Magyar ember ezekben a városokban polgárjogot egyáltalán ne szerezhessen. A végházakat és a végházak táját is németekkel kell benépesíteni, mert a magyaroktól különben senki biztonságban nem léssen. A német hivebb, lojálisabb, mint a magyar, — mindenekfelett megbízhatóbb.¹⁷⁾ A csehek 1601-ben a török adót oly feltétel alatt ajánlják meg, hogy a tiszteknek cseh nemzetbelieknek kell lenniök s a birodalmi segélypénzekből elsősorban német zsoldosokat kellett fogadni.¹⁸⁾

Tamaskó, aki Nagy Ferenc fogságba este óta a lévai várnak gondját viselte s arra saját pénzéből is sokat költött, 1591. okt. 14-én kéri

¹⁵⁾Takáts i. m. 24—25.

¹⁶⁾Hóman—Szekfü i. m. IV. 360.

¹⁷⁾Takáts i. m. 27.

¹⁸⁾Hóman—Szekfü i. m. IV. 353.

Pálffy, hogy őt, mint «szegény legényt» ne engedje kárba esni.

Bizony a németek jóvoltából «szegény legények» voltak a végvárok magyar katonái mind, tisztek és közemberek egyaránt. Már pedig az akkori nóta szerint:

Szegény legénynek olcsó az vére,

Két pogány közt egy hazáért ömlik az vére.

Ez az «odium hungarorum», a németeknek a magyarok elleni gyűlölete, a magyarság pusztulása és elmaradt védelme hozta létre a Bocskayfelkelést és adta Bocskaynak a legjobb katonákat, mert az elbocsátott, szélnék eresztett magyar katonák mind melléje sereglettek, hogy a sok szenvedést, méltatlanságot és jogtalanságot becsülettel visszafizessék.

Mielőtt tovább mennénk, fel kell említenünk, hogy király és magyar rendek a törökök elleni első védelmi rendszer kiképzésekor a kis várak lerombolását határozták el azon az alapon, hogy komoly támadás esetén amugy sem lehetett volna azokat megtartani. Később belátták, hogy a kisebb várak is nagy hasznára válhatnak a honvédeknek, mert a török portyázó lovasság e közbeeső kis várak hiányában zavartalanul törhetett a nagyobb várak közötti területekre s az egész vidéket kirabolhatta. Ezek a kisebb várak azonban magyar őrségükkel, mely a vidék erdeit, bozóttjait, gázlóit ismerte, kisebb támadásokat maguk is vissza tudnak verni, nagyobb támadás esetén pedig az anyavárnak fontos megfigyelő szolgálatot teljesíthetnek. Így épült fel a 16. század végén vagy a 17. század első éveiben — kétség-

telenül az érseki szék hosszú üresedése alatt és annak költségén — a szőgyéni palánkvár, mintegy előretolt bástyája Érsekújvárnak, hogy az esztergomi törökség váratlan meglepetései ellen védekezhesse. E palánkvár Magyar-szőgyénben sz. Mihály temploma körül épült, mert az 1617. évi urbarium s a későbbi egyházlátogatási okmányok is «templum in Castello» szavakkal emlékeznek meg róla. Kétségtelen azonban, hogy a Nalász (ma Nagyláz) erdeje szélén levő fensíkon, melyet a régi katonai térképek «Várhely» névvel jelölnek s ahonnan a köbölkút-kisujfalusi völgyre szabad kilátás nyílik, megfigyelő hely, őrtorony állott. A palánkvárnak fentartására az 1608. 15. tc., 1613. 8 tc. és 1618. 49. tc. Esztergom vármegye munkáját, az 1622. 36. tc., 1635. 92. tc., 1647. 153. tc. és 1655. 3. tc. Esztergom és Pilismegyeék közmunkáját rendelte. Ez utóbbi Szőgyént a végvárak közt említi fel és őrségének létszámát 150 lovas és 100 gyalogosban állapítja meg. 1610-ben Ornay Tamás volt a főkapitány, Albert Máté vicekapitány és Kovács Ágoston lovaskapitány zászlaja alatt 100 lovas, Kovács Péter, Gyarmathy András és Szőcs István vajdák alatt 150 gyalogos.²⁰⁾

Ezek után visszatérhetünk Érsekújvárba.

A kath. templom építése egyre huzódott, amiben kétségtelenül részük volt a protestáns várkapitányoknak is. 1584. május havában végre a király megbizta Telegdi Miklós pécsi püspököt, aki az esztergomi érsekségnek adminisztrátora volt és az egri püspököt, hogy az újvári templo-

¹⁹⁾ Jedlicska i. m. 432.

²⁰⁾ Hadtört. Közl. 1914. 687.

mot építsék fel.²¹⁾ Érsekujvár első templomának építését tehát ez évekre tehetjük.

Mindenesetre különös volt és magyar kath. körökben visszatetszést szült, hogy az érsekségnek pénzen épült Ujvárnak protestáns várkapitányt adtak. Kielmann András utódja Hardegg gróf is protestáns volt. A pápai nuncius ezt 1584. nyarán szóvá is tette a király előtt és kérte őt, hogy helyébe kath. várkapitányt nevezzen ki. Egy Ditrichstein grófot ajánlott figyelmébe, akinek magyar a felesége és a magyar urak körében rokonszenvnek örvend. Néhány hónappal utóbb a nuncius ez ügyben Mátyás főherceggel is tárgyalt, aki hajlandóságot is mutatott reá, de megjegyezte, hogy «nem tehet mindent, amit tenni akarna.²²⁾»

Pálffy Miklós dunáninneni generális főkapitány 1600. április 23-án meghalt. Pogrányi Benedek kerületi vicegenerális a főkapitányság ügyeit több mint egy éven át teljes felelősséggel maga vezette és állásában megmaradt Thurzó György gróf (1601—1604), valamint Kolonits Szigfrid báró (1604—1610) generális főkapitányok alatt is. Thurzó György hozta be Ujvárba Köri István luther. prédikátort Szeredről.²³⁾

Érsekujvár 16. századbeli történetét le nem zárhatjuk anélkül, hogy az alábbiakat el nem mondanók.

A végvárok vitézeinek szomorú anyagi helyzetéről már szóltunk. Sanyarú állapotukon segitendők bizony a magyar vitézek is — bár tilalmas

²¹⁾ Fraknói i. m. III. 204.

²²⁾ U. ott.

²³⁾ Ipolyi. Veresmarty Mihály élete. 365.

volt — ki-kirándultak a hódoltsági vidékre, hogy maguknak eleséget szerezzenek. A bajviadalok is tiltva voltak; ennek dacára a kiltivások mindkét részről nem szüneteltek. Bort azonban az érseki pincék bőven szolgáltatnak fizetés gyanánt. Nem csoda azután, hogy a végbeli vitézek boros állapotban engedelmességre is vetemedtek. 1589-ből olvassuk Ujvárról, hogy Révay András több huszár főlegénnyel együtt megborosodván, a várkapitánytól azt követelte, hogy legalább tíz huszárral bocsássa őt Párkány alá. Török vérré szomjuhozott és kopjáját oda akarta vinni, hogy a sorompóba vágja. Ez ugyanis a kihívás jele volt. A várkapitány eltiltotta. Erre Révay társaival együtt erőszakkal próbáltak kitörni és dühükben a várkapitányt is majdnem levágták.²⁴⁾

A következő évben Thurzó György rándult ki az ujvári őrség egy részével — úgy látszik — a Duna jobb partján Esztergom felé. Esztergomhoz közel azonban Szokolovics Memy esztergomi bég csapatával harcba keveredett, mely a magyarok vereségével végződött. Zay András és Lőrinc, Jakusich Imre, Pesti Zsigmond, Hagymássy Kristóf, Zákonyi János és Huszár Mátyás fogságba kerültek, sok vitéz katona elesett és maga Thurzó alig tudott futással megmenekülni.²⁵⁾

Pálffy Miklósnak egyik ilyen kirándulása már sokkal szerencsésebben végződött. Az óbudaiak már Esztergom ostroma alatt könyörögtek Mátyás főhercegnél és Pálffynál, hogy Krisztus szerelmére szabadítsák meg őket a törökök hatalmából; de akkor sem segédelmet, sem ígéretet

²⁴⁾ Takáts. Török—magyar bajviadalok. 46.

²⁵⁾ Katona. Hist. crit. Hung. XXVI. 491.

nem nyertek. Nem bíztak bennük, mert Ó-Buda csak kakaskukorításnyi távolságra volt Uj-Budától. Azt hitték, hogy árulás rejlik mögötte. Mivel azonban Esztergom elfoglalása után is folyton könyörögtek Pálffynál, a nyert kedvező értesülések alapján 1596. jan. 26-án néhány száz embert küldött segítségükre Esztergomból. Mikor ezt az óbudaiak megtudták, egész éjjel fenn voltak és készen várták őket. Mihelyt azután a csapat megérkezett, még az éjjel útnak indultak. Január 27-én Esztergomba érkezett 2160 lélek, 175 terhelte kocsi, melyek némelyikébe 12, de legkevesebb 6 ökör volt befogva. Továbbá 2 nagy hajó, amelyeken az aggok, hajadonok és előkelők voltak. Mindezeket 1 napi pihenés után tovább szállították Érsekujvár felé.

A budai várbeliek még az éjjel értesültek az óbudaiak elvonulásáról. Lámpákat gyújtottak és nagy lármát csaptak, de a várból kijönni nem mertek. Másnap reggel tudták csak meg, mi történt. Azonnal nagyobb csapat néhány ágyúval sietett utánuk, de utól nem érhették őket.²⁶⁾

Említettük, hogy Pálffy Miklós, mikor generális főkapitánnyá lett, székhelyét Érsekujvárra helyezte. Az 1595. évi országgyűlés ebből kifolyólag kérdést intézett a királyhoz, mit tegyen a főkapitány akkor, ha Érsekujvárt az ellenség megszállaná? vajjon a végvárban maradjon-e, vagy a főkapitányi tisztség szükségleteihez mérten a harctéren teljesítsen szolgálatot? A KK és RR azt hiszik, hogy a generális főkapitánynak régi szokás szerint a harctéren a helye. Válasz gyanánt, mikor Esztergomot ez év nyarán visszafoglalták,

²⁶⁾ Némethy. 118.

Pálffy rendeletet kapott a királytól, hogy vegye át annak főkapitányságát és ott székeljen. Pálffy halála után azonban az esztergomi várórség teljesen német katonákból került ki, német tisztek és kapitány vezetése alatt. Ők adták is fel a várat 10 év múlva a töröknek.

Érsekujvár a Bocskay-felkelés alatt

Pálffy Miklós halála után az 1601. évi országgyűlés arra kérte a királyt, hogy a dunáninneri főkapitányságot minél előbb magyar emberrel töltsé be. A KK. és RR. eme kívánsága teljesült: a király generális főkapitánnyá még az évben Thurzó György grófort nevezte ki. Thurzó azonban 1604-ben lemondott és helyébe a király a magyar urak és tanácsosok egyértelmű javaslatára a német származású, fiatal Kollonits Szigfridet nevezte ki. A 32 éves új főkapitány mögött ekkor már a harci érdemek egész sorozata állott.

A harcmezőn ismerte meg a magyarokat s a magyarok őt. Páratlan bátorsága és veszedelmet nem ismerő vakmerősége, emellett szeretetreméltó modora és bőkezűsége barátjaivá tette a magyar főurakat és hős bajtársakká a katonákat, akik tűzbe mentek érte. Maga Rudolf király elismeréssel adózott hősiességének, amikor súlyos aranyláncot akasztott nyakába és lovasezredessé nevezte ki.

Az 1598. évi országgyűlés 41. cikkelyében érdemeit azzal honorálta, hogy a magyar főurak sorába iktatta. Az indokolásban kiemelik, minthogy a KK. és RR. maguk is tudják, hogy Kollonits

Szigfrid az ország körül nagy érdemeket szerzett és remélik, hogy miként a mult években vitéz és hőslélkü férfiunak bizonyult a kereszténység közös ellenségével szemben, úgy a jövőben is élénk részt fog venni a keresztény országért való küzdelemben.

Rövidesen egyéb kapcsok is fűzték őt a magyarsághoz. Dobó István unokáját, Perényi Istvánnak Zsófia leányát 1604. év elején nőül vette s vele a lévai várat és uradalmat kapta. A lakodalmat Léva várában tartották meg nagy pompával, melyen a magyar főurak nagy számban vettek részt.

Főkapitánysága alatt ugyanazokkal a bajokkal kellett megküzdenie, amelyek elődjeinek munkáját is megnehezítették. A végházak vitézeinek fizetlensége súlyosan terhelte vállait. Kollonits jó szive nem nézhette katonáinak nyomoruságát és a magából fizette őket. Lassan odáig jutott, hogy mindenét, még a vitézségéért nyert aranyláncot is zálogba kellett vetnie, hogy katonáit fizethesse. Már 1605. jan. 8-án írja Léváról Mátyás főhercegnek, hogy koldussá lett. Pogrányi Benedek pedig u. a. hó 17-én írja róla a főhercegnek: «éjjel-nappal dolgozik, de a katonák hiánya miatt szándékait meg nem valósíthatja.»¹⁾

A Bocskay-felkelés Kollonitsot igen nehéz helyzetbe juttatta. Ha katonáit fizethette volna, azok mellette maradnak; így azonban a felkelőkhez csatlakoztak. Ehhez járult, hogy a felkelőkkel tart. Ám a körülmény, hogy a felkelők Kollonits jószágait kimélték, a gyanút csak növelte.

¹⁾ Takáts. Régi idők, régi emberek. 300.

Kollonits méltatlankodva utasította vissza e rágalmakat és jan. 17-én Mátyás főherceghez intézett levelében lemondását is felajánlotta. «Könyörögök felségednek, vegye el tőlem s bizza másra tisztemet. Mindenemet feláldoztam már s bizalmatlanság és gyanusítás lett a jutalmam. A tisztemet nem bánom, de becsületedet nem hagyom. Fegyverrel védem magamat rágalmozóim ellen.»²⁾

A királyhoz való hűségét azzal is kimutatta, hogy mikor Rhédey Lévát megtámadta s a várost felgyújtatta és felégette, a várat, melyet maga Kollonits védett, el nem foglalhatta. Pedig felesége éppen ekkor súlyos betegen feküdt a várban s az ostromzár tartama alatt halt meg.

Rhédey Nyitra városának majd várának (jún. 18.) elfoglalása után Galgócot, Trencsént és Nagyszombatot is meghódította. Május 28-án már Érsekujvár ostromához látott. Először Ujvár vidékét pusztította el, azután a vár őrségét feladásra szólította fel, de tagadó választ kapott. Július 11-én már csepp híja, hogy a várat el nem foglalta. A Forgách-bátyát már-már elérték, néhány zászlót is kitűztek a sáncokra — de az őrség visszaverte őket.³⁾

Forgách Ferenc nyitrai püspök, aki Nyitra várát sokáig vitézül védte, Győrből, ahová menekült, júl. 21-én figyelmeztette Mátyás főherceget, hogy Érsekujvár nagy veszedelemben forog, mert a várnak nagyságához képest kevés az őrsége. Ha vagy 3000 lovast küldenének Komáromba, Rhédeyvel könnyen elbánhatnának.⁴⁾

²⁾ Takáts u, o.

³⁾ Bél. Not. Hung. novae IV. 337.

⁴⁾ Pray. Epistolae Procerum Regni Hung. III. 283—292.

Július 31-én a várban tűz támadt, mely a házak egy részét elhamvasztotta.

Az ostrom tovább folyt. Minthogy azonban az ostromló sereg főleg könnyű lovasokból és hajdukából állott, megfelelő tüzérség és ostromszerek nélkül, az ostrom hónapokig elhúzódott. Rhédey katonái a sikertelenség láttára oszladozni kezdtek. Erre Rhédey a Vág mellett táborozó Homonnai Drugeth Bálinthoz fordult segítségért, értésére adva, hogy máskülönben kénytelen lesz Ujvár alól elvonulni. Homonnay Illésházy Istvánnal és Thurzó Szaniszlóval lépett érintkezésbe, majd Rhédey segítségére indult. Az alábbiakat részben Homonnay naplója nyomán közöljük.

Homonnay aug. 30-án ért a nyárhídi táborba s az ostrom vezetését átvette.

Másnap Szinán egri pasa is a táborba érkezett seregével és 2 nagy ágyúval. Még aznap levélben hívta fel az őrséget a vár feladására szabad elvonulás mellett. A török janicsárok agája nyíllal küldött be magyar felhívást, hogy a magyarok a vár kormányzatát ragadják magukhoz.

Szept. 7-én a törökök és tatárok vezérei azt kívánták Homonnaytól, hogy a fogoly magyarokat adja ki nekik; Homonnay azonban ezt megtagadta.

Érsekujvár őrségének élén Strain Gábor a németek, Thury Ferenc a magyarok és Motta Galus a vallonok kapitánya állottak. A hosszúra nyúlt ostrom alatt az őrség élelmi és lőszerre annyira megfogyatkozott, hogy a lovakat is le kellett vágniok. Homonnay okt. 10-iki feljegyzése szerint addig 200 lovat ettek meg. A fejeket, lábukat és belső részeket a magyar asszonyoknak és a fiatalságnak hagyták.

Előrelátható volt, hogy a vár magát nem soká tarthatja.

Vizont az osziromlók magyar—török szövetsége sehogysem volt inyére a magyaroknak, kivált Homonnaynak, aki joggal tartott attól, hogy ha a várat feladják, azt a török magának fogja megtartani, miként Esztergommal tette. Ezt Illésházy okt. 11-én meg is írta Homonnaynak.

Kollonits okt. 10-én 10 kezest és menlevelet kért Homonnaytól, hogy Ujvárba mehessen és a várat átadhassa.

Bécsnek sem tetszett a dolog. Azért Illésházy István, akit Bocskay a tárgyalásokkal megbízott, titokban alkudozásba bocsátkozott Mátyás főherceggel, hogy tanácsosabb a fontos várat, amely már amúgy sem tartható, inkább a magyaroknak átadni, mint a töröknek. Mátyás főherceg megbízottja Caprianus és Illésházy Bazinban meg is állapodtak abban, hogy Ujvárt a háboru befejeztével a császáriaknak vissza fogják adni. A védőőrség vezérei tehát azt az utasítást nyerték, hogy a vár átadásának feltételeiről a törökök kizárásával Homonnayval és Rhédeyvel tárgyaljanak s a várat nekik adják át.

Ez meg is történt és okt. 17-én Homonnay Ujvárt átvette. Bosnyák Tamást, Farkas Mihályt és Nagy Mártont válogatott csapatokkal azonnal beküldte a várba, majd 200 emberével maga is bevonult s a vár kulcsait átvette.

A továbbiak megmutatták, hogy a magyarság gyanuja alapos volt. Okt. 18-án Basta és Kevély pasák levélben követelik Homonnaytól, hogy Ujvárba a magyarral egyenlő török őrség helyeztesék el. Homonnay azonban mindössze annyit tett, hogy az Ujvárban talált 59 török foglyot átadta,

akikért különben 16260 frt váltság járt volna. A törökök erre megharagudtak és okt. 19-én a magyarok szidalmazásával vonultak Esztergomba.⁵⁾

Okt. 21-én a német őrség Érsekujvárat elhagyta.

Homonnay néhány ezer magyarral Komáromig kísérte őket. Mikor a Duna partjára értek, adták át Strainnak, Érsekujvár német parancsnokának Basta levelét, melyben inti őt, hogy a várat ne adja át.

Okt. 22-én írja Homonnay: «Mai napon mentem be Ujvárba ő felsége kapitányával és a préposti templomot Isten tisztességére elfoglalván a római atyafiaktól, a Te Deum laudamust egyenlő szívvvel elmondánk benne, Istennek hozzám való jóvoltáért nagy hálákat adván, ugyanitt hallgattam meg Piskolczi Vince prédikátoromnak szent prédikációját, a prédikációt végighallgatván, a bástyákon örömet lövtem». Prépostinak nevezi a kath. templomot azért, mert Érsekujvár plébánosai akkor esztergomi kanonokok voltak. Még ugyanazon évben Dobronoki Miklós prédikátort hozta Ujvárba.⁶⁾

Homonnay Érsekujvárt Bosnyák Tamás vezetésére bizta s egyuttal meghagyta neki, hogy az elromlott vársáncokat javíttassa ki.

Az 1606. szept. 23-án aláírt bécsi béke után a császáriak Illésházytól a megegyezés értelmében Érsekujvár visszaadását kívánták. Illésházy azonban azt vitatta, hogy a helyek visszaadását Kasán kell megkezdeni, melynek visszaadása után Bocskayt Erdélynek birtokába fogják bevezetni.⁷⁾

⁵⁾ Istvánffy. XXXIV. 511—513. Bél IV. 337—347. Hóman—Szekfü 386—387.

⁶⁾ Bél M. u. o. Ipolyi i. m. 141.

⁷⁾ Istvánffy. XXXIV. 520.

Bocskay ekkor már súlyos betegen feküdt Kassán és december 29-én meg is halt. Halála után Érsekújvár a király birtokába került vissza.

Hogy a törökök tényleg Érsekújvár elfoglalására számítottak, igazolja Pecsevi Ibrahim török történetíró, aki Ujvár feladásáról ezeket írja: «Megadták magukat Bocskay királ vezérének és akarva nem akarva megnyitották a kaput. Azonban az iszlám hadserege eltiltatott a zsákmányolástól és fosztogatástól s az ebbe bele is nyugodott. Ekkor alkalom lett volna egy beglerbéget kinevezni Ujvár várába és abba a tartományba, de mivel Bocskayval még nem voltak megállapítva a szerződés feltételei, ezt nem tették, nehogy ez oka legyen barátsága elhidegülésének.» Az ujvári zsákmányolás elmaradását pedig azzal pótolták ki, hogy «a hitetlen németek birtokában levő falvakat és területet teljesen elpusztították és feldúlták.» A törökök t. i. Németi Gergellyel együtt Bécs körül pusztítottak.

Pecsevi imigy folytatja: «Az iszlám hadserege ebben az áldott esztendőben annyi zsákmányt nyert, amennyit még egy hadjáratban sem. Mivel a paraszt népnek kedveskedtek és hizelegtek, az Ujvár környékén levő falvakból naponkint kocsi számra érkezett az élelmiszer a császári táborba s a katonaság a táborba menve mindig megtehetette vásárlásait. A magyar leányok és asszonyok egészen frissen sült czipó nevű magyar süteményeket, többféle gyümölcsöt és más eleséget hordozván sátorról sátorra, azokat árulták és így segítettek rajtunk.»⁷⁾ Azaz a magyar nép maga is

⁷⁾ Istvánffy XXXIV. 520.

⁸⁾ Századok 1899. 119—120.

Bocskay mozgalmával rokonszenvezett és ezért a török seregnek is adott ennivalót, annyival inkább, mert megfizette.

Epizód gyanánt felemlítjük, hogy Kaza János ujbári kapitány és a gútai érseki uradalom tisztje az érseki szék üresedése alatt 1603-ban Csallatoronyhegy majort, mely az ujbári várhoz tartozik és az érsekek mindig békésen birtokolták, elfoglalta, és magát annak birtokába be is vezette. Szuhay István egri püspök, az érsekség adminisztrátora Komárom vármegye előtt panaszt emelt ellene. Az akkori zavaros időkben is merész eljárás, hogy az érsekségnek fizetett tisztje saját urának birtokából foglalgasson. Még ezzel sem érte be, hanem Naszvad és Anyala közt hárdombokat állított fel és a nevezett birtokok rovására Csallatoronyhely praediumhoz csatolt belőlük, miként Komárom vármegye 1607. évi bizonyáglevele tanúsítja.⁹⁾ Ekkor azonban már Forgách Ferenc ült az érseki széken, aki a lefoglalt birtokot visszaszerezte.

Mint már említettük, az érsekujvári helyőrség fizetésének terhe az érsekprimásra nehezedett. Mikor a második Ujvár felépült s abba nemcsak magyar, hanem idegen nemzetbeli őrséget is elhelyeztek, az idegen katonaság fizetését a király vállalta magára s a cseh rendek segélyéből folyósította. A fizetésnek módoszatai és az őrségnek az érsekprimáshoz való viszonya azonban sokáig rendezetlen volt.

Mikor Forgách Ferenc gróf 1607. jul. 4-én esztergomi érsekké lett, az érsekséget 36.000 tallér

⁹⁾ Hgprim. vil. lt. N. 23. Trans. 10., 60 és u. o. M. 24 Trans. 10, 62.

adósság terhelte.⁹⁾ Emellett 500 főnyi katonaságot volt köteles Érsekújvárbán tartani. A király 1608-ban a kölcsönös kötelezettségeket közvetzőkép állapította meg: Az érsek kötelezi magát 300 lovas és 400 gyalogos eltartására. A főkapitányt a király nevezi ki és fizeti. A kapitányok és többi tisztek kinevezésére az érsek tesz javaslatot a királynak. Ezek és a közvitézek is a főkapitánynak esküdnek hűséget; de az érsek iránt kellő tiszteletet tanusítani tartoznak és javainak megvédelmezésére s jövedelmeinek beszedésére — a főkapitány beleegyezésével — alkalmazhatók. Ha valaki közülök az érsek embereit bántalmazná, az érseknek jogában áll fizetését felfüggeszteni, de elmozdítania nem szabad. A vétségeket büntetés végett a királynak fogja tudomására hozni. Saját személye körüli szolgálatra a főkapitánytól 10—12 katonát kérhet, ugyszintén jószágainak megvédelmezésére, vagy más célra is.¹⁰⁾

E királyi rendelkezés több okból bántólag hatott az érsekre. Az érsekséget egyfelől a nagy adósság érzékenyen érintette, másfelől pedig az a körülmény, hogy a jövedelmek tetemes részét II. lésházy István lefoglalva tartotta.

Millini biboros pápai követ teljes erejével rajta volt, hogy a lefoglalt tizedjövedelmeket visszaszerezze és Érsekújvárt az érsekségnek vissza-

⁹⁾ Károlyi Árpád. Az ellenreformáció kezdete és Thurzó György nádorrá választása. Századok. 1919. 7—8.

¹⁰⁾ Frankl-Fraknoi. Pázmány P. és kora I. 387—388.

adassa.¹¹⁾ E nélkül lehetetlen volt Forgáchnak a király által reárótt kötelezettséget teljesítenie. Itt azonban az érsekprimás jogos kívánsága Illésházy érdekeivel ütközött össze.

Forgáchnak másik kívánsága az volt, hogy ha az ujbáryi őrség nagyobb részét ő fizeti, rendelkezni is akar velük éppugy, mint a várral, mely az érsekség birtokán és pénzéből épült. Itt ujból Illésházy és Kolonits Szigfrid ellenzésével találkozott, akik ez ellen katonai szempontból állást foglaltak. Mikor azután Forgách az általa fizetett őrséget Kollonits távollétében a maga iránti hűségre is megeskette, a visszatért kapitány a tényt semmisnek nyilvánította s az érsekprimás hadnagyát és annak helyettesét fogságba vettette. A pápai nuncius közbenjárására kiadott királyi rendelet meghagyta ugyan a helyőrségnek, hogy a köteles tiszteletet a kardinális urnak is megadja, aki őket őfelsége szolgálatára zsoldba fogadja, de az érsekprimás ezzel meg nem elégedett.¹²⁾

Az ellentétek akkor élesedtek ki, mikor az érsek a Homonnay által lefoglalt kath. templomot a protestánsoktól visszavenni akarta. A katonák fellázadtak és a templomot «az ország hire nélkül» kiadni nem akarták. 1609. szept. végén királyi biztosok jelentek meg Ujbáryban, akik a lefoglalt templom visszaadását követelték és csak annyit engedtek meg, hogy a katonák maguknak a várbán templomot építsenek. Minthogy a király döntése az érseknek kedvezett, az őrség lázongott, egy lovas kapitányt leütöttek s egy érseki gazdaszisztet súlyosan megsebesítettek. Október végén

¹¹⁾ Fraknói III. 277.

¹²⁾ Századok. 1919. 143.

maga Thurzó György nádor érkezett Ujvárbá, hogy rendet teremtsen. Főbajként a fizetés elmaradása szerepelt. Panaszkép hozták fel, hogy az érseki fizetés nagy részét borban és gabonában kapják; készpénzt alig látnak.

Thurzó kénytelen volt a lázongóknak bocsánatot ígérni, egyszersmind biztosította őket, hogy fizetésüket rövid időn belül megkapják. A lázongók ugyanis magát Kollonitsot is zár alá helyezni akarták azért, hogy fizetésüket nem szorgalmazza. Szegény Kollonitsnak, aki különben a magyaroknak jó barátjuk volt, írásbeli biztosítékot kellett nyújtania arról, hogy személyével és pénzével felel a katonák zsoldjáért.

Minthogy Érsekújvárbán a kerületi végváraknak küldöttei is megjelentek, ebből is látható, hogy a lázongás főképp a király által fizetett őrségnek elmaradt zsoldja miatt történt s a templom átvétele csak olaj volt a tüzre. A végbeli kiküldöttek ugyanis Pozsonyba is elmentek, hogy panaszukat az országgyűlés előtt is feltárják. Azal fenyegetőztek, hogyha elmaradt zsoldjukat ki nem fizetik, állomásaikat elhagyják. A király és az országgyűlés november 25-én írásban válaszolt a végbelieknek. A sok ezer frtra rugó hátralékot nemsokára meg fogják kapni úgy, hogy három hónapi zsoldot posztóban, két hónapit pedig készpénzben fognak kiutalni részükre. Addig legyenek türelemmel.¹³⁾

Forgách érsekprimás mellett, hogy rendesen fizetett, birtokain sokat szenvedett tőlük. Maga írja bátyjának: Huszonháromezer és ennyihány

¹³⁾ Szilágyi. A magyar nemzet története. VI. 36—37.

száz forinttal a király subsidiumja nélkül érem meg Ujvárt esztendőnként; most ez a kajtor had mind rajtam élt; sok ezer forintot teszen az a kár, amit a jószágban tettenek. Mikor a török ellen kimennek a végekről és megtérnek, az én jószágom ad élést; mind végházat itt körül az én jószágom épite, azt kapnak elő; a nemes emberhez nem mernek nyúlni; százképen huzzák-vonják szegényeket, mégis mindenkor reám törnek, hogy a lelkemig mindent levonnának rólam.¹⁴⁾

Forgách érsekprimás abbeli kívánsága, hogy Érsekujvárt visszakapja s őrsége az ő katonai joghatósága alá kerüljön, nem teljesült. Mindössze annyit ért el, hogy az általa fizetett őrség létszámát 500-ra apasztották. Placidus de Mara melfi püspök, aki Mátyás udvarában internunciusként működött,¹⁵⁾ annyit kivivott, hogy neki s az érsekprimásnak megígérték az elégtételt olykép, hogy az érsekprimással ujjat húzó Kollonitsot alkalmilag eltávolítják s helyébe olyat neveznek ki, aki az érsekprimás előtt kellemes személy s tőle függni is fog. Maga Thurzó is megígérte támogatását. Ő különben a primás katonai jurisdikcióját is javasolta úgy, hogy ennek fejében az érsekprimás 1000 főnyi őrség fizetését vállalja magára.¹⁶⁾ A templomot azonban tényleg elvették a protestánsoktól, akik a várnak más helyén ujat építettek maguknak.

Egyébként pedig Érsekujvárbán minden a régi-ben maradt. Az 1608. évi 14. tcikk 23 §-a Nyitra

¹⁴⁾ Századok. 1901. 803.

¹⁵⁾ Fraknói. Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel. III. 277.

¹⁶⁾ Századok. 1919. 143.

vármegyét arra kötelezte, hogy Nyitrát és Érsekujvárat fallal vegye körül. A vármegye Érsekujvár falainak építését az 1609. évi juliusi közgyűlésen el is rendelte, de a rendelet foganatosítása már nem volt sürgős, amennyiben továbbra is csak kárókról és sövényfalakról olvasunk.

A zsitvatoroki béke, mely az ugynevezett hosszú háborúnak végét vetett, a tényleges birtokálomány szerint köttetett. Eszerint a hódolt terület az esztergomi szandsákhöz osztatott be és két tartományból: a nyárhídi és verebélyiből állott. A nyárhidiban Érsekujvár közvetlen szomszédságából hódolt falvak gyanánt szerepelnek: Andód, Bánkeszi, Megyer és Surány.¹⁷⁾ Mindenesetre különösnek tűnhetik fel, hogy Ujvárt hódolt falvak vették körül; de ugyanígy volt pl. Szőgyénben is. A magyarszögyéni palánkvár közvetlen szomszédságában levő Németszögyén már hódolt terület, sőt maga Magyarszögyén község is odatartozott és mikor 1630. körül a palánkot megnagyobbították s abba Magyarszögyén lakóit is belevették, minek következtében a lakosság a örök adónak fizetését megtagadta, Amhát pasa esztergomi szandsákbég ez ellen tiltakozott.

A békeszerződésnek a hódolt falvak megállapítására vonatkozó pontját azonban a magyarok másképpen magyarázták, mint a törökök, mert utóbbiak a szerződést meghamisították s ez alapon vagy 360 falut követeltek. 1608. március 25-én a budai pasa követei: Amhat Tihaja, Musztafa effendi és Haszán simontornyai bég 165 lovassal Érsekujvárba érkeztek, hogy Illésházyval a kérdéses békepontokról tárgyaljanak. Márc. 28-án

¹⁷⁾ Nyitra vármegye 619.

oly megegyezésre jutottak, hogy Mátyás főherceg követeit és az ajándékot, amelyet a zsitatoroki béke megajánlott, 40 nap alatt a portára beküldi. A hódolt falvak ügyét is elintézték és Illésházy július 19-én Budán pótszerződést kötött a törökkel. Erre azután Herberstein Ádám és Rimay János követek a portához indulhattak. Mikor azonban okt. 30-án a kajmakám a követeknek a szultán által ratifikált békeiratot arany zacskóban átadta, kisült, hogy a török szöveg a magyarral nem egyezik. Végre november 6-án a magyar szöveggel lényegében megegyező okiratot megkapták. Az 50.000 frtot azonban a kamarák csak 1609-ben tudták előteremteni. Mielőtt a pénzt a töröknek átadták volna, egy bizottság alkudozott Szőgyénben Ali pasával az esztergommegyei falvakról, de megegyezésre nem jutottak.¹⁸⁾

Forgách Ferenc gr. biboros érsekprimás az érsekujvári őrség fizetésére évi 25.000 frtot költött¹⁹⁾ és már ez okból is rossz néven vette, hogy éppen az ujvári őrség elégedetlenkedik és az érsekség jószágait pusztítgatja. Igaz, hogy e fizetést nagyrészt borban és gabonában szolgáltatatta ki; de ezt az udvartól tanulta, amely posztóval fizetett. Kettejük közt mindenesetre az a különbség fennállott, hogy az érsek fizetett, míg a kir. udvar rendszerint adós maradt. Forgách az őrség elégedetlenségeért s a fent már említett egyéb kellemetlenkedésekért — joggal-e, vagy jogtalanul? nehéz megállapítani — Kollonitsot okolta. Annyi bizonyos, hogy Kollonits a magyarokat sze-

¹⁸⁾ Bék. i. m. IV. 348. Szilágyi V. 637 és VI. 134. Némethy 229.

¹⁹⁾ Fraknói. Pázmány Péter. I. 222.

rette és sajátjából roppant sokat költött a végvárak katonáinak elmaradt fizetésére. Az udvarral szemben — saját állítása szerint — majdnem 700.000 frt követelése volt. Könnyen érthető, hogy olykor keményebb hangon tárgyalt a kormányzókkal. Már pedig sem Bécsben, sem Prágában nem tetszett, ha valaki őket adósságaikra figyelmeztette.

Forgách érsekprimással szemben Kollonitsnak még egy nagy hibája volt: protestáns hite. Már azt is rossz néven vették tőle, hogy Léván házat jelölt ki a prédikátornak, Érsekújvárbá pedig lutheránus prédikátort helyezett, sőt a superintendens is itt székelt.^{19a)}

Bár Thurzó nádor teljes erejével támogatta, Kollonich a sok áskálódást megunva, állásáról lemondani készült. Mikor e szándéka ismeretessé lett, az érsekújvári órség 1610. febr. 7-én az összes végbeliek nevében megírta a nádornak, hogy fejenként mindnyájan megesküdték arra, hogy ők addig Kollonichot maguk közül el nem bocsájtják, míg hátralevő zsoldjukat meg nem kapják.²⁰⁾ Kollonich ellenségeinek mindamellett sikerült elérniök, hogy a haditanács őt 1610. dec. 24-én főkapitányi állásától felmentette és helyébe Draskovich Jánost nevezte ki, Mátyás király ugyanazon nap kiadott rendeletében pedig Érsekújvár hadi népének meghagyta, hogy az ideiglenesen kinevezett új főkapitánynak engedelmeskedjék.²¹⁾

Kollonichot Bécsbe idézték; ő azonban a nádor

^{19a)} Ipolyi. Veresmarti Mihály élete. 224. és 343.

²⁰⁾ Dr. Komáromy András. Kollonich Szigfrid Dunán inneni főkapitány életéből. Hadtört. Közl. 1895.

²¹⁾ Takáts. Régi idők, régi emberek. 306.

tanácsára Érsekújvárban maradt, sőt kijelentette, hogy addig nem távozik, amíg őt ki nem fizetik. Draskovich kinevezése ellen a magyar rendek is állást foglaltak horvát nemzetisége miatt. Ennek következtében Draskovich beiktatása is elhúzódtott, mert az őrség a vár kulcsait átadni nem akarta. Mikor aztán Thury Ferenc érsekújvári vicekapitány 1611. jan. 5-én a vár kulcsait neki átadta, a nádor meg is dorgálta.

Mindez nem használt; Draskovich maradt, sőt Thurzó nádornak eljárását lázadásnak és a király hatalmi jogkörébe való jogtalan beavatkozásnak minősítették. Kollonichnak derék vicekapitányát, Thury Ferencet is elmozdították és helyébe Pálffy Jánost nevezték ki.²²⁾

Kollonich ekkor távozott Érsekújvárról. A haditörvényszék elé idézték és mikor Bécsbe érkezett, azonnal letartóztatták. Kezdetben saját házában lakhatott, de ki nem mozdulhatott. Amidőn pedig engedélyt kért arra, hogy házából szabadon ki és be járhasson, a király meghagyta a haditanácsnak, hogy Kollonichot őriztesse, hozzá senkit be ne bocsásson és a levelezést se engedje meg.

Amint fogságának híre elterjedt, a vármegyék és a végvárok magyar őrségei egymásután irtak fel a királyhoz Kollonich szabadonbocsátását sürgetve. Nemcsak Thurzó nádor, hanem Ferdinánd főherceg is közbenjárt érdekében. Az udvar végre is engedni volt kénytelen és Kollonich 1615. év elején fogságából kiszabadult. De rokonainak kezességét kellett érte vállalniok, neki pedig reverzálist aláírnia.²³⁾

²²⁾ Hadtört. Közl. 1895. 501.

²³⁾ U. ott.

Szabadsága azonban nem soká tartott. Hitelezői egyre szorongatták s hogy ezeket kielégíthesse, ő viszont az udvart sürgette tartozása kifizetésére. Az udvar azonban szokása szerint nem fizetett, minek következtében Kollonich igen szorult helyzetbe jutott. Elkeseredésében azután meg gondolatlan lépésre ragadtatta el magát: a király által nála másodsorban lekötött és másnak adományozott Dévényt elfoglalta. Emiatt újból elfogták. Birtokait és ingóságait pedig ítélelhetőség nélkül elkobozták. A külföldi fejedelmek és a magyar rendek közbenjárására végül 1621. szept. 8-án kiszabadult.

Draskovich János tehát mégis Érsekujvár főkapitánya maradt, de nem sokáig, mert 1613. márc. 11-én meghalt.

Az 1609. évi országgyűlés Érsekujvár erődtítményeinek kijavítását újból megsürgette és a várjavítási munkálatokra Nyitra vármegyét és az esztergomi érsek jobbágyságait kötelezte azzal, hogy a morvák által ígért 6000 frt is erre a célra fordíttassék.

1611. év nyarán Pálffy János generális vicekapitány parancsot vett a nádortól, hogy az érsekujvári és más végbeli katonákkal Forgách Zsigmond segítségére Tokaj felé siessen. Július 11-én kellett 250 huszárral és 100 gyalogossal Érsekujvárból elindulnia. Júl. 8-án írja édes anyjának, özv. Pálffy Miklósnénak, hogy küldjön neki egy török sátort, 12 tábori széket és 1 asztalt kölcsön, továbbá némi élelmet, «miután Ujvár körül nem lehet a termésből valamit remélni». Végül 1 uri kocsit és takarót is kér kölcsön.²¹⁾

²¹⁾ Jedlicska. 20.

A vármegyék 1613-ban tiltakoznak az ellen, hogy a 6. tcikk ellenére német katonákat vittek be Ujvárba s a nádor (?) német kapitányt is helyezettett beléje. Igaz, hogy a 6. tcikk azt mondja: ut confinia milite hungaro etiam — «ez az etiam pedig, mint Jakussith András báró is írja, olyan ambiguum, hogy praesupponit a németeket.»²⁵⁾

A vármegyék tiltakozása azonban teljesen sikertelen maradt, amennyiben Draskovich János halála után 1613. őszén Teuffenbach (Tieffenbach) Rudolf báró lett dunáninneni főkapitánnyá, akivel alább még többször találkozunk. Mellette 1614. évtől Koháry Péter generális vicekapitányként működött, aki tulajdonképen Érsekújvárnak parancsnoka volt s akinek magyar érzése, gondolkodása és tapintata Teuffenbachnak tulkapásait és magyarelleses érzületét ellensúlyozta.

Koháry Péternél egy pillanatra megállapodhadtunk. E nagy tehetségű és nemcsak hitbuzgóságával, hanem vitézségével is kitűnő férfiú, mint Hont vármegye jegyzője kezdte meg pályafutását, de a tollat csakhamar a karddal cserélte fel. A hosszú háboru megindultával minden jelentősebb ütközetben résztvett, így 1593-ban Fülek, következő évben Esztergom ostrománál, Hatvan bevételénél, a mezőkeresztesi csatában, Győr visszavételénél. Az 1606. évi békekötésnél királyi biztосként szerepelt, majd a sz. koronának Prágából való elhozatalánál a küldöttség tagja volt. Egy ideig II. Mátyás udvarában tartózkodott, majd 1613-ban királyi követ minőségében ment Báthory Gábor erdélyi fejedelemhez. 1614-től

²⁵⁾ Szerémi. Emlékek Barsvármegye hajdanából. 37—38.

kezdvé pedig Érsekújvárbán találjuk mint a dunán-
inneri kerület generális vicekapitányát, mely ál-
lásban 18 évig működött. 1616. febr. 15-én a bárói
rangot nyerte el. Itteni szereplése a nagy érsek-
primás, Pázmány Péternek életével esik össze,
akivel állandó kapcsolatban is állott.

Forgách Ferenc bíboros érsekprimás 1615. okt.
16-án meghalt. Nevéhez fűződik az érsekújvári
kath. plébánia-templom visszaszerzése és átépíté-
se. Említettük, hogy a második Ujvárbán a kath.
templom részére helyet jelöltek ki, de a protes-
táns várkapitányok annak építését egyre hátrál-
tatták. Végre 1584. év után a templom felépült.
Abból, hogy 1594-ig plébános nyomaira nem le-
lünk, valószínű, hogy a templom csak ez időben
épült fel és első plébánosa Szombathelyi János
esztergomi kanonok, aki a plébániajavadalmat 4
éven át bírta.²⁶⁾ Érdekes, hogy járandóságaival
éppen az érseki uradalom maradt — persze szék-
üresedése alatt — adósa, mert 1603-ban a kamara
meghagyja Baráthy Istvánnak, az érseki javak
felügyelőjének, hogy Szombathelyinek készpénz-
fizetését és gabonajárandóságát szolgáltassa ki.²⁷⁾

Utódjává Kutasy érsekprimás az újvári szárma-
zású Telegdi János esztergomi kanonokot, zólyo-
mi főesperest, a nagynevű Telegdi Miklós nagy-
bátyját nevezte ki 1598-ban. Itt működött 1602-ig,
mely évben a káptalan Széplakra küldte ki pre-
fektusnak.²⁸⁾

1602-ben Posgai János esztergomi kanonok, ko-
máromi főesperes lett újvári plébánossá, aki

²⁶⁾ Kollányi. Eszterg. kanonokok. 199.

²⁷⁾ Némethy. 235.

²⁸⁾ Kollányi. 199—200.

1605-ig maradt itt²⁹⁾ és valószínűleg Érsekújvárnak Homonnay által történt elfoglalásakor kellett innen eltávoznia.

Utódja Bachich Péter, aki 1599-ben nyárhídi plébános és valószínűleg 1609-ben ujbáryi plébánossá neveztetett ki. 1610. júl. 22-én esztergomi kanonokká lett. Érsekújvárbán 1612-ig működött, de azután is itt tartózkodhatott és 1613-ban itt is halt meg. Nyárhídon temették el.³⁰⁾

1612-ben Vasvári György esztergomi kanonok lett ujbáryi plébánossá és 1614-ig maradt itt.³¹⁾

A templom az ostrom alatt és a protestánsok kezében mindenesetre megrongálódhatott és felszerelése elpusztult. Forgách érsekprimásnak 1612. év táján jóformán ujonnan kellett felépítenie. Ő maga szentelte fel sz. Adalbert tiszteletére. A főoltárt is ő készítette. Az oltárkép közepén sz. István király megkereszteltetése, a jobb táblán sz. László király, baloldalon sz. Imre herceg képével. Az egyik mellékoltárt a szt. kereszt tiszteletére Koháry Péter generális vicekapitány, a másikat Baráthy István érsekújvári érseki tiszttartó állíttatta fel. A templomnak két harangja volt, a nagyobbikat a gughi templomból szállították oda. Az érsek a templomot értékes egyházi ruhákkal is felszerelte. Draskovich János főkapitány is miseruhát és zászlókat, Koháry Péter pedig aranyozott ezüst kelyhet és egyéb edényeket adományozott.³²⁾

A protestánsoknak ekkor már külön templomuk

²⁹⁾ Kollányi. 204.

³⁰⁾ U. o. 212.

³¹⁾ U. o.

³²⁾ Hgprim. Itár. 1630. Visit.

állott a várban és 1610-ben Gönczöl Miklós volt a lutheránusok prédikátora.³³⁾

Mielőtt tovább mennénk, Érsekujvár őrségének ekkori állapotáról kell egyet-mást elmondanunk. 1607-ben Érsekujvárban 300 huszár, 400 hajdú, 300 német gyalogos és 16 tüzér volt. A német katonák havi fentartási költsége 2060 frtot tett ki, a magyar katonaságot pedig az esztergomi érsekség jövedelmeiből fizették. Ezenkívül a bánya kapitányság rendelkezésére állott ugyanitt 150 huszár és 160 hajdú, akiknek havi költsége 1923 frt 25 dénár volt. A szőgyéni várban 50 huszár, 100 hajdú és 1 tüzér volt elhelyezve havi 564 frt 15 dénár költséggel.³⁴⁾

1610-ben a várőrség a következőkből állott:

Főkapitány Kollonich Szigfrid, a dunáninnyi kerület országos főkapitánya. Fizetése a két tisztség után maga személyére havi 480 frt., asztaltartás 75 frt., 3 zászlótartó, sipos és dobos fizetésére 22 frt 40 dénár. Kéme tartására havi 33 frt. 33¹/₃ dénár. Müszaki személyzet tartására 24 frt., rendkívüli kiadásokra 69 frt. 20 dénár. Összesen 851 frt. 93¹/₃ dénár.

A vár rendes őrsége 500 lovas és 500 gyalogos.

A főkapitány és Thury Ferenc vicekapitány, valamint Pálffy János lovaskapitány zászlaja alá 100—100 lovas tartozott. Pogrányi Benedek, Beedy Mátyás és Farkas Pál 50—50 lovas tartására kaptak havipénzt. Végre 50 lovas felett a puskások kapitánya állott.

Vajdák: Kaza György, Kelemen Pál, Szabó Mihály és Mátyás, Baán János, Sződényi Farkas,

³³⁾ Ipolyi. Veresmarti Mihály. 378.

³⁴⁾ Hadtört. Közlemények. 1914. 126.

Lovas Péter, Guttay János, Almássy Péter és Par-naky György 50—50 gyalog vitézzel.

A vár fentartása — a főkapitány fizetésén ki-vül, melyet a király vállalt magára — havonként 3058 frtba került, mely az esztergomi érseket terhelte.³⁵⁾

1612-ben Thurzó György nádor Liptay Imre barsi, Strucz Ferenc nógrádi, Gyürky Benedek zólyomi és Bakó Ferenc honti alispánokból álló bizottságot küldte ki a dunáninnen-i végvárak megvizsgálására.

A nádori bizottság aug. 15-én érkezett Érsek-ujvárra. Draskovich főkapitány nem volt otthon, ennél fogva Koháry Péter vicekapitánnyal tár-gyaltak.

A bizottság rövid jelentéséből a következőket emeljük ki: Kiruccanások nem történnek. A vice-kapitány azokat, akik saját szakállukra csinálták, elfogatta és megbüntette.

A bizottság elrendelte, hogy a Nyitra vmegye által adott ingyenmunka-pénzzel «az egyik kaput építenék most meg kőből és téglából. A másikra jövődöben Isten ismét reá segét, másszor azt is megépíthetni, mert ugyan így is, ha fából csinál-nák, nem kevés költség menne reája, deha egy-szer jól megcsinálják nem lévén gongyok annak utánna reá.»³⁶⁾

Aug. 17-én a bizottság Szőgyénbe érkezett, amelyről az alábbi jelentést adták le:

«Annak utánna jártuk meg az helyt, láttuk az folyosóinak az taposztjának és az egyfelől való árkának is fogatkozását, de mivel hogy az egy

³⁵⁾ U. o. 370.

³⁶⁾ U. o. 685.

esztendőbe az hozzá rendeltetett község azt nem supportálhatta volna, legszükségesebbnek találtuk az ároknak megásását és az tapasztnak való megújítását, kit meg is hattunk, hogy megcsinálja Esztergom vármegye.«³⁷⁾

A nádori bizottság jelentése nyilvánvaló bizonyosságot tesz arról, hogy Érsekújvár erődítményeiben még igen sok kívánni való maradt. Kő vagy téglából épült kapuja nem volt és csak földsáncok vették körül. Igaz, bizonyos tekintetben ez a körülmény a várnak hasznára is válhatott. Mi-or Homonnay 1605-ben Érsekújvárat ostromolta és okt. 12-én Haszán boszniai pasa 3 nehéz fal-törő és több kisebb ágyuval Ujvár alá érkezett, Homonnay naplójában megjegyzi, hogy az ágyukat nem sokra tartja. «Nem lehet — ugymond — erősebb vár, mint a kinek föld bástyái vannak; szememmel láttam, hogy sem tűz, sem ágyu annak nem árthat. Érsekújvár is ilyen.«³⁸⁾

Az őrség létszámában is hiány állott be, nagyrészt a fizetlenség miatt. 1614. április 13-án írja Koháry Péter Barsmegyének, hogy az új esztergomi pasa behódolási parancsot küldött Nyárhida is. Minthogy pedig sok vitézlő néppel erősítette meg Esztergomot, kéri a vármegyét, legyen készen és küldjön segítséget Ujvárba. «Mi is ezen fizetetlen és fogyatkozott állapottal is jó vigyázásban lévén Ngok és Kgekért sem vérünk ontását, sem fáradságunkat nem szánjuk.«³⁹⁾

³⁷⁾ Hadtört. Közl. 1914. 377.

³⁸⁾ Rónay Horváth Jenő. Bocskay István háboruja Rudolf ellen. Hadtört. Közl. 1893.

³⁹⁾ Szerémi. 53.

Pázmány Péter. A Bethlen-háborúk.

Érsekujvár fentartása sok gondot adott Pázmány Péternek is, aki 1616. szept. 28-án lépett az érsekprimási székhelybe. Kinevezésekor a kir. kamara többek közt azt kívánta tőle: engedje meg az ujjvári német katonáknak, hogy gabonájukat az érseknek ujjvári malmában ingyen őrölthessék; az ujjvári őrséget ezentul egészen maga fizesse, lemondva a morva rendek által fizetni szokott évi segélyről; végül az ujjvári német hadnak évenként bizonyos mennyiségű gabonát ingyen osszon ki.

Pázmány a túlzott kívánságok ellen erélyesen szót emelt. A gabonaőrlési engedélyt szívesen megadná, de a püspököknek esküvel kell ígérnie, hogy egyházának jövedelmeit elidegeníteni és megcsonkítani nem engedi. Már pedig ismeretes a kamarának amaz eljárása, hogy az egyházi javak körül tett engedményekből idők folytán jogokat alkot. Ő tehát csak úgy engedhet a kérelemnek, ha a kamara térítvényben elismeri, hogy ő az engedményt egyedül saját személyére tette. Másodszor előrelátja mindama visszaéléseket, amelyek ilyen engedményekből keletkezni fognának. Mert ha a német katonák saját gabonájukat ingyen őrölthetik; a magyar katonák is saját gabonájukat német társaiknak fogják átadni ingyen őröltetés végett. (Hozzátehetette volna: miért nem kívánják a kedvezményt a magyar katonák részére is, hiszen a németeknek nagyobb zsoldjuk volt!) Harmadszor a malom — igaz — az érsek tulajdona, de a belőle való haszon egy része a molnárokat és az ujjvári plébánost illeti. Ő tehát ezeknek sérelmével engedményeket nem tehet; annál kevésbbé, mert ha tenne is, a károsított molnárok eltávoznának s a

malom molnárok nélkül maradna. Az ő óhaja tehát: maradjon minden a régiben és ő biztosítja a kamarát arról, hogy ha a katonák ily és hasonló kérelemmel esetről-esetre hozzá fordulnak, nem lesznek vele elégedetlenek.

Ő felségét szerényen figyelmezteti a kettős célra, mely őt érsekké való kinevezésére indította: hogy az új érsek az egyháznak és a katolicizmusnak, azután Ő felségének is hasznos és jó szolgálatokat tehessen. E célnak csak akkor felelhet meg, ha papokat neveltethet és a szegény papokat segélyben részesítheti. Nagyszámu házinépet kell tartania és magát mindenben nagylelkűnek és bőkezűnek bizonyítania. Tetemes kiadásai vannak akkor, ha a királyi udvar mellett tartózkodik. A király a kamara jelentéséből meggyőződhetik az érsekség jövedelméről, kéri tehát, ne terhelje őt mód felett.

Kész azonban elvállalni az elődje által teljesített kötelezettségeket úgy, hogy a morva segélyvel együtt az ujbári erősség 700 magyar katonáját fizetni fogja, az egyház és utódjának sérelme nélkül. De ez esetben kéri a királyt, ujtassa meg mindama kiváltságokat, amelyekkel elődje a katonákkal szemben bírt: hogy a kapitányokat ő nevezhesse ki, hogy ha udvara fényének emelésére vagy birtokainak megvédése végett katonákra van szüksége, a kapitányok kötelesek lesznek azokat rendelkezésére bocsátani; a kapitányok és hadnagyok az érseknek is tegyenek esküt; Ő felsége hagyja meg az őrségnek, hogy az érseki jövedelmeket csonkítani ne merjék; végül a morva segély pontos fizetése iránt rendelkezék.

Azt a kívánságot, hogy az ujbári német had-

nak ingyen gabonát adjon, semmikép sem teljesítheti. A magyar had fizetésére ugyanis a morva segélyen fölül 25.000 tallért kell évenként fizetnie és e teher oly nagy, hogy annál többet már el nem vállalhat.

Ugyanakkor kimutatta azt is, hogy az érsekség gömöri tizedeinek fele, körülbelül 500 frt Murány várára, Putnok várára pedig két érseki falu jövedelméből 500 frtnál több fordítatik.

Az alkudozások tovább folytak, míg végre az okt. 29-én k. kir. leirat az ügyet akkép oldotta meg hogy 1. az érsek — úgy mint elődje — vállalja magára az ujbári 700 magyar katonának illendő és pontos fizetését; viszont a király igéri, hogy miként elődjét, őt is a cseh és morva adóból évi 13.000 tallérral fogja segíteni; 2. Turócz és Zólyom tizedeit, az eddigi fizetett összeg mellett, engedje tovább is a bányákra fordítani; 3. engedje meg az ujbári német katonák ingyen őrlését s e célra a hétnek bizonyos napját jelölje meg; 4. bár az érsek ezidőszerint meg nem ígérheti, hogy az ujbári német hadat gabona kiosztásával fogja segíteni, a király mégis reméli, hogy az esetre, ha az évnek bősége megengedi, vagy ingyen vagy leszállított áron fog a hadnak gabonát adadni. Ő felsége viszont az ujbári hadnak az érseki birtokok és jövedelmek károsítását szigorúan megtiltja és meghagyja, hogy ő neki és tisztjeinek ugyanazon tiszteletet tanusítsák, mint elődjének.¹⁾

Pázmány az ujbári hadak fizetésének kötelezettségére vonatkozólag tanácsot kért a pápától, aki odautasította, hogy a terhet önként ne vállal-

¹⁾ Fraknoi. Pázmány P. és kora 228—233.

ja el, ha azonban ellenkezése dacára reá rovatnék, megnyugodhatik, míg attól meg nem szabadulhat.²⁾ Így azután a király fentj rendelkezésében megnyugodott.

Az érsekprimás és az ujjvári német katonaság vezetői közt ez egyesség dacára több ízben összeütközés keletkezett, ami főképp Teuffenbach Rudolf főkapitánynak tulajdonítható. A főkapitány már 1617. elején bevádolta Pázmányt a kamaránál, hogy elvállalt kötelezettségének eleget nem tesz, a zsoldot rendetlenül fizeti és tisztviselői a gabonát és bort kétszeres áron adják el a katonáknak. Pázmány sietett a vádakat megcáfolni, elégtételt követelt Teuffenbach méltatlan magaviseletéért és elmozdítását sürgette. A kamara minden abbeli kísérlete, hogy az érseket megnyugtassa, sikertelen maradt. Végre a király négy német urat: Starnberg Lajost, Puchheim Kristóf grófot, Collalto Reinbald grófot és Weber Jánost küldte ki kir. biztosi minőségben, hogy az ellentéteket kiegyenlitsék.³⁾

1617. aug. 2-án Pázmány a bécsi haditanáccsal az ujjvári őrség iránti kötelezettségeire vonatkozólag újabb egyességre lépett. Az év végén azonban már megint nehézségek támadtak. A kamara ugyanis azt kívánta, hogy az érsek, ha saját szükségleteire katonákat igénybe akar venni, esetről-esetre a haditanácshoz forduljon. Ez ellen Pázmány óvást emelt és kijelentette, hogy az ujjvári katonákat csak oly feltétel alatt fogja fizetni, ha azok is reájuk rótt kötelezettségüknek megfelelnek.⁴⁾

²⁾ U. o. II. 51.

³⁾ Fraknói i. m. III. 364.

⁴⁾ U. o. I. 389.

Más is történt. 1617. őszén a kir. kamara kifogásokat emelt a bor ellen, amelyet Pázmány a kamarának katonai célokra Ujvárbán eladott és egy hordó romlott bort vissza is küldött. Pázmányt a dolog igen bántotta és dec. 17-én kemény hangon válaszolt. «Ezen tárgyra nézve a következőket kell megjegyezmem. Először csak oly bort adhatok, aminő terem. Nem vagyok Isten, hogy tetszésem szerint teremthessek nemes borokat. Tiszteim ez évben semmiféle bort nem vásároltak, — amely bor terem, azt szolgáltatják ki. Ha a szokottnál rosszabb, nem az én vétkem. Honnan vegyek jobbat? Aztán a Bécsbe való szállítás a nemes boroknak is megváltoztatja a színét és ízét. És ha meg is változik? Vagy ha véletlenül csak az egyik hordó volt olyan és a többi jobb? Vajjon ő felsége élésiházaiban nem találta-e néha még rosszabb? Míddőn a tisztek borokat vásárolnak, meg van hagyva nekik, hogy nem ugyan fejedelmi asztalra való, jó bort vegyenek. Mindazáltal, ami terem, akár jó, akár középszerű, azt el kell fogyasztani. Csak azt adhatjuk, amit Istentől nyerünk.

A borok ára miatt nincs joguk panaszkodni. Pozsonyban, ezen szabad és bortermő városban, Sellyén és máshol is azon áron árulják a bort, mint Ujvárbán. Teufenbach ur nagyon bőkezű máséból s kivált egyháziak javaiból. De hiába fáradozik, Magyarországbán nem fogja elnyomni az egyháziakat.

Sajnálom, hogy ilyen csekélysegekről kell tárgyalnom a nagynevű testülettel. De nehogy Méltóságatok rossz néven vegyék hallgatásomat, ki-magyaráznom kell magamat.»⁵⁾

⁵⁾ Fraknoi. i. m. l. 390.

Az egész — úgy látszik — Teuffenbach, ujjvári német lutheránus főkapitány műve volt, aki a bort Bécsbe küldte és mert utközben egy hordóval elromlott, a hibát az érsekre akarta háritani, már ex odio Germanorum is.

1618-ban a csehországi rendek kiküldöttje járt Pázmány Péternél Pozsonyban, hogy vele a segélypénzek ügyében tárgyaljon. A csehek készpénzben csak 4000 frtot akartak fizetni, a többbit posztóban. Azután meg a készpénzt és posztót az érseki tisztek mellőzésével közvetlenül az érsekujvári őrségnek akarták kiszolgáltatni. Pázmány ez ujtás ellen, mely tekintélyének csorbitását vonhatta maga után, tiltakozott ugyan, de a kamara nem támogatta, az 1618. január 27-én kiadott kir. leirat pedig szintén engedékenységre hivta fel.⁹⁾ Pázmány tehát kénytelenségből belenyugodott.

Időközben Érsekujvárnak előkelő foglya akadt. Teuffenbach főkapitány 1616. január 6-án egy csapattal Kékkő vára alatt termett, hogy Balassa Zsigmondot, aki lázadást tervezett és e célból éppen Lengyelországba készült, a király parancsára elfogja. A főkapitány váratlan megjelenése Balassát annyira meglepte, hogy 15 hajdujával védekezésre nem is gondolhatott. Megadta magát, mire Érsekujvárra vitték s itt tisztességes őrizetbe helyezték, majd később Pozsonyba szállították.

A vizsgálatot Deáky László esztergomi kanonok Csepreghy Jakab kir. emberrel ejtette meg Érsekujvárban. 1616. április 13-ától május 27-ig 78 tanut hallgattak ki, köztük Zádory Andrást, a váci őrség egyik kapitányát, ns Hetey Pál

⁹⁾ Fraknói i. m. 365.

deák, érsekujvári városbirót és ns Bornemissza András érsekujvári vitézt. Innen Garamszentbenedekbe mentek, ahol wépi Nagy Jánost, a vármegye és konvent hites jegyzőjét és ns. Turchányi Györgyöt, majd az Aranyosmaróton tartott vármegyei gyűlésen Liphay Imre alispánt, ns. Zobonya Pál és Zelesényi István szolgabirákat, ns. Gyürky Menyhértet és ns. Sárközy György, Bosnyák Tamás füleki kapitány szolgájának valomását vették ki. Balassa negyedfél évig ült börtönben, míg végre 1619. szept. havában a pozsonyi országgyűlés közbenjárására szabadon bocsátották.⁷⁾

Teuffenbach a kékkői vár őrizetére 50 katonát hagyott. Az érsekujvári őrség ekkor már számbelileg is megfogyatkozott, 1000 helyett csak 700 emberből állott, ezek közül is 50 Kékkőn maradt, 50 pedig az érsekprimásnak udvarában teljesített szolgálatot. Ily gyöngye őrség a nagy erősség megvédelmezésére elegendő nem lehetett, azért a nádor július 8-án a királyhoz fordult s arra kérte őt, rendelje vissza a Kékkő várában tartózkodó 50 katonát Ujvárba, továbbá határozzon afelett, kitől kelljen a további segílyt várnia: a királytól-e vagy az érsektől. Miután az érsek 700 katonánál többet fizetni nem tartozik, a költségek pótlását vagy a királynak kell magára vállalnia, vagy ez iránt az érsekkel megegyeznie.

A nádor aug. 14-én sürgeti a királyt, birja reá Pázmányt, hogy 500 gyalogost tartson Ujvár védelmére. Ha a lovasok kisebb számmal lesznek is, nem tesz semmit. Minthogy pedig Ujvár nagyfotosságu erőd, szükséges lesz annak őrségét

⁷⁾ Hadtört. Közl. 1897. 332—351.

mielőbb a teljes létszámra, 1000-re kiegészíteni. Folytatólag azt is jelenti, hogy a morva segélypénz elmaradt.⁸⁾

Időközben Csehországban zavargások ütöttek ki, melyek a királyt arra kényszerítették, hogy az őrségek egy részét a végvárakból kivonja. Az ujbári őrségből is 300 huszár vett részt a csehországi hadjáratban, akiknek az érsektől járó zsoldjuk emiatt késedelmet szenvedett úgy, hogy maguk is, lovaik is szükségét szenvedtek. A király Pázmányt fel is szólította, hogy a huszárok egy havi zsoldját azonnal fizesse ki. Ámde az érsek okt. 21-én azt válaszolta: «Tudja meg fel séged, én azon katonáknak zsoldjuk fejében semmivel sem tartozom; hanem — mint tisztjeim értesítenek — a hátrálékok a múlt és jelen évi morvaországi segélypénzek elmaradásából származnak.»

A király a pénzt nov. 6-án újból megsürgette s megígérte, hogy a morva segélypénz kiutalásáról gondoskodik.

Meg kell említenünk, hogy Pázmány érsek kijelentése szerint a haditanács a 300 huszárnak két havi zsoldját előre kívánta kifizettetni s amennyiben két hónapnál tovább maradnának a táborban, zsoldjukat a morva segélypénzből fedeznék. Pázmány — súlyos betegsége dacára — meghagyta tisztjeinek, hogy a szükséges pénzt gyűjtsék össze és a király kívánságának tegyenek eleget.⁹⁾

Ezalatt Érsekujvár erődítményeinek kijavítása is szükségessé vált. Nyitravármegye 1618. évi közgyűlésén elhatározta, hogy Érsekujvár egyik

⁸⁾ Fraknói i. m. I. 391.

⁹⁾ Fraknói u. o. 393.

védőbástyáját alapjából újraépítetteti s az építkezés ellenőrzésével Koháry Pétert és az alispánt bizza meg. Ez ugyan meg nem történt; mert Guestenberg ujjvári kapitány még 1628. január 8-án is panaszolja, hogy a várpalánk bedőléssel fenyeget s az előbástya aláfalazása még most sem történt meg, — de a vármegye a palánkok kijavításához szükséges anyag időközönkénti elszállításáról gondoskodott.¹⁰⁾

A várnak felszerelése is sok kívánni valót hagyhatott hátra, mert Koháry 1619. április 20-án arra kéri Barsmegyét, hogy az összehívott országgyűlésen hasson oda, hogy a bajok orvosoltásának és Ujjvárat is lássa el mindennel a király, ahonnan a végházakat mind néppel, porral, önnal mindenkor meg kell segíteni.¹¹⁾

Az őrség maga is panaszt emelt a nádornál, hogy azelőtt szabad volt nekik az előerdőkre kimenniök és saját szükségletükre fát hordaniok. Most pedig ha kimennek, szolgálkat verik, marhájukat elfogják s őket nagy birsággal sujtják. A nádor 1619. január 20-án kéri ugyancsak Barsvármegyét, hogy «tekéntvén az Ujjvári vitézeknek mostani fogyatkozott állapotjokat, és miképpen az édes hazánkért, mindnyájunkért éjjel-nappal vigyázásban vadnak, engedje meg nekik a fahordást a jövőben is.»¹²⁾

Forgách Zsigmond gróf nádor a kir. biztosokat aug. végére rendelte Érsekujvárba, hogy a végbeli katonák fizetéséhez kezdhessenek. Meghagyta Barsvármegyének is, hogy a két esztendőre

¹⁰⁾ Nyitra vármegye 620.

¹¹⁾ Szerémi. 71.

¹²⁾ Szerémi. 70.

való dicát és taxát szedesse be és a dicatorokkal együtt aug. végére Ujvárbá küldje be, ahol a kamarák embere és perceptora átveszi és nyugtatja. Amely vármegye az adót be nem szolgáltatja, arrá «szállítjuk a vitézlő népet, hogy az ő deputációjukat ott vetessék meg. Az egy-egy frt contributiót is az Dicával exigáltassa és azt a mi kezünköz szolgáltatassa, hogy azzal port, glóbiszt, salétromot, melyek nélkül fölötte igen szükölködnek az végházak, mentül hamarább szerezhessünk és provideálhassunk az végházaknak minden szükséges municiókkal.»¹³⁾

Bizony minderre ugyancsak égető szükség volt, mert a veszély közvetlen küszöbön állott. A nádor már szeptember 5-én felhívja a vármegyét, hogy az utolsó országgyűlés határozata értelmében azonnal insurrectiót hirdessenek és minél jobb hadikészülettel lehet, mi mellénk Érsekujvárhoz éjjel-nappal táborba szállani siessenek.¹⁴⁾

Bethlen Gábor hadai Gyarmat felől szeptember havában már Érsekujvár felé közeledtek. A vár parancsnoka Koháry rendületlenül kitartott koronás királya mellett, de maga az őrség követeket küldött Bethlen alvezéreihez Széchy György és Rhédey Ferenchez oly üzenettel, hogy bátran jöhetnek a vár alá. Ugy is történt. Az őrség Koháry Pétert elfogta, tömlöcbe vetette és a várat kardcsapás nélkül átadta. Széchy Koháryt előbb Kassára, majd Erdélybe vitette. Bethlen Gábornak minden igyekezete, hogy őt maga részére megnyerhesse, hiábavaló maradt. Az 1621. évi békekötés adta vissza szabadságát, amikor

¹³⁾ U. o. 74.

¹⁴⁾ Szerémi 74.

Érsekujvárra visszatért s engedélyt kapott a királytól arra, hogy 60 lovas és 40 gyalogosból álló testőrséget tarthasson maga mellett.¹⁵⁾

Julius 3-án a zólyomi csatában Pálffy István is Bethlen fogságába került. Anyjának özv. Pálffy Miklósnénak 24.500 frt váltságdíjat kellett érte fizetnie.¹⁶⁾

Bethlen Gábor Érsekujvár parancsnokává Thurzó Szaniszlót tette meg. Nem nagyon bízott benne, azért Csuti Gáspárt, Thurzó Imre udvari főkapitányát is Ujvárra rendelte, Thurzó Szaniszlót pedig folytonos levelekkel, ígéretekkel és a török segítséggel biztatta, hogy hűségében megmaradjon. Az őrség maga sem bízott benne és «kemény szókkal» megintették, hogy hirük tudtuk nélkül az ellenséggel alkudozni ne merjen. Bethlennek is megüzenték, hogy «halomra rakják magukat és feleségeiket, de a várat megadják vallásuk kegyetlen ellenségeinek.» Viszont Thurzó mindaddig Ujvárra menni nem akart, míg az őrségnek fizetésére rendelt dica restanciák be nem szedtetnek. Azért febr. 26-án írja Barsvármegyének, hogy a dicátort bocsássa ki a restanciák beszedésére. Bethlen ennek folytán május közepén 15.000 forintot küldött Érsekujvárra a vitézlő nép fizetésére. A várban ekkor 3500 gyalogos és 200 lovas volt. Később Horváth Istvánnak 5000 kopjásból álló hada és vagy 2000 török végbeli is megjelent.¹⁷⁾

Bél Mátyás írja, hogy 1620-ban nagy tüzvész tört ki Ujvárrban. Kevés hja volt, hogy az élelem-

¹⁵⁾ Hontmegye 400.

¹⁶⁾ Jedlicska 36.

¹⁷⁾ Szilágyi VI. 312. Szerémi 98.

raktár és fegyvertár is el nem pusztult. Nem tartja lehetetlennek, hogy a törökök által felbékelt gyujtogatók okozták. A gyanus embereket be is börtönözték.¹⁸⁾

Boucquoy császári hadvezér és Forgách nádor, miután Pozsonyt, Nyitrát és Nagyszombatot elfoglalták, 1621. május 29-én Érsekujvár alatt szállottak meg. A császáriak tábora Nyárhidnál, Ondódnál és Anyalánál állott. A 12.000 emberből álló hadsereg azonban nem volt elegendő arra, hogy a várat a környékkel való érintkezéstől teljesen elzárhassa. Könnyű lovassága sem volt. Ennek tulajdonítható, hogy az élelmet Esztergom felől zavartalanul szállíthatták és az ujevári érseki malom — mely akkor már szintén meg volt erősítve — az őrség számára dolgozhatott.

Boucquoy június közepén még odáig sem jutott, hogy sáncot vethetett volna. Később 3 sáncból 30 ágyúval lövette a várat, de kevés eredménnyel. A magyarok a sáncállást is, a vár lövetését is minduntalan megzavarták. Jun. 2-án az őrség kiment. A csata reggeltől 11 óráig tartott. A magyarok 142 foglyot ejtettek és 18 szekér élést vittek a várba. Jún. 13-án Horváth István, 2 nappal később Bornemissza János érkezett a vár alá. Horváth István éjjel-nappal nyugtalanította a császáriakat könnyű lovasaival. «A nehéz német had — mint Kemény János írja — semmit sem árthatott nekik, mert mikor harcolni akartak volna, az magyar könnyű csak lovas, de jól fizetett had olyankor elállott előle, s amaz leszállván meg rajta termett». Június 27-én a magyarok hat élelemmel és borral megrakott

¹⁸⁾ Bél IV. 349.

hajót fogtak el. A császári hadsereg az élelemhiány és a várórség folytonos zaklatása miatt egyre pusztult. A magyarok tömegesen fogdosták a császári katonákat, a törökök pedig sok rabot vásároltak össze. Sok német katona a várba szökött, hogy kenyeret kaphasson. A várban maradt foglyokat Thurzó a vár építési munkáinál használta fel.

Julius 17-én Boucquoy gróf vagy 1200 lovassal és 300 gyalogossal kiindult a táborból, hogy a takarmányolókat védelmezze. Thurzó észrevette őket és 1200 lovast rendelt ki ellenük, akik 10 csapatban indultak az ellenségre, elül Horváth István 400 lovassal. A császári lovasság megfutott, Boucquoy maga foglyul esett s egy Csongrádi nevű hajdú megölte. Horváth a császáriakat a tábor széléig vágta és csak akkor vonult vissza, amikor a tábor lovassága és gyalogsága csata-készen indult ellenük.

A császári sereg vezérletét Lichtenstein Miksa vette át. Mikor azonban meghallotta, hogy Bethlen Thurzó és Abaffy hadaival egyesülve Érsekujvár alá siet, attól félve, hogy a visszavonulás útját elvágják, megkezdte a visszavonulást a Nyitra jobb partjára, ágyúinak és lőszerkészlete nagy részének hátrahagyásával. A magyarok egészen Gütáig üldözték őket és itt is 8 napon át állandóan zaklatták ugyannyira, hogy júl. 25-én kénytelen volt Csallóközbe visszavonulni.¹⁹⁾ E diadal volt Bethlen Gábor első hadjáratának legfényesebb hadisikere.

Érsekujvár Bethlen Gábor birtokában maradt

¹⁹⁾ Szilágyi VI. 312—316. Nyitramegye 623—624. Szekfü: Bethlen Gábor. 134—135.

a nikolsburgi békéig, mely a királynak visszaadta. A következő évben Eszterházy Miklós gróf lett dunáninneni generálissá és ujbári főkapitánnyá és Koháry Péter is visszatért Ujvárba. Ekkor Bethlen Gábor ama gondolattal foglalkozott, hogy a királynak leányát Cecilia Renátát nőül kéri. Meg is bizta sógorát, Károlyi Mihályt, lépjen érintkezésbe Eszterházy Miklóssal, érdeklődjék Bécsben aziránt, miképp fogadnák Bethlen ajánlatát. Károlyi Mihály julius vége felé meg is jelent Érsekujváriban és Eszterházyknak tollba mondta az engedményeket és szolgálatokat, amelyeket Bethlen a királynak felajánl, ha kérését meghallgatja.²⁰⁾ A házassági tervből azonban semmi sem lett.

Pázmány Péter Bethlen első támadása elől Bécsbe menekült. A pozsonyi országgyűlés őt is száműzetéssel sújtotta. Az érsekség javait a királyi hadak és Bethlen Gábor seregei egyaránt dulták és pusztították, jobbágyságot nagyrészt leöldösték vagy elűzték. Több mint 12 helysége a lángok martaléka lett. A kárt, melyek a királyi hadak birtokain okoztak, ő maga 200 ezer tallérra becsülte.²¹⁾ Mikor a nikolsburgi béke őt javainak birtokába visszahelyezte, azokat oly állapotban találta, hogy csak több évnek munkája helyezhette azokat jó karba és tehette gyümölcsözővé. Ily körülmények közt első gondja odaírányult, hogy az ujbári őrség fizetésének kötelezettsége alól felszabadulhasson. Ez ügyben a királyhoz alaposan megokolt emlékiratot intézett. A király a felhozott okok alapján 1622. január 14-én kelt elhatározásával azután az érsekséget

²⁰⁾ Hóman—Szekfü IV. 212. Fraknoi II. 67.

²¹⁾ Fraknoi II. 51.

az ujbári őrség fizetésének kötelezettsége alól mindenkorra fel is mentette.²⁹⁾

Érsekujvár erődítményeinek állapota szánalmas volt. Amióta a király birtokába visszakerült, javításával nem törődtek. Pázmány Péter figyelmeztette a királyt és kérte, hogy Ujbárt erősítse meg és katonáit rendszeren és jó pénzzel fizettesse, mert «ha Bethlen most találna megindulni, ellenállás nélkül foglalhatna el mindent.»³⁰⁾ Semmi sem történt; ellenben Pázmányt azzal vádolták meg, hogy a gabonát az ujbári őrségnek drága áron adja el. Erre Pázmány ápr. 22-én megírta a pozsonyi kamarának, hogy bár a gabona ára mérőnként 7 frtra szökött fel, ő 2½ frtnál többet nem kér. Tényleg 1150 mérő búzát adott el Eszterházy Miklósnak 2½ frtjával oly kikötéssel, hogy árát 2—3 hó alatt magyar pénzben fizessék ki. Mikor pedig öt hónap múlva sem fizettek, tekintettel a zavaros viszonyokra, minden mérő árából egy frtot elengedett.³⁰⁾

Bethlen Gábor második hadjáratában Érsekujvár harcvonalon kívül maradt. A háboru hamar végét is ért; nov. 20-án már a fegyverszünetet is megkötötték. Az ujbári őrség azonban e hadjáratból is kivette részét annyiban, hogy Eszterházy Miklós az új generális főkapitány nov. végén a Bethlen-háboruból visszatérő török hadat megtámadta és nagyszámu keresztény foglyot felszabadított. 1624. jan. 16-án Koháryt a lengyel segédc csapatok megérkeztéről értesítvén felhívta, hogy Érsekujvárt minden körülmények közt tartsa. Mi-

²⁹⁾ U. o. II. 53.

³⁰⁾ Fraknoi II. 62.

³⁰⁾ U. o. III. 369.

helyt azután az erdélyi hadak visszavonultak, Koháry Lévára ütött, azt visszafoglalta, majd gyalog és lovasőrséggel látta el.³¹⁾

A békeállapot a következő években is fenmaradt. A törökök azonban nem nagyon respektálták s a vármegyék egyre panaszkodtak ellenük, felhozva a hódolt népek tőlük szenvedett sérelmeit. Az 1625. évi országgyűlés is foglalkozott a sérelmekkel és 29 §-ban kérte a királyt, küldjön ki biztosokat a törökkel való tárgyalásokra. A béketanácskozás, az úgynevezett «szőgyéni traktá» 1625. április első felében meg is kezdődött Kőhidgyarmat határában Párkány és Szőgyén között. A király biztosai Althan Adolf, Eszterházy Miklós, Galler Zsigmond és Cziráky Mózes Szőgyénben, a budai defterdár, Jajha és Amhát pasák, Haczi Bajarán olajbég pedig Párkányban laktak s innen gyűltek össze a gyarmati mezőn egy sátorban a tanácskozásokra, melyeken a hódolt megyék követei is megjelentek. A szerződést a törökkel meg is kötötték,³²⁾ csakhogy a török azt sem respektálta.

Az 1627. évi «Gravamina Comitatum» szomorú színekkel festi le a pusztításokat, gyujtogatásokat, öldökléseket, öregeknek és gyermekeknek rabságba vitelét, amiket a török «az szőgyéni traktá» után elkövetett... Csupán Nyitra és Komáromvármegyék jelentéseit soroljuk fel. Nyitra vármegyében «mit cselekedtenek és eleven embert elvittének az törökök N. 400. Levágtak embereket N. 98. Zabot augeáltak sarlai szapuvál

³¹⁾ Hontmegye. 460.

³²⁾ Salamon. Magyarország a török hódítás korában. 370. Szilágyi VI. 366.

N. 98. Ezen vármegyében kárt tettek ft. 19.000. A hatvan faluknak adójokat augeálták az kik az Nyitra vármegyében vannak, kész pénzül ft. 588. Falukat égettének s elpusztítottak N. 4. Mézet és vaját, a kit feljebb vertek az holdolt faluknak, itczével N. 400. Buzát augeáltak sarlai szapuval N. 98. Summa facit ft. 19.000.«

«Komárom vármegye. Az szödényi tracta után eleven embert elvittének és levágtak N. 59. A kit vontatnak az szegénységben birságban ft. 1261. Holdolt faluknak summájokat augeálták ft. 4500. (4900?) Buzát és zabot augeáltak sarlai szapuval N. 42. Ökröt, lovat, juhot, tehenet hajtottak el N. 1150.«³³⁾

Időközben Eszterházy Miklóst az ország nádorává választották meg. Utódjává 1626. márc. 23-án Pálffy István grófot neveztek ki s a haditanács felhívta, hogy állását minél hamarább foglalja el.³⁴⁾ Pálffynak saját 150 huszára volt s azt kívánta, hogy ezeket is a végvári huszárok fizetésében részesítsék. A haditanács ebbe 1626. márc. 24-én bele is egyezett.³⁵⁾

1626. év őszén Wallenstein hadai Érsekujvárnál táboroztak a nádor kisebb seregével s itt hallották meg, hogy Bethlen Gábor országa határát átlépte. Wallenstein Lévára, majd Drégelypalánkra vonult, ahol Bethlen serege állott. Útközetre nem került a sor, Bethlen fegyverszünetet kért és visszavonult Szécsénybe. Erre Wallenstein is visszavonult Érsekujvárbá s innen a Vág partjára.³⁶⁾

³³⁾ Salamon i. m. 458.

³⁴⁾ Jedlicska i. m. 39.

³⁵⁾ U. o. 40.

³⁶⁾ Szilágyi VI. 390—392.

Érsekujvár gondozása és jókarban tartása Koháry Péter vállaira nehezedett. Pedig a várnak állapota és felszerelése sok kívánnivalót hagyott hátra. Pázmány 1627. április 22-én irt levelében szükségesnek tartja, hogy Komáromban és Ujvárbán lőszeres és élelmiszerek tartassanak készen. «A mult évben is élelmi szerek hiánya tette tönkre a szép hadsereget, akadályozta előnyomulását.»³⁷⁾ Az őrség, hogy magát elláthassa, a vidéket kalandozta be és fosztogatta. 1627. febr. 2-án Eszterházy Pál Galántháról panaszkodik Pálffy Istvánnak az ujvári őrség ellen, hogy soóki jobbágyainak károkat okoztak és szénájukat elvittek. Tiltsa el őket, mert ha «meg nem szűnnek róla, bizony lovukat, kocsijukat vonatom el tőlük.»³⁸⁾

A törökök is panaszt emeltek az őrség ellen, mire a király 1628. január 8-án meghagyta Pálffy-nak, ne engedje meg, hogy a törökkel fennálló békekötés ellenére a katonák a török hódoltság-ra törjenek s onnan foglyokat hozzanak. Akinek a hódoltságban valami megbízatásból van dolga, utlevélre van szüksége, melyet a hódoltsági rész illetékes parancsnokának mutasson be, aki teendői elvégzéséig török embert ad melléje kísérendőül. A budai pasa megígérte, hogy azokat a törököket, akik hasonló irat nélkül a keresztény területre lépnek, szigoruan megbünteti.³⁹⁾

Mindennek pedig oka az őrség pontatlan fizetése volt. Maga Koháry Péter panaszolja Pálffy Istvánhoz 1628. máj. 11-én irt levelében: «Tudom hírével N. nincsen az elmult fizetéskor mennyi

³⁷⁾ Fraknoi II. 200.

³⁸⁾ Jedlicska 43.

³⁹⁾ U. o. 54.

sok fogyatkozással adák meg az én kevés fizetésemet, az kít adtak is posztot adtak.⁴⁰⁾

A vár erődítményei is rossz állapotban voltak. Koháry Péter az Istenre kéri Nyitra vármegyét, siessen segítségére, mert ha ez a fontos pont elvesz, azt az egész ország meg fogja érezni.

A megye 1627. febr. 11-i közgyűlésén az Éujvár helyreállításához szükséges munkások kirendelését készséggel vállalta s arra nézve a szükséges intézkedéseket haladéktalanul meg is tette; de egyéb nem igen történt. Koháry 1629. augusztus havában már keményen ráírt a vármegyére, de ezúttal is hiába, mert még 1630. március havában is ugyanezt sürgeti.⁴¹⁾ A kamara sem sokat törődött vele. Mindössze azt olvassuk, hogy 1629. február 9-én az ujvári hid kijávitására a lévai harmincadnál 100 frtot utalványozott.⁴²⁾

Érsekujvár megerősítésének ügye még az 1635. évi országgyűlést is foglalkoztatta. Minthogy pedig a mai nehéz viszonyok közt felerősítést azonnal nem végezhetnek, elhatározta, hogy az omladozó sáncokat földhányásokkal kellő magasságra emelik. Evégből a vármegyék munkáját nagyobb mértékben is kirendeli, hogy a nyár folyamán a munkát elvégezzék.

Máskülönben a végbeli kapitányok és a török hódoltságban levő várak vezérei közt barátságos érintkezés folyt, egymással leveleztek, sőt egymásnak szivességeket is tettek. Pálffy István pl. 1628. február 1-én Ibrahim, esztergomi főszandáskbéget arra kéri, hogy szerezzen neki lovakat.

⁴⁰⁾ U. o. 58.

⁴¹⁾ Nyitramegye 626.

⁴²⁾ Jedlicska 67.

A bég február 4-én az udvardi birák útján egy özet küld neki. «Ngod vegye jó néven és költse egészséggel. A mely két ló felől Ngodnak irtam, hogy egy Ispájánál vagyon, az udvardiaknak megmutattam. Ngodnak meg tudják mondani állapotját és valamikor Ngodnak kedves akaratja, embereit küldje alá, meglátják, mén lovat is találunk, ha a popai (pápai?) Ispájáé nem fog tet-szeni.»⁴³⁾

A törökök a magyarok vásárjaira is szivesen jártak és vizont. Persze a vásárra menőknek hitlevelet kellett kérniök. Így Musztafa pasa esztergomi bég 1636. március 5-én kéri Pálffyt, hogy a virágvasárnapján tartandó udvardi vásáron résztvenni akaró esztergomi árusoknak adjon pátenslevelet. Ő is hasonló hitlevelet fog részükre kiadni. Arra is kéri, hogy a szögyéni kapitánynak adja ezt értésére, aki néhány vitézével mind mentükben, mind jöttükben kísérné őket, «mely fáradságukat az árus népek nem hagynák hiába a vitézeknek.»⁴⁴⁾

Az ujbári helyőrségben 1627-ben változás történt. A király február 9-én elrendelte, hogy Pechler Miksa alkapitány német katonái Ujbárban helyeztessenek el s az Ujbárban levő három zászlóalj száz katonaság Morvaországba vonuljon.⁴⁵⁾

Most pedig térjünk vissza Pázmány Péterhez. A király 1626. aug. 20-án Sennyey magyar kancellárt és Pálffy Pál grófot, a magyar kamara elnökét küldte hozzá, hogy engedje át az érsek-ségnek ujbári malmát és bormérésí jogát. Páz-

⁴³⁾ Jedlicska. 56—57.

⁴⁴⁾ U. o. 152.

⁴⁵⁾ Jedlicska i. m. 44.

mány aug. 26-án írásban válaszolt a királynak. «Isten legyen nekem irgalmas, kész vagyok inkább életemet és állásomat feláldozni, mint kötelességemet megszegni, hogy elődeim öröksége, a szent királyok alamizsnái, akár kicsinyben, akár nagyban, bármiként megcsonkíttassanak. Nem is illő, hogy a kamara megfosszon a szent királyok adományaitól. S felséged vallásos buzgalmáról fölteszem, hogy az egyházi jövedelmeket inkább gyarapítani, mint megcsonkítani fogja.»

Az ügygel a kamara egyelőre elhallgatott. Három évvel utóbb már sokkal szerényebb kívánsággal lépett fel: az érseki malom mellett új malmot akart építtetni, melyben a véghelyek szükségleteit szolgáltató gabonát őrljék. Az érsekprimás ezt is elutasította és Eszterházy Pál grófot kérte meg, világosítsa fel a királyt a kívánság jogtalansága felől. «Remélem — írja 1629. jun. 15-én a kamarának — a jó és igazságos császár tiszteletben tartandja jogomat, melyet a törvény a legcsekélyebb nemes embernek is biztosít.⁴⁶⁾

Mialatt Pázmány az érsekség jogait védelmezte, korántsem feledkezett meg arról, hogy a keresztény hitélet és kultúra emelésére áldozatokat is hozzon, alkotásokat is létesítsen. Egyik ilyen alkotása a sz. ferencrendiek érsekujvári kolostora. Előmozdítani óhajtván — írja alapítólevelében — Isten dicsőségét és a kath. vallás terjesztését, ugyszintén indítatva a különös tisztelet által, mellyel sz. Ferenc iránt viseltetik, akinek ünnepén látott először napvilágot, a sz. ferencrendiek kolostorát alapította Érsekujvárbán. A kolostor

⁴⁶⁾ Fraknói i. m. II. 443.

és templom építését 1626.-ban kezdte meg és maga vezette és irányította. A legapróbb részletekre is felügyelt ugyannyira, hogy a Rozsnyón rendelt vasrészek ügyében is részletes utasításokat küldött ujbárai és palánki tisztjeinek. Berendezését is saját költségén eszközölte. Az isteni tisztelethez szükséges könyveket 60 talléron Velenében vásárolta.

A templomnak és kolostornak alapkövét Pázmány megbízásából Végh Ferenc akkori tartományi főnök tette le. 1629-ben az építkezés annyira előhaladt, hogy három atya az elüljáróval már beköltözhetett.^{46a)}

A templomot és kolostort 1631. máj. 24-én szentelte fel, amikor a szerzeteseket is ünnepélyesen bevezette. «Biztosan reméljük — mondja az alapítólevélben — hogy sz. Ferenc érdemei és közbenjárása által a kolostor lakóinak imái hathatós isteni segélyben fogják részesíteni az ujbárai véghelyet, nemcsak a kereszténység esküdt ellenségével, a törökökkel szemben, hanem azoknak megterítésére is, akik sajnálatos tévelyekbe bonyolultak és keresztény név alatt hamis tanokhoz szegődtek.»⁴⁷⁾

Pázmány Péter akkép rendelkezett, hogy a német várórség papja is a ferencesek közül kerüljön ki s annak ruházatáról, valamint az egész kolostor élelmezéséről gondoskodott. A német katonák által fizetett stóladíjat is a ferencrendieknek engedte át.^{47a)}

A sz. Ferencrendiek ezzel működésüket meg-

^{46a)} Dr. Karácsonyi János. Sz. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. 169.

⁴⁷⁾ Fraknoi i. m. II. 398—399. és 437.

^{47a)} Dr. Karácsonyi u. o.

kezdték, amelyet — a török uralom 25 évének leszállításával — immár 300 éven át Isten dicsőségére s a kath. egyház javára lankadatlan buzgalommal végeznek. A kolostor hamarosan szűknek bizonyult és 1633-ban a szerzetesek 602 frt-ért 5 házat és egy üres házhelyet vettek hozzá. Mint-hogy pedig a házakban katonák laktak, a király dec. 18-án meghagyta Pálffynak, hogy a pénzen más alkalmas házakat vegyen, addig pedig egyezkedjék a szerzetesekkel, hogy a katonák a házakban maradhassanak.⁴⁸⁾

Pázmány érsekprimás 1630.-ban Érsekújvárbán egyházlátogatást tartatott Érsek Ujváry Farkas nyitrai főesperes által. Az okmányból a már köztelken kívül a következőket kell megörökítenünk.

A templom felszerelését gazdagították:

Eszterházy Miklós generális főkapitány, most nádor 1 aranyozott ezüst kehellyel.

Báthori Márton plebános a nagy ezüst Urmutatót szerezte be.⁴⁹⁾

⁴⁸⁾ Jedlicska i. m. 130.

⁴⁹⁾ Thain János «Érsekújvár műemlékei» c. értekes munkájában leírja ez urmutatót s azt mondja róla, hogy minden valószínűség szerint Pázmány Péter esztergomi primás (érsek) ajándéka, aki azt 1629-ben Kún László szatmári kapitánytól kapta s azután az ujvári templomnak ajándékozta. Ha ez tényleg igaz lenne, az 1630. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv, amely a «nagy ezüst Urmutatót» is felsorolja, semmi esetre sem mondaná azt Báthori Márton plebános szerzeményének. Lehetséges, hogy e Báthori Márton a közne-

2 aranyozott ezüst ámpolna Podary Benedek adománya.

A fekete miseruhát Bornemissza András adta.

Bibor és fekete miseruha a törökök udvardi és kürti zsákmányából.

Piros és fekete miseruha a török zsákmányból.

A viola miseruhát a megszálláskor Bukoy hadvezér ajándékozta.

Piros miseruha kamukából özv. Szalay Györgyné ajándéka.

Zöld miseruha közepén keresztrel Bogacz szőgyéni főkapitány ajándéka.

Piros himzett oltárterítő tafotából, Pálffy Istvánné adománya.

2 nagy vörös kamuka zászló, Eszterházy Miklóstól.

1 viola zászló Pálffy János ajándéka.

1 fehér zászló Czétényi Jánosné Józsa Borbála ajándéka.

1—1 zászló Szomoczay János és Bogyó Pál ajándéka.

Koszoruk, melyeket Koháry Péter, felesége, Józsa Borbála, Szalainé, Zádoryné és Nyiró János ajándékoztak.

A sz. Mária oltár kelyhét Szomoczay János, ugyanazon oltárnak ezüst ámpolnáit pedig Szalay György adta.

A sz. kereszt oltárnak Koháry Péter a patronusa, aki 1 aranyozott ezüst kelyhet és aranyozott ezüst edényt adományozott.

mes Báthory családnak volt tagja és a monstranciát esetleg a köbölküti Báthoryaktól is szerezhetette. Pázmány Péter pedig a Kún László adományozta Urmutatót más templomnak adhatta.

Az okmány szerint Gugh és Nyárhid, melyek egykor külön plébániák voltak, most már Érsekujvárnak filiái. A gugh-i templom kelyhét Bethlen Gábor első bejövetele alkalmával a kálvinista diákok, akik a templomba betörték, elvitték. Gúghoz tartozik Anyala és Andód.

A nyárhidi templomnak mindössze 1 miseruhája van.

A plébániát Forgách biboros építtette. Plebános Bagi József. A plebános az érseki malom 4 keze után szombati jövedelmet kap, az uradalomtól 45 frt-ot és 40 mérő búzát; az őrség kapitányai tetszés szerinti összeget fizetnek, a vajdák 1 forintot, a tizedesek 50, a közhajduk 25 dénárt fizetnek évente. A plébánosnak ezenkívül a fiókegyházakban szántóföldjei, rétjei és halastavai vannak. Az ujbári tanító az érsektől 50 frtot kap és a plébános éllelmezi.⁵⁰⁾

Az ujbári templom — lehet, hogy Bethlenék által történt elfoglalása, de lehet, hogy Bouquoy ostroma következtében annyira megrongálódott, hogy Fehérvári Mihály plébános 1633. márc. 11-én Pázmánytól annak kijavíttatását kérte, amit az érsekprimás el is végeztetett.

Bármennyire tiltották is a végvárok őrsegeinek zsákmányoló kiruccanásait, az őrsegek időközönként ki-kirándultak. Az ujbári őrség sem tett különben és úgy látszik Pálffy sem volt nagyon ellene.

1630. aug. végén az ujbáriak valamerre sikerült kirándulást tehettek, mert a törökök panaszára a király szept. 5-én meghagyja Pálffynak, tegyen jelentést az ujbári katonáknak a török elleni tá-

⁵⁰⁾ Hgprim. Itár Visit.

madásáról és őket hasonló támadásoktól tiltsa el. Szept. 19-én pedig a király tudtára adja a haditanácsnak, hogy Pálffy nemrég sok hadi népet vezetett Gohern alá (?) s az esztergomi béget felesleges harcra ingerelte s ez időben az összes végvárok katonasága szabadon portyázhatott. A király a haditanács útján meghagyja Pálffynak, hogy hasonló kihágásoktól a király kegye elvesztésének terhe alatt óvakodjék.⁵¹⁾

Pálffy ilyen rendeleteket többször is kapott, de nagyon szívére nem vette azokat. Mikor pl. 1636. november havában ilyen csetepaté alkalmával a hatvani béget elfogták, Lipót főherceg nov. 15-én maga írta neki, hogy a béget addig tartsa Gyarmaton, amíg életveszély nélkül tovább nem szállítható. Azután vigye magával Ujvárbá s ott állása és rangjához mértén tartsa további intézkedésig fogságban.⁵²⁾

Tudjuk azonban, hogy az ilyen kirándulások magyar és török részről kölcsönösen történtek. Több esetről olvasunk, kivált az 1630—1631. évekről.

Amhát pasa esztergomi szandzsákbégnek 1630. aug. 28-án Eszterházy Miklós nádorhoz intézett leveléből értesülünk arról, hogy a szógyéni palánkvárat megnagyobbították, azaz Magyarszógyénre kiterjesztették, minek folytán a magyarszógyéniek a törököknek való adózást megtagadták. Amhát pasa ez ellen tiltakozik: «Hogy a békesség ellen a palánkot a minap a város földin csinálák azzal ne adózzon: az lehetetlen, amely 80, avagy több házu város is. Jól adja Ngod, hogy a

⁵¹⁾ Jedlicska. 86—87.

⁵²⁾ U. o. 173.

végezésben az is el vagyon végezve, hogy a mely palánkot a végezés ellen a békesség alatt csináltak, elbontassék. De mi sem elbontását annak nem kívántuk, noha Szőgyén palánkja egyik, akit a jobbágyföldön a békesség ellen csináltak; és sem katonájátul, sem hajdujától adót, dézsmát nem kívánunk, noha méltán kívánhatnánk, mivel a mi földünkön laknak, szántnak, vetnek; hanem egyedül csak a várostul kívánjuk és zálogokat is azoktul hozattuk; és mely órában az adót és dézsmát behozzák, azontúl elbocsájtjuk, amint felyül is megirtuk Ngodnak és a több uraknak is.^{52a)}

Ettől fogva a szőgyénieknek ugyancsak meggyült a bajuk az esztergomi törökökkel. A szőgyénieknek és kapitányuknak a szandzsákbég tizenegy levelet irt, amelyekben az adó és dézma beszolgáltatását sürgette. A kapitány állítólag be is szedte tőlük, de visszatartotta.

Erre a szandzsákbég egy csapatot küldött ki Szőgyénbe, hogy zálogot hozzanak. A szőgyéni őrség rajtuk ütött, de három vagy — Koháry Péter állítása szerint — öt vitéznek elvesztése után visszavonult.

Ezt megboszulandók — a szandzsákbég levele szerint — 2000 (!) magyar Párkány alá ütött. «Az strázsát levágták, akit kaphattak fejét elvitték és némelyek fejek mentiségében a lovakrul gyorsan leugrándoztak, a vízben futottak, egy-néhány lovaikat elvitték. Azzal nem elégedtek. Éjjel Párkány alá jöttek, juhokat elhajtottak. A kaput megnyitattuk, a vitézek utánok mentek, kit visszahoztak, kik most is oda vannak.»

^{52a)} Némethy. 299.

«Azzal sem elégedtek, hanem Damásdrul a Dunán hajóval átjöttek, a szolgalegényekben itt a várunk tövében elevenen elvittek, kiket megsebesítettek.»

Ezután pedig maga Pálffy 5000 (!) lovassal és gyalogossal jött Párkány alá s a köhidgyarmati birákat amaz üzenettel küldte Esztergomba, hogy ha a szandzsákbég a zálogokat azonnal vissza nem küldi, «Párkányt tüből kiegészíti, marháját elhajtja és a benne való népet, a mit kaphat, mind rabbá teszi.» Erről a szandzsákbég a budai vezért értesítette, aki még az éjjel Ibrahim pasát 15.000 lovassal és gyalogossal küldte Esztergomba. Pálffy azonban már Párkánynál nem találta; mert a nap folyamán visszavonult.⁵³⁾ Ezek a törökök panaszzai.

Vizont az esztergomi és párkányi törökök erőszakoskodásairól felvett jegyzőkönyvben Érsekújvár és vidékéről a következőket olvassuk.

1630. júl. 29-én a knezicsi mezőn, Kistapolcsányhoz közel párkányi Kara Memhet és Horvát Huszain egynéhány lóval lopván magokat, két főembert vágtak le, Szerdahelyi nevű Istvánt sebesen hagyták, három inas gyermeket elvittének, kik most is Budán a vezér thihájánál vannak. Sem azokat ki nem adták, sem pedig a levágott embekekről satisfaktiót nem tettek, holott azokat a latrokat a szödéni vitézek szintén Párkányra hajtották be, nem tagadhatják.

Ugyan a fellyül megírt hóban két nógrádi katonára jött volna ide Ujvárbá a profunt-mesterhez, azokat is igaz utjokban levágták az esztergomi és párkányi törökök; kiről mind ez ideig semmi

⁵³⁾ A szandzsákbég terjedelmes levele közölve Némethynél 293—299. l.

satisfaktiónk nincsen, sem a budai vezértől, sem az esztergomi bégtől.

2. die Augusti az esztergomi és párkányi törökök egy néhány száz lóval, kiknek előttök járó az esztergomi bék parancsolatjából Musztha bék volt, a szent békesség ellen az ő felsége véghegyére ugymint Szödénre tolvajmódon nyilván reáütöttek, a gyalogokban hármat levágtanak, egykét lovas katonát vitéz embert levágtak, egynéhányat megsebesítettek, huszonharc embert cseléddel együtt rabul elvittek volt, akiket mégis visszaadának, de a megölt vitézünkért semmi satisfactiót nem tevének, sem a vitéz katonánk lovát meg nem adták, az is oda vagyon.

16. die Decembris a lovas katonákra, akik Lip-tai Imrét kísérték Ujvárba, hogy Budára menjen követségbe, Endréden találták a párkányiak és esztergomiak. Négy lovukat elvitték, akik maig is oda vannak.⁵⁴⁾

Az Eszterházyak kismartoni levéltárában őrzött jelentésből pedig a következőket emeljük ki.

Anno 1631. die 5. febr. Tizenkilenc párkányi lovas török, kikkel két oda passa volt, azok is párkányiak egyik Kara Huszain, másik Omer oda passa, Dewis bék sógora és a többi, két szödémi vitézeinket, ugymint, Sóthi Mártont és Meleg Mártét levágták, örölvén a leándi malomban, kiről nincs még satisfactiónk a Bali Béktől.

Anno 1631. die 19. febr. Az esztergomi törökök Bali Bék esztergomi szancsáksága idejében két szödémi emberünket vágták le, igaz utjokban Szomodon (?) innét, ugymint Vas Istvánt és Dékán Miklóst, kiről nincs satisfactio.

⁵⁴⁾ Hadtört. közlem. 1897. 448.

Anno 1631. die 19. Martii. Párkányi törökök 32 lóval voltanak, kik között fő volt Huszain aga, igaz járatbeli két emberünket, ugymint Nagy Balást és Seres Jánost Vasadon a Garam mellett levágták, lovaikat, fegyvereiket és egynéhány száz tallérukat elvitték ezen Bali Bék idejében, kiről satisfactio kívántatik.

Anno 1631. die prima Julii. Párkányi törökök tiz lóval két sződémi katonánkat Kádas Miklóst fiastól, Kádas Istvánnal együtt igaz utjokban Túr és Czigléd között vágták le, lovaikat és minden fegyvereiket, ruhájokat elvitték.

Anno 1631. die 5. Julii. Párkányi (törökök) esztergomi bék akaratjából zászlóstud Sződém alá becsapván, három lovas katonánkat Szarka Jánost és Körössy Sebestyént, harmadikat is hajdut Tóth Mihályt és azonkívül kettőt a tarlón levágtak, egyen halálos sebeket tettek.

Anno 1631. in mense Junio, a szegény sződéniek marhájokban huszonkilencet elvittek, a kiről semmi satisfactiónk nincsen, noha eleget szorgalmaztattuk, hogy visszaadják, de még maga az Bali Bék szomszéd barátunk Olai Bék ur barátunkkal egyaránt osztottak el a latrokkal a sződéniek marhájokból, kik most is a csordájokban járnak.

Csak a héten ismét a Pribék Musztafa mintegy 35 lóval Esztergomiakkal és Párkányiakkal a sződénieknek ismét 32 számu marhájokat elvitték, ki felől megtaláltuk Bali Bék szomszéd barátunkat, de még ingyen sem akarja érteni a dolgot, mint-hogy felosztozott azzal és hasznát akarja venni a marhának. A békesség tartsa dolgát, csak ő gyűjthessen göbölt. A ki nagy ellene van a szent békességnek, hogy a jámbor sződénieket, kik semmi okot a háborura nem adnak, így ostromolják.

A mellett szünetlen a mint leselkednek az esztergomiak és párkányiak ezen szödéniek ellen, igaz munkájokban sem hagyják eljádni őket, kapdosnak szüntelen rajtok, hasonlóképen a Damásdiak körül, a kik semmi háboruságra okot nem adnak.

Im a Komáromiaknak marhájakat is elvívék az Esztergomiak és Párkányiak; azokat is oda veszték, vissza nem adák a szent békességnek kívánsága szerint; akik ezek a felyül megirt dolgok tagadhatatlanok, kiről elégtétel kívántatik.

Damásdj főgyalog vajdát, Nagy Jakabot levágták negyedmagával a Garam mellett Szécsénél igaz utjában a párkányiak, a kiről mind ez mai napig semmi satisfactiót nem tettek⁵⁵⁾

A következő évben a király Spáczay Márton ujvári századost szécsényi vicekapitánnyá nevezte ki; helyébe Pálffy kérésére Horváth László lett ujvári századossá.⁵⁶⁾

Az 1632. év tavasza gyásszal köszöntött be Ujvárbán. Zádory főhadnagy ápr. 3-án meghalt. Értékes embernek kellett lennie, mert Pálffy azt írja róla: «Adná Isten, vajha őt saját véremmel feléleszthetném.»⁵⁷⁾

Sumody Ferenc szögyéni kapitány is meghalt. A haditanács ápril 12-én felhívja Pálffyt, hogy hozzon valakit javaslatba, addig pedig ideiglenesen intézkedjék.⁵⁸⁾

Mindezeknél szomorubb csapás nehezedett Ujvárra Koháry Péter halálával. Már két év óta betegeskedett s mint Pálffy írja róla, «immár

⁵⁵⁾ Hadtört. közl. 1896. 449—521.

⁵⁶⁾ Jedlicska. 92.

⁵⁷⁾ U. o. 99.

⁵⁸⁾ U. o. 122.

elégtelen volt a gondviselésre.« Május 2-án azt jele-
lenti, hogy nagybeteg és reménytelen állapotban
van. Másnap pedig tudtára adja a haditanácsnak,
hogy meghalt. A haditanács már május 6-án fel-
kéri Pálffy, ajánljon valakit a végbeli tisztek kö-
zül Koháry utódjául.⁵⁹⁾

Mindenki, maga a Király is sajnálta Kohárynak
elhunyását. Az utódjáról való gondoskodás pedig
nehéz dolog volt. Pálffy maga írja május 7-én:
«gondja legyen, aki succedál neki, míg a törökkel
titkon való tractációnak nyomába igazodik, mert
szegény Koháry morózus volt sok betegsége miatt
és senkivel sem akarta communicálni actáit. Izden-
czy (András gróf) tudja, hogy a törökök Koháry
halála után nem fognak nyugodni.«⁶⁰⁾ Május 13-án
a haditanács újból kéri Pálffy, ajánljon valakit a
tisztségre. Ő azonban azt felelte: «levél által ne-
héz opiniót adni ilyen dolog felől«. Arra kéri a ha-
ditanácsot, várjanak a kinevezéssel addig, amíg ő
Bécsbe nem megy, hogy erről élő szóval tárgyal-
jon. A király május 17-én megüzente Pálffynak,
hogy kész őt fogadni, de gondoskodjék róla, hogy
távolléte alatt a honvédelem kárt ne szenvedjen.⁶¹⁾

Az ügy egy esztendőnél tovább húzódott s a
király csak 1633. júl. 30-án nevezte ki Eszterházy
Pál gróf nógrádi kapitányt jeles hajlamai s hadi
képzettségénél fogva a bányavidéki végvárok al-
kapitányává.⁶²⁾ Ez idő alatt Érsekujvár minden
gondja Pálffyra nehezedett. Ez pedig annyival na-
gyobb munkát rótt reá, mert főkapitányi állásá-

⁵⁹⁾ U. o. 102—103.

⁶⁰⁾ U. o.

⁶¹⁾ U. o. 105—106.

⁶²⁾ U. o. 127.

nál fogva a kerületet is járnia kellett, másrészt pedig a haditanács intézkedéseinek foganatosítására s a végvárból érkező jelentések, panaszok és egyéb ügyek elintézésére székhelyén kellett tartózkodnia.

1632. márc. 18-án a bécsi fegyvertárból Ujvárba 300 mázsa kanócot, 200 mázsa puskaport és 200 mázsa ólmot küldtek. Ezt Pálffyknak Fülekre kellett volna szállítania. Kassára pedig az ujbári készletből mielőbb 100 mázsa kanócot kell küldenie, amit a bécsi szállítmányból tartson vissza.⁶³⁾

Egyéb dolga is akadt Ujvárban. Május 18-án Issza esztergomi főszandzsákbég levelében panaszkodik a császári katonáknak a hódoltság területén elkövetett dúlásairól. Legutóbb is a hulliak is «halljuk, hogy falujokat pusztán hagyták és ők maguk imide amoda eloszolván, más emberek hátok mögött nyomorganak, amely elpusztulásuknak oka semmi sem egyéb, hanem a sok dúló fosztó szegénységet rontó katonák. Mi törökök lévén szánjuk a szegénységet. Ngtok keresztény atyafiai lévén mi azon csodálkozunk, hogy Ngtok rajtok meg nem könyörül, hogyha pedig a szegénység mi miattunk pusztul, avagy más ki miatt vagyon pusztulásuk, Ngtokat kérjük minket a felől tudósítson, hogy tudjuk mi is ki miatt legyen a szegénységnek pusztulásuk. Ngtok azt is lássa meg, illendő is pedig, hogy Ngtok azon a párton a szegénységnek gondját viselné és nyomoruságukat eltávoztatná, sőt azon ügyeknél Ngtokkal együtt, hogy a mi időnkben a szegénység inkább épülne; nem hogy pusztulna, mivel mienk a dicséret mikoron a szegénység

⁶³⁾ Jedlicska i. m. 97.

épül és nem másé, mivel hatalmas római császár azon a párton Ngtokra bizta az ország gondviselését; hatalmas császárunk pedig e részre azért bizta mostan mi reánk, hogy mi is a szegénységnek minden nyavalyát meglássuk és minden háborgások ellen megoltalmazzuk és láb alá tapodni, mindenekből kipusztítani ne engedjük, sőt inkább minden oltalommal és segítséggel legyünk nekik minden nyavalyájokban.⁶⁴⁾

Pálffy Maklárinak katonáit Nyárhidon szállásofta el oly ürügy alatt, hogy a török ellen megvédje. A katonaság természetesen a lakosságot nem kimélte. Minthogy azonban a fizetés megint elmaradt, széllal pedig nem élhettek, Pálffy katonáit a várba visszarendelni nem akarta. Pázmány Péter akkor morvaországi birtokán tartózkodott. Megbizottja Draskovich György váci püspök ez eljárást szóvá tette és Pálffynak mentegetőző levelére jun. 4-én ekként válaszolt: «Ami pedig a török fenyegetéseit illeti, elhigyje Kgd, hogy ha a pogánynak elvégzett szándékja az, hogy a Nyárhidiakat elrabolni akarja, soha a Maklári hada őket a pogány ellen meg nem oltalmazhatja és így csak hiába lakik rajtok és nyomorgatja szegényeket».⁶⁵⁾

Maga Pázmány Péter pedig következő hó 13-án Pálffyhoz intézett levelében panasolja, hogy Orni Ferenc (ujvári százados) a gugi és anyalai jobbágyokat teljesen elnyomorította, Moldvai István pedig a vele szövetségelt lator községekkel Izdégghen iszonyuságokat cselekedett. Kéri Pálffyt, vessen véget ezen garázdálkodásoknak, mert nem

⁶⁴⁾ Jedlicska i. m. 106—107.

⁶⁵⁾ U. o. 112—113.

fogja engedni, hogy jobbágyait sanyargassák. «Elég nyomoruság, hogy magunktól kell romlalnunk, ez egyik az nagy Isten ostori közül.»⁶⁶⁾

Hogyha ilyesmik történtek a hódolt-ságon kívül, elképzelhetjük azt, ami a töröknek behódolt területen történt. A király szept. 20-án ismételtlen meghagyja Pálffynak, hogy a törökkel kötött béke értelmében óvakodjék a török megtámadásától s alárendelt embereit is a béke megtartására utasítsa. Ha török foglyai vannak, bocsássa őket szabadon.⁶⁷⁾

Természetes, hogy a török hasonlót hasonlóval vizonzott, azaz a panaszok kölcsönösek voltak. Így Juszuf esztergomi bég 1637. júl. 8-án kistolnai Szabó Mihály ujjvári vicekapitánynak irt levelében védekezik a vád ellen, hogy az esztergomi törökök valami latorságot követtek volna el és valamit zsákmányoltak volna. Ha szigoru vizsgálat után — a gyanusakat fogságra vettette — valakire kisül a véttség, szigoruan meg fogja büntetni és az elhozott prédát visszaküldi. Azt írja, hogy «nemcsak Esztergomban vannak afféle zsold nélkül való csavargók, hanem más végházakban is. Sokszor történt, hogy váciak, pestiek, budaiak, fejeváriak meg az Kglđ végházán felül afféle gonoszságot cselekedtenek, mégis az esztergomiak voltak a bünösök. Elhigyje Kglđ a mi hírünkkel és akaratumkkal az mi botunk alatt valók csak egy kutyának is nem vétenek az ujjváriaknak, de zöld az erdő, minden latrot lábunkhoz nem köthetünk. — P. S. Kglđ fenyegetőzik azzal, hogy tromfal tromfot ütnek a párkányiaknak. Az-

⁶⁶⁾ Jedlicska i. m. 116.

⁶⁷⁾ U. o. 120.

zal Kglđ ne fenyegetődzék, mivel Párkányban is nem mind asszonyemberek vannak, hanem farkasok is laknak.⁶⁹⁾

Mikor pedig 1641-ben Izdenczy András kapitány Vezir Musza budai pasát azzal fenyegette meg: ha a törökök folytatják a portyázást, mi az egész hódoltságot felperzseljük s a pasák falvak helyett az üszkökön uralkodhatnak, erre a pasa imígyen válaszolt: a magyarok fejükkal mennek a szikláknak. Hiszen ha a hódoltsági falvakat rabolják, a magukét pusztítják.⁶⁹⁾

Tényleg úgy is volt. Akár a törökök rándultak ki a hódolatlan vidékekre, akár a magyarok a hódoltság területére, akár a német katonák bárhová: mindenütt a magyarság pusztult.

Szept. 26-án a király Garnich György és Ölhanssen Máté biztosokat 5 havi zsoldnak kifizetése végett a végvárukba küldte. A fizetés két-ötöd részben készpénzben, háromötöd részben pedig posztóban történt. Pálffynak kellett a biztosokat kellő kísérettel ellátnia s őket feladatuk végrehajtásában támogatnia.⁷⁰⁾

Az 1633. év minden különösebb esemény nélkül telt el. Minthogy a király a karok és rendek panaszából arról értesült, hogy a végházak némely kapitánya minden bizonytalan hirre a nemeseket felkelésre készíti s a jobbágyokat bármely parányi gyanu esetén fogságba veti stb. meghagyja Pálffynak, hogy végházi székhelyén állandóan tartózkodjék.⁷¹⁾ Kisebb betörések azért nem maradtak

⁶⁹⁾ Takáts. Rajzok a török világból. I. 113.

⁶⁹⁾ U. o. 186.

⁷⁰⁾ Jedlicska i. m. 120.

⁷¹⁾ U. o. 122.

el. Pálffy márc. 26-án jelentette, hogy a török a béke ellenére betört s a mieink (hol?) vereséget szenvedtek. A haditanács ápr. 21-én értesíti Pálffyt, hogy a király külön küldönc, Garnich György útján fog megtorlást kérni a budai vezértől s a foglyok szabadonbocsátását fogja követelni.⁷²⁾ Mivel pedig a törökök portyázásai egyre szaporodnak, a haditanács júl. 26-án meghagyja Pálffynak, intézkedjék, hogy a végvárak kapitányai székhelyeiken maradjanak s azoknak megvédéséről gondoskodjanak, maga Pálffy is állandóan Ujvárbán tartózkodjék. A személyére fogadott 150 lovaszt és 100 darabontot pedig tartsa el s ne bocsássa. el⁷³⁾

Aug. vége felé egy budai csausz panaszt emelt Pálffy ellen, hogy egy törököt Érsekujvárbán megégettetett, holott a török büntetlen volt. A csausz megjegyezte, hogy a végvárakban soha senkit sem szoktak elégetni. A haditanács Pálffytól felvilágosítást kért.⁷⁴⁾ A jelentést nem ismerjük.

Említettük, hogy Koháry Péter utódjává a király 1633. júl. 30-án Eszterházy Pált nevezte ki. Pálffy egyre sürgette, hogy foglalja el állását; de Eszterházy még következő évi márc. 23-án is azt írja Nógrádról, hogy kinevezését még meg nem kapta, holott Bécsben karácsony előtt megigérték. (Ugy látszik, a haditanácsban rekedt meg.) Arra, hogy újból Bécsbe menjen, pénze nincs. Fizetésére vonatkozó kívánságait Bécsben bejelentette:

1. hogy lakásául a király vegyen számára házat vagy 400 tallért adjon;

⁷²⁾ U. o. 124.

⁷³⁾ U. o. 126.

⁷⁴⁾ Jedlicska 127.

2. hogy szolgálai ruházatára is 2 hónapi posztót adasson;

3. hogy jövő biztosítása végett vele számot vetessen;

4. hogy évi fizetéseül Körmöczről ezer forintot utalványozzon.⁷⁵⁾

Ugy látszik, csak 1635-ben került Ujvárbá — Pálffy megkönnyebbülésére, mert addig, amig helyetese nem volt, ki sem igen mozdulhatott székhelyéről. Pedig kegyben állott a király előtt, aki több ízben is Bécsbe hivatta tanácskozás végett. 1633-ban is oda készült, de a haditanács jún. 18-án arról értesítette, hogy a király ezt aligha fogja megengedni, mivel az a hír járja, hogy a törökök erősen készülődnek Fülek és más bányavidéki végvárak megtámadására. Gondoskodják a végvárak kellő védelméről. Ha az udvarnál fontos teendője lenne, azt bizalmas küldönce által is elvégeztetheti.⁷⁶⁾

A hírek hamisaknak bizonyultak, mert ez években semmiféle nagyobb hadivállalkozás nem történt.

Pálffy 1635. júl. 19-én a végházak katonái részére jelentékeny gabonát és egyéb élelmiszert szolgáltatott ki, hogy szükségét ne szenvedjenek s ezeknek árát a kamarától kérte, amit a király el is rendelt.⁷⁷⁾ Eszterházy Pál a mezei hadaknak téli elszállásolását is elrendezhette, úgy azonban, hogy ha Ujvárbán 3 vagy több lövés esik, tüstént oda menjenek.⁷⁸⁾ Minthogy azonban a törökök ép-

⁷⁵⁾ U. o. 132.

⁷⁶⁾ U. o. 124.

⁷⁷⁾ U. o. 144.

⁷⁸⁾ Jedlicska 150.

pen ezidőtájt Győr és Ujvár vidékét pusztították és gyűjtögettek s tartani lehetett tőle, hogy e garázdálkodást tovább folytatják, a király dec. 12-én meghagyta Pálffynek, hogy nyomban 150 lovas és 100 gyalogos menjen Ujvárba s a végházakról gondoskodjék.⁷⁹⁾

A törököknek ekkor már Érsekujvár vidékén kevés elpusztítani valójuk volt. A naszvadi, martosi, bajcsi templomok romokban heverték. Csak a naszvadi épült fel, sőt plébánosa is volt. Udvardra Pázmány licentiátust küldött és a prédikátorok elűzését rendelte el. A lakosság azonban ellenszegült s a török béghez fordult segítségért, aki a nagy Allahra megesküdött, hogy örök rabságra veti a kath. papokat, akik Udvardon megjelenni merészkednének.⁸⁰⁾

Meg kell ehelyütt jegyeznünk, hogy Pázmányt több ízben azzal vádolták, hogy a protestáns templomokat elfoglalta, így Ölveden, Udvardon, Martoson, Szakálloson és Mocson. Pázmány erre vonatkozólag így nyilatkozott: ha igazak tisztjeim jelentései, e helyeket a törökök többször is elpusztították s a törökök markában vannak, ott tehát templomok nincsenek is, legfőlebb templomromok és falak.⁸¹⁾

Pázmány gyakrabban fordult meg és hosszabb időt töltött Ujvárban, ahol nagy udvarháza volt. E házban tartotta Esztergom vármegye közgyűléseit és irattárát is itt őrizték.⁸²⁾ Mikor 1631. május végén újból Ujvárba készült, Pálffy István

⁷⁹⁾ U. o. 151.

⁸⁰⁾ Fraknói III. 148.

⁸¹⁾ Lányi—Knauz: Magy. egyh. tört. II. 181.

⁸²⁾ Esztergom vármegye 356.

szállásra és ebédre meghívta. Pázmány május 30-án Tardoskeddről azt írja Pálffy-nak, hogy mindkettőt megköszöni, miután neki is van ott benn háza, ebbe fog majd szállni, jóllehet nagyon rongyos. Szívesen menne hozzá ebédre, de mivel neki másnap a pap urakkal sok végezni valója lesz és bőjti nap is van, bocsánatot kér, hogy a meghívást nem teljesítheti.⁸³⁾

Pázmány Pétert életének utolsó éveiben az a gondolat foglalkoztatta, hogy Érsekújvárat célszerűbb és nagyobb erődítményekkel látja el. E célra a királynak 100.000 frtot ajánlott fel. Dobronoki Jézustársasági atya 1636. máj. 12-én írja, hogy e célra Pázmánynak téglamintákat is küldött.⁸⁴⁾ A nagyszabású terv azonban kivitelre nem került, Pázmány betegeskedni kezdett, ami a nagy férfiúnak alkotó erejét befolyásolta. Nov. 12-én készítette el végrendeletét, melyben sem a végvárakról, sem az általa alapított érsekújvári kolostorról meg nem feledkezett. Ujvárbán és Palánkon található összes gabonáját és borát a magyar véghegyek szükségleteire rendelte fordítani. A sz. Ferencrend érsekújvári kolostorának pedig 500 frtot, 100 akó bort és 10 köből búzát hagyományozott.⁸⁵⁾

Egy héttel halála előtt még Pálffy Istvánhoz készült látogatóba: «Magam is rövid nap meglátogatom Kglmedet, noha bizony én is csak alig vagyok.» E levélhez sajátkezűleg irt néhány sort csatolt, amelyek arról tesznek bizonyosságot, hogy jó kedve szenvedései közepette sem hagyta el.

⁸³⁾ Jedlicska i. m. 90.

⁸⁴⁾ Fraknoi i. m. III. 326.

⁸⁵⁾ U. o. 293.

«Kérem Kglmedet, asszonyomnak (a grófnénak) ajánlja szolgálatomat és kérem, hogy ő kegyelme csináltassa meg nekem egy apotékában ezt az egynéhány pilulát. Rp. Pilulas tres pro sene 68 annorum, ut viginti annis junior fiat. Valamit kíván a patikáros megfizetem⁸⁶⁾ Sajnos, a pilulákat elkészíteni nem tudták és egy héttel később, márc. 19-én a kath. egyháznak e törhetetlen vezér harcosa és hazájának legnagyobb fia nemes lelkét Urának visszaadta.

1638—1663

Pálffy István, aki a dunáninneni generális főkapitányság nehéz tisztjét már 11 év óta viselte, az új király, III. Ferdinánd alatt állásáról lemondani készült. Ez elhatározásának egyik oka mindenestre abban keresendő, hogy Koháry Péter vicegenerális állását oly soká betöltetlenül hagyták. Eszterházy Pál 1635. óta ugyan már Érsekújvárvan volt, de beiktatása még egyre húzódott. A király azonban Pálffy elengedni nem akarta s a haditanács 1637. május 20-án elküldte neki az eskümintát, amelyet aláírnia s pecsétjével ellátnia kellett.¹⁾

Eszterházy Pál vicegenerális beiktatása csak 1638. évi június 26-án történt meg, főképp Pálffy Pálnak sürgetésére, aki még előtte való napon irt levelében is sürgeti azt s azt írja Pálffy Istvánnak, hogy bizza Eszterházyra Ujvárt, ő maga pedig siessen Bécsbe, mielőtt a király eltávozik.²⁾ Ez

⁸⁶⁾ Fraknói III. 296.

¹⁾ Jedlicska i. m. 181.

²⁾ Jedlicska i. m. 202, 204.

időtől kezdve azután Ujvár összes gondjai Eszterházyra neheztedek.

Legtöbb bajt természetesen a vár fentartása s az őrségnek fizetése okozott. Eszterházy Pálnak Pálffy Istvánhoz intézett levelei a helyzetnek hü képét tárják fel.

Már 1638. szept. 11-én jelenti, hogy Ujvárnak egy darab palánkja bedőlt. Száz palánkfát behozatott és maga ad pénzt rá, míg a vármegye ki nem fizeti. Irt a vicispánnak is s bizony érthet belőle, hogy ily könnyen mulatják el a közjót.³⁾

November 25-én jelenti, hogy a vármegye a palánk rendbehozatalával nem törődik s a kalocsai úr (érsek) egy hidpadlásfát sem enged hozni. Az ingyenes munkáról pedig azt írja, hogy az ország semmit sem végezett róla, azért onnét semmit sem várhatunk. Ilyen időkben vagyunk.⁴⁾ December 9-én jelenti: nagy veszekedésem vagyok az mi Vice-Ispánunkkal az vártafa és hidpadlás miatt, mind az jövőendő székre hallazt, ki kedden (dec. 14.) leszen; azomban magam attam pénzt fára Czéténinek; hogy az szükségét láttam.⁵⁾

A király maga akarja Ujvárt megnézni, mert «igen szép arra való könyve vagyok, kiből a fortificatiokat igen megtanulta» s aszerint akarja Ujvárt is felépíttetni.⁶⁾ A királyi látogatásból perze semmi sem lett.

1641. július 21-én jelenti Eszterházy Pálffynak, hogy Szőgyént megépítteték,⁷⁾ azaz kijavították. Érsekujvárbán azonban még egyre folyik a mun-

³⁾ Jedlicska i. m. 210.

⁴⁾ U. o. 212.

⁵⁾ U. o. 213.

⁶⁾ Jedlicska: 270.

⁷⁾ U. o. 300.

ka. Szeptember 5-én írja Eszterházy, hogy «a nádor Ujvárbán van s a vár rendbehozatalát szorgalmazza. Az egyik kazamatáival nagyon sok munka van, az idén még a bástyát s a kapu mellékének másik részét akarnák elvégezni. Komárom és Esztergom gyalogmunkával sokat segített, a nádor irt Pozsony vármegyének is, Nyitrára pedig kedden (10-én) megy a gyűlésre.»⁸⁾ A nádor még szeptember 16-án is Ujvárbán van és vigyáz az építkezésekre.⁹⁾ De okt. 7-én jelenti Eszterházy: «Az itt való épületünkben igen nagy akadékot térszen az sok eső. Egyébiránt, ha az idő szolgál vala, el kellett volna az egy bástyát végezni, és az kapu felől való két kortinát.»¹⁰⁾ A következő év tavaszán a felső hidat elhányatta s újból építtette. Csodálja, hogy eddig be nem szakadt.¹¹⁾ Április 8-án a nádor újból Ujvárbán járt, a várat megnézte és néhány intézkedést tett,¹²⁾ de szomoruan állapítja meg, hogy e fontos építkezéssel vajmi keveset törődnek.¹³⁾ A következő év is munkákkal telik el. 1643. október 3-án olvassuk Eszterházy levelében: «Itt az árok tisztításán és az pruszpérek emelésén igen rajta vagyunk, a mint a szegény hódoltsággal végben vihetünk, de Nyitra tájáról senki sem jön, mert Érsek Uram vett onnan akadályt. Ha Ngod tanácsolja, én bizony lovasokat küldök ki s behozatok az birákban.»¹⁴⁾

⁸⁾ U. o. 310.

⁹⁾ U. o. 315.

¹⁰⁾ U. o. 319.

¹¹⁾ U. o. 345.

¹²⁾ U. o. 345.

¹³⁾ Takáts: A magyar mult tarlójáról. 198.

¹⁴⁾ Jedlicska: 374.

November elején az alkalmatlan időjárás a munkákat megállította.¹⁵⁾

Érsekujvár erősítési költségeire az 1639—1644.

években a következők adakoztak:

Eszterházy Miklós gr. nádor	—	5000	frt
Lósy Imre bold. esztergomi érsek			
a nádor útján	— — — —	10000	frt
Lippay Imre m. kir. kancellár	—	600	frt
Telegdy János kalocsai érsek	—	1000	frt
Nagyfalvay Gergely † váci püspök			
pénzéből adott az esztergomi érsek	— — — — — — —	1000	frt
Eszterházy Pál ujvári vicegenerális		300	frt
Nyitra vármegye	— — — —	4665	frt
Pozsony vármegye	— — — —	3035	frt 53
Trencsén vármegye	— — — —	500	frt
Sopron vármegye	— — — —	399	frt
gr. Illésházy Gáspár	— — — —	500	frt
Sopron sz. kir. város	— — —	300	frt
Szokolcza sz. kir. város	— — —	100	frt
Amady Lénárd és János	— — —	100	frt
Mórocz Farkas	— — — —	25	frt
† Bagi József pénzéből Mihály			
István tdő (esztergomi kanonok)			
adott	— — — — —	150	frt
A nádor	— — — — —	1400	frt

Összesen: 29074 frt 53 den.¹⁶⁾

Hogy a király mennyit utalt ki Érsekujvár erősítési költségeinek rendbehozatalára? nem tudjuk. Nem sokat adhatott; máskülönben Forgách Ádám dunáninneni főkapitány 1643. év végén, amikor állását elfoglalta, nem így írta volna le kerületé-

¹⁵⁾ U. o. 375.

¹⁶⁾ Hadtört. Közlem. 1914. 121—122.

nek állapotát: «kevés a vitéz és eleség, rosszak az ágyúk, korhadtak a falak s a német katonák meztelenek.»¹⁷⁾

A végvárak állapotával párhuzamosan sülyedt a végbeli katonaság állapota is. Az időközönként megtartott «mustrák» elég kedvező színben tüntették fel a katonákat, a valóság azonban egészen más képet mutatott. Eszterházy Pál jelentései telvék panaszokkal az őrségek hiányosságai és kivált fizetlensége miatt. A régi panaszok minduntalan megújulnak.

Eszterházy 1639. április 30-iki jelentésében így írja le az ujbári szomoru állapotokat: «Pálffy Istvánnak 150 lovása itt nem lakik, s ha itt vannak is, sehol semmit sem szolgálnak, nem is cirkálnak. Ugyancsak Pálffynak 100 gyalogosra van fizetése, azok sincsenek itt és semmit sem szolgálnak. Szabó Mihály, Szabó András és Bornemissza Ambrus hadnagyoknak 24 lóval kellene felülniök és 3 lóra 1 szolgáljuk vagyon. Ugy vannak, hogy 100 lovast sem tudnak előállítani.»

«Az mustrán ám jól szerrel valánk, commissariusok azt tudják, hogy mind úgy vagyunk itt, s Ngk kellett volna megmondani, hogy az nagy fizetelenség miatt arra jutottak, hogy fele sincs itt annak, az kiket künn seregekben láttak.»

«Igy vagyon bizony mind az több végházak dolga is, ezer azokban is az difficultas; most pedig sok helyekben exacerbáltattak is, és hogy sokaknak nem fizettek, el is oszlottak». Sürgeti a posztót is.¹⁸⁾

1639. május 7-én az előbbi panaszokat megis-

¹⁷⁾ Szilágyi: A magy. nemzet tört. VI. 488.

¹⁸⁾ Jedlicska: 230.

mélti: «Ugy veszem szemben, hogy sok legyen az katonákban, az aki nem sokára há tá r a f o g j a v e n n j a z n y e r g e t.»¹⁹⁾

Mikor a király jún. 1-én elrendelte, hogy Erdélyi István, az ujbári lovasok kapitánya huszáraival azonnal a győri táborba vonuljon, a huszárok az engedelmisséget megtagadták és kijelentették, hogy addig a Vágon át nem mennek, míg nekik az egy hó pénzt meg nem adják. Szécsényi hadnagyot lelövessel fenyegették; így sem Erdélyi, sem a többi hadnagy nem mer középük menni. Eszterházy kéri Pálffy, jelentse ezt a hadakozó Tanácsnak. Ha pedig mégis pénzt küldenének, értesítse, hová és mikor, «mert mégis azon leszek, hogy föntartsam őket, míg válaszom jön, noha bizony sok lólopást és csintalanságot tesznek.»²⁰⁾

A katonák tényleg visszaszöktek végházaikba, mire Eszterházy a végek kapitányainak megírta, hogy tartsák készen őket. De nem hiszi, hogy egy hó pénzzel elmenjenek. Kéri, küldjenek két hó pénzt, most a kaszálás, aratás ideje, — ne sirjanak feleségek gyermekek éhen halásán. 6 frt 40 pénz esik egyre, az, ki az mezei hadaknak egy hó pénz, s bizony ez a 300 lovas egy regiment horvátnál jobb.²¹⁾

Pálffy István 1641. július 11-én is a katonák fizetését sürgeti, de Pálffy Pál azt feleli, hogy «a kamarán semmi sincsen», pedig a király elrendelte, hogy a befolyó jövedelmekből először a végházakat fizessék ki.²²⁾

¹⁹⁾ U. o. 231.

²⁰⁾ Jedlicska: 236.

²¹⁾ U. o. 237.

²²⁾ U. o. 295.

Ennek tulajdonítandó, hogy Ujvárbán 1641. július 10-én csak 180 gyalogos van (20-at állandóan Damásdon tartanak) s Eszterházy arra kéri Pálffy, hogy övéiből legalább 25-öt rendeljen ide az aratás végéig, mert az itteniek a sok dolgot nem győzik.²³⁾

Július 17-én Damásd és Szőgyén állapotáról panaszkodik. Minthogy a török folyton rémiti őket, segítséget kívánnak; de Eszterházy még 15 embert sem tud nekik küldeni. Megbizta a vajdákat, hogy szerezzék össze a 15 legényt. «Azok kések volnának csak könnyen pusztán hagyni a végházat, hogy az bolondok annyi rémitő hirt csinálnak, annnyival inkább rémiti az teőreők is őket.» A damásdiak tényleg kiszöktek az aratásba, «mert ha most nem takarnak, télen koplálnak érte.»²⁴⁾

A török ennek nesztét vevén, Damásdot könnyű szerrel elfoglalta, mint Miskey János július 20-án Eszterházyknak jelentette: «ki noha kicsiny hely, de minémű nagy kár legyen benne, én tudom sokaknál jobban. Haec sunt initia dolorum; de többet várjanak a jó gondviselés után. Az falukot mindenütt betöltötték az törökök rémitéssel, bizony annyi fafu hódol be a mennyit nem reménletünk volna, csak titkon is.»²⁵⁾

Eszterházy augusztus 7-én a mustrára készülődik, de megjegyzi: « De bizony nékem az nem tetszik Nsgos Uram, hogy most úgy készüljenek az mustrához és az kit soha meg nem tartanak, most fogadják, s tettessék mintha szerestől úgy megvolnának. Így ott fön azt tudják, hogy mind

²³⁾ Jedlicska: 297.

²⁴⁾ U. o. 298.

²⁵⁾ U. o. 299.

így megvagyunk az mint akkor mustrálunk, ki mind bűn s mind szemérem, hanem rossz fizetésünk miatt való elpusztulásunk nyilvánvaló, kiki mustrálna meg úgy lélek szerint, az ki mint vagy szokott lenni vagy lehet mindenkor.²⁶⁾

A mustrának annyi haszna mégis lett, hogy augusztus vége felé a végházakat őrséggel meg-rakták. Palánkba — írja Eszterházy — 144 lovast, Szőgyénbe százat, jót küldtünk. Verebélyre és Surányba 200 lovast helyeztünk. Itt is nagyon most 609 lovasig, az érsek és Nyitra vármegye lovasain kívül. Forgách Ádám is 80 lovast tart körülöttünk. Amint lehet, fegyelem alatt tartja őket és falukat is osztott ki nekik.²⁷⁾

A katonák fizetése persze most is elmaradt. Már október 4-én írja Eszterházy, hogy «az fizetés hire ismeg elolvada; csak az sok terminus hagyás az biztatás; elunom a szegény végbeliek tudakozódását s nem is tudok semmit nekik irnom. Bizon igen kedvetlenek is a 30 hó eltölte után a 6 hó pénz fizetéssel való biztatás után, és sokan is hagyják a minden esztendőbeli hat hó fizetésre való assecuratiot s én senkit menteni nem tudok —«. ²⁸⁾ December 1-én pedig azt jelenti Pálffynak: «A mezei hadaknak úgy látom ő fsége tovább nem akar fizetni; némelyek hava kitöltének már 12 napja is nagyon, s nem tudom mint biztatni őket. Palatinus Uram sem ír semmit róluk, hanem némelyek eloszlanak, némelyeknek még egy hétig kell szolgálniok. Az oláh companiát is egy hétre kvártélyokba eresztém; lássa Palatinus

²⁶⁾ Jedlicska: 307.

²⁷⁾ U. o. 309.

²⁸⁾ Jedlicska i. m. 317.

Uram 6 Nga, mint accomodálja őket; oda küldöttek; a rab lengyeleket is közébkben adtam. — Nagy Tamás²⁹⁾ is kijött Budáról, Szeödénben hált, ma idejön.«³⁰⁾

A nádor itt léte alatt katonáit ő maga fizette, tovább fizetni azonban nem akarta. «Ujvárbán most — írja Eszterházy december 13-án — Oláhok 150 lóval, Aradi Bálint 100 lóval megvannak; Nagy Ballabás és Nyreő Gergely is 100—100 lóval meglettek volna harmadnap alatt és Cancellarius Uram írása szerint csak 300 válogatott jó lovast kívánván, annak mingjárt szerét tehetnénk.«³¹⁾ Két nap mulva azonban jelenti, hogy a mezei katonák, miután fizetésüket meg nem kapták, elszéledtek. Az oláh compania s Aradi Bálint 100 lovasa összesen 200 megvannak; falukra eresztette őket. Pálffy István rendelkezése értelmében azonnal írt a hadnagyoknak: Nagy Ballabásnak, Nyreő Gergelynek és Piber Ferencnek, hogy ismét gyűjtsék össze a katonákat. A Cancellarius Ur azt írta, hogy Forgách Ádámnál van 4000 frt fizetésükre. Forgách azonban a pénzt már felküldte és gondviselésüket magára nem vállalja. Minthogy semmivel biztatni nem tudja őket, azok széjjeloszlanak, vagy talán széjjel is oszlottak. Tegnap megint írja Cancellarius Uram, hogy válogassak ki belőlük 300-at s a Forgáchnál levő pénzből 2 havi fizetésük kitelik. De onnét semmi reménysége sincs Eszterházyknak.³²⁾

²⁹⁾ Ujvári lovaskapitány, török fogságban volt Budán. Eszterházy 1642. február havában küldte el sarcát.

³⁰⁾ U. o. 322, 334.

³¹⁾ Jedlicska: 324.

³²⁾ U. o. 326.

Ne gondoljuk azonban, hogy a fizetlenség csapása csak a tisztekre és legénységre nehezedett. A vezérek sorsa sem volt különb. Ismeretes Kollonits Szigfrid tragédiája, aki 1604—1610 évig a dunáninneni kerület generális főkapitánya volt. E magyarrá lett német katona hősiességével, vakmerőségig menő bátorságával, páratlan bőkezűségével, szeretetreméltó modorával és a szegénység védelmezésével s istápolásával a magyarságnak, első sorban pedig katonáinak szeretetét és ragaszkodását szerezte meg önmagának. Mikor Thurzó György 1604-ben a kerületi generális főkapitányságról lemondott, a magyar urak és tanácsosok egyértelműleg az ifjú Kollonitsot ajánlották utódjául, akit a király ki is nevezett.

Kollonits mindent elkövetett, hogy a végvárak őrségeinek fizetését megkaphassa. Az udvar azonban szokása szerint pénzt nem küldött. Kollonits, hogy jó katonáit a hűségben megtarthassa, lassankint mindenét zálogba vetette s katonái közt szétoztotta. Már 1605. január 8-án méltán írhatta Mátyás főhercegnek, hogy a hazának tett szolgálatai őt koldúsbotra juttatták.

Mikor ellenségeinek fondorkodásai következtében 1610. december 24-én őt főkapitányi állásából minden ok nélkül elmozdították, követelése a hadikincstárral szemben 548.212 frtra rugott!

Kollonitsnak tragikus életével másutt részletesebben foglalkozunk.³³⁾ Ehelyütt csak annyit kell megjegyeznünk, hogy őt az udvar soha ki nem elégítette s ennek folytán felszaporodott adóssá-

³³⁾ L. «Léva története a 17. században» c. tanulmányomnak Kollonits Szigfrid báróról szóló fejezetét.

gainak súlya alatt testileg-lelkileg megtörten, férfikora delén halt meg Léván, amelyet az 1622. évi országgyűlés 63. töikke neki visszaadatni rendelt.

Pálffy István gondjai között legtöbbit szintén a katonák fizetetlenége okozott. Természetes, hogy a katonai kincstár az ő fizetésének kiutalásával is folytonos hátralékban volt. 1638. június 25-én emiatt a királyhoz fordult, aki a fenti napon a harmincad jövedelem felerészéből 6—7000 frtot utalványozott ki részére. A magyar kir. kamara azonban még július 30-án is mentegetődzik, hogy a pénzt kifizetni nem tudja.³⁴⁾

A hátralék egyre növekedett. 1639-ben Pálffy a kemnitzi uradalmat kapta kir. adományba 105,559 frtért, ugyanekkor pedig hadizsoldjának kárpótlása címén 50.000 frt a bazini és szentgyörgyi uradalmakra beiratott olyképen, hogyha az utóbbi uradalmak kiváltatnának, a király köteles leendő Pálffynak 50.000 magy. frtot kifizetni.³⁵⁾ 1641. március 7-én a kir. kamara — nagy pénzhánya dacára — 2000 frtot fizet ki Pálffynak.³⁶⁾

Ily körülmények közt Pálffy István is könnyebben vette állásával járó kötelelességeit. Főkapitányi fizetéséből 150 lovast és 100 gyalogost kellett volna Ujvárbán tartania; minthogy azonban fizetését meg nem kapta, katonáit is birtokain tartotta, ahol más hasznukat is láthatta. Innen eredtek Eszterházy Pálnak már idézett panaszos levelei amiatt, hogy Ujvárnak őrsége megfogyatkozott. Ha pedig Pálffy katonái Ujvárbán voltak, fizetetlenégük miatt a környékbeli szegénységet zak-

³⁴⁾ Jedlicska: 203.

³⁵⁾ U. o. 234.

³⁶⁾ U. o. 275.

latták. Eszterházy már 1639. január 21-én panaszkodik rájuk s engedélyt kér Pálffytól arra, hogy ily engedetlenségért és kihágásért megbüntethesse azt, ki «Ngod szolgálja, holot háza tüze itt vagon».^{36a)}

A kir. kamarához is eljutott annak hira, hogy Pálffy katonái nincsenek Ujvárbán. Pálffy Pál 1641. augusztus 5-én Pálffy Istvánhoz intézett levelében írja: «Nyitra vármegyében közönségesen beszélük, hogy Kgdnek fizetése lévén bizonyos számú lovasra és gyalogosra, Kgd Ujvárbán nem tartaná, kít én halván és úgy lenni a mint beszélük noha nem hiszek, mondván: hogy még azoknál is többet tartott Kgd, kivel nem is tartozott volna». Kéri őt, hogy ha ott nem volnának, küldje őket Ujvárba.³⁷⁾

Ily viszonyok közt érthető, hogy mikor a király 1641-ben elrendelte, hogy Pálffy 1000 lovas fogadjon, 500-at Felsőmagyarország (gr. Nyáry István vezetése alá), 500 pedig a bányavidék részére (Pálffy István vezetése alá) s a haditanács Pálffyt május 9-én felhívta, tegyen javaslatot a századosok kinevezésére, Pálffy a következő kérdéseket veti fel: 1) a zsoldosok semmi ürrügy alatt se legyenek kötelesek Magyarország határain kívül harcolni; 2) hány hónapra fogadandók fel?; 3) kitől fogják havi zsoldjukat kapni?; 4) meg fogják-e fizetésüket kapni havonkint — a hónapok végén — halogatás nélkül?³⁸⁾

Ugyancsak nagy gond és felelősség nehezedett Eszterházy Pálra, aki Pálffynak gyakori távolléte

^{36a)} Jedlicska: 220.

³⁷⁾ U. o. 306.

³⁸⁾ U. o. 281.

miatt őt nemcsak a generális főkapitányságában, hanem Érsekújvár főkapitányi tisztjében is helyettesítette.

Fizetését persze csak úgy kapta, illetőleg nem kapta, mint a többi végvárok kapitányai. Ő maga azonban sohasem panaszkodik, csak mások panasztát tolja előtérbe. Azért 1638. december 29-én el nem hallgatja: «Itt csak a nagy szükség hallatszik, — bizony magamnak egy kocsi szénám sincsen — Volna az Vágon túl két kazallal, de mivel be nem álla, nem hordathatám által. Bizony dolog, hogy ha Ngod haza jöhetne egy holnapra én is örömet Zólyomba mennék; mert nem tudok az sok lóval hová lenni.«³⁹⁾

A kémekkel sem volt rendben. Kémeket tartania kellett, de költsége nem volt reá. 1638. november 7-én kérdést intéz ez ügyben Pálffyhoz: «Az kémekre s efféle költségekre szegény Kohári urnak járt-e valami fizetése vagy sem, én bizony nem tudom; azt tudom, hogy Ngdnak jár. — Mikor Ngod itthon vagyon, akkor nincsen kérdésben a dolog, hanem mikor Ngd távol vagyon, azért kértem Ngod opinióját, mit miveljünk? Avagy illendő-e, hogy nekem semmim arra nem járván, mégis költsek azakra?»⁴⁰⁾ Pálffy kémjeit nem sokra becsüli, mert december 22-én így nyilatkozik róluk: «Az Ngod kémjei, ha emberek volnának, most szolgálhatnának; de Isten úgy adja jómot, csak nyársba való áruló kurvafiak.«⁴¹⁾ Pálffynak gyarmati kémjéről pedig azt írja: «jobb kémje az töröknek, hogy sem nekünk. Jól tudta az áruló,

³⁹⁾ Jedlicska: 217.

⁴⁰⁾ U. o. 211.

⁴¹⁾ U. o. 217.

hogy künn a török, de egy szóval sem mondta. Be is vallotta, hogy ha száz feje volna is, mind el kellett volna vesztenie, ha oda is nem vinne hirt«. Eszterházy 2 tallért adott neki és elküldte: «Nem nekem való ember».⁴²⁾

Eszterházy Pálffy, mint sűrű levelezése is tanúsítja, mindenről pontosan értesítette. Így 1640. február 11-iki leveléből tudjuk meg, hogy Szabó Mihály ujbári hadnagy helyét Bercsényi Imrével töltötte be. Amióta Pálffy Ujvárból elment, a következők haltak meg: Ostrosit István, Zay János, Beky István, Forgách Péterné, Dóczy Istvánné és sokan mások, 1641. június havában pedig Szombathelyi János. Mindnyájan kétségkívül hadnagyok vagy vajdák voltak.⁴³⁾

Eszterházy azonban Pálffy, mint mindenben nem helyettesíthette. Ilyen volt a végbeli kapitányok kinevezése, amire az ajánlást és javaslatot a generális főkapitánynak kellett megtennie s a haditanács elé terjesztenie. Így tudjuk, hogy Pálffy Pál a szögyéni kapitányságra Ladány (Nadány) Miklóst ajánlotta a haditanácsnak és Pálffy Istvánnak és Nadányt 1642. március 8-án a király ki is nevezte és Pálffy, mint megbizta, hogy iktassa be hivatalába.⁴⁴⁾

Pálffynak gyakori távolléte miatt azonban a fontos ügyek elintézése is sokszor késedelmet szenvedett. Emiatt Pálffy Pál szemrehányásokkal is illette. Így 1641. szeptember 6-án írja neki, hogy mindjárt tudósítsa vagy maga egy lovast küldjön, vagy a kamara postája által, kiket akar

⁴²⁾ U. o. 215.

⁴³⁾ Jedlicska: 250, 290.

⁴⁴⁾ U. o. 333, 337.

mindenütt ahol meghaltak avagy másképp várál a végekben, azonkívül azokat is, akiket kellettnek kitenni és másokat helyökbe tenni — hogy ő felségének megírhasssa. Miután Pálffy nem válaszolt, szeptember 8-án megsürgeti: «Azt gondoltam — írja — Kgd hivatalja volna az, hogy denominálna arravaló embereket, kik in vacantias substituáltatnának és akik érdemetlenek, azok helyébe is mások ordináltatnának — de ha Kgd nem akarja, lássa Kgd minémü autoritása leszen Kgdnek, ha mások fognak denominálni arra való embereket.»

Szeptember 14-én ujból és keményebben ír neki: «Kétségtelenül pedig ha továbbra halaszt Kgd kedve ellen is ha megneheztelnek másoktól, Kgd senkinek, hanem tulajdon magának tulajdonitsa. Bizony magam is bánom, hogy jóakaróinak szavat nem fogadván, késedelmes voltának mindenben hátramaradást szerez Kgd magának.»⁴⁵⁾

Pálffyt ekkor már a köszvény gyötörte, ami hivatalos teendőinek végzésében is akadályozta. Mialatt Prágában betegen feküdt, itthon felesége 1639. november végén meghalt. Temetésén sem vehetett részt.

Eszterházy Pált ugyancsak a köszvény bánthatta, mert 1639. április 25-én jelenti Pálffynak, hogy 12 nap mulva családjával Pöstyénbe megy két hétre. Fiát Ujvárbán hagyja s ha valami történék, ő nem lesz messze, megtalálhatják.⁴⁶⁾ A fürdőt minden évben kellett használnia. 1641. év tavaszán a hévviz használatát elmulasztotta, ennek következményekép — mint szept. 29-én írja — «igen érzem kinomat, mert a ballábamban fön

⁴⁵⁾ Jedlicska: 311, 314.

⁴⁶⁾ Jedlicska: 229.

nagy fájdalmat érzek s nem is tudom mi nyavalya. Palatinus Uram is tanácsolta a püsti hévizet. Ha Ngd itélné, hogy még 3 hétig alá nem jönnének a fizetéssel, az atyámfiaival együtt két heti fürdésre elmennék a Ngd engedelméből, hiszen addig Zádori (András) úr (verebélyi kapitány) itt resideálhatna, míg Isten Ngdat behozza.«⁴⁷⁾ A fürdőből november 26-án jött haza. De, mint december 1-én írja, a fürdőzés haszontalan maradt.

Pálffy többször Vöröskőn tartózkodott, de Eszterházy betegeskedése és testvéröccsének, a magyar kir. kamara elnökének intése folytán ezentúl többet kellett Érsekújvárbán tartózkodnia.

Főkapitánysága alatt a török—magyar viszonylatban a Törökországban uralkodott zavarok, ázsiai felkelések és perzsa háborúk miatt békeállapot uralkodott s a török—magyar végházak vezérei barátságos érintkezésben voltak egymással, amit kölcsönös szivességekkel bizonyítottak be. Így Mustha váci pasa 1638. április 20-án két sugár vizahalakat küld Pálffynak és kísérő leveleiben ezeket írja: Ngod ha kívánja, hogy Ngdnek szolgáljak és Ngodhoz fölmenjek, Ngod nekem hitlevelet küldvén és parancsolván a miben tudok jó szívvvel kedveskedem és szolgállok Ngnak, és ha mi oly lószerszámokra, jó lovakra és egyéb vásárlásokra Ngnak szüksége vagy az bajtanyunk (mely előttünk egy hét) nekem irjon Ngod, magam fölviszem.«⁴⁸⁾ Ahmet Kihaja, Azem Mehemet budai pasának kajmakámja május 1-én írja

⁴⁷⁾ Jedlicska: 316.

⁴⁸⁾ Jedlicska: 192.

Pálffynak, hogy lovat fog neki küldeni. Budára hozatja, Esztergomba küldi, Esztergomból ismét a szögyéni kapitány kezéhez fogja adadni. Május 9-én pedig azt írja, hogy a tatár Aly Pay lovát Egerből Budára hozatta és Pálffyt arra kéri, hogy vagy küldjön valakit érte, vagy ő fogja Foghor Musztafa pasával Szögyénbe küldeni.⁴⁹⁾

Musztafa váczi pasa Pálffy Istvánt tényleg meg is látogatta, bizonyára Ujvárbán. Ez alkalommal Pálffy sátrat kért tőle. A pasa július 26.-iki levelében írja, hogy mihamar a sátorral megjőnnek, értesíteni fogja. Pálffy páncéling megrendelésére is felkérte, mire a pasa azt felelte, hogy Budán ilyen mester nincs, de ha nem sürgős, Lándorféhvárban fogja megcsináltatni. Pálffynak a pasa 12 pár csizmát, 12 szolját, 20 nyerget, 12 szép lasnakot, 10 pokrócot, 10 lánczos felet, 2 czul-tart (?), 3 cserkesz szerszámot, 3 kengyel vasat, 22 kötőféket, 10 terhelő hímes si-t (szijat), 1 kö-tés terhelő paraszt siat (szijat), 3 öszvérre való nyerget csináltatott, összesen 213 tallérért. A 3 kengyel vas maga 3 arany. Mihelyt a sátorral megjőnnek, maga a pasa fogja Ujvárba vinni: «Zádori apámnak is küldöttem egy nyerget az Ngodéval együtt».⁵⁰⁾

Pálffy a váczi pasánál újabb lovakat rendelt meg. A pasa augusztus 23-án írja Pálffynak, hogy ma, szerdán felhossa a lovakat Budáról és pénteken Esztergomban lesz, szombaton Szögyénben.⁵¹⁾

A szögyéni palánkvár amolyan közvetítő állomás volt a foglyok kicserélésénél is. 1642. április

⁴⁹⁾ Jedlicska: 194, 198.

⁵⁰⁾ Jedlicska: 240.

⁵¹⁾ U. o. 243.

2-án a budaiak a magyar foglyokat Esztergombas onnan Szőgyénbe hozták, a mieink pedig 5 foglyot szintén Szőgyénbe szállítottak, ahol őket kicserélték.⁵²⁾ A török fogságban sinlődő Ebeczki Lászlóné április 6-án írja urának Ujvárbá, hogy a törökök 2 árvát, akiket ők tartottak, törökké tettek és 5 faluból az ifjakat szintén törökké tették. A vezér Ebeczkinét leányával és 2 közrabbal kiadja a szolnoki Kadiáért. Eszterházy azonnal irt is a vezérnek, hogy küldjék őket Német-szőgyénbe s ő is az Ujvárbán levő foglyokat vasárnap (13-án) Szőgyénbe küldi.⁵³⁾ Hogy a hódoltságban is egyesek törökké lettek, az korántsem volt szokatlan. Eszterházy azt írja 1641. május 7-én: Csak játék immár az törökké létel némelyeknél. Párkányban is az elmúlt héten egy asszony és két katona lett törökké.⁵⁴⁾

A békeállapot mellett persze a végvárok vitézei olykor kisebb kalandokra ki-kirándultak. Tették ezt annyival inkább, mert a törökök sem respektálták a békét. A panaszok legalább is kölcsönösök voltak. Pálffy István e kiruccanásokat eltűrte, minak folytán a király 1638. május 15-én szeméretette engedetlenségét s a kirohanásokat és Pálffy Pált, öccsét küldte hozzá kellő utasításokkal és rendeletekkel.⁵⁵⁾ Ez bécsi szempontból érthető is volt. A császárt a 30 éves háború foglalta

⁵²⁾ Jedlicska: 341.

⁵³⁾ Jedlicska: 345. Szegény Ebeczkiné azonban még április 21-én is török fogságban volt, sőt a foglyokat, akikért a kir. biztosok a két Kadia szabadon bocsátását ígérték, eladták.

⁵⁴⁾ U. o. 289.

⁵⁵⁾ U. o. 198.

le és rossz néven vette, ha Magyarországon bármilyen békeháborítás történt. Mikor pedig Eszterházy Miklós nádor a folyton vakmerőbb török betörések megboszulására engedélyt kért, a király megtagadta. Csak Lippay kancellár ajánlotta neki, hogy tegye meg a támadást: «ha Ngod jól megcsapja az törököt, vagy megcsapattja, bizonyos, hogy Ngod agyon nem csapjuk érte.»⁵⁶⁾

Eszterházy Pálnak jelentései telvék ilyen török betörésekkel, amelyek természetesen, amikor lehetett, megtorlatlanul nem maradtak. 1638. december 14-én jelenti: Tegnap éjjel egész esztergomi lovas és gyalogság és párkányiak Berencset akarták kirabolni. A birák oly vigyázatlanok, hogy sem Szőgyént, sem Ujvárt nem értesítették. Kerről Konjándi Mihály szolgálja hozott hirt róluk. Ugyanaznap volt a nyárhidi vásár, melyen a katonák résztvettek. Ha egy órával előbb ültetheti fel őket lóra, elejét vehették volna mindennek. Mire Eszterházy Pál fia, Lovas János, Szabó András és Bika uram Szőgyénbe értek, addig elhaladt a török is. Berencsnek csak az használt, hogy a Nyitra igen megáradt és kiöntött, ezért a hidra nem mehettek. Csontos István Esztergomban volt, mikor elindultak és Köbölkútról Nagy Jánosnak (Szőgyénbe) meg is üzente, de a paraszt ember rosszul vitte a hirt és Nagy János is csak «imigy-amugy irt». Mindazonáltal a vásárra és a hódolatlan helyek vigyázására való tekintettel Eszterházy kettőt lövetett, midőn virradni kezdett, aminek annyiban mégis hasznát látták, hogy az éjjel megint visz-

⁵⁶⁾ Jedlicska 214—215.

sza akart jönni a török, mert 3 napra való éleést hozott magával. Pálffy gyarmati kémje is itt volt, de az jobb kémje a törököknek, hogy sem nekünk. Jól tudta az áruló, hogy künn a török, de egy szóval sem mondotta. Be is vallotta, hogy ha száz feje volna is, mind el kellett volna vesztenie, ha oda is nem vinne hirt. Eszterházy két tallért adott neki és elküldte. «Nem nekem való ember». Én bizony jó híreket tudnék szerezni, de fizetésem nincsen reá s ez sok költséggel szokott járni.

Öt nap mulva a következőket jelenti: «Csak egy hét alatt annyit garázdálkodott a török, hogy lajstrom kellene hozzá. Berencset megpróbálták. Negyed éjszaka Gútát is kísértették, ha az vizek miatt a pribékek elmehettek volna. Nógrádnál 1 németet elvittek, hármat levágtak. Ugyanott más faluból 3 hajdút vittek el. Csábrágnál Varbókot akarták kirabolni, de nem sikerülvén, visszatérőben a palánkiaknak 70 lovukat s Déméndről 1 katonájukat elvitték. Kislibercséről 18 lelket vittek el. Két hajdút is vittek el, 1-et levágtak. Csak még sokáig késleljék az fizetést, bizony sok el is szökik az apró végházakból.⁵⁷⁾

December 29-én írja, hogy «a vezér egy Ali csauszát küldötte Ujvárba. Két szőgyéni katonát is elfogtak az esztergomiak, azokat is ide küldötte. Tegnap is írt és kijelenté, hogy minden uton megtartja a békességet, csak mi is tartsuk meg, kihez képest én ma ismét irtam a végbeli kapitányoknak, hogy alattvalóikat fenytékben tartsák. Azt írtam, hogy talán most rablástól

⁵⁷⁾ U. o. 215—216.

nem kell tartanunk.«⁵⁸⁾ Masnap ujságolja: Egerre uj passát küldött az vezér maga udvarából; Hedver passának hívják; ugyan vele feles munitiót is küldött mindenfelé. Hatvanban is új békét adott, azt hiszem az váczai béken is nem soká kiad... Az kihajára és az váczai békre keményen reá adtam az inget, hogy leveleinket s panaszainkat eleiben nem adják.«⁵⁹⁾

Néhány hónapig tartó szünet következett. 1639. május 7-én jelenti: «az pribékek és csavargó törökök lassan lassan mind eljárnak dolgokban. Harmadnapja, hogy Nagy Mihály (ez is bizonyára pribék volt) az szódéniek kezében akadt, megölte mindjárt az bent magát, de mégis keresztül hagytam nyársban vonatni.«⁶⁰⁾

A király július 30-án és augusztus 18-án elrendelte, hogy Pálffy István az eddig toborozott lovassággal és mindazon katonasággal, amelyet magával vihet, Csehországba induljon.⁶¹⁾ Az ujjvári őrség száma tehát megint megfogyott. Szerencsére a törökök kirándulásai őszig szüneteltek.

Október 11-én Eszterházy jelenti, hogy a pesti tatárok szeptember 28-án Gyarmatra törtek, 345 (?)⁶²⁾ házat és mindennemű takarmányukat felégették, marháikat elhajtották, 36 rabot vittek, 5-öt levágtak, 7 bennégett a házakban. A végbeliek erre Hatvant akarták megtámadni, de a nádor Tiffenbachchal szeptember 29-én Ujjvárba jöven, visszatartották őket. A nádor mindjárt

⁵⁸⁾ Jedlicska: 217.

⁵⁹⁾ U. o.

⁶⁰⁾ U. o. 231.

⁶¹⁾ U. o. 241.

⁶²⁾ Talán 34—5.

panaszt emelt a Vezér előtt. A váczi bég munkája volt az egész. Eszterházy úgy látja, nem marad egyéb hátra, mint hogy a kölcsönt visszaadják, mert igen irogatnak és fenyegetőznek a hódotlan helyekre.

A nádor Ujvárnak kijavítását elrendelte. 200 lovast is fogad a 2 vármegye, 100-at a nádor és két érsek és 100 gyalogot az építés idejére. Kéri Pálffy, hogy Bika István Uramékat eressze haza.⁶³⁾

Az 1640-ik év csendben telt el Ujvárban. A törökök Garamszentbenedek felé kalandoztak, ahonnan egy konventualista papot és egy gyermeket vittek rabságba, akiről a nádor ezeket írja a káptalannak: «Az Szent Benedeki pap es vele eggiüt rabságra vitt gyermek dolgat immár annak eleotte értvén sok teob panaszok keozeot irtunk szorgalmatossan a Vezérnek feleoleok s tegnap bebochátott keovetinknekis Jnstructioiokban attuk, hofi szorgalmazsak szovalis szabadságokat, meg lattiuk, mit fogunk efficialhatni, de azonkievol, ha lehet, nylyvan valami vindicta nélkül sem hadgiuk ezt az giakor latorsagot.»⁶⁴⁾

A következő év tavaszán azonban a török kirándulások újból megindultak. Május 2-án jelenti Eszterházy, hogy az elmúlt éjjel mintegy 45 lovas török lopta fel magát Farnad felé — elébb észre nem vették őket. Mire megtudta, lovasait felültette és Szőgyénbe eléjük küldte. Chekey Tamás szőgyéni vajda harmadmagával Nagysallóba ment buzakeresni, ezeket elfogták és elvitték. A mieink a szőgyéniekkal utánuk eredtek, mind-

⁶³⁾ Jedlicska: 245.

⁶⁴⁾ Eszterg. kápt. caps. 12., 5., 45.

eddig semmi hír felőlük, — nem hiszi, hogy Párkányig is el ne üzték őket.⁶⁵⁾

Május 29-én jelenti, hogy az esztergomi török Emőkére, Pogrányba és Nyitra alá is készül. Irt Nyitra vármegyének, hogy a védelemről gondoskodják, és most lévén közgyűlésük, el is határozták, hogy a 100 lovast még 3 hónapig fentartják, Verebélyre és Komjátira pedig gyalogosokat küldenek.⁶⁶⁾

Június 3-án írja: Az esztergomiak megint ebelkedni kezdettek. Szombaton (jún. 1.) a lévai katonákra jöttek s ki akarták őket verni, de nem sikerült. A hirt ide Szögyénből úgy irták, hogy Verebély felé megyen s azelőtt az volt hírünk, hogy Pogrányra készülnek. Eszterházy hármat lövetett s az ujjvári katonákat Verebély felé küldötte. Szerdán is (május 29.) 60 lovas volt Léva felé, de hírünk későn érkezett, messzi üzték őket, a lévaiknak 7 lovuk veszett oda. Most meg oly hirt hozának, hogy a mi lovainkra készülnek, ehhez képest Eszterházy 50 lovast küldött ki. Forgách Ádám Komjáthin azon mesterkedik, hogy a törökök garázdálkodásait megtorolja.⁶⁷⁾

Június 8-án jelenti: Forgách Ádám «az más éj-jel» közel 400 lóval ment próbára, de a törökök megneszelték, mert senki sem jött ki sem Párkányból, sem Esztergomból, sőt még pányvás lovaikat is bevitték. Megírta Forgáchnak s a többi kapitánynak is, hogy készen legyenek, messzire ne oszoljanak, mert a török igen hajtja a kocsit, szekeret be s hihető, hogy gyalog alá s akar va-

⁶⁵⁾ Jedlicska: 280.

⁶⁶⁾ Jedlicska: 285.

⁶⁷⁾ U. o. 287.

lamit próbálni; noha azt hirdetik, hogy valami szentegyház kövét akarják Párkányba hordani Szőgyénen alul. Párkány kapuját kőből boltra csinálják s azon vannak, hogy meg is kerítsék kővel; a pilisi klostromot is mind oda hordják s hajón eresztik alá.⁶⁸⁾

Június hó 28-án jelenti, hogy tegnap Kazai Jakab Léváról ismét Párkány alá csapott, a török is kitört, de el nem érte, tehát Szőgyén alá csapott. Istennek hála, semmi kárt sem tehettek.⁶⁹⁾

Június 21-én jelenti, hogy a damásdiak tényleg kiszöktek és beleszállottak a törökök.

17-én Bercsényi Imre Eszterházy hire nélkül este kiment a katonaság egy részével s a párkányi előhegyben lesben állott. «Ha utána jön az esztergomi és párkányi had, minden népünket az mezőn lepték volna.» Bercsényi László ugyanakkor Szőgyénig ment, de megint visszajött — éppúgy Eszterházy tudta nélkül, mint amikor Damásdot elhagyta. Mindkettőt házukba záratta engedetlenségükért.

Szőgyénbe most gyalogokat küld. Szőgyént megépítették, «sokat szolgáltatam, de azok is aratni kioszlottak, mégis 20 hattam ide behozni.⁷⁰⁾

Bercsényi Imre Pálffyhoz fordult, hogy szabaddítsa ki börtönéből. Bevallja, hogy néhányad magával kiment Ujvárból és lesbe állott, hanem azt odavaló jószágának ispánja büntetésére tette, aki hivatva fel nem akart jönni hozzá. Ekkor hallotta, hogy kinn van a lopó török, néhányad magával lesbe állott. Ezt késő lett volna Eszterházy-

⁶⁸⁾ Jedlicska: 290.

⁶⁹⁾ U. o. 294.

⁷⁰⁾ U. o. 300.

nak tudomására adnia, sőt reménlette, hogy jó néven fogja venni, ha a törököt szándékában meggátolhatja. Hálásan köszöni Pálffynak, hogy a házi áristomból kiszabadította és bucsúzó levélét kiszerezte.⁷¹⁾

Eszterháznak augusztus 6-iki levele nincs meg, de 7-én hivatkozik reá. Ebben jelentette, hogy a törökök Surányra ütöttek, de rajta vesztek. Az ujbáriak a szőgyéniakkal vagy 700-an megtámadták és elverték őket. A törökök zsákmány nélkül menekültek, mert a mieink — «mivel egy szablyára igen szép kevés jutott volna az hétfői (aug. 5.) nyereségből», az egyik rabot Nagy Tamás, a másikat Bika György kapta. «Paripájuk mindafféle rozsas 8 vagy 9 vagyon; azokat is mind Istenért akarják hizem eldeputálni.»⁷²⁾

Lehet, hogy időközben Damásdot a mieink visszavették a töröktől. Másképp érthetetlen lenne Eszterházy szept. 11-iki levele, melyben azt írja: «A Vezér csausza tegnap Szőgyénben halt, onnan korán ment Esztergomba s mindjárt meggyújtották Damásdot és tőből kiégették.»⁷³⁾ A törökök saját falujokkal bizonyára nem tették volna.

1642. március 11-én írja: A törökkel való egyezkedési (szőnyi) tárgyalások meghiusultak, a vármegyék követei is eloszlottak, de az teőreők megebellette magát s nagy szemtelenül fölforgatta az articulúsokat s merő latrol (!) irtak. «Én bizony soha nem hizem, hogy letegyék ők az faluk hódításáról való praetensiót, valameddig

⁷¹⁾ Jedlicska: 300.

⁷²⁾ U. o. 307.

⁷³⁾ U. o. 313.

az végházak helyen nem lesznek néppel, látják az commoditást s élni akarnak vele.«⁷⁴⁾

Április 2-án foglyokat cseréltek. A budaiak foglyaikat Esztergomba hozzák, a mieink pedig 5 foglyukat Németszőgyénbe szállítják.⁷⁵⁾

Keszy János damásdi vitéz Damásdnak török kézre kerülté óta Ujvárbán vasraverve fogságban volt. A királytól szabadon bocsáttatását kéri, minthogy ő az ostrom alatt beteg volt. Felemlíti, hogy Damásd várában 22 évig állandóan katonáskodott, Váczott pedig 16 évig. A haditanács ápr. 5-én Pálffy véleményét kéri, amely bizonyára kedvező volt az öreg katonára.⁷⁶⁾

Április 10-én jelenti Eszterházy, hogy a bégek bőkezűen osztogatják a hitleveleket, hogy Vácra, Pestre, Udvardra minden rendbeli emberek bizvást mehessenek a vásárokra, «de bé én nem ereszték senkit, aminthogy Udvardá sem eresztettem őket is.«⁷⁷⁾

Augusztus 7-én jelenti, hogy a nádornál járt és Semptérről Galántára ment. Onnan írja, hogy a nádor másnap Ujvárba megy és az érsek házába száll. Harmadnapra meg akarja kerülni a várat és valami rendelést kíván tenni az épület körül.⁷⁸⁾

Hosszabb szünet után 1643. április 9-én jelenti, hogy harmadnapja 4 török lovas Ghymes felé járt gyermeklopni. Loptak is kettőt, de a parasztemberek elhányatták velük, ők maguk pedig el-

⁷⁴⁾ Jedlicska: 338.

⁷⁵⁾ U. o. 341.

⁷⁶⁾ U. o. 342.

⁷⁷⁾ U. o. 345.

⁷⁸⁾ U. o. 357.

szaladtak, de a szőgyéniek egyikükre ráakadtak és elfogták.⁷⁹⁾

Szeptember havában a törököknek Érsekujvárat csellel majdnem kezükre keríteniök sikerült. Meglehető nagy számban jó magyar ruhába öltöztek és egészen a kapuig előnyomultak. A kapu őret alattomban akarták megölni, azért késsel és más fegyverrel látták el magukat. Azonban a német katonák ébersége a cselet még idejében felfedezte. Az álöltözötü törökök egy részét elfogták, mire a többiek nyakra-főre elfutottak.⁸⁰⁾

Mikor azután Tieffenbach azt a parancsot küldte Eszterháznak, hogy Ujvárból 6 pattantyust küldjenek a hadseregbe, Eszterházy — mint okt. 3-án írja — ezt Pálffy tudtán kívül megtenni nem akarta, mert a haditanács eziránt nem rendelkezett, «s ha valami véletlen szerencsétlenség találna bennünket és emiatt megfogyatkozánk, Tiffenpach Uram meg nem mentene minket». Komáromból is hatot kérnek.⁸¹⁾ Garamszentbenedekbe is pattantyust kértek, azt felelte 1644. febr. 18-án: «magunknak sincs szintén anny, az mennyi kellenék... hanem az szoldátok között találtam egyet, ki ez előtt füleki Pattantius volt», ezt elküldheti, «de örökben nem adhattjuk, minthogy zászló alatt vagon, az migh szüksége lészen Ngodnak reá, ott maradhat.»⁸²⁾

A törökök kirándulási kedvét nagyon megrontotta a járványos betegség, mely ez évben a végvárák vidékén tömegestül szedte áldozatait. Nóg-

⁷⁹⁾ Jedlicska: 369.

⁸⁰⁾ Némethy: 308.

⁸¹⁾ Jedlicska. 374.

⁸²⁾ Eszterg. kápt. lt. caps. 17., 13., 6.

rád várának őrsége teljesen kihalt. Eszterházy okt. 3-án írja, hogy Nógrádban harmadfél száz ember halt bele. «Istrására sem elegendő; most is mind halszik; egy gyalog vajdánál, egy dobosnál több meg nem maradt, azokon is most az Pestis; én bizony nem tudom, mint segíteni nekik akarom, ha Ngod megírja az maga tetszését.»⁸³⁾ A király maga is attól fél, hogy a török ezt észreveszi s a várat elfoglalja; Pálffytól kér tanácsot, mikép lehetne a vár hiányait pótolni.⁸⁴⁾

Pálffy — mint említve volt — köszvénybántalmak gyötörték. Ez a királynak is tudomására jutott és 1644. jan. 14-én hozzá intézett levelében teljes elismeréssel nyilatkozik nagy érdemeiről, de tekintettel öreg korára és betegségére, azt ajánlja neki, hogy menjen nyugalmába s óvja egészségét. Császári kegyelméről a jövőben is biztosítja.⁸⁵⁾ De Pálffy tovább is szolgálni akarta hazáját és királyát és maradt.

Ugy látszik azonban, hogy a királyi levéinek hire ment. Maga Pálffy is katonáit visszahívta Ujvárból, akik tőle el is bucsuztak. Mikor azután Pálffy arra határozta el magát, hogy tisztségében megmarad, ebből kellemetlen félreértések keletkeztek. Pálffy egyik hadnagyát Komjáthy Tamást ebből kifolyólag vasra akarta veretni. Eszterházy azonban — miként márc. 20-iki levelében jelenti — ezt megtenni nem akarja, mivel Komjáthy nemes ember és nemcsak ő, de a többiek is azt mondják, hogy Pálffytól elbucsuztak és ő elbocsátotta őket. «Ugy látom, hogy itt már Kgd-nek

⁸³⁾ Jedlicska: 374.

⁸⁴⁾ U. o. 375.

⁸⁵⁾ U. o. 376.—377.

egy hajduja s egy katonája sincs, mind elállottak szolgálni.« Ha igaz, hogy ő is, a többi is, fizetésüket meg nem kapták, már ezért sem érdemelné meg vasra veretését, mert sok ideig jámbor szolgája volt.⁸⁶⁾

Pálffy tehát megmaradt állásában és többet is tartózkodott Ujvárbán, mert Eszterházy jelentései megszakadnak. A török portyázások pedig egyre tartottak. 1644. március 23-án vagy ezer török lovas Pogrányt és vidékét pusztította el és sok rabot, marhát, juhot cipeltek magukkal.⁸⁷⁾ Pozsgay Miklós garamszentbenedeki prefektus április 1-én írja Lippay György érseknek, hogy az esztergomi káptalan által a hadsereg részére felajánlott 4000 mérő gabonát a török portyázások miatt sem Ujváriba szállítani, sem megőröltetni nem képes.⁸⁸⁾

Eközben I. Rákóczy György hadaival megindult Erdélyből. A király július 29-én felhívja Pálffyt, hogy az erdélyi fejedelem támadásainak megtorlására minél előbb lehető legtöbb lovas és gyalogost indítson utnak. Júl. 31-én pedig meghagyja neki, hogy a könnyű lovasság létszámának növelése végett aug. 10-én Nagyszombatban okvetlenül jelenjen meg meg s a lehető legtöbb lovas készületben tartsa; ezeket az értekezlet után a szükséglethez képest azonnal rendeltetési helyükre fogják küldeni.⁸⁹⁾

⁸⁶⁾ Jedlicska: 381.

⁸⁷⁾ Némethy: Emléklapok Esztergom multjából, 306.

⁸⁸⁾ Kollányi: Esztergomi Kanonokok 1100—1900. 249.

⁸⁹⁾ Jedlicska: 387.

Érsekujvár őrségét azonban nagyobb mértékben apasztani nem lehetett a törökök kirándulásai miatt. Így azután a szécsényi, gyarmati, palánki és lévai őrséggel együtt Érsekujvárban és vidékén ügyeltek a törökök mozdulataira. Így történt, hogy mikor a törökök december első napjaiban egész Zsámbokrétig haladtak, amelyet el is pusztítottak, visszajövet az ujbáraiak, verebélyiek és lévaiak Nagyvezekény és Taszár között meglepték őket és véres csatában megverték. 164 törököt fogtak el, akiket Ujvárba, Verebélyre, Lévára és Garamszentbenedekbe szállítottak. Botlik Imre nemesényi nemes kettőt vitt haza magával.⁹⁰⁾

Pálffy István a következő évi április 22-én állásáról lemondott s utódjává a király ghymeszi gróf Forgách Ádámot nevezte ki, akivel már eddig is több ízben találkoztunk.

Pálffy lemondása után Eszterházy Pál vicegenerális sem soká maradt meg állásában. 1646. vagy a következő évben halhatott meg, mert az 1647. évi országgyűlés alatt Eszterházy Rebeka, mint szegény azaz elhalt Eszterházy Pál leánya van említve.⁹¹⁾

A végvárok helyzete e korban volt a legsiralmasabb. Az 1646. január havában Nagyszombatban tartott oktavának jelentése szerint «ha a magyar végvárok legközelebb segílyt nem kapnak, az ország romlására véglegesen fognak kiürülni. Érsekujvár helyzetéből lehet a többi várak állapotára következtetni. Ujvárban csak 20 gyalogos van, holott 500-nak kellene lennie; lovas van vagy 50, akikből szükség idején, fegyverek és lovak

⁹⁰⁾ Némethy: 307.

⁹¹⁾ Kath. Szemle 1897. 86.

hiányában alig huszan jelennek meg. De ezek a végvári katonák is, hogy magukat fentarthassák, vagy a törököt zaklatják, vagy a szegény parasztok házait támadják, az ellentálló parasztokat kínozzák. Az egész országban csak panaszok, jajgatások, összeütközések és vérengzésekről lehet hallani. A király felhívja a nádort, hogy a bécsi udvari kamarával egyetértelműleg iparkodják a bajokat orvosolni.⁸²⁾

Igen ám, csak hogy a végvárak jókarban tartásához pénz kellett. Erről pedig Bécs nem gondoskodott. Az 1647. és 1649. évi országgyűlések kimondták, hogy az érsekújvári, győri, kanizsai és kassai kerületek várainak 10.000 lovasra és 8000 gyalogosra van szükségük. A rendek a végvárak számára 3900 ember fizetését vállalták magukra, a többiről a kamarának kellett volna gondoskodnia.⁸³⁾ A nádor arra kérte a királyt, hogy 1000 magyar lovas fogadhasson, ezt azonban a király feleslegesnek és kivihetetlennek tartotta. Azt is kérte, hogy a végvárak élére oly kapitányok állitassanak, akik a törökök hadakozási módját és cselekedéseit ismerik s hogy a német katonák a végvárak kapitányainak engedelmességgel tartozzanak. Erre a király megnyugtató választ adott ugyan, de az élet egészen mást mutatott.⁸⁴⁾

Az udvar a végvárakat egymásután német katonákkal rakta meg, akik természetesen német tisztek vezetése alatt állottak. Forgách Adám kapitánynak ilyen viszonyok között ugyancsak su-

⁸²⁾ Jedlicska: 415.

⁸³⁾ Szilágyi i. m. VI. 506.

⁸⁴⁾ Jedlicska: 461.

lyos gond nehezedett vállaira, hogy a törökök betörései ellen miképp védekezzenek. Mert a török nem nyugodott.

1647. év tavaszán a Garam völgyében pusztított. Ápril 6-ika táján Kovácsira tört. A lakosság el-lenszegülő részét kardélre hányták, a férfiakat békóba verték, a nőket megbecstelenítették, a csecsemőket lemészárolták, a templomot és háza-kat felgyújtották s az egész községet alapostul feldúlták.⁹⁵⁾ Ugyanakkor vagy ez, vagy másik török csapat Barsberzencére csapott. Sok foglyot elhurcoltak, sokat megöltek vagy megsebesítve otthagytak, a házakat felégették, a templomot is, melyet csak nemrég restauráltak, elhamvasztot-ták úgy, hogy csak négy fala maradt meg.⁹⁶⁾ Ber-zence felégetése után Ujbányára törtek s ott is nagy pusztítást vittek véghez, majd Zsarnócára mentek, ahol akkor Dóczy Zsiga feleségével Kay-ser Fruzsínával tartózkodott. A várost felgyújtot-ták, a lakosság egy részét lekaszabolták, magát Dóczyt a város piacán lefejezték, feleségét pedig több száz fogollyal elhurcolták. A törökök tovább haladva Revistye várát is kirabolták és Sz. Ke-resztig nyomultak, melyet azonban az időközben megszorodott őrséggel szemben elfoglalni nem tudtak. Gazdag zsákmánnyal megrakodva tértek vissza Esztergomba. Dóczynét Konstantinápoly-ba szállították, ahol hét évig sinylődött.⁹⁷⁾

A törökök másik kirándulása azonban kudarc-al végződött. Aug. 12-én újból rablásra indultak és nagy haderővel Schartanig (talán Sárkányig?)

⁹⁵⁾ Garamszentbened. ltár N. 31.

⁹⁶⁾ Garamszentben. lt. N. 39.

⁹⁷⁾ U. o. O. 113.

haladtak. Itt azonban az ujbári, lévai és palánki huszárság támadt rájuk s valami 60-at levágtak közülük, a többit pedig visszakergették. Ugyanaznap jelenti a lévai kapitány, hogy a menekülő törökök erősítést kaptak s a Garam mentén fölfelé készülődnek; e kirándulásuk azonban elmaradt. Helyette októberben Korponára törtek, ahonnan 50 embert hurcoltak el.⁹⁸⁾

Annak dacára, hogy Forgách Ádám — mint az eddigiekből is láthattuk — csak a rablásra induló törököket fenytette meg s a törökök éppen ebben az évben ugyancsak pusztító kirándulásokat tettek, a budai Vezér ismételen bevádolta gr. Schlick Henrik, a haditanács elnöke előtt a magyarságot, hogy a kölcsönös szerződés ellenére támadásokat intéznek a törökök ellen s hogy e kirohanásoknak főokai a győri és érsekujvári kapitányok. A király a panasz alapos megvizsgálásával gr. Pálffy Pál országbirót bizza meg. Ugy látszik, a panasz főképp Forgách ellen irányult, mert a király azt írja, hogy a vizsgálatot csendben és gr. Forgách Ádámnak Morvaországba való indulása után ejtse meg, nehogy ezáltal újabb zavar támadjon.⁹⁹⁾

1648. febr. havában újabb török támadásról olvasunk. A párkányi aga Szalkára ütött és nagy pusztítást vitt benne véghez. Az ujbári és lévai csapatok azonban megtámadták, őt magát fiával együtt elfogták és gazdag zsákmánnyal Érsekujvárba vitték. Ezt Szentbenedeky Ferenc garam-szentbenedeki prefektus oly hozzáadással írja a

⁹⁸⁾ Némethy: 308.

⁹⁹⁾ Jedlicska: 425.

körmöcieknek: Ezt bizonyosan sok fogollyal rövid idő múlva szándékoznak megboszulni.¹⁰⁰⁾

A beszuállás egyelőre elmaradt, mert a zsitva-toroki békét ez évben újabb 22 évre megerősítették.

A német katonáknak az országba özönlése egyre növekedett. A királynak 1650. január 15-iki rendeletére Ujvárbán a Walter-ezred 300 lovasát szállásolták el, akiknek ellátása — a rendelet szerint — biztosítva volt. Ezekből 200 lovasnak itt kellett maradnia, 100-nak pedig Fülekre mennie.¹⁰¹⁾

Puchaim gróf tábornoszernagy, az érsekprimás és Forgách Ádám gróf Ujvárbán 1659. márciusban tartott értekezletükön abban állapodtak meg, hogy Ujvárbán és Győrött a Stahremberg ezredből 700 katona s az egész Walther ezred lesz elhelyezve.¹⁰²⁾ A magyar katonák sorsával és ellátásával persze Bécsben nem sokat törődtek, pedig a nádor már 1649. aug. 27-én felirt a királyhoz és hivatkozott az Ujvárbán levő 300 magyar gyalogosra, akik már negyed év óta fizetést nem kaptak emiatt maguk kénytelenek élelmükről gondoskodni, ami természetesen erőszakoskodással és prédálással jár.¹⁰³⁾

Legjellemzőbb azonban Forgách Ádám grófnak levele, melyet 1650. január havában a királyhoz intézett. Irja, hogy már 6 év óta viseli az ujbári főkapitányi tisztet és ezen idő alatt saját pénzén 300 katonát tart fenn s eddigelé alig egy évre

¹⁰⁰⁾ Némethy: 65.

¹⁰¹⁾ Jedlicska 449.

¹⁰²⁾ U. o. 453.

¹⁰³⁾ U. o. 439.

járó fizetést kapott. Kéri a királyt, hogy fizesse ki e hátrálékos tartozást, vagy havonként szolgál-tassa ki fizetését, miként ezt a kassai kapitány kapja; továbbá kéri, hogy évi fizetése legalább 3000 frtra emeltesék, máskép lehetetlen lesz megélnie és szolgálnia.

A Magyarországra küldött német katonák részére karabélyokat és vasfegyvereket kér, továbbá azt is kéri, hogy gr. Puchaim tábornagyot küldje Magyarországra az öreg katonák kifizetésére, miután több éve nem kaptak zsoldot s enélkül tovább nem szolgálhatnak.

A király válasza: a bányavárosi végvárak régi katonái részére 5 havi zsoldot rendelt és pedig 2 hónapra készpénzben, 3 hóra posztóban. Az Újvárbá toborzandó új katonáknak öt hónapra fog pénzt küldeni, megjegyezvén, hogy az utóbbi rendkívüli fizetés a jövőre jogot nem szerzhet. A király elrendelte, hogy a Walther ezred lovasai a bécsi fegyvertárból fegyvert és karabélyokat kapjanak. Forgách fizetésének késedelme onnan ered, hogy a királynak a közelmúltban nagy sereget kellett fentartania az ország védelmére s a katonaságot most nem bocsáthatja el. A küszöbön levő békekötés után Forgáchnak hű és érdemes szolgálatai méltó jutalomban fognak részesülni.¹⁰⁴⁾

A régi panaszok újra felmerültek a végváraknak nagyrészt idegen katonái ellen. Az 1649. évi országgyűlésen nemcsak az esztergomi érsek, hanem a KK. és RR. közül is számosan panaszt emeltek a végek erőszakoskodásai ellen, amelyek az ország valóságos csapásainak tekintendők:

¹⁰⁴⁾ Jedlicska: 452.

hogy a végek tisztjei a jobbágyokat az uraiknak tartozó munkáktól elvonják, a menekült vagy szőkevény jobbágyokat törvényes megkeresésre sem adják ki, másokat hadiszolgálatra kényszerítenek, a földesurak jogaiba avatkoznak, hogyha — mint Szőgyénben — a jobbágnak vetőmagja nincs, földjét, kertjét, szőlejét, rétjét lefoglalják, a végházakkal szomszédos réteket maguk részére lefoglalják, a jobbágyokéit fellegettetik vagy pedig lekaszáltatják és behordják, a földesurak házaiba — akár az erősség palánkjain belül, akár kívül — behatolnak, a szolgálkat teszés szerint elfogdossák, a szegény népet néha csoportosan megrohanják, mindenéből kifosztják, bántalmazák, verik, meg is ölik, marháikat elhajtják, az utasokat fosztogatják, egyeseket meg is ölnek, vetésüket elhordják — s mindezért rendszerint — ha a kapitányokat fel is szólítják, — kártérítést nem adnak. Hogy tehát a jogtalanságok a nemesség és az egész ország kárára ne ismétlődjenek, a KK. és RR. elhatározzák, hogy miként a király is beleegyezett, ezek ellen szigorú vizsgálat tétessék folyamatba. Felujtják az ezek ellen 1608. 2. 1625. 16 és 1647. 24. tc. és egyéb ilyen határozataikat. Mindazok, nemcsak a tettesek, hanem a kapitányok is, ha őket nem büntetik, valamint pártolók és bűntársaik a vármegyei ítélőszékek elé idéztessenek és reájuk a büntetés visszavonhatatlanul vettessék ki.

Érsekujvár erődítményei is javításra szorultak. Az 1649. évi 85. tc. említi, hogy falait újból építeni kezdték, de Nyitravármegye lakossága nem bírta a munkát egymagában végezni, végül is a falak teljesen leromlottak. A KK. és RR. kéri a királyt, hogy vagy a szomszédos, tartományok és

országok segélyeiből, vagy más módon gondoskodják a várról s annak kijavításáról, amiként ezt ő Felsége meg is ígerte. Valamelyes munkálatok ugyan történtek — erre vall a királynak 1650. május 10-én a nádorhoz intézett levele, melyben a nádornak az ujbári építkezéseknél kifejtett buzgóságáról meglelégedéssel emlékezik meg. Lehet azonban, hogy csak az új katonai szállások építéséről volt szó, amelyeknek befejezését következő év július 1-én sürgeti.¹⁰⁵⁾ Annyi bizonyos, hogy Ujvár rendbehozatalát az 1662. évi országgyűlés 18. cikke is sürgeti.

Az 1655. évi országgyűlés 3. cikke Érsekujvár helyőrségének számát 1000 lovasban és 500 gyalogosan állapította meg, de — miként az eddigiekből is láttuk — a létszám körül mindig bajok voltak. Szinte csodaszamba megyen, hogy Forgách Ádám gróf ilyen kis és fizetetlen őrséggel nem egy dicsőséges haditettet tudott elkövetni.

A zsitvatoroki békét 1648-ban újabb 22 évre erősítették meg, azaz a végeken is békének kellett volna uralkodnia. A török az osztrák tartományokat nem is bántotta, de annál jobban zaklatta a magyarságot becsapásaival és rablásaival, amit a magyarok — ha szerét ejtették — bizony megtorlatlanul nem hagytak. A nádor ennek következtében 1650. május 17-én arra kéri a királyt, hogy a végvárok katonáinak kalandozásait tiltsa el. A király május 31-én a végvárok kapitányainak meghagyta, hogy régi rendeleteit szigoruan tartsák be. Minthogy azonban a törökök is betörnek, július 15-én felhívja a nádort, hogy a törökök részéről szenvedett sérelmek kimutatását

¹⁰⁵⁾ Jedlicska: 453. és 458.

küldje be.¹⁰⁶⁾ Az utóbbiak pedig igen gyakorta történtek meg. Az alábbiakban néhányat közülök megemlítünk.

Lippay György érsekprimás 1648. év elején Garamszentkeresztre utazott, amikor egy nagyobb török csapat a bányavárosok felé tartott. Elmaradt podgyászkocsiját el is fogták és az érsek csak gyors lovainak köszönhetette, hogy Garamszentkeresztre eljuthatott.¹⁰⁷⁾

1649. év elején az esztergomi törökök a bányavárosokat két izben is megtámadták és sok keresztényt vittek rabláncra. Második kirándulásuk alkalmával azonban póruljártak, mert Forgách Ádám kijövetelük hírével vevén, huszárjait küldte eléjük, akik a visszajövő törököt Palánknál utólérték. A török előcsapatot körülvették és leverték, mire a többiek futásban kerestek menedéket. Öreg agájukat azonban, aki a keresztényeknek már tömérdek kárt okozott, tizenhat előkelőbb törökkel együtt elfogták és 30 levágott fejjel diadalmasan Érsekújvárba vitték.¹⁰⁸⁾

Augusztus havában Nagytapolcsány környékéről nagy zsákmányt és vagy 800 keresztényt raboltak el. Következő hónapban pedig egy sötét éjjelen az érsekprimásnak drégelyi várát támadták meg és bevették. A királynak a portán emelt panaszára a várat visszaadták.¹⁰⁹⁾ Október hónap folyamán váratlanul Érsekújvár alatt termettek. Az őrség kemény tusa után visszaverte ugyan őket, de

¹⁰⁶⁾ Jedlicska: 455.

¹⁰⁷⁾ Némethy: 309.

¹⁰⁸⁾ Némethy: 310.

¹⁰⁹⁾ U. o. 310.—311.

a véres küzdelem 300 keresztény katona életébe került.¹¹⁰⁾

Ugyanezen hónap 27-én Forgách Ádám Párkány mellett véres csatába keveredett a törökkel, amiről másnap Galgócon kelt levelével Batthyány Ádámot értesíti. A levél szóról-szóra így hangzik: «Szolgálok Kegyelmednek mint Uramnak, kedves Atyámfiaának etc. Nem akarok itt némelyek az lélek kurvafiai közül, hogy mi generálisok fogadjuk a hadakat hanem az vármegyék kü lömb fogadtak. Ők tevének hadnagyokat. Ám az első próbánkban is vélek úgy megvertek a törökök, édes kedves Atyámfia! tegnap estve, hogy mindmegany nyi török között szaladtam kisjöttem amint jöhettém. Hogy penigh jól érzi Kegyelmed, hogy az ujbári hostátod elrablá k, én is összehivatván az hadakat, az martalékot az Párkány réven küldtem, s ugyan szikrázott úgy vágták az törököket, az martalék. Az hagyott helyre el is jött utánok az török, az ki másképen penigh rablani készült, kit meg is ira, — de már az lesben — az szegény kapitány. Mégis mind addig jöttünk ellenkezni, hogy a síkra hoztuk ki Tivár (?) felé. Az hol, hogy szemünk láttára az seregeket harcnak állította: én is harcnak készültem. Hét szekér gyalogot (nem másról, hanem a viktóriáról gondolkodván) az magam, ormándi és verebélyi hajdut, magam személyem szerint vittem az bég seregére, in furia beszárnyul vicegenerális az lovaival, s oly tébolyodásba jutott az török, hogy futóféliben vonult és hogy

¹¹⁰⁾ Némethy 311.

ormándi haddal az török megfordította. Az ponzony vármegyeiek, az bestya lélek kurvafiak láták, hogy halad át az első sereg, az bizony négy zászlóval dandárunk lévén, el szaladott és bennünket sikban hagyott. Az török azután az hátunkban jött el egész Zsitváig. Hetvenkilenc fejet vettek. Harminckét rabot. De egy derekas ember nem vezett. Így a rosszaknak hírével kell szenvednünk gyalázatunkra. Az ki megmaradt, legyen gondom reájuk. Ezt Kegyelmednek ugy irom amint volt. Ha ki másképen beszél, lélek kurvafiául hazud benne. Nem is lehet itt hazudni, mert sok ember látta. Az gyalogot meg sem büzlötte a török, kinek hátamegé ha csatlotta volna magát az lovas, egy ember kárt nem vallottunk volna. Az törökben a palánki Huszain aga, az esztergomi olaj beg fia vezett. Az kit megtudtunk két szekér török testet vittek. Ez így jár, más-szor jobban viseljük magunkat.«

«Az mint Forgách Ádám fölverte a törököt, kiket fogtak és vágtak le arról való irás. 1. Szinán oda pasa. 2. Isák Sain. 3. Kara haszoni oda basa. 4. Keszteliczi Bairaktár zászlótartó. 5. Imhát oda basa. 6. Haszain Parkain gyalog aga. 7. Peller oda basa. 8. Az szőlősi ur Haszon ispaja. 9. Omer oda basa. 10. Az Musztafa bég komornyikja Memhet. 11. Haszon aga fia, esztergomi. 12. Egy pri-bék, lévai 13. Azonkívül fejeket tettek föl. Váciaknak mondják Ölvedről és Ketyről vittek 19 testet, az kin fő volt nro 19. Az szegény kapitány írja, hogy Párkányban tizenháromat temettek el az nap, az ki ott benn holt meg és sok igen sebes. Az basa egy tatárral és kambenával (eunuch) szaladott el az maga zászlójával. Rabbá esett annak előtte való nap, hogy utánna mentek

az rablóknak a katonák: 1. Az erchi Memhet aga, Batthyáni uram rabja is volt. 2. Az hevesi aga fia. Másnap elevent fogtunk: 1. Az párkányi alagát. 2. Memhet oda basa. 3. Az bég csausza Amhet. 4. Párkányi főporkoláb. 5. Haszan oda basa. 6. Memhet iszpája. 7. Az bég deákja. 8. Az bég siposa. Az ló 36. Sok szép ló, fegyver, puska. Az mienkbe vezett el Bátorkeszi Ferenc és egy hajdu.¹¹¹⁾

Ez éveknek bizonyára egyik legnevezetesebb haditette a nagyvezekényi győzelem volt 1652-ben. Musztafa esztergomi bég, Reninger Simon portai követ jelentése szerint 3000, Kazy szerint 4000-nél nem kevesebb fegyveresével Bars és Nyitra megyékre ütött, 11 falut felégetett, sok más községet feldúlt, néhány száz embert rabszjira fűzött és néhány ezer marhát elhajtott. Mi helyt Forgách Ádám a betörésről értesült, segítségül hívta Eszterházy nádor elsőszülött fiát Lászlót, a még csak 26 éves pápai főkapitányt, aki éppen akkor semtei várában tartózkodott. Meg is jelent csapatával és vele még más hét Eszterházy is. t. i. Ferenc, balassagyarmati főkapitány, Tamás lévai vice kapitány, Gáspár arany-sarkantyus vitéz, János, Zsigmond, Miklós és Sándor. Forgách serege Kazy szerint 1000 lovasból és 300 gyalogosból, Reninger szerint 600 magyar lovasból, 150 németből, 150 gyalogosból és 150 hajduból állott. A sereg a Zsitva völgyén haladt föl felé és hogy a Nyitra vármegyéből visszatérő töröknek utját elvágja, a nagyvezekényi síkon állapodott meg s ott a kíséretében levő szekerek-

¹¹¹⁾ A Kopácsy-féle kéziratokból közli Némethy i. m. 290.—293.

ből szekérvárat állítottak fel. A török Taszáron értesült Forgách seregének közeledéséről, a foglyokat tehát a zsákmánnyal hátrahagyva, Nagyvezekény felé indult és aug. 25-én délután Forgáchnak a szekérvár mögé húzódó hadára támadott. Az elkeseredett harc 6 órán át tartott. Estefelé Eszterházy László 24 sebből vérezve elesett és vele együtt három unokatestvére Ferenc, Tamás és Gáspár. Másnap korán reggel ismét összecsaptak, míg végre 7 órakor Musztafa megfutott. Főbb emberei közül a vén Omer hatvani bég és fia Musztafa aga, az esztergomi Ali bég, a vén Ozman aga, Huszain aga s a budai őrség 17 főtiszte is elesetek. Elestek továbbá vagy menekülés közben elpusztultak vagy 800-an. Musztafának csak lova sebesült meg. A magyarok közül vagy 60—70-en maradtak a harctéren. 150 keresztény foglyot kiszabadítottak és vagy 60 törököt elfogtak.

A csata napját Reninger és Kerékgyártó április 22-ére, Kazy és a Trophaeum Domus Estorasiae aug. 26-ára teszik. Rákóczy György erdélyi fejedelem, aki Pálffy Pál nádorral élénk levelezésben állott, csak nov. 17-én fejezi ki részvétét Eszterházy László halála fölött, ami aug. 26-a mellett bizonyít. A négy Eszterházy hamvait ugyanazon évi november 26-án helyezték nyugalomra Nagyszombatban a Jézustársaság templomában, mely alkalommal Pálffy Tamás esztergomi érkanonok latin, Hoffmann Pál pécsi püspök magyar gyászbeszédet tartottak. Az ütközet napját a szónokok is aug. 26-ára teszik.¹¹²⁾

¹¹²⁾ Knauz i. m. 235. Barsvármegye 357. Nyitra vármegye 629. Jedlicska: 467. Hóman—Szekfü: V. 327. Dr. Merényi, Herceg Eszterházy Pál nádor c. művében is aug. 25-ét említi a csata napjául. Kath. Szemle 1897.: 93.

A nagyvezekényi súlyos vereség egy időre elvette a törökök kedvét a portyázásoktól. Legáltalább is ebben és a következő esztendőben nem olvasunk róluk. Kisebb kirándulásaik azonban el nem maradtak.

Igy 1654. febr. 28-án írja kistolnai Szabó András szőgyéni kapitány Lippay érsekprimásnak: «Ez északa mint egy tizenkét lovas török csapat vala be ide hajdu katonát keresni, az többi alól, Kőhidgyarmat felől volt lesben. Onnan az Tamás erdeje felé fordultak által. Hogy lövettünk s látták is, hogy ki nem vehetnek bennünket, visszamenének.¹¹³⁾

Ez év nyarán egy izben Komárom felé portyáztak. A komáromiak erről értesülvén, az újváriakkal együtt a törökök elé mentek és visszavonulásukat valamely útszorosban elzárták. Ott aztán olyan csapást mértek rájuk, hogy csak kevesen menekülhettek meg közülök. A magyar sereg a törökök egész zsákmányát, a sok elrablott keresztényt és marhát visszaszerezte.

A törökök vereségüket főképp az érsekujváriaknak tulajdonították. Annak megbosszulására tehát egy nagyobb csapat július 5-én Érsekujvár környékére csapott és több helyen pusztított. A várbeli őrségből vagy 300-an kellő elővigyázat nélkül reájuk törtek, de a lesben álló törökök körülkerítették s csaknem mindnyáját levágták, fejeiket pedig magukkal vitték.¹¹⁴⁾

A törököknek folytonos rablókirándulásai s a hódoltság területén állandó adószaklatásai, zálogolásai odáig juttatták Érsekujvár vidékének amugy

¹¹³⁾ Magy. Sion 1865.: 345.

¹¹⁴⁾ Némethy: 315.

is gyér lakosságát, hogy sokan lakóhelyüket elhagyták. Serényi Pál 1651. szept. 24-én Ujvárból azt írja Lippay érseksprimásnak: Jövének hozzám a szegény ügyefogyott söldéniek követjei, mellyek Nagyságodhoz mennek. Ngodat alázatosan kérem, legyen minden jó akarattal hozzájuk, mert kiváltképen nagy szorongatásban vannak az Pogányság miatt, szintén spiteren (?) vannak nyaválások; az mi keveset szürtek is (borból) az mind fenyegetődnek, csak Isten tudja, mint maradhat meg szállóhegyeken.

A nyárhidiakról még különbeket olvasunk az érseksprimáshoz 1656. április 25-én küldött jelentésben. «Kegielmes Uram! Ezek a nyárhidiak, minthogy igen el is keseredtek, elunván az Teöreöknek való számtalan sok adót, mellyet minden esztendőnkint szaporitván, immár eöt száz forintra üt, három százzal feöliebb, mint a kiadot hitlevele tartja, el akarnak menny egi ideigh helyektül, hogy talán a Teöreökkel ily formán már alkut csinálhassanak, minek okáért im feöl mentek Ngodhoz nyaválaiok s akarattyok megértesítésére. Ha Ngod annual, hogy elmelessenek, ily conditioval cselekedjen talán, hogy a zár alatt itt maradgianak megh mivel onnét a Nitrán beleöl levő feödeket vehetik s a Ngod szolgálatját ugian végben vigiék. Vannak Kgmes Uram Ngodnak teöb faluijs, a kik ilyen szándékban vannak, ugimint Farnad, Kuraly s Német szeögin pedig, a mint most értem, már el is futott, elkeseredvén s unván a Teöreök adónak untalan való nevelkedését, s nem is látom más módját, hogy a Teöreököt az adónak felöl verésétöl elfoghassák, hanem ha e faluknak a pusztulást meghengedik.»¹⁴⁵⁾

¹⁴⁵⁾ Magy. Sion: 1865.

A következő évek mindinkább meggyőzhették a magyarságot Bécs hadipolitikájának igazi mivoltáról. Az országgyűlések folytonos sürgetése, hogy a végvárakban a német katonaság helyébe magyarokat alkalmazzanak, hiábavalónak bizonyult. Sőt a haditanács egyenesen arra törekedett, hogy mindenüvé lehetőleg idegen katonákat helyezzenek. A király a magyar katonaságot a rendek sürgetésére 1652-ben mindössze 1519 huszárral növelte. Ezekből Ujvárbá 250, Verebélyre 50, Lévára 100, Palánkra 50, Gyarmatra 50, Szécsénybe 50, Fülekre 100 jutott.

Az 1652. május 25-én kiadott császári rendelet szerint Érsekujvárbán volt:

600 német gyalogos havi	4996 frt
764 huszár havi	4391 frt
150 hajdú havi	434 frt 15 den
31 tüzér havi	332 frt
26 rendkívüli alkalmazott havi	373 frt

összesen: 10526 frt 15 den

Szögyénben 95 huszár, 142 hajdú, 2 puskaműves, 6 rendkívüli alkalmazott, havi 1003 frt költséggel. Léva havi költsége 2439 frt 45, Szécsény 2227 frt 30, Verebély 1049, Fülek 4123 frtot tett ki.

Igaz, hogy Érsekujvár fentartása papíron biztosítva volt, de míg a német gyalogos havi 8.3 frtot kapott, addig a husároknak havi 5.7, a hajduknak pláne 2.8 frttal kellett beérniök.

És ha ezt a fizetést legalább készpénzben kapták volna meg, vagy egyáltalán megkapták volna, hagyján. 1652-ben az érsekujvári katonaság fizetés helyett 20,019 kupa (bödön), a lévai pedig 4865 kupa osztrák főtt sót kapott! Az udvari ka-

mara azonban többnyire posztóval fizetett, mert ezen szép nyeresége volt. A posztó végjét 14—20 frton vette s a katonáknak 48 frton adta, de nem a bécsi, hanem a rividebb brabanti röffel mérve. Néha 4 havi fizetést készpénzben, 6 havit pedig posztóban kaptak.¹¹⁶⁾ Természetes, hogy — miután a 10 hónap alatt élniök kellett, az élelmet ott szereztek, ahol tudták.

Sokszor — és ez volt a rendes állapot — egyáltalán nem fizettek, 1656-ban a haditanács arra akarta birni a nádort és az érsekprimást, hogy a katonáknak ezuttal csak öt havi zsoldot adjanak. Az érsekprimás azonban a 10 havi fizetést követelte. «Nem látom — írja Lippay György érsekprimás 1656. február 4-én — azt a biztóságot, sőt ellenkezőjét tapasztalom, mert még attól a kevés katonától is, akik a végeken voltak, megfosztatunk. Ha a király 10 havi zsoldot ígért, tartsa is meg szavát.» Nem sokat használt, mert mire fizetésre került a sor, a kiutalt összeg már csak 4 havi zsoldra olvadt le.¹¹⁷⁾

De egyéb is történt. Draskovich György győri püspök hagyatékából bíróságilag 50,000 magy. frt jutott az érsekujvári vár építésére. Az 1655. évi országgyűlésen azonban a KK. és RR. kénytelenek voltak vizsgálatot elrendelni aziránt, hová lett a pénz? Egyszerűen a kamara kezén elsikkadt.

Lippay György érsekprimás Érsekujvár fallal való övezésének költségeit magára vállalta, a munkákat meg is kezdte és folytatta, amiért

¹¹⁶⁾ Takáts: Kísérletek a magyar haderő feloszlására. Századok: 1904.

¹¹⁷⁾ U. ott.

ugyanaz országgyűlés 40. cikk. 4. pontjában neki külön köszönetet szavazott, egyben elrendelte, hogy a Draskovich-féle 50,000 frt az ujbárai vár-árok kitisztítására fordíttassék.

Az 50,000 frt azonban még 1659-ben sem került elő, amiért is az országgyűlés megsürgette, hogy a kamara az összeget Lippay érsekprimás kezéhez a vár-árok kitisztítása végett késelem nélkül fizesse le, mert a földdel megtelt vár-árok magát a várat veszedelembé döntheti. A pénzt azonban még 1662-ben sem fizették ki, mert az ez évi országgyűlés újból megsürgette.

Lippay érsekprimás Ujbár erődítményeire 200,000 frtnál többet költött s amit magára vállalt, azt teljesítette is. A Draskovich-féle pénzt azonban egyáltalában meg nem kapta, ennek folytán az erődítmények befejezetlenül maradtak. Következő évben Érsekújvár elesett és sokan el-estéért az érsekprimást okozták, teljesen jogtalanul.¹¹⁸⁾

Az idegen katonaság ezalatt végigjárta a vármegyét és nyomában fű sem termett. Jellemző az akkori áldatlan viszonyokra, amit Radossényi Miklós garamszentbenedeki prefektus 1657. aug. 30-án a káptalannak írt. Aug. 20-án, mikor a prefektus Nyitrán járt, 1000 lovas és 200 gyalogos jött Puchheim gróf vezérlete alatt Garamszentbenedekbe s miután a vidék minden falva elhagyatva állott, erőnek erejével ott akart meghálalni. Hogy tőlük szabaduljanak, 200 kenyereket és 6 akó bort adtak nekik. Kovácsiban maradtak éjjelre és nagy károkat okoztak. Minden tyúkot, sertést, borjút, amit megkerithettek, le-

¹¹⁸⁾ Bél I.: 521.—522. Kollányi: 233.

ölték s amit meg nem ehettek, elvitték. Két napra rá, mikor a prefektus Léván volt, jött Pálffy Miklós gróf seregével és szintén Kovácsiban ütött tábor. Ugyanaznap jött Nemcsényből Eszterházy Zsigmond és a verebélyieket, akik vele voltak, részben Kovácsiban, részben Peszéren szállásolták el. Amit a németek meghagytak, azt ezek pusztították el, még a méheket sem kimélték; úgy, hogy a verebélyiek kapitánya — a prefektus panaszára — másod- és harmadnapra a káptalan jobbágyainak egyetmást visszaadatott.

Pálffy serege szt. Kereszt táján maradt szálláson, a többi csapatok Verebély, Taszár és Kistapolcsány körül maradtak. A prefektus attól fél, hogy még sok bajt és kárt fognak okozni.¹¹⁹⁾ Ilyen volt a seregek átvonulása.

Az ujbárai őrség is művelt ilyen kihágásokat. Erre vall Forgách Ádámnak 1660. október 4-én Nagy Ferenc barsi alispánhoz intézett levele, melyben arra kéri, hogy minden kárt megtérítsenek, ne nehezteljen rájuk és «felelek felőle, hogy ezen katonák végett az szegénység többé nem fog búsulni.»¹²⁰⁾

1660. körül már egyre bizonyosabbá vált, hogy a török nagyobb támadásra készül az ország ellen. E hírek lassan oly méreteket öltöttek, hogy 1661. év július havában a Morvától Érsekujvárig, Nagyszombattól Körmöcig terjedő vidékeken a jobbágyok az aratást is abbahagyták és csekély vagyonkájukkal az erdőbe menekültek.

Július 22-én egy török csapat tényleg meg is jelent Érsekujvár vidékén s az embereket min-

¹¹⁹⁾ Eszterg. kápt. lt. caps. 13., 6., 12.

¹²⁰⁾ Szerémi: 153.

denféle furfanggal csalogatta elő, akik közül azután vagy 200-at rabszjira fűzött. Az ujbári őrség azonban még idejében értesült a merényletről, a törökökre ütött s a foglyokat kiszabadította.¹²¹⁾

Ez évben Montecuccoli hadával a Vág völgyén és Érsekujváron át egészen a Garamig hatolt, hogy Esztergom és Buda közt a Dunán az átkelést megkísérelje. Forgách Ádám főkapitány társaságában 3000 lovassal Esztergomtól egy órányi távolságban kémszemlére ment és kíséretével egy hegyre lovagolt fel, ahonnan Esztergomig ellát-hatott. Ekkorra már a török Esztergom körül mintegy 18,000 főnyi hadat összpontosított, a várost és várat pedig, esetleges ostromtól tartva, szüntelenül erősítette. A fővezér mindezek láttára lemondott Esztergom ostromának tervéről s a Dunán való átkelést sem kísérelte meg, hanem a bécsi haditanács utasításai értelmében július 28-án tovább vonult a Tisza vidékére. Amerre az idegen had elvonult, mindent elpusztított; a Szőgyéntől Kőhidgyarmatig és Kéméndig terjedő vidék teljesen áldozatul esett. Még a házakat sem kímélték; ahol nem volt mit rabolniok, ott dűhükben mindent összeromboltak és felégettek.¹²²⁾

Nem csoda, hogy a föld népe, ha az idegen hadak közeledéséről értesült, eszeveszetten menekült előlük a harmadik-negyedik vármegyébe s a vármegyék még szekerekről sem tudtak gondoskodni, mint gr. Wesselényi Ferenc nádor Bars

¹²¹⁾ Nyitra Vármegye: 629.—630.

¹²²⁾ Esztergom vármegye: 357.

vármegyének július 28-án szemrehányásképen írja.¹²³⁾ Hiába írta a nádor ugyancsak Bars vármegyének: Az portiókat pedig úgy értse Kgk, hogy azoknak (a hadaknak) egyéb gazdálkodással a mint előbbi levelünkben is megírtuk Kgknek, száraz hajléknál, darab kenyérnél, széna, szalma, abrak és gyertyánál nem tartozik Kgk, de caetero magok pénzén fognak élni,¹²⁴⁾ az emberek jobban tudták, mit jelent a hadak átvonulása.

1661. végén az Esztergom várából kiszökött foglyok Érsekújvárba jöven, azt a hirt terjesztették, hogy az esztergomi várban most igen kevés az őrség, rajtaütéssel tehát könnyen elfoglalható. Forgách Ádám, Battyány, Nádasdy és Eszterházy a hirre mintegy 5000 huszárral lopva Esztergom alá ügykeztek; de útközben egyenetlenség támadt köztük, minek következtében nov. 30-án széjjelváltak s mindegyik maga szakállára akarta az ostromot megkísérelni. Az éj sötétjében azután véletlenül egymásra bukkantak és mivel egymást töröknek tartották, heves harcba elegyedtek. A fegyverzajra figyelmessé lett párkányi törökök szintén rájuk törtek és mire hajnalodott, az ujbáriak csak nagy veszteségek árán tudtak hazajönni.¹²⁵⁾

Ez évben tényleg szó volt Esztergom ostromáról. A haditanács június 4-én Montecuccolinak meghagyta, hogy az esetre, ha a török Erdélybe betörne, vegye ostrom alá Esztergomot. Lippay

¹²³⁾ Szerémi: Emlékek Barsvármegye hajdanából, 155.

¹²⁴⁾ U. o. 156.

¹²⁵⁾ Némethy: 318.

érsekprimás július 18-án és 21-én kelt leveleiben szintén Esztergom vivását sürgette, de szavait figyelembe sem vették.¹²⁶⁾

A hadsereg akkori nyomorúságos állapotára igen jellemző Wesselényi gróf nádornak Bars vármegyééhez 1662. évi április 6-án Garamszent-benedekből írt levele, melyben értesíti, hogy Zsarnóczán járván, az ott levő horvát katonaság elnyomorodott állapotán nem győzött eléggé csodálkozni, akikről a vármegye nagyon szűkösön gondoskodik. «Maga is látja Kgc, melly jó disciplina alatt vadnak, senkinek csak egy tikmony ára kárt nem tevén, — kérjük azért az élő Istenért Kgket, tétessen jobb provisiót tartások felől, mert a minémő szekér szénát hoznak nekik, a mint informáltatunk, egy legény az hátán könnyen elvihetné; hasonlóképpen nagy örög házi kenyeret is rendelt számokra, azonban azt is csak egy ökölnyit hozzák.»¹²⁷⁾ Ugyancsak szokatlan dicsérő szavak az idegen katonákról, de — mint a példa mutatja — kivételek is akadtak.

Érsekujvár török kézre kerül.

1662-ben az ország belső állapota annyira zilált lett, hogy belháborútól lehetett tartani. Az országgyűlésen az ellentétek még jobban kiélesedtek. A bécsi udvar minden áron a törökökkel való béke fentartására törekedett. Reninger portai követ hiába tette meg jelentéseit a törökök hadi készülődéseiről, Bécsben nem hittek neki.

¹²⁶⁾ U. o. 317.

¹²⁷⁾ Szerémi: 158.

Annyira biztak a békében, hogy a Magyarországon levő német hadak létszámát is egyre csökkenték. A végvárok kapitányai hasztalan kértek segítséget emberben, pénzben és hadianyagban. Néhány fővár kivételével a többi véghelyek kétségbeeső állapotban voltak.

Mikor Köprili-Záde Fázil Ahmed pasa új nagyvezér 1663. tavaszán 100.000 főnyi seregével megindult, Reninger a folyton alkudozó bécsi udvart újból figyelmeztette, hogy készüljön a háborúra. Bécsben azonban még akkor sem hittek a háboru lehetőségében, midőn a török hadsereg júliusban Belgrádból Budára indult. Egész Magyarország védtelenül és nyitva állott előtte.

Pedig a nagyvezér szokatlan gyorsasággal haladt előre. Május 9.—10-e közt küldi mozgósítási rendeletét Džan Arslan szilisztriai és Ibrahim níkápolyi pasákhoz, amelyben kijelenti: «A mostani háboru nagy háboru lesz.» Május 29. — június 6.-a közt meghagyja a havasalföldi és moldvai vajdáknak, hogy csapataikkal sietve csatlakozzanak a nagyvezér seregéhez. Június 7.—16. között Hüsein vezérpasához, Buda védőjéhez küldi rendeletét: miután a nagyvezér Belgrádban nem soká fog késni, a budai ejalet szandzsákbejeivel, alajbejeivel, timárosaival, kul-agáival, kethudaival, közembereivel, valamint saját vitézeivel a budai mező valamelyik megfelelő helyén szálljon táborba és legyen harcrakészen. Az ellenség országát mindenkép figyelje és alkalomadtán igyekezzék neki kárt okozni. Ugyanaznap ugyancsak Buda vezérének meghagyja, hogy a Buda várában és a közeli várakban levő kolunburna-ágyukat, valamint az ezekhez való löszert rakassa szekerekre s a szerdárrel tudassa, hány és milyen ágyúja van. Az

egri pasa ugyanilyen rendeletet kapott. Ezenkívül a nagyvezér meghagyta, hogy a Belgrádból Budára vezető utat javítsák ki, minden hid mellé egy fahidat építsenek, a hiányzó karfákat pótolják, az utakon sűrűn irányjelzéseket helyezzenek el. Minden pasa, bég, aga ugyanilyen rendeletet kapott.¹⁾

A nagyvezér Budára érve soká tanácskozott, miképp használja ki a kedvező alkalmat. Végül július 16-án abban állapodott meg pasáival, hogy sem Bécsset, sem Győrt, hanem Érsekujvárt fogja megtámadni. Pedig azzal a haderővel és áldozattal, amelybe Ujvárnak bevétele került, magát Bécsset is elfoglalhatta volna. Montecuccoli császári fővezér mindössze 5000 emberrel állott Magyaróvárnál.

A nagyvezér bizonyára jól értesült az ország készültségéről és — nem sietett. Aug. 5-én adja ki a rendeletet Kücsük Mehemed pasa jenői beglerbégnak: Határozattá lön, hogy a sereg Budáról elindul és az Esztergom mellett épített hidon átkelve, Ujvár ellen vonul. Kapu-csapataival és a védelemre kirendelt haderővel Várad alatt üssön táborn. Várad védelmére tegyen meg minden előkészületet és intézkedéseiről adjon jelentést. Ugyanekkor a következő rendeletet küldte Caus-oglu Mehemed pasához: A hidat bontsa le s Esztergom és Dzsigerdelen (Párkány) között joból gyorsan állítsa össze. A hid lábainál álló házakat, kerteket és csüröket rombolja le, a hidhoz vezető utakat szélesítse ki. A hid építésének és

¹⁾ Dr. Fekete Lajos. A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga. Levéltári közlemények. 1928. 287—290.

az átkelésnek védelmére a keze alatt levő 500 budaj janicsáron kívül használja fel az Esztergomban és Dzsigerdelen táján található zaimokat, timárosokat és neferat-agákat.²⁾

A nagyvezér még ennyi előkészülettel sem érte be. Miután híre járt, hogy Zrinyi Miklós vagy Forgách Adám meg akarják támadni, Párkányt megszállatta és a hidat a sereg egy részével, állítólag 20—30.000 emberrel őriztette. A várt támadás elmaradt s a hadjárat váratlanul más kezdetet vett, amelyet az esztergomi hidnak a nagyvezér által elrendelt szétszedése és új összeállítása idézett elő.

Evlia Cselebi török történetíró leírása szerint³⁾ — a törökök cselhez folyamodtak, hogy Forgáchot kelepcébe csalják. Egy magyar és török ifjú lóra ülve Forgáchhoz mentek s így szóltak hozzá: «Hé! Kapitányom! Mit álldogáltok? Jézus megse-

²⁾ Levéltári közlem. 1928. 295—296.

³⁾ A párkányi csata és Érsekújvár ostromának leírása sok helyütt olvasható. Ha Evlia Cselebinek tulzásait kellő értékükre leszállítjuk, miután az eseményeknek szemtanúja volt, a magyar történetírók leírását mindenesetre kiegészíthetjük. Az alábbiakban a következő forrásokat használtuk fel: Orteius redivius II. Török-magyarhoni történelmi emlékek. Evlia Cselebi magyarországi utazásai 1660—1664. Dr. Karácson Imre. Az 1663. török hadjárat Magyarországon. Hadtört. Közlem. 1890. 1893. 1896. Hadi krónika II. Levéltári közlemények 1928. Matunák. Érsekújvár a török uralom alatt. 1901. Szilágyi S. A. magyar nemzet története. Esztergom és Nyitra vmegyék monografiái. Némethy. Emléklapok Esztergom multjából.

git benneteket. Ime! Ujvár várának elfoglalása végett 15.000 török katona hajókon már ájtött s a hid építéséhez fogtak. A Duna azonban kiáradt s a hid készítéséhez használt hajók összetörték, néhány ezer török meg az éhségtől elbujdosott. Mi elfutván azért jöttünk, hogy neked hirt adjunk. Használd fel ezt a körülményt, mielőtt a hid elkészül, s a török erre az oldalra ájtjönne, az ittlévő 15.000 törököt törd össze, a hidfőnél állíts fel tábort s a hajókat minden oldalról ágyuztasd össze. Forgách a két ifjut biztonság kedvéért lakat alá tétette.

Az épülő hajóhidat más veszedelem is fenyegette. Széjjelszedéséről a komáromiak is tudomást szereztek és Puchheim komáromi főkapitány Forgáchcsal tudatta, hogy az esztergomi hajóhid elszakadt és Párkányban csak 2500 török van. Hogy tehát a hidnak újból való összeállítását megakadályozhassák, Komáromból fatörzseket, gerendákat és tutajokat egymással összekötözve indítottak utnak Esztergom felé. Ezt azonban a törökök idejében észrevették, gályákkal mentek eléjük, a köteleket elvágták s a fatörzseket és gerendákat a partra vonszolták.

E hírek vétele után Forgách Ádám aug. 6-án seregével Párkány ellen indult. Seregét Evlia Cselebi 37.000-re teszi, ami természetesen óriási tuzas. Forgách Ádám igazoló jelentésében azt írja: «Legénységbe» volt velem 4000 huszár, Pozsonymegyéből Pálffy Miklós gróf parancsa alatt, 600 Walter-féle kürazier, 500 Lacróni-féle és Pióí-féle, itt szabadon parancsnokolt muskatirosok, Pio marchese alatt és 400 hajdu.» Azaz összesen 5500 ember.

Evlia Cselebi írja, hogy a párkányi sereg vezére

Ibrahim pasa megfigyelő csapatokat küldött Érsekujvár felé egészen a Zsitváig. Ezek meghallották a Párkány felé menetelő magyar katonaság lovainak dobogását és Ibrahim pasát lóhalálában futva értesítették róla.

Forgách Köbölkútra érve megtudta, hogy a törökök a hajóhídon való átkelést már megkezdették. Vissza akart fordulni; de Pio Marchese és német tisztjei a visszavonulást szégyenlették s a támadás mellett döntöttek. Forgách tehát jobb belátása ellenére tovább vonult.

Aug. 6-án virradatkor a török előőrsök Forgách seregének közeledését jelentették, aki két oldalról észak és nyugat felől vonult Párkány felé. A törökök felkészülve vártak rájuk. Seregük legalább 12.000 emberből állott.

Az ütközet reggeli 5—6 órakor kezdődött és változó szerencsével folyt. A magyarok vesztére a hajóhid az ütközet alatt elkészült és néhány beglerbég csapatával átjöhett rajta. Magukkal hozták a tevéket és öszvéreket is, amelyek az ágyuzástól megijedve széjjelfutottak és csengetyűikkel, kolompjaikkal a magyarok lovait megbokrosították s ezzel a már-már elért győzelmet vereségre fordították. A lovasság futásnak eredt s ezzel a csata sorsa el is dőlt. Forgáchot 2000 lovas vette üldözőbe és 3 mértföldnyire hajszolta, míg végre a szőgyéni szőlőhegyeknél egy nagy árkot átugorván, szemeik elől eltűnt.

A gyalogság majdnem egészen, a lovasságnak is nagy része a harctéren maradt. Köztük volt Illésházy Ferenc, Szörényi Ferenc, Lippay János és Eszterházy György, esztergomi szt. Istvánról nevezett prépost. Forgáchnak igazoló jelentése sze-

rint⁴⁾ a Walter-vérteseiből csak 90, a magyar lovasságból 300 menekült meg, a gyalogság ott maradt, a hajdúkból senki sem jött vissza. Közel 700-an estek foglyul, akiknek egy részét leölték, a többieket pedig Budára szállították.

Forgách a megmenekült kis csapatral, hogy Lák (?) hegy alján maradt hadikészletét megmentse, az annak őrzésére kirendelt török csapatot megtámadta. A törökök azonban segítségükre siető társaikkal együtt visszaverték őket, mire a hintó-kocsik lovaira felülve Ujvár felé elváltak.

Forgáchnak Ujvárba érve első dolga az volt, hogy a két ifjút, akik hamis hírrrel kelepcébe csalták, karóba huzatta.

A párkányi vereséget a német tudósítók Forgách és a magyar tisztek harcvágyának írják rovására, Forgách pedig a német vezetőket okolta, akik e vállalkozásba belekényszerítették. Tagadhatatlan, hogy a tulnyomó török haderő, a német vértéseknek és a gyalogságnak megfutamodása a szerencsétlenséget nagyban előmozdította és magát Forgáchot is menekülésre bírta.

A törökök közül vagy ezren estek el és igen sokan megsebesültek, közöttük sok előkelő török, mert — miként Forgách írja — «mi is kaptunk ezüst és aranyos szerszámmal díszített tizenkét arabs paripát. Közülünk, hála Isten, egy előkelő lovag vagy magas főtiszt sem esett el. (Hát a fent felsoroltak?) Nekem sem történt más bajom, mint egy gombot lóttek le mellemről.» Rozsnyay Dávid török deák is azt írja, hogy a foglyok kö-

⁴⁾ Aug. 12-én küldte fel Bécsbe. Gr. Apponyi Sándor. *Hungarica* II. 861.

zött «ur nem vala». Mindez azonban vajmi csekély vigasztalásul szolgált a szerencsétlenségben.

Mikor az érsekujváriak megtudták, hogy a törökök a foglyokat lefejezték és összevagdalták, megtorlás gyanánt 40 elfogott törököt kivégeztek. Ugyanigy tett Zrinyi Miklós is. A legujabban elfogott török sajkásokból többeket levágott, másokat kezük vagy szemeik megcsonkításával küldött vissza a nagyvezérhez.

Ha az emberveszteség nem is volt oly tulnagy, amilyennek híresztelték, maga a csatavesztés igen nyomasztó hatást gyakorolt mindenkire, első sorban a szomszéd vármegyékre, amelyek jogosan tarthattak attól, hogy Érsekujvár maga megfogyatkozott őrségével nem fogja magát soká tartani.

Az őrség bizony igen megfogyatkozott. Bercsényi Miklós híres huszárjainak, a Koháry-lovasoknak majd fele Párkányban maradt, az 500 muskatérosból is kevesen kerültek vissza. Maga Forgách írta, hogy «a külső fortificációra nem létszen emberünk». Ámde nem olyan ember volt ő, akit a hadiszerecse balrafordulása elcsüggesztett volna. Lázás sietséggel fogott a munkához. Weselényi nádor is teljes erővel igyekezett a veszteségek pótlására s ő maga, a komáromi és győri kapitányok is azonnal küldtek némi hadat Ujvárbá. A vár csakhamar el volt látva emberrel, éléssel és mindennel. A várfalak Lippay érsekprimás áldozatkészségéből jó karban voltak, csak a vár körül futó árok nem volt elég mély és vizét könnyen el lehetett vezetni. Egy hét múlva Forgách már azt hirdette, hogy 66 hétig képes ellentállni.

Érsekujvárnak az volt a szerencséje, hogy a törökök lassan mozogtak. Ha a párkányi csata után

azonnal Ujvár ellen vonulnak, talán kardcsapás nélkül foglalhatták volna el. A nagyvezér azonban Esztergomból — miként Evlia Cselebi írja — csak aug. 8-án vonult át Párkányba, ahol táborát ütött. Majd a csatateret tekintette meg, azután Ali, Szári Huszein budai vezér, Káplán, Jusszuf, Khászim Mohamed és Kádi-Zádé Ibrahim pasákat megbizta, hogy az Ujvár ostromára induló seregnek előcsapatát vezessék. A 6 vezér 8-án estefelé indult utnak.

Muzslát és Ebedet, amelyek útjukba estek, felégették és Csenkénél megállapodtak. Innen tovább menve a Nyitra folyóhoz értek és 6 helyen hidat vertek rajta, hogy a hadsereg az ágyukkal együtt átmehessen. A török előhad Ujvár alá érve, a Nyitra partján és a vár négy oldalán helyezkedett el úgy, hogy a várat körülvevették. A janicsárok pedig egy rombadólt templom mögött ostromsáncba vonultak és egérutakat kezdtek ásni. Bercsényi Miklós 500 huszárjával, 3000 puskás által támogatva a janicsárokra rontott, de a túlerővel szemben nem boldogulhattak. Erre egy elhagyatott templomhoz vonultak, ahonnan a törököket nyugtalanították. A törökök ágyúzására azonban a templom falai összeomlottak, mire az őrség a várba visszavonult. Miután az őrség a külvárosokat, hogy az ellenségnek támaszpontul ne szolgálhassanak, felgyújtotta, a nyárhidi és gugh templomokról lehet csak szó, amelyek ekkor pusztultak el.

Minthogy az őrség a külvárosokat 15-én gyújtotta fel, az őrség kirohanásának 16-án vagy 17-én kellett megtörténnie.

E. Cs. szerint a törökök először az Ujvártól keletre fekvő Léket foglalták el, amelyet kira-

bolt és felgyujtott. Utána ami termést egy napi járóföldön Ujvár körül találtak, mind elhordták, majd a környékbeli falvakat felégették és csak azután fogtak hozzá Érsekujvár körülzárásához. A nagyvezér aug. 16-án ért Ujvár alá,⁵⁾ s másnap követeket küldött Forgách-hoz, akik őt a vár föladására szólították fel, szabad elmenetelt biztosítva neki és az őrségnek. Forgách azonban (E. Cs.) azt felelte: Ne mondjátok, hogy az én hadseregem megtörtetett; a várban huszezer harc-edzett keresztényem van, öt-hat nap mulva kétszázezer katonával dicsőséges császárom is segítségemre érkezik; a vár a királyé, én nem adhatom át. Két kéz van egy fejért, bármi legyen a fejemre megírva, megnézem azt. Akármit lássak is, a parancs Istené. Mária erőnk nekünk, segítők lesz.

Forgách bizott a nádor ígéretében, hogy felmentő sereggel fog segítségére sietni. Wesselényi sokat fáradt is, de Bécs és a vármegyék cserben hagyták. A bécsi udvar csak azzal törődött, hogy a rendelkezésére álló kis hadsereggel Bécset és Morvaországot fedezze és megvédje. Souches Morvaországot fedezte, Montecuccoli pedig Óvárnál, majd Cseklésznél és Köpcsénynél helyezkedett el, hogy Bécset megvédelmezze. Tegebatur Austria, observari poterant hostium motus.

Az ostromló török sereg száma az 50.000-et meghaladta, ezzel szemben Ujvárnak védő őrsége 3000 gyalogos és 500 lovas katonából állott.

⁵⁾ Evlia Cselebi dátumai nem egyeznek meg a valósággal. Szerinte a nagyvezér Forgáchot a vár feladására már aug. 10-én szólította fel. Az alábbiakban E. Cselebi dátumait zárójelben közöljük.

Ujvár bástyáinak csúcsai szabályos hatszöget alkottak s a vár által elfoglalt terület 47 holdat tett ki. A bástyák nevei: Forgách (Simon főkapitány után), Zserotin (aki a vár építését intézte), Frigyes, Császár, Ernő herceg és Cseh (mert a cseh rendek nagy összeggel járultak a vár felépítéséhez.) Északi részén Nyitra felé: Ernő és Császár, nyugatra Cseh és Forgách, keletre Frigyes és Zserotin bástyák. Két kapuja volt: a bécsi és az esztergomi.

Forgách főparancsnoksága alatt a vár alparancsnokai voltak: Marco Pio és de Grana örgrófok és Locatelli ezredes.

Evlia Cselebi szerint a török sereg egy része aug. 12-én Surány várát foglalta el. Ez valószínűleg mindjárt a nagyvezér megérkezése után s az ostrom megkezdése előtt történt meg. Bakko pasa a surányi zsákmányt és élelmi szereket a táborba szállította. A láncravert surányiakat Esztergomba akarták vinni, ámde ők arra kérték a nagyvezért, hogy engedje őket szabadlábba és ők a várat körülvevő Nyitra folyónak vizét leeresztik. Egyik éjjel valami zsilipet tényleg felrobbantottak s ezáltal a vizet leapasztották. Az áruló surányiakat a törökök megjutalmazták és rájukul (munkásokul) alkalmazták.

A törökök a vár alá ennek dacára nem mehettek és ostromsáncokat sem készíthettek, mert holdtölte volt s a földmunkákat észrevétlenül nem végezheték. Az aug. 19-én 4 órán át tartó holdfogyatkozás azonban segítségükre jött. A sötétséget arra használták fel, hogy a janicsárok a várat öt oldalról ostromsáncokkal vették körül s azokban elhelyezkedtek. Az ágyuk vontatásával járó zajt azonban az őrség észrevette s az előnyomuló-

kat ágyutüzzel fogadta. Erre a törökök a külvárosokat felgyújtották⁶⁾ és másnapra «Ujvár mint egy fehér drágagyöngy egyedül állott a téren».

A vár ostroma már 18-án elkezdődött és aug. 23-ig szakadatlanul lőtték a várost. A Forgách, Zserotin és Frigyes bástyák építése teljesen befejezve még nem volt. Ezt a törökök észrevették és támadásaikat főképp ezek ellen irányították.

Hogy a törököket sehonnan meglepetés ne érhesse, a nagyvezér seregének egy részét csapatokra osztva időnként portyázásra széjjelküldte.

A törökök a vár legerősebb bástyájának a Jászi bástyát tartották. E. Cs. azt írja róla, hogy külön várhoz hasonlított s az árkok körül az öt—hat-szoros vastag gerendákból készült rácsozat sűrű erdő gyanánt álló többszörös sorompót képezett. E sorompókat a törökök ágyulövéseikkel darabokra szaggatták, mire az őrség egy része a Jászi bástyába vonult, másik része pedig «csónakba ülven az árkon keresztül a várba vonult.» A Jászi bástyát ilyen néven nem ismerjük, de a leírás után ítélve, csak a malmot érthetjük alatta, amelyet annak idején még Pázmány érsekprimás megerősített. Ezt a malmot a törökök aug. 25-e körül foglalták el.⁷⁾

A törökök ezalatt a várárok vizét leeresztették s az árkot a vár nyugati oldalán szekerekkel, fa-

⁶⁾ Mint említettük, a külvárosokat az őrség már 15-én gyújtotta fel, a török tehát ezt a munkát csak befejezte.

⁷⁾ Hogy tényleg a malom erődítményeiről van szó, mutatja egy aug. 25-éről szóló bécsi jelentés. Eszerint a törökök az érseki malom mellett, ahol 1000 (!) dragonyos és ugyanannyi gyalogos volt, két ostromot vesztek és elfoglalása 1200 emberükbe került. Apponyi. Hungarica II, 877.

tuskókkal és földdel betömték. Majd a várárkokban a várfalhoz közlekedő földalatti utat — akna-utat — építettek s azt ágyutalpdeszékákkal, tölgy és fenyőgerendákkal fődtek be, hogy a vár védői kárt ne okozhassanak bennük. Azt hitték, hogy ily módon észrevétlenül a vár falaihoz eljuthatnak s azokat átlukasztva, aknákkal levegőbe rö-píthetik. Váradot is így vették be. A vár összes alapjai azonban — a vizenyős talaj miatt — apró kis bolthajtásokon nyugodtak. Mikor tehát az aknakészítők a vár falát kilyukasztva, abba belementek, az őrség a vár alapjaiban levő utakon rájuk talált és leöldöste őket. Ugyanakkor Bercsényi huszáraival a bécsi kapun kitört és nagy pusztítást vitt végbe az ostromlók között. Vagy 500 török hullott el a huszárok kardcsapásai alatt. Az aknautakat természetesen széjjelrombolták.

Időközben a törökök újabb segítséget kaptak, mégpedig 10.000 tatárt, 6000 oláhot és 4000 főnyi moldvai sereget. E. Cs. persze keleti tulzással a segédcsapatok számát is óriásinak tünteti fel: 40.000 tatárt, 20.000 moldvait, 20.000 oláhot s Apaffy Mihály erdélyi fejedelem⁸⁾ 30.000 katonáját említi fel.

E segédcsapatokat a nagyvezér arra használta fel, hogy portyázásaikkal a szomszéd vármegyék népeit megrémítsék. Aug. hó utolsó napjaiban átkelve a Vágon Nyitra vármegyét és Pozsony vármegyének nagy részét feldúlták és egészen a morva szélekig hatoltak. A csapatok szeptember első napjaiban (E. Cs. aug. 26.) érkeztek vissza sok zsákmánnyal és rabláncra fűzött foglyokkal.

⁸⁾ Apaffy csak Érsekujvár elfoglalása után érkezett.

Természetes, hogy ily viszonyok között a nádor minden igyekezete, hogy Ujváron segíthessen, kárba veszett. Hiába hívta össze aug. 16-án a nemesi fölkelést; mikor 21-én a felkelő hadon szemlét akart tartani, a táborban egyetlen fegyveres ember nem volt. Ugyanugy hasztalan fordult aug. 29-én nemcsak a nemességhez, hanem a városi és paraszti személyekhez is, a lakosság nem engedelmeskedett, sőt a hegyek közé s az erdőkbe menekült. Más segítségre sem lehetett számítani. A bécsi jelentés aug. 22-ről azt írja: Az ostromlottak segítségére kevés a remény, mert a segédcapatok Németországból lassan haladnak előre. Tegnapelőtt Montecuccoli fővezért a láz gyötörte. Ujvárbán különben 5000 (!) gyalogos és 300 lovas van. Reméljük, hogy a mieink 6 hétig bírják a várat tartani. A nagyvezirnek azonban 20 napon belül kell a várat bevennie, ellenesetben a selyemzsinórt kapja meg.⁹⁾

Az ujvári őrség mindennek dacára bizott a külső segítségben és bizalmát az is növelte, hogy szeptember 5-én Komáromból 150 hajdunak sikerült a török táboron át a várba jutnia.

Szept. 6-án a törökök a vár nyugati fehér bástyája ellen indítottak rohamot, de az őrség visszaverte őket.

Szept. 13.—15-én az ostromlók a vízvezető árkot betöltötték s a vizet mélyebbre ásott gödörbe levezették.

Evlia Cselebi írja, hogy Montecuccoli e napokban nagy sereggel érkezett a vár felmentésére, az ellene küldött tatárok azonban visszaverték, mire Montecuccoli visszavonult. Erről azonban a magyar történetírás mitsem tud.

⁹⁾ Apponyi Hungarica II. 878.

Szept. 16-án egy pasa két fehér zászlóval újból megjelent a vár előtt s az őrséget megadásra szólította fel; de visszautasították.

Szept. 17-én a Frigyes és Forgách bástyák ellen együttes rohamot intéztek, de az őrség visszaverte őket.

Szeptember 18-án a várfal aláaknázását kísérelték meg; de visszautasították. Evlia Cselebi e két napnak történetét így adja elő: Szept. 17-én a várőrség kisebb csapatja kiment, hogy az aknautakat tönkretégye. Vállalkozásuk nem sikerült; de a következő éjjelen a várőrség az ostromsáncban levő törökökre annyi kartácsot, bombát, kézi bombát lövetett és kátrányt öntetett, hogy sok török odaveszett.

Szeptember 20-án a várfalak újabb aláaknázásához fogtak és a Frigyes bástyát támadták meg. Már-már sikerült 17 zászlót kitűzniök, de a védők ágyuikból és puskáikkal olyan sortüzet bocsátottak rájuk, hogy vissza kellett vonulniok. Szept. 21-én a Forgách bástyát, 22-én a Frigyes bástyát rohamozták meg, de visszaverettek. Evlia Cselebi ezt ekkép írja le: Szept. 21-én a fehér bástya ellen újabb rohamot intéztek. A várba is behatoltak, de kiverték őket. Másnap a perzsa aknák elkészültek s a Fehér bástyának falait felrobbantották — a várőrség azonban az elrontott falakat «ravaszággal és ördögösséggel» kijavította. A nagyvezér aknautja előtt levő perzsa aknákat szintén felrobbantották, minek következtében a várfal egy része bedőlt. Erre a Fehér bástya ellen újabb rohamot intéztek, el is foglalták, sőt a vár belsejét is ostromolni kezdték. Ekkor azonban az özszes harangok megszólaltak «s az ellenségnek halottja, élője, férfia, asszonya valamennyien minden

erejüket összeszedték s az elfoglalt bástya ellen rohamot intéztek« s a törököt véres harc után visszaverték.

A Frigyes bástya ez ostrománál Pio őrgróf megsebesült, mire Locatelli segítségére sietett s a törököt visszaverte.

Szept. 23-án a Frigyes-bástyát újból ostrom alá fogták, de visszaverték.

Forgách főkapitány még mindig bizott a segítségben. Szeptember közepén megbetegedett. Erről 16-án a nádort értesítette és újból segítséget kért tőle.¹⁰⁾ Időnként kiküldött kémei híreket is vittek és hoztak Komáromból, de segítség nem érkezett. E. Cs. írja, hogy a magyar kémek «a várból kötélén ereszkedtek le s a vízbe lebukván, szájukban nádat fogtak és úgy vettek lélekzetet s ily módon a Nyitrán átmenve Komáromból hirt hoztak és visszajöttek.»

Szept. 23-án az őrség egy része látva, hogy segítséget sehonnan sem várhat, kivált a német zsoldosok, Pio őrgróf elé mentek és követelték, hogy lépjen alkudozásba az ellenséggel. Forgách most sem engedett volna, de mialatt a tanácskozások folytak, a Frigyes-bástya robbanás folytán¹¹⁾ levegőbe röpült, erre azután Forgách is engedett és másnap, szept. 24-én a bécsi kapu fölé kitűzette a fehér zászlót.

A nagyvezér, — mint E. Cs. bevallja — óvatos volt, cseltől tartott. Azért elrendelte, hogy mindenki helyén maradjon. Ezalatt a várból köteleken csónakot bocsátottak le a várárokba, majd

¹⁰⁾ Bél. Notitia Hung. IV. 358

¹¹⁾E. Cs. szerint az őrség dohányzott s a lóporos hordóba szikra esett.

Forgách helyettese (Bercsényi) s a német kapitány létrán leereszkedve csónakba ültek és Káplán pasához mentek, aki a nagyvezér elé vezette őket.

Ujvár átadásának föltételeit a következő pontokban foglalták össze:

1. hogy az őrség személyének és vagyonának legkisebb sérelme nélkül szabadon elvonulhasson;

2. ne kényszerítsék arra, hogy a török vagy a tatár táboron át vonuljon el;

3. hogy házi berendezésüket és ingóságaikat magukkal vihessék Komáromba;

4. hogy az őrségnek 1000 szekeret bocsássanak rendelkezésére, azonfelül bizonyáglevelet kapjon, amellyel a császár előtt igazolhassa magát, hogy a vár megvédésére minden lehetőt megtett;

5. addig, míg a várőrség a várból ki nem vonul, a moszlim sereg ne menjen be;

6. a kivonuló őrségnek elegendő élelmiszer adásuk;

7. a betegek és sebesültek felgyógyulásukig Ujvárban maradhassanak s azután szabadon kiköltözhetnek. A papoknak és szerzeteseknek engedjék meg, hogy bántalom nélkül Ujvárban maradhassanak, vagy pedig a többiekkel együtt elmehessenek;

8. kivonulásuk dobszó és kibontott zászlók alatt történhessék meg.

Evlia Cselebi azt írja, hogy Forgách 7 napi fegyverszünetet kért, a nagyvezér azonban csak 3 napi fegyverszünetbe egyezett bele. Továbbá 3000 kocsit kértek és kíséretet Komáromig. A nagyvezér 300 kocsit engedett meg, amelyeken az őrség, feleségeik és gyermekeik Komáromba mehetnek. A katonai kíséretet is megígérte, de ki-

kötötte, hogy a várórség hadi felszerelést ne vi-
gyen magával. A kiküldöttek még azt is kérték,
hogy fegyveresen és lovaikkal mehessenek el és
5—10 drb. báljemez ágyugolyót vihessenek ma-
gukkal, hogy a királynak megmutathassák és ha
kérdi: miért adták át a váramat a törököknek?
azt mondhassák neki: 40 nap és 40 éjjel ilyen go-
lyóktól szenvedtünk, miért nem jöttél segítség-
günkre? azért adtuk át a várat a törököknek.¹²⁾

A nagyvezér a feltételeket elfogadta s azokat
be is tartotta. De miután még mindig cseleltől tar-
tott, megjegyezte (E. Cs.): «De ha a várnak vala-
melyik oldalán valami ravaszság és ördögség, tűz
vagy akna lesz, — ti tudjátok. Erre azt felelték:
mikor a várból kimegyünk, ha akarjátok, néhány
napig tartsatok itt bennünket és ha valami ravasz-
ságunk tudódnék ki, valamennyiünket vagdaljatok
össze.» Ebből azután majd hogy baj nem keletke-
zett.

A nagyvezér kikötötte, hogy a várnak átjáró
helyeit és lőréseit még aznap őrizet alá veszi és
elfoglalja. Ezt Forgách elfogadta oly föltétel alatt,
hogy viszont ő Komáromból két embert hozat a
vár megtekintésére, annak bizonyítására, hogy ők
a vár védelmére minden lehetőt elkövettek.

Forgách (E. Cs.) még azt is kívánta, hogy egy
mozsárágyut és kétezer magyar ráját (jobbágyot)
vihessenek magukkal, összes kocsijaikat zászlók-
kal és lobogókkal diszithessék; dob, trombita és
sipszó mellett mehessenek. Erre a nagyvezér ki-
jelentette, hogy a mozsárágyu s a ráják a padi-
sahé. Szégyenletükben akarják kocsijaikat zász-

¹²⁾ Más helyütt E. Cs. azt írja, hogy a várat 38
nap alatt nehezen foglalták el.

lókkal feldiszíteni és a zenekart játszatni. Amint akarják, tegyék. A várból azonban messze és gyorsan távozzanak.

A vár feladásának feltételei ekkép megállapítván, szeptember 25-én a törökök Ujvár elfoglalásába kezdtek, a várórség pedig másnap, 26-án teljes hadi diszben, zene és dobszóval, lobogók, zászlók alatt, fegyverrel kezében, a nagyvezér által rendelkezésére bocsátott 400 szekér felhasználásával, amelyekbe 4 és 6 lovat fogtak be, vonult ki a várból, számszerint 2472-en, közöttük 400 magyar vitéz. Evlia Cselebi 3000-re teszi számukat és megjegyzi: «nagyon sok asszonyuk volt s azokkal is német sapkát tétettek fel, kezeikbe puskát adtak és férfiruhába öltöztették őket». Káplán pása katonasága kísérte őket Komáromba. A magyarok elkeseredve, nagy zokogással sirtak, mondván: Isten veled, szerencsétlen Ujvár!

Mialatt a magyar és német őrség Komárom felé haladt, — E. Cs. írja — a nyitrai (Ernö vagy Császár?) bástyán egy akna felrobbant és sok hadieszköz, valamint a várat tisztogató néhány moldvai rája is a levegőbe repült. A várban nagy lárma keletkezett. Azt hitték, hogy a vigyázatlanságból eredt robbanást a magyar őrség készítette elő. A törökök egy része lóra kapott, hogy a várórséget kifossa és lemészárolja. Komárom előtt érték utól őket s azonnal megtámadták. A magyarok szekérsáncot alkotva, védelmi állapotha helyezkedtek. Ámde a kíséretükre rendelt Káplán pása a támadók ellen fordult: «Az ellenséggel Allahra esküdvé szerződünk, midőn a várból kivonult. Miért akarjátok őket bántani?» A robbanásra hivatkoztak, mire a pása azt mondta nekik: «az akna felrobbantását mindenesetre láttuk, test-

vérek. Ha tehát ezeknek megsemmisítésére rendelet van kezetekben, nem bánom. Nektek segítve, együtt pusztítsuk el őket. Hol a rendelet? Ámde a katonák rendeletet felmutatni nem tudtak. Erre Káplán pasa kiadta a parancsot: üssétek ezeket a hitvány rablókat! Néhányat közülük levágtak, a többieket széjjelkergették. Mindamellett néhány kocsit kiraboltak és «néhány gyönyörű leányt és ifjút a kocsiról a nyereg hátuljára vevén, az erdőkbe menve, eltűntek.»

Ezalatt a damaskusi katonaság is megérkezett, mely a magyarok védelmére küldetett ki. A magyarokat Komáromba kísérték, ahová csolnokon szállították át őket.

Forgách Ádám gróf igazoló jelentését azonnal Bécsbe küldte.

Minthogy Érsekújvárból 2472-en vonultak ki s a törökök kezébe 60—70 ágyu, 70 mázsa lőpor, 30,000 puskagolyó, 700 hordó liszt, 300 akó bor stb. jutott, egyesek arra következtettek, hogy a vár feladása indokolva nem volt.¹³⁾ Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a 2472 kivonuló közt férfiruhába öltözött nők is voltak, — másrészt a Frigyes bástya felrobbantása és a német zsoldos őrség magaviselete sem hagyható figyelmen kívül. Az a tény, hogy Forgách a várat a túlnyomó ostromló sereggel szemben egy hónappal tovább, minden külső segítség nélkül tartotta, egymagában is elegendő indokot szolgáltat Forgách felmentésére.

Ortelius írja, hogy a császár Locatellit Komáromban, Pio őrgrófot pedig Neustadtban záratta el. Forgách Ádám, aki Komáromban azt mondta,

¹³⁾ Hadi krónika II. 211—212.

hogy saját igazolására Bécsbe megy, néhány huszárijával Magyaróvárnál átkelt a Dunán és az országban bolyongott. Hamarosan azután őt is Győr várába zárták, ahol egy esztendeig raboskodott. Mindhárman hadi törvényszék elé kerültek. A nádor úgy a párkányi vereségért, mint Ujvár feladásáért egyenesen Forgáchot okolta.

Forgách a párkányi ütközet után azonnal irt a nádornak, aki okt. 4-én ezt válaszolja neki: Irja Kgmed Galgócznak, Nyitrának, Semptének providéáljunk, az utolsó napok nehezebbek ne legyenek az elsőknél. Ujvár, Ujvár volt ezeknek gyökere; ruente fundamento bomol a rajta való épület. Ujvárnak veszedelme szélhezteti, ide s tova futtatja s bujdosztatja a keresztény magyarokat; Ujvárnak veszedelme siralmasan átkoztatja s a nagyhatalmú igaz Istent kényszeríti boszuállásra annak a helynek elvesztő eszközét.¹⁴⁾

Az érsekujvári tisztikar, nevezetesen Bercsényi Miklós, Nagy János hadbíró, Pap Gergely őrnagy, Botlik Imre lovas és Török Ferenc gyalogos kapitány, Kocsy György érseki tiszt és sokan mások kihallgatásuk során hit alatt erősítették meg a hős parancsnokok vitézségét és ártatlanságát. Ezeknek hatása alatt azután egy év múlva szabadon bocsátották őket.

Érsekujvár eleste rémületes hatással volt az összes közelfekvő véghelyekre, amelyek mind a lehető legrosszabb állapotban voltak. A párkányi csata után magára hagyatott és kiűritett szögyéni palánkvárat az Érsekujvár felé vonuló törökök felégették.^{14a)} É-ujvár feladása után pedig Nyit-

¹⁴⁾ Hadtört. Közlem. 1893. 722.

^{14a)} Rozsnyai Dávid török deák naplója. Némethy 334.

ra, Léva, Nógrád, Szécsény, Palánk, Buják, Komját, Galgóc egymás után adták meg magukat. A törökök a szomszéd vármegyékben rengeteg pusztítást vittek véghez. A Nyitra völgyében Privigyéig, a Garam völgyében Rudnóig és Pálosnagymezőig hatoltak, sőt Zólyom megyébe is elhatoltak, ahol Bory Mihály korponai várkapitány vagy 4000 tatárt szétugrasztott. A nagyszalatkai kereszteltek anyakönyvében olvasható, hogy a törökök és tatárok annyi keresztényt hurcoltak el, hogy Érsekújvárbán egy aranyért és 60 dénárért vagy egy kenyérért is eladták őket. Viszont a szécsényi hajduk Zólyomban talérljával adták el a tatárokat és oláhokat.¹⁵⁾

A török uralom ekkor állott hatalmának tetőpontján Magyarországon. Rengeteg területet hódotlatott be és pusztított el.

A nagyvezér október végéig maradt seregével Ujvárbán, hogy a várat jókarba helyeztethesse. E hónapban 20 sérült ágyut, — ezek közül kettő még Szulejmán császár idejéből — Esztergomba szállítottak.^{15a)}

Ide hívatta Apaffy Mihály erdélyi fejedelmet, aki okt. 18-án érkezett meg és 22-én adta ki kiáltványát Magyarország vármegyéihez, amelyben felhívja őket, hogy csatlakozzanak a törökhöz, hódoljanak meg önként, mely esetben teljes oltalomban fognak részesülni. A nádor viszont okt. 31-én lelkes felhívást intézett a vármegyékhez, hogy ne higgyenek a török biztatásainak. A vármegyék Apaffy felhívását kivétel nélkül vissza is utasították.

¹⁵⁾ Matunák. Z dejin stb. 409.

^{15a)} Némethy: 342.

A nagyvezér eltávozásakor Érsekújvárat Kurt és Huszain pasák alatt 7000 főnyi seregnek — köztük 1500 janicsárnak őrizetére bizta.¹⁶⁾

Hogy a lakosságra a török győzelmes előnyomulása mily erkölcsi romboló hatással volt, néhány adatot sorolunk fel. A nagyvezér 1663. okt. 3-án adja ki Kurd Ahmed pasa ujbári beglerbégnak a következő rendeletet: Minthogy az Ujvár alá tartozó szalakuszi falubéli lakos, Kereszturi László nevü zümmi már a hadjárat elején meghódolt s azt kérte, hogy őt ingatlan és ingó birtokában éppen ezért senki ne háborgathassa, ezt azzal a feltétellel, hogy a dzsizijét (fejadó) és a többi kukuk- és rusum-illetéket megfizetni köteles, ezennel elrendeli.^{16a)} Másik, ugyanahhoz okt. 13-án intézett rendelet a nyitiraiakról szól: Minthogy az Allah segítségével elfoglalt Ujvár körletéhez tartozó Nyitra birái közül Szári Szücs István, Szakmári István, Tamás István, Örök János, Tar Szücs István, Szakmári Szabó Mihály, Ballai Szabó Mihály, Csizmadzi(a) Miklós, Takács Mihály és Mocsarili a szultáni táborban előadták, hogy ők már a hadjárat elején, mindenkit megelőzve meghódoltak s azt kérték, hogy birtokaikat ennek ellenében megtarthassák: e kérésüket a ser és kanun szerint járó adók megfizetése ellenében teljesíti; ők tehát maat és müsellem lesznek, resmi rajjet-et és haradzot nem fognak fizetni, gyermekeikre azonban ez a kedvezmény már nem fog kiterjedni.¹⁷⁾

¹⁶⁾ Hadi Krónika: II. 212.

^{16a)} Levéltári közlem. 1928. 299.

¹⁷⁾ U. o. 300.

Érsekujvárbán a meghódolás után sok magyar lakos maradt vissza, akikkel szemben a törökök természetesen bizalmatlansággal viselkedtek. Mind-ezeket olyan helyekre távolították el, ahol nem árthattak. Esztergom és Buđa közt osztották fel őket. Sokan azután, attól való félelmükben, hogy őket árulókként lemészárolják, mohamedán hitre tértek.¹⁸⁾ A szt. ferencrendiek már előzőleg mindenüket elvitték és elmenekültek. Egyikük, Istvánovics Menyhért azonban a tatárok fogságába került s azoktól a bukaresti vezér kezeihez jutott. Ezt az urat azután szerény és nemes magaviseletével annyira megnyerte, hogy fia nevelését rá bízta és két év múlva szabadon bocsátotta.¹⁹⁾

Az általános zűrzavarban, amelyet Érsekujvár s a környékbéli várak elfoglalása okozott, egyedül Zrinyi Miklós volt az, aki komolyabb akciót forgatott elméjében. Montecuccolit többször is felhívta, hogy egyesült erővel támadják meg a törököt. Miután ily irányban hiába fáradozott, maga kezdte háborgatni a törököt és mikor a nagyvezér hadával Érsekujvárból Esztergomba tért vissza, utközben megtámadta és sikerült a rabok egy részét megszabadítania. Ugyanigy tettek a komáromi hajduk is. Mikor a törökök Nógrádba mentek rablásra és a hidat őrizetlenül hagyták, Komáromból 500 lovas és 50 gyalogos észrevétlenül Párkány alá lopózott s a Dunán horgonyzó hadiszerekkel megrakott két hajót, valamint a hidat felgyújtották s az eléjük siető törököket

¹⁸⁾ Némethy. 341—342.

¹⁹⁾ Dr. Karácsonyi János i. m. I. 125—126. és 169.

részben levágva, részben megfutamitva, gazdag zsákmánnyal tértek vissza.²⁰⁾

Mindez azonban elenyésző csekély kárpótlás és vigasztalás volt Érsekujvár elestéért. Érsekujvár a kereszténység testébe lőtt nyíllá lett az egész világ szemében, ahogyan méltán nevezték.

Érsekujvár a róla elnevezett pasalik, vilajet székhelyévé lett és pasája a Pázmány által a főtéren épített érseki palotát foglalta el, onnan kormányozta Kurd Ahmed, majd utódja Kücsük Mohamed pasa a tartományt és küldte szerte parancsait a vidékre, hogy adót és természetbeli szolgáltatásokat zsaroljon. Ekkor pusztult el a Vág és Nyitra völgyének messzire felterjedő magyarsága, hogy a töröknek husz év múlva történt kiűzetése után helyet adjon a szlovák lakosság letelepedésének.²¹⁾

Az Érsekujvári vár leírása.

Érsekujvárnak lakossága 1663-ban a várőrséggel együtt körülbelül 7000-re volt tehető, természetesen a külvárosokkal együtt. Az ostrom megkezdése előtt Forgách a külvárosokat felgyújtatta s az egész lakosságot a várban helyezte el. A vár tehát az ostrom alatt mindenesetre telve volt emberekkel. De épületekkel is bőven el volt látva, amelyek a várnak akkori térképén is kivehetők. Amint a vár maga szabályos hatszögben épült, úgy utcái is a főtér körül egyenes vonalakban sorakoztak. A várnak részletes leírását Evlia Cselebi örököltette meg számunkra, melyet

²⁰⁾ Szilágyi. VII. 181. Esztergom vmegye 358.

²¹⁾ Forster Gy. báró. Koros és Berényiek. 75.

főbb részleteiben már azért is érdemes közölnünk, mert a keleti ember felfogása tükröződik vissza benne. Azt is megtudjuk belőle, mit műveltek a törökök Ujvárbán.

Ez a diszes vár — ugymond — egy végtelen síkság közepén, magaslat nélküli, hatszög alakú, erős épület, mely úgy fekszik a földön, mintha Szulejmán pecsétnyomójának lenyomata lenne. Hat sarkán hat nagy bástyája van, nyugati oldalon a Fehér bástya, északi oldalon a Bécsi kapu bástyája, balról a Jászi bástya, keletről a Pápa bástya, délkeletre a Királybástya, délre a komáromi bástya, délnyugatra a Forgách bástya. (Evlia Cs. hatot számol és hetet sorol fel, a valóságban hat bástya volt. A hetedik alatt a meg erősített malmot érti. A bástyák nevei is mások, csupán a Forgách-bástya neve a régi. Azt hiszem, hogy ez újabb elnevezések a vár magyar őrségének tudhatók be, mely az Ernő, Császár, Cseh, Frigyes és Zserotin nevek helyébe a Fehér, Jászi, Pápa, Király és Komáromi neveket adta.) E várnak kívül az árokpárt mentében kerülete összesen 20.000 lépés. Árka 50 lépés széles és a poklok mélységéhez hasonló mélységű lévén, a Nyitra vizével annyira megtelik, hogy hajók is járhatnak rajta.

Két kapuja van s a kapuk előtt a felvonó fahidak. E kapuk egyike a Bécsi kapu nyugatra. a másik Komáromi kapu keletről délkeletre hajlóan nyílik. A bécsi kapu mellett még egy kis kapu van, amelyen a várárokba mennek és vizet merítenek.

A várnak valamennyi fala erős téglából épült. Falának vastagsága teljes ötven (?) lépés. Kerülete köröskörül 10.000 lépés, a falon bástyáról-

bástyára kanyarogva, — kívülről azonban közvetlen az árokparton csak 6000 lépés. E falnak alja köröskörül üreges utakból áll és felettük hegyek módjára felhalmozott föld van, azért nem lehet a vár alá aknákat készíteni. A várnak egész belseje sakkasztala festése gyanánt van elrendezve és szél-tében-hosszában 20 utcája van, girbe-görbe utjai nincsenek. Bármelyik részen néz az ember, a vár falai az ucca kezdetétől meglátszanak. A várban összesen 1800 (?) ház van, valamennyi ház köépitkezésű, diszes, deszkaszindellyel fedett tágas palota. Néhány azonban az ágyugolyók rombolásától összedőlt.

Különösen diszes és szép Forgáchnak palotája, melynek 70—80 szobáskája és fogadóterme, egy fürdője s kapuja fölött a nap alakjának rajza van. E palotával szemközt a német kapitány háza van, mely szintén megtekintésre érdemes palota.

E várban három igen erős építkezésű nagy templom van. A legnagyobb és legkülönb a Magyar templom, melyben semmiféle szobor és bálvány nincs, falai pedig fehér márvány gyanánt fénylenek és néhány helyen keresztet látszanak. Máhfilhez (a müezzinek helye) hasonló emelkedett helyen orgona állott. A nagyvezir, hogy azt meghallhassa, a papi foglyokkal orgonáltatott és mindnyájukkal meghallgattatta. Annyira megható és szomorú volt az, hogy aki hallgatta, mind elcsodálkozott és elbámult rajta. — Ez orgonának emelvényhelyét a müezzinek magas mahfiljévé tették. E templomnak egy harangtorony vára is volt, mely az ágyuzástól kissé megrongálódott, ezt azután a mohammedi ezán minaretjévé alakították át. Ez lett IV. Mohammed szultán khán dzsámijává. Délkeleti kapujától egész a mihrábig

menve a dzsáminak hosszúsága 110 láb, szélessége teljes 80 láb. A kálvinisták temploma tehát e sorsra jutott.

A német templom a Valide szultána (szultán anyja) nevére lett elnevezve. Mivel annakelőtte is nagy templom és régi imaház volt, ezért olyan művészi és diszes volt, mintha Masid vára lett volna. A benne levő különféle feszületeknek, művészi csillároknak, az értékes drágaköves lámpáknak, gyönyörű festményeknek, szép és diszes tárgyaknak leírására gyenge és elégtelen a nyelv! Falának egész felülete drágakövekkel, képekkel és festményekkel van díszítve és néhány ezer különös és csodálatos bálvánnyal felcifrázott nagy templom, melynek szobrait a hitharcosok mind darabokra tördelték. Mikor ily módon mindenféle piszkos gonoszságtól megtisztult, olyan fényes dzámi lett belőle, hogy a végeken sehol nincs párja, hacsak az esztergomi kizil dsámi (a régi székesegyház). Négyszögletes magas harangtornyához egy magas minaretet készítettek.

Ha E. Cs. leírása tuzásba megy is, kétségtelen, hogy a kath. plébánia templom, amelyről szó van, szép és művészi kivitelű és belső felszerelésében is kiváló templom volt.

Azután a tót templomot a bécsi kapun belül a klászeki szultánasszony dzámijává alakították át és mostanában a muszalmán harcosok kétszersült élelmikészletének hombárjává tették. Ez is nagy dzámi, de nem szép. A tót nép ugyanis a magyaroknak és németeknek rájája (azaz vármunkások), azért csak ilyenféle templomai voltak.

Nem kevésbé érdekes, amit E. Cs. Érsekujvárnak látnivalóiról megörökített.

A várnak közepén nagy térség van s ott egy

nagy kőépitkezésű kut, melynek vize az élet vízéhez hasonlít. Ha valaki vizet akar meríteni, erre a célra a kút körül vaskerekek vannak s a vödöröt akárki a kerekre akasztja. A vödör egy szempillantás alatt a kut mélyére száll s akkor a keréknek egyik fogát megnyomják és a vízzel telt vödör egy perc alatt feljön anélkül, hogy az ember belefogózkodnék és valamit fáradna; a csigák húzzák fel a vizet, — ami különös látnivaló. Néhány kereke azonban és csigája pusztulóban van.

E kut mellett egy akasztófa és egy törvényszéki épület áll.

Ugyanezen a téren egy magas, bástyatorony formájú, négyszögletes óraház van, amelynek hangja oly nagy, mint egy fürdőkupola, hangja pedig még Nyitra és Esztergom várában is meghallatszik (!). Ez óratorony aljában, az akasztófához közel van a börtön.

A vesztőhely körül kétszáz bolt van, közel ide egy pékműhely, mely összesen öt kemencéből áll. Itt az egész lisztet szitákba öntik s anélkül, hogy az ember hozzányulna, az óraszerkezethez hasonlóan kerekken járó háromszoros szitán át finom fehér lisztet szitálnak. Ez is különös egy munka.

A Komáromi kapun belül egy mulatságos lisztmalom van, melyet sem ló, sem szarvasmarha nem hajt. Négy helyen fekvő, négy felosztású malom ez, melynek kerekeit ingaóra gyanánt fürdőkupola nagyságú ingasúlyok forgatják s anélkül, hogy az ember hozzányulna, őröl. A liszt hármás-négyes szitákba ömlik és míg a kerekek forognak, három-négyféle őrölt liszt jön ki belőle. Ezeknek a kereknek eszközei többnyire vasból vannak, de hengerök egészen fa. Ha egy gyermek forgatja

is ezeket a kerékrészeket, azért nehézség nélkül forognak. Ez is csodálatos szerkezet.

A vár hadiszertára a várnak déli részén állott külön belső vár gyanánt, magasfallal körítve. E. Cs. azt mondja róla: «aminő hadiszertár az oszmánoknál még nem készült. A felséges Isten amiféle enni s innivalót teremtett, az ebben a szer-tárban mind megvan. Sőt az orvosi tudományra vonatkozó néhány ezer (!) darab bekötött tekintélyes könyv is található benne. Harminc alacsonyabb-magasabb cella. Némelyikben sebészeti és szemészeti kötők és más gyógyszerek és néhány ezer betegségre ópiumos gyógyszerek, hashajtók és mérgek is vannak készletben.» Az alsó cellában vannak a mindenféle hadieszközök és fegyverek, ágyugolyók stb. Csak ij és nyil nem volt köztük. A nagyvezir mindent leltárba vétetett.

A vár utcáin kövezet nincs, ellenben telve földalatti vermekkel buza, köles, árpa részére.

A komáromi kapun kívül a várt árkába menő Nyitra folyó partja mentében van a külváros, melyet a törökök palánkkerítéssel erősítettek meg.

A nagyvezér Ujvár elfoglalása után a várnak kijavitását azonnal elrendelte. E. Cs. megjegyzi, hogy az árokparton, a hat bástya közt, már 60 esztendő s mély meszesgödörket találtak, melyekkel tiz olyan várat építhettek volna, aminő Ujvár (!); tiszta, finom meszes bányák voltak ezek.

Mit tettek a piac és vásártéren levő kath. plébánia templommal, már elmondtuk. E. Cs. még ezeket füzi hozzá: «A sötétség ez imahelyét a gonosz pizsoktól azonnal megtisztítván, a kriptáiban eltemetett holtakat kiásva, kihányták s a váron kívül fekvő régi temetőben egy gödörbe temették.»

Érsekujvár a törökök birtokában.

Érsekujvárat a törökök erős — Béli Mátyás szerint 5000 főnyi — őrséggel rakták meg, amelybe hét oda vagy század, azaz 962 janicsár volt beosztva.¹⁾ A közvetlen vidéken lakó magyarság sorsa elképzelhető, melyet a törökök nemcsak minden várbeli robotmunkára kényszerítettek, hanem állandóan fosztogattak is. E robotmunkától különben nem csupán a szomszédos vidék, de a távolabbi megyék, mint Nógrád és Győr, sőt Pestmegye lakossága sem szabadult meg, amelynek Ujvárbán gyalog és kocsi napszámot kellett végeznie. A lakosság szekerei sokszor hónapokig maradtak Ujvárbán. Olvassuk, hogy az 1668. évi pestmegyei vállalat adatai szerint csak Pestmegyéből 800 drb. állat veszett el Ujvárbán.²⁾

A magyar ember élete olcsó volt. Egy épülő háznak összeomlása 300 keresztény munkást temetett romjai alá Ujvárbán. Egy hévizgyörki ember saját szemeivel látta, hogy a beszakadt föld 11 embert ölt meg. Mikor a törökök — ugyancsak Ujvárbán — a malom gátját csináltatták, a víz nem akart megállani, erre egy keresztény munkást vetettek be a vízbe s a rést annak holttestével tömték be. A dunabogdányiaknak hajókon és szekereken kellett a gabonát Ujvárbába szállítaniok.³⁾

Ily körülmények között a lakosság a falvakat akárhányszor ott hagyta, küönösen, ha az adószedők megérkeztek. E lakatlanságot különben

1) Salamon i. m. 130.

2) U. o. 236.

3) U. o.

maguk a szpáhik is elmozdították, mert kettős hasznuk volt belőle. A törököknél ugyanis általános szabály volt, hogy a bégek és hűbéres vitézek egész falvakat kaptak személyenként vagy közösben. Ha az ilyen falvak lakatlanokká váltak, utánuk az adó kisebb volt és a szpáhi nem tartozott fegyverest állítani. Viszont a szomszéd községek lakosai a legelőt vagy szántókat haszonbérbe vették s ez a szpáhinak tiszta haszna volt.⁴⁾

Hogy milyen parancsokat küldtek a pasák a birákhoz, elegendő a sopornyai bíróhoz intézett és eléggé ismertté vált levelet bemutatnunk.

«Mi Kücsük Mehemed pasa, az hatalmas, győzhetetlen török császárnak az Dunán innét levő hadainak főparancsolója, titkos tanácsa és Érsekujvárnak helytartója.

Ezen cimeres levelemet látván, te hamis hitetlen disznó, sopornyai bíró, hagyom parancsolat(ban) teneked, ha életedet és fejedet szereted, hogy se órát se napot ne várj, hanem mindjárt nagy hamarsággal az Sánta Györgyöt hozton hozva hozám. Hamis ellető disznó, immár miért hogy ennyit vártok. No hozzátok hitetlen ebek. Meglátjátok, hogy sereget küldök rajtatok, mint az disznókat összekötöztetek, az tömlőc fenekén elrotvasztatlak benneteket, ilyen tökéletlen, hamis szófogatatlanságtokért, ha ezen levelemre be nem hozzátok nagy hamarsággal. Datum Érsekujvár Anno 1664⁵⁾

A lakosságot a nyomoruságon kívül még bizonyos «égi jelenségek» is nyugtalanították és ezzel is a közretteget csak növelték.

⁴⁾ Salamon i. m. 240—241.

⁵⁾ Matunák. Érsekujvár a török uralom alatt. 54. Némethy. 342.

1663. nov. 25-én esti 10 órakor — írja az *Europoeische Zeitung* — Érsekujvár fölött az ég megvilágosodott és valósággal tüzzel égett. Félhold jelent meg két karddal átszúrva az égboltozaton. Nagy vérömlés támadt a felhőkből, majd a félhold egy sas és oroszlán előtt mélyen meghajolt és eltűnt. Nemsokára két nagy sereg jelent meg az égbolton és felvonulásuk negyedóráig tartott. A két sereg egymással harcba keveredett, míg végre hosszabb küzdelem után az egyik sereg engedett és eltűnt. Helyén azonban három koporsó jelent meg. A koporsókon egy-egy török fej volt látható, a középső koronával ékesítve. Ezután a koporsók fölött való sereg is eltűnt és három férfialak jelent meg a földnek irányított csupasz kardokkal, míg fejeik felett egy kéz babérkoszorút tartott. Erre nagy kiáltás hallatszott, a koporsók eltűntek s a három férfiút felhő takarta el. Ezután nagy zivatar keletkezett és egy óriási tüzgolyó hullott le az égből, mely borzalmas gőzt terjesztett maga körül. Jelentőségét majd a jövő fogja megmutatni.« Az ujság címlapján a jelenség rajzban is megörökítve látható.⁶⁾

A másik jelenségről Ortelius emlékezik meg. 1664. január havában Krajna tartományban 6 kapucinus szerzetes és tartományfőnökük a napban különös jelenségeket észleltek. Az említett kapucinusok főnökükkel jan. 18—28-a között reggeli 8 óra tájban Oberndorfból Loytsch felé mentek. Egy polgári ruhába öltözött férfival találkoztak, aki őket a napra figyelmeztette. Nézzétek — ugymond — mily különös ma a nap. A napra tekin-

⁶⁾ Apponyi. *Hungarica* II. 872.

tenek és látják, hogy halvány, minden sugár és fény nélkül. A napban egy sovány magas alakot vettek észre, utána egy kisebb ember s ez után még két kisebb alak. Mindezek a magas alak felé tartottak, aki kikerülte őket, ők azonban sarkában voltak és egyszerre mindnyájan eltűntek. Rövid idő múlva egy csapat gyalogos vonult be a napba, akik élén egy magas fekete ember haladt és a napban eltűntek.

Ezután a napban egy nagyobb és egy kisebb tornyos templom vált láthatóvá, amelyek rövidesen eltűntek. Majd két nagy fekete ember jelent meg lovon és mögöttük nagy csapat lovas, akik a napnak baloldala felé tüzeltek. Erre a kapucinusok sóhajtozni és imádkozni kezdtek. A tüzelés tovább tartott s azután a két vezérrel együtt a csapat is eltűnt.

Ezután egy magas fehér alak lovon jött be a napba, akit egy csapat lovas követett úgy, hogy a napot egészen eltakarták. Ezek még erősebben tüzeltek a nap baloldala felé, ahol senki sem volt látható. A tüzelés $\frac{1}{4}$ óráig tartott.

Mikor mindez elmúlt, a nap közepén kék színt öltött és szélei véresekké lettek. Vagy két órán keresztül homályban maradt, azután fényét visszanyerte. Eközben a hold sárlója a nap fölé helyezkedett és lassan a napba olvadt.⁷⁾

Az ilyesmiknek hire futótüzként terjedt el és a félelmet, rettegést mindenütt csak szította.

Bécsben pedig még mindig a haditerv fölött tanácskoztak. Zrinyi Miklós végre is türelmét veszítve, 1664. év január havában megkezdte hires téli hadjáratát, mellyel a töröknek mérhetetlen károkat okozott.

⁷⁾ Ortelius redivivus II. 306—307.

A komáromi huszárok és hajduk pedig Érsek-ujvár és Esztergom között folyton lesben állottak, hogy a közlekedést lehetetlenné tegyék. Március 14-én egy török csapatot meg is leptek és belőle sokakat levágtak. A párkányi aga elesett, a sz. Tamáshegyi aga, három sorbasa, két odabasa, sok előkelő szpahi pedig megsebesült, akiket Komáromba szállítottak.⁸⁾

De a törökök sem maradtak téttlenségben. Részen kétségkívül ama célból, hogy az 1663. évi szerzeményeket megtarthassák, részben, mert a bécsi hadikészületekről értesültek, 1664. év elején újabb akcióba léptek.

A nagyvezér március 9-én Hüssein pasához, a budai ejalet mütesarrifjához, jelenleg Ujvár védőjéhez⁹⁾ a következő rendeletet intézte: A kiküldött ellenőrrel együtt vegye számba az ujvári helyi csapatokat, a jelenlevőket és a hiányzókat részleges adatokkal külön-külön defterbe írja össze és ezt a táborba küldje be. Ugyanekkor a Nemcsétől (Szerém-megye) Ujvárig vezető utvonal kádijaihoz rendeletet menesztett, hogy a Nemcséből Ujvárba törekvő embert és csauszt sürgősen szállítsák tovább és minden állomáson két postakocsit adjanak nekik. Ugyanekkor Iskender esztergomi szandzsákbég és a vár neferat-agáijhoz a következő rendeletet küldte: Az esztergomi vár alatt, ott, ahol Mehmed vezérpasa másodsor hídát vert, úgy, ahogyan múlt évben, most is verjenek hidat és azt az ellenséggel szemben védjék

⁸⁾ Némethy. 343.

⁹⁾ A defter másik feljegyzése szerint Kurd Ahmed volt Ujvár beglerbégje s egyben Küstendil szandzsák mütesarrifja. Levélt. Közl. 1929. 59—63.

meg. A dzsingerdeleni palánk védelme szintén az esztergomi őrség feladata.¹⁰⁾ Március hó 19-én Hussein-éhez hasonló rendelet ment a Lévában levő Ali pasához és Hamza nógrádi szandzsákbéghez. Március 9-én pedig Hussein ujbári vezérpásának e rendeletet küldte: Mivel az ujonnan elfoglalt Ujvárban erős védőrségre van szükség, a Budán lakó mazul-agákat, 4—5 személy kivételével, ziamettel és timár-birtokkal jutalmazva, át kell telepíteni Ujvár várába.¹¹⁾ Március 28-án rendelet ment a havasalföldi és moldvai vajdákhoz, hogy azonnal induljanak a táborba, de nagyobb haderővel jöjjenek, mint a mult évben. Április 17-én a budai kajmakám parancsot kapott, hogy az Esztergomban levő kincstári gabonának Ujvárba leendő elszállítása végett szerezzen kocsikat a környéken s azokat sürgősen indítsa útnak.¹²⁾

E sürgős intézkedésre nagy szükség volt, amennyiben — miként a bécsi jelentés írja — ez év tavaszán Esztergomban és Budán nagy volt a drágaság, Ujvárban pedig annyi a beteg, hogy naponkint 20—30-an haltak meg. Március 4-én a huszárok egy előkelő szpahit fogtak el, aki a fenti híreket megerősítette és hozzátette, hogy takarmány híján a lovak is hullanak. Alig 200 lovak van és a 800 janicsár is nehezen tud szolgálatot teljesíteni. Aki a kapuhoz érhet, menekül.¹³⁾

Április 17—26. között Käsım pasa jenői beglerbég a következő rendeletet kapta: Mivel a hitelenek Nyitrát megrohanták, ejaletje összes kato-

¹⁰⁾ Levélt. közlem. 1929. 63—64.

¹¹⁾ U. o. 65.

¹²⁾ U. o. 75.

¹³⁾ Apponyi. Hungarica II. 918.

náival azonnal keljen útra s éjjel-nappal menetelve, vegye fel a Budán tartózkodó csapatokat, lépjen érintkezésbe az egri és váradi beglerbégekkel, továbbá Ahmed jai-agával, a tatárok basbúgjával, azután siessen Ujvárba és vesse magát a vár védőjének, Hüssein vezir-pasa budai beglerbégek rendelkezései alá. Ugyanilyen rendelet ment Mehmed pasa váradi és az egri beglerbéghöz, valamint a székesfehérvári pasa és a budai vezérpasa Csaus Zade Mehmedhez is. A bácskai alajbég pedig ezt a parancsot kapta: Az Ujvár felé haladó hadiszert szandzsákjabeli timárosokkal kísérje és adja át Mehmed vezirpasának, Buda védőjének. Az átadásról kérjen elismervényt és hozza a táborba. Ha a hitetlenek vagy a rablók rajtaütnek, társaival együtt irgalmatlanul lakolni fog.

Halil pasa egri beglerbég már április 7—16-ika között parancsot kapott, hogy ejaletje katonáival javítsa ki a lévai vár felgyújtott részét s azután késedelem nélkül siessen vissza Egerbe.

Minthogy pedig a váradi beglerbég Ujvár és Léva védelmére rendeltetett ki, Hasm Mehmed pasa parancsot kapott, hogy azonnal siessen Váradra és vegye át a várnak védelmét.¹⁴⁾

Mint a fentközöltek mutatják, a törökök Érsekujvár birtokát igen fontosnak tekintették s annak megtartására már eleve minden intézkedést megtettek, még mielőtt a császári hadsereg megmozdult volna.

A császári hadsereg két részre osztva kezdte meg hadiműveleteit. A déli hadsereg Montecuccoli, a felvidéki pedig de Souches tábornok és Koháry István vezetése alatt állott és összesen kö-

¹⁴⁾ Levélt. közlem. 1929. 71—85.

rülbelül 40.000 főnyi erőt képviselt. De Souches serege április közepén zárta körül Nyitrát, amely május 3-án megadta magát.

A törökök attól való félelmükben, hogy de Souches Nyitra után Érsekújvárat fogja megostromolni, a várat Esztergomból élelemmel és hadiszerekkel jól ellátták. Ámde Souches serege néhány napig tétlenül vesztegelt, mert a haditerv megállapítva nem volt. Végre is május 8-án megindult Léva felé. A zsarnóczai (május 16.) győzelmes csatát június 14-én Léva várának bevételé követte. De Souches tábornok, miután Lévat kelendő őrséggel ellátta, a haditanács rendeletére a Vág mellé vonult vissza. Léva vára feladásának hírére a nagyvezér azonnal rendeletet küldött Kücsük Mehemed pasa váradi és Halil pasa egri beglerbéghhez, hogy egész ejaletjük hadierejével siessenek Hüssein vezírpasa, budai válnak, Ujvár védőjének táborába és vessék magukat rendelkezése alá.¹⁵⁾ Ali esztergomi pasa pedig július közepén 25—30,000 emberével Léva visszafoglalására indult. A várat ostrom alá is vette, de az őrség vitézül ellenállott s ezalatt de Souchesnek ideje maradt arra, hogy Léva felmentésére siessen. A 12,000 főnyi sereg július 19-én Garamszentbenedek és Léva között ütközött meg a törökkel s azt hosszú küzdelem után, melyben Koháry István is elesett, megfutamította. Maga Ali pasa vagy 6000 emberével életét vesztette. De Souches innen Párkány ellen akart vonulni. Hogy célját elérhesse, Bécsből műszaki és tüzérségi felszerelést, valamint néhány gyújtó hajót kért. Miután ezek késedelmeskedtek, a tábornok türelmét vesztve, seregével meg-

¹⁵⁾ Levélt. közlem. 1929. 85.

indult Párkány felé, ahová augusztus 1-én hajnalban érkezett meg. Kemény ellentállás után Párkányt bevette és felgyújtotta. A törökök visszavonultak Esztergomba, a hidat pedig a tűzérség szétrobbantotta és felgyújtotta. Mire a Bécsből leküldött hajók Komáromba értek, már Párkány bevételének hírére kapták.

Ugyanaznap vívta meg Montecuccoli hadserege a szt. gotthárdi győzelmes csatát, mely a hadjáratnak sorsát eldöntötte.

De Souches Párkányt meg nem szállotta, hanem Érsekújvár felé vonult, hogy azt körülzárja. Bécsből azonban azt az utasítást kapta, hogy a blokádot szüntesse be és seregével Montecuccolihoz csatlakozzék. Ez a rendelet igen elkedvetlenítette (disjustiert) és csak augusztus 15-ike körül ment fel Bécsbe s onnan Badenbe, hogy rövid időn belül seregéhez visszatérjen. Augusztus 20-án még Bécsben volt. Serege félóránnyira állott Ujvártól s a vár mellett levő érseki malmot felgyújtotta. A bécsi lap megjegyzi, hogy Ujvár őrsége állítólag csak 1400 emberből áll és teljesen csendben van. A nagyvezér Budára megy, hogy 12.000 főnyi ázsiai sereget hozzon magával.¹⁶⁾ De Souches tényleg csak augusztus végével szüntette be Érsekújvár körülzárását és az ebédit táborban tartott rövid pihenő után seregével Komáromba vonult.

Achmed pasa a szentgotthárdi vereség után a Bakonyon át Székesfehérvárra s onnan Esztergomba vonult vissza. Az esztergomi hidat gyorsan helyreállíttatta és szeptember 5-én 3000 embert, valamint 500 kocsi éllelmiszerekkel megrakva küldött a szorongatott Érsekújvár segítségére.

¹⁶⁾ Apponyi: Hungarica IV. 2077. és II. 926.

A nagyvezér az elhamvasztott Párkány felépítését sürgősen elrendelte, majd seregével Érsekújvár körül táborozott, de a szeptember 26-án létrejött vasvári béke hírére seregével Esztergomba, majd Budára vonult. Esztergom megerősítésére három pasát, kellő számú csapatokkal hagyott hátra, hogy szükség esetén Érsekújvárnak segítségére legyenek.¹⁸⁾

Az egész világ azt várta, hogy a keresztény hadsereg győzelmeit Várad és Érsekújvár felszabadítása fogja követni, annyival inkább, mert a pápa a török háború költségeire 200.000 frtot küldött és állítólag megígérte, hogy legközelebb megint ugyanannyit fog küldeni.¹⁹⁾ Lipót császár azonban minden áron békét akart és Reninger követ már augusztus 10-én aláírta a vasvári békét a tényleges birtoklás alapján. Várad tehát és Érsekújvár török kézen maradt.

A császár a békekötést sokáig titokban tartotta, jogosan félve attól, hogy mindenütt megütközést fog kelteni. Mikor azután szeptember 26-án köztudomásra hozták, tényleg nemcsak az országban, hanem a külföldön is felháborodást idézett elő. A vármegyék tiltakoztak ellene s amikor a császár a békeszerződés értelmében azt az ajánlatot tette, hogy Sempte, Farkashida vagy Gúta közül valamelyik helyet emeljék erődé Érsekújvár helyébe s a költségek felét a vármegyék viseljék, az ország rendei igen ingerült választ adtak. Végül is a befejezett tények előtt meg kellett hajolniuk. Egyébként is az összes végvárak német katonákkal voltak telve s az udvar tudta, hogy minden ellenállást könnyen megfékezhet.

¹⁸⁾ Némethy: 354.

¹⁹⁾ Apponyi: Hungarica IV. 2077.

A vasvári békekötésnek érdekes, bár szomorú megokolását olvassuk Sgrado velencei követ jelentésében. A császár nem bízott a magyarokban. Attól félt, hogy Ausztriától elszakadnak. Ezért Bécsben nem sajnálták, hogy a törökök a magyarokra néhány hely elvesztése által ráijesztettek, «így majd annál inkább rászorulnak Bécs segítségére. Ez lehet oka, hogy Ujvár, melyet a békealkudozásban meg lehet vala tartani, a török kezében maradt.»²⁰⁾ Ugyanigy nyilatkozott Portia herceg is.²¹⁾

Pedig Érsekujvár birtokában a törököt az egész Vág völgy uralta s az összeköttetés az ország keleti és nyugati része között is megszakadt, azonfelül igen sok birtokos a hódoltatással egybekötött pusztításoknak lett kiszolgáltatva. Magának az esztergomi érsekprimásnak jövedelme is mintegy 5000 tallérral kisebbedett, mert Érsekujvár és vidékéről eredő jövedelmeit elvesztette, ami a hadiáldozatoknak is rovására szolgált.

Érsekujvár tehát továbbra is «a kereszténység testébe lőtt nyíl» maradt. Az érsekujvári generális-főkapitány székhelyét Komáromba helyezték át, s ezzel az ügy el volt intézve.

Hogy Magyarország ügyét Bécs mennyire szíven viselte, tanúsítja az 1665. évben gróf Leslie Walter vezetése alatt a portára menesztett küldöttség. Többi között az ujvári pasa által behódoltatott 200 falu visszaadását, esetleg Érsekujvár lerontását és a Héttoronyban elzárt keresztény foglyok kiadatását kérték. A nagyvezér azonban minden kívánságot elutasított. Mikor pedig az

²⁰⁾ Salamon i. m. 413.

²¹⁾ Szilágyi i. m. VII. 202.

ujvári őrség portyázásai ellen panaszt emeltek, a nagyvezér kijelentette, hogy ha a kalandozó csapat az 5000-et meg nem haladja és nagy lószert, azaz ágyukat nem használ, békebontónak nem tekinthető. Leslie gróf mindebben megnyugodott. Hiszen a követségnek tulajdonképeni célja az volt, hogy a bécsi udvar és a porta jóviszonyát fentartsa. Tényleg Achmed nagyvezérnek 1676-ban bekövetkezett haláláig a «barátságos» viszony fenn is maradt.

Érsekujvár helyébe Lipótvárat építették fel, mely 1669-ben már készen is állott, de a török világban nemcsak komolyabb szerephez nem jutott, hanem a török kalandozásokat megakadályozni sem tudta.

Érsekujvárra a törökök nagy gondot fordítottak. Erre vall az utasítás is, amelyet Håseki Hussein vezérpasa, 1665. május 16—25-ike között kapott. «A vár védelme mint tapasztalt, erőskezű ember hirében álló férfiura, bizatott reá. Vára a végeken lévén, szükséges, hogy az oda beosztott janicsárok mindig helyükön legyenek, ahogy egy-két korábbi vizsgálat alkalmával arra már külön is figyelmeztették. Mivel a legtöbb nefert mégis szétengedték, szigoru büntetést kellene kapnia. Valamennyi emberét hívja vissza a várba és telepítse Hadzsi Ibrahim, derkhat-janicsár-ágának és Ibrahim janicsár-kathüdának parancsait, mert különben szörnyen fog lakolni.»²²⁾ Lehetséges, hogy ő volt az, akiről Bél Mátyás írja, hogy jószívű, igazságos, és méltányos ember volt, aki az ujbári lakossággal jól bánt. Ez azután vesztét okozta. 1669-ben utódja azzal a paranccsal foglalta el ál-

²²⁾ Levélt. közlem. 1929. 92.

állítását, hogy elődjét elfogadta, lefejeztette, majd bőrét lenyúzatta és Konstantinápolyba küldte.²³⁾

A törökök Ujvárbán ujonnan rendezkedtek be. Husein vezérpasa főparancsnoksága mellett Kücsük Mehmed beglerbég intézte a vár ügyeit. Utóbbi később Temesvárra helyezték át. A várat kijavították és rendbehozták. Az erre vonatkozó utasítást Kürdži Mehmed budai vezérpasa 1665. június havában kapta meg. «Ujvár kijavításához és várarkának kimélyítéséhez az egri és szegedi szandzsákok çerehort adjanak. A budai, esztergomi és székesfehérvári szandzsákok raajái ugyane célra meszet égessenek, szállítsák a várhoz s amennyiben a vármunkánál és a várak kiszélesítésénél szükség lenne rájuk, abban is vegyenek részt. A várarkot mindenütt akkorára csinálják, amilyen a Komárom felé eső oldalon. A munka ellenőrzésével a nagyvezér a pasát bizta meg.»

U. a. hónapban a budai vezérpasa még a következő rendeletet vette: «Az Ahmed nagyvezér által Ujvárbán a váron kívül épített dzsámi szemeélyzete javára alapítványozott falvak határa bejáratott és megállapított. Kisvárad, Malomszeg, Egyházszeg, Kiskeszi és Ondrohó nevű falvak, amelyek Surány, Komjáti és Csornok falvak és mezők között fekszenek, a mülk-námében és a sinor-námében befoglaltatnak. Most, hogy az ujvári ejálet ujonnan iratik össze, e birtokok helyett kegyelemből mások, timárbirtokok fognak a fenti célra megállapítottatni.»²⁴⁾

Az ujvári és esztergomi törökök a vasvári békével nem sokat törődtek és csapataik a szom-

²³⁾ Notitia Hung. IV. 365.

²⁴⁾ Levélt. közlem. 1929. 95, 97.

széd vármegyékbe, kivált Nyitra és Barsmegyékbe ki-kirándultak. A nádor 1665. február 1-én Barsmegyéhez intézett levelében is megemlékezik «a törököknek gyakorta való sétálásáról s a végházak közé egyaránt az holdulott és holdulatlan helyekre való czékázásairól s ellenséges excursiókra is való igyekezetjéről».²⁵⁾ Még a Garamvölgyének felső részeibe, Zsarnóczára, Szénásfalura, Geletnekre is elkalandoztak.²⁶⁾

A végvárak lassan mind német katonasággal teltek meg, magyar őrség lehetőleg kevés volt bennük s ez is egyre pusztult az éhségtől, mert nem fizették. 1664. január 15-én maguk a titkos tanácsadók jelentik a királynak, hogy a magyarok a várakban csapatostul pusztulnak. Csupán Pápán és Győrött száznál több vitéz halt éhen s a pápai várban még 300-an súlyos betegen fekszenek. A magyar főtisztek jelentése szerint a magyar katonák csak két eshetőség között válogathat: vagy éhen kell halnia, vagy rablónak kell lennie.²⁷⁾ A kistapolcsányi hajduk az utóbbit választották s a kistapolcsányi kastélyt 1666. és 1667-ben háromszor is kirabolták, miként erről a felvett tanuvalomási jegyzőkönyvek tanuskodnak.²⁸⁾

Kollonics Lipót nyitrai püspök a bajokon akkép segített, hogy a katonák fizetésének felét készpénzben adta meg, a másik fele helyett pedig a püspökség birtokaiból minden katonának földet adott, a kilenced és tized fizetése alól felmentet-

²⁵⁾ Tört. tár 1893. 54.

²⁶⁾ Szerémi. 195—196.

²⁷⁾ Századok. 1904. 17.

²⁸⁾ Garamszentbened. lt. f. 65, 38 és f. 105, 1.

te s minden katonának, aki 10 éven át kifogástalanul szolgált, nemességet adományozott. Nem csoda, hogy Nyitrának volt legrendesebb helyőrsége.²⁹⁾

Kollonics példáját követték a többi főpapok és főurak is, akik, hogy a német katonaság garázdálkodásainak gátat vethessenek, tényleges vár-
főkapitányi állások elnyerésére törekedtek. Így tett a zágrábi püspök Sziszekén, Eszterházy Pá-
pán, Csáky Léván. Pedig a német katonák fizeté-
süket úgy ahogy megkapták, a magyarok azon-
ban sokszor évekig semmit sem kaptak.

Oly nagy volt a nyomoruság a magyar katonák között, hogy seregesen renegáltak. 1669. körül magában Érsekújvárbán 250-nél több renegát volt, akik mind végházbeli magyar katonákból lettek azokká. Ezeket a török Candiába vitette.³⁰⁾

Kászonyi Márton, aki az esztergomi káptalan dézsmabérlőtől a bérösszegeket beszedni akarta, írja 1677. máj. 1-én Garamszentbenedekből a káptalannak: «Oszlányban igen kevés árendát leváltam, ha másuttis úgy leszen, tariszniát vethetünk az niakunkba. Lévén it mindenek tövel-hegjel vissza».³¹⁾ A dézsmákat nemesek bérelték. Ha már most ezek is lerongyolódtak, elképzelhetjük a szegény nép helyzetét. «Bizony most is csak olyyak vagyunk — írják a köbölkúti jobbágyok a káptalannak 1676. január 9-én — mint az ut mellett lévő fák, hogy azis vágkia, akinek nem kelle-
ne».³²⁾ Ugyanazok március 26-án így vázolják sa-

²⁹⁾ Századok 1904. 20—21.

³⁰⁾ U. ott.

³¹⁾ Eszterg. kápt. lt. caps. 13., 8., 32.

³²⁾ U. o. caps. 12., 12., 4.

nyaru helyzetüket: «Eli hidgye Ntok és Uraságh-
tok, hogj olyyak vannak közöttünk — — hogj
chak jmitt amot akatt megh az rongy az nyaká-
ban.»³³⁾ Kovacsóczy Mihály verebélyi plébános Jak-
lin Balázs barsi főesperesnek 1677. nov. 21-én ir-
ja: «Nem szükség azt az njomoruságot le jrnom
Klnek, amellyet az holdolság szenved az Pogánj-
ságtul nemcsak Verebéljek, hanem inkább ugyan
az egész holdolság — — — Ha Török jön,
myndgyárt csak megh szál az házamnál, ott pe-
dig semmj gaszdálkodással nincsenek.»³⁴⁾ Ugyan-
ez évben a szőgyéniek az alábbi kérelemmel for-
dulnak Szelepcsényi György érsekprimáshoz:

Ngodhoz, mint Kgs Urunkhoz alázatos Suppli-
cationók

Nagyságos Urunk!

Ngodat, mint Kgs Urunkat kénszerítettünk az
alázatos supplicationók által megh találunk és
alázatosan kérnünk, mivel nyilván vagyon Ngod
előtt, hogy az Török torkában lakván, az minémü
kevés szőlőtökénk vagyon, minémü félelemmel
és rettegéssel munkálkodgyuk, hogy sokszor
mind magunk, mint gyermekeink az föld
alatt lévő lukakban maradunk meg, azon
kívül pedig semmi majorságunk nem lévén, ez
drága időben csak nem koldússá lettünk, kihez
képest Ngodat mint Kgs Urunkat alázatosan kér-
jük, hozzánk szegény szolgálaihoz annyi kgs grá-
tiát mutatna, az Ngodnak járandó dézsmát bo-
rocskáinkból megengedni ne neheztelje, melly
ebbeli Ngd kgs jó akaratját mégh élünk az Ngd
alázatos szolgálai maradván tehetségünk szerént

³³⁾ U. o. caps. 12., 12., 14.

³⁴⁾ U. o. caps. 17., 10., 26.

meg igyekezzünk szolgálni. Kegyes választot vár-
ván Ngdtul

Ngdnak alázatos szolgálai

Szögéniek seregestül.³⁵⁾

Az érsekprimás bizonyára segített is rajtuk, mert jobbágyai iránt atyai érzéssel viselkedett. A szögényiek tartozásait is akkép mérsékelte, hogy Magyarszögyén évi census fejében összesen 40 frtot, Németszögyén pedig 19 frtot fizetett.³⁶⁾ Mikor pedig köbölkúti és búcsi jobbágyai közt valami határkérdésben perpatvar támadt, 1682. júl. 2-án ezt írta az esztergomi káptalannak: «Hallgattassék meg mind az kétt fél és sopiáltassék az a Controversia közöttök, hogj sem az egj felöl se másfelöl ne busitassunk miatta; mert nekünk mind egj, akár edjik, akár a másik uyunk sérte-ödjkék, mind a ketteö fáj».³⁷⁾

Hogy az átvonuló vagy itt tartózkodó német katonaság az ellátáson kívül sokszor a töröknél is jobban és kiméletlenebbül pusztított, mutatja Lipót császárnak 1681. november 9-én a várme-gyékhez intézett rendelete, mely elég részletesen felsorolja a német katonaság ellen benyújtott pa-naszokat és szigoru büntetésekkel fenyegeti azo-
kat, akik a lakosságban vagy annak vagyonában kárt okoznak.³⁸⁾

A vagyon-, élet- és közbiztonság jóformán tel-
jesen megszűnt. Pyber László garamszentbenede-
ki prefektus 1681. október 25-én írja a káptalan-

³⁵⁾ Másolata a szögényi plebánia levéltárában.

³⁶⁾ Villányi: Három évtized Esztergommegeye és a város multjából. 96.

³⁷⁾ Eszt. kápt. lt. caps. 16., 7., 21.

³⁸⁾ Szerémi: 205—207.

nak: «Itt egy szóval mostanában még huzs huszonöt Lóvalis uton jární nem igen bátorságos. Való dologh az eö fölsége népeis eleget fut löt utannok (a kurucokat érti), de azok mint a vilám csak ugy járnak, a kit pedig megh szorithattnak, bizony van gondgyok.»³⁹⁾ «A török pedig — írja Ordódy Zsigmond a káptalannak — minden nap szabadon sítál. Jószágunknak minden segleteit járja.»⁴⁰⁾ 1684-ben Besztercebányától Garamszentbenedekig minden helység üres, a lakosság elmenekült.⁴¹⁾

Hogy e szomorú időkben derüesebb hangot is halljunk, felhozzuk Ebeczky János levelét, amelyet 1668. január 21-én írt Zólyomból: «Küldöttem includálva négy Garast, kérem Kdet vetessen én számomra Nagyszombatban maghar Calendariumot, aminap keövetemnek parancsoltam volt pénzemen vennj, eö Calendarium helet C a l a m á r i s t vet porozóval.»⁴²⁾

A felszabadító hadjárat és Érsekújvár visszafoglalása.

Amit az alábbiakban közlünk, az a történelemből ismeretes. Lipót császár ama politikájának, hogy a törökkel való békét minden áron, — ha kell, újabb magyar területek átengedésével is, — fentartsa, továbbra is érvényt szerzett. Magyarország felszabadítása a török járom alól Bécsset egyáltalán nem érdekelte. Hogy Magyarország

³⁹⁾ Knauz: Buda ostromához. 4.

⁴⁰⁾ U. o. 28.

⁴¹⁾ U. o. 32.

⁴²⁾ Esztergomi kápt. lt. caps. 17., 10., 6.

ennek dacára mégis felszabadult a török uralom alól, abban Lipót császárnak vajmi kevés része volt.

XI. Ince pápa volt az, aki a török ellen indítandó nagy háborút évek óta sürgette és az ozmán hatalom megtörésével Magyarország felszabadítását kívánta. Ő biztosította a háboru esetére Franciaország semlegességét, ő teremtette meg Lengyelországgal a véd- és dacsövetséget, végül ami legfontosabb: óriási pénzáldozatokkal járult e felszabadító hadjáratnak céljaira. Mint Fraknói írja:¹⁾ A bécsi udvarhoz küldött segélypénzek összege 400,000 frtot tesz ki. A lengyel királyt fél millió frttal segítette. A bajor fejedelemnek 300,000 frtot bocsátott rendelkezésére oly célból, hogy a császárnak küldendő segédhadait felszerelhesse.

Mikor teljesen bizonyossá lett, hogy a török háborura készül s a nagyvezér óriási hadával már Belgrádnak indult, akkor ébredt Bécs a veszedelem tudatára. 1683. május 1-ére a 21,000 császári gyalogságból, 10,800 lovasból, 6—8000 magyarból, tehát összesen mintegy 40,000 emberből álló hadsereg 56 ágyúval Köpcsényben állott. Csak még fővezér hiányzott. Lipót császár választása sógorára, Károly lotharingiai hercegre esett s ez volt legnagyobb szerencséje. Mert Károly herceg nemcsak kiváló hadvezéri talentummal rendelkezett, hanem — mint mondták — egymaga fölért egy hadsereggel és a császár minisztereinek, diplomatáinak és hadvezéreinek minden hibáját jóvátette.

Károly herceg a magyarok sürgetésére, hogy a

¹⁾ Fraknói: XI. Ince pápa stb. 70.

hadsereg már a nagyvezér megérkezése előtt kezdte meg a támadást, el is határozta, hogy Érsekújvárt, vagy Esztergomot veszi ostrom alá. Mikor azután kémei arról értesítették, hogy Esztergomban erős ellenállással kell számolnia, június 6-án Érsekújvárt kezdte ostromolni. Miután az Ujvár segítségére Esztergomból jövő 500 törököt visszakergette s a nehéz ostromágyuk is megérkeztek, a vár lövetését megkezdette oly eredménnyel, hogy rövid idő alatt kilenc rés támadt a falon. A várórség kirohanással próbált magán segíteni, de 60 halottja hátrahagyásával vissza kellett vonulnia. Minden remény meg volt arra, hogy Érsekújvár keresztény kézre kerül, amikor június 11-én a császár parancsa leérkezett, mely tekintettel arra, hogy a nagyvezér Eszéket már elhagyta, elrendelte, hogy hagyja abba az ostromot. Erre Károly herceg a Rába és Rábcza közé, majd Csallóközbe, végre Bécs közelébe vonult vissza. A haditanács ugyanis most is csak az örökös tartományok védelmére gondolt. Hiába fordult a nádor a fővezérhez, ez arra hivatkozott, hogy kizárólag az örökös tartományok védelmére kell szorítkoznia. Erre a magyar — amugy is fizetetlen — sereg széjjeloszlott s a nádor maga is június 30-án otthagya a tábornok és Németújhelybe menekült. A védtelen ország pedig egyik oldalról a török, másik oldalról pedig Thököly hadai előtt tárva-nyitva állott.

Kara Musztafa nagyvezér július 14-én érkezett Bécs alá és 17-én zárta körül a várost. A török hadseregnek e lassúsága mentette meg Bécset, mert gr. Stahrembergnek e néhány nap elegendő volt arra, hogy a védelmi intézkedéseket befejezhesse. A császár udvarával Linzbe menekült.

is Károly herceg egyesült a német segédhadakkal s a lengyel király seregével és hadimüveleteit megkezdhette. Szeptember 12-én került ütközetre a sor s a reggeltől késő délutánig tartó véres küzdelemben a török hadsereg tönkrement és Bécs városa felszabadult.

Szelepcsényi érsekprimás a török hadsereg közeledésének hírére az érsekségnek és a káptalanak kincseit Nagyszombatból bécsi palotájába vitette. E kincsek a magyar kath. egyház legrégebb és legértékesebb műemlékei voltak, amelyeknek nyers értéke az akkori becslés szerint 493,030 frtra rugott. A bécsi polgárság azon cimen, hogy Thökölyt keresik, betört a palotába s ami kezügyébe akadt, elvitte. Kollonits Lipót — valószínűleg az udvar tudtával — e kincsek legnagyobb részét azonnal a pénzverőbe vitette, ahol összezúzták. Sok arany meg ezüst edényt elzalogosítottak és eladtak. A drága egyházi ruhákat is elkótyavetyélték.

Szelepcsényi az ostrom után mindössze 62 tárgyat kapott vissza. Szelepcsényinek éleshangú levelére és a káptalan panaszára a király elrendelte, hogy az értékeket a magyar bányák vagy a kamarák jövedelméből kárpótolják, de a fosztogatók büntetlenül maradtak és az esztergomi egyház legbecsesebb műkincsei elpusztultak.

Igy lett az esztergomi érsekség akarata ellenére Bécs város megmentőjévé. «Bécs városának megmentésében nagy része van Magyarországnak primásának — írja Kolb, — mert ő tette lehetővé a katonák fizetését, azaz jobban mondván, Bécs városának védelmét.»²⁾

²⁾ Fraknói: XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 71.

Bécs ostroma majdnem két hónapig tartott. Ezalatt Károly herceg Thökölyt a pozsonyi csatában július 29-én megverte s ezzel a törökökkel való együttműködését meghiusította. A nagyvezér az ostrommal nem sietett, a várost kiéheztetni s ezzel megadásra kényszeríteni akarta. Károly hercegnek seregét pedig egyáltalában nem bántotta. Szeptember 9-én látott csak komolyan az ostromhoz, amikor már késő volt. Ezalatt ugyan-

Szelepcsényi érsekprimás, illetve a magyar kath. egyház soha ezért Béctől kárpótlást nem kapott annyival inkább, mert Szelepcsényi 1685-ben meghalt.

Bécs felszabadítása után a császár megint csak a békére gondolt s e szándékát a pápának is bejelentette. A pápa azonban felháborodva figyelmeztette a császárt arra, hogy a hadisegélyt megvonja tőle s a hadjárat folytatását sürgette. Károly herceg maga is ez utóbbit kívánta s ebben őt nemcsak Buonvisi pápai, hanem a velencei követ is támogatta, mire János lengyel király is hajlandó volt a hadjárat folytatásában való részvételre. Október 2-án abban állapodtak meg, hogy Párkányt s utána Esztergomot ostromolják meg.

Igy is történt. Október 9-én a törököket Párkánynál véres csatában megverték, Párkányt elfoglalták és felgyújtották. Majd október 19-én átkelt a herceg a Dunán és néhány napi ostrom után, október 27-én a várórséget megadásra szólította fel. A törökök, miután segítséget sehonnan sem kaptak, még aznap estére kitűzték a fehér lobogót és másnap reggel az egész török haderő kivonult Esztergom várából.

Ezzel a hadjáratot ez évre befejezték. A lengyel

király seregével hazament, a hadsereg többi része pedig téli szállásokra tért.

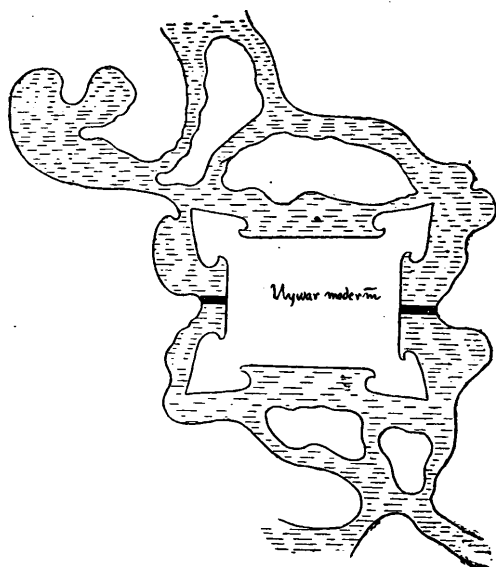
Az 1684. év eleje ismét tanácskozásokkal telt el és Lipót császár a pápa érélyes közbenlépésére határozta el csak a török elleni hadjárat folytatását. A haditanácsban a többség azon nézeten volt, hogy egyenesen Buda ellen kell felvonulni. A kisebbség — tekintettel arra, hogy Budavára erős őrséggel van ellátva és alatta jelentékeny török haderő táboroz — Érsekujvár ostromát ajánlotta. Buonvisi bibornok pápai követ is ez utóbbi nézetet pártolta és a császárhoz intézett emlékiratában támogatta.³⁾

A haditanács többségének határozata értelmében Károly herceg megkezdte előnyomulását. Visegrádot bevette, majd a Dunán átkelve a feltartóztatására küldött sereget Vácznál megverte és Vácot elfoglalta. Erre azután a Duna jobb partjára visszatérve Budavárának ostromához fogott. Azonban a 12.000 főnyi török őrség vitéz ellenállása, továbbá a keresztény táborban jelentkező éheség- és takarmányhiány és ragályos betegségek, amikhez a vezérek egyenletlensége is járult, arra kényszerítették, hogy az ostrommal elhagyva, seregét téli szállásokra vezesse. Érsekujvár felmentése tehát ismét elmaradt.

A keresztény hadsereg visszavonulása az ujjvári törököket csak elbizakodottabbakká tette. Kapriny János garamszentbenedeki prefektus helyettes okt. 10-én panaszkodik, hogy az ujjvári török gyakorta intéz támadásokat a vidék ellen⁴⁾, következő évi január 3-án pedig maga Heisler tá-

³⁾ Fraknoi: XI. Ince stb. 100.

⁴⁾ Esztergomi kápt. lt. caps. 13., 12., 8.

Olak. Ujvár 1572. évi.

a hercegprimási levéltárban őrzött rajz után.

bornok írja Kaprinynak, hogy a törökök Tököli csapatainak segítségével vagy 2000 mérő lisztet vittek Ujvárba. Minthogy számuk közel 8000-re rugott, meg nem támadhatta őket, csak azon volt, hogy végmenti portyázásaikat megakadályozza.⁵⁾

A budai kudarc Buonvisi bíbornokot igen bánította és a császárnál kiméretlen szigort sürgetett a bajok okozói ellen. A következő év első nap-

⁵⁾ U. o. caps. 13., 12., 27.

jaiban pedig újabb segélyösszegeket kért a pápától. Miután pedig a múlt év eseményei a pápát igen lehangolták, egyik jelentésében hozzátette: «igyekeznünk kell, hogy a hibákat jóvá tegyék, de nem szabad miattok a segély megvonása által bosszút állani.»⁶⁾ A pápa, főképp mikor nunciusa jelentéseiből Érsekujvár visszafoglalásának nagy fontosságáról értesült, e célra április elején 100.000 frtot, majd néhány hónappal később újabb 50.000 frtot küldött.

Közbejött Szelepcsényi György érsekprimás (1885. jan. 14.) halála, akinek gazdag hagyatékában az udvar igen alkalmas forrást talált a háború költségeinek fedezésére. Szelepcsényi végrendeletében a tőle elrabolt kincsek értékét az udvarnak adott kölcsön gyanánt tekintette és Esztergom székesegyházának és várának helyreállítására hagyományozta. Ezenkívül hagyatékában 80.000 frt készpénzt, nagy értékű arany és ezüst készletet és tetemes gabonát találtak. Az érsek néhány uradalmat is szerzett Morvaországban. Végrendeletében mindezeket legnagyobbbrészt templomok és kollégiumok javára hagyta. Az udvar azt kívánta, hogy a készpénz és az ingó s ingatlan hagyatékból befolyó összegeket hadicélokra fordíthassa oly kötelezettséggel, hogy e pénzt annak idején a végrendeletben megjelölt intézményeknek meg fogja téríteni.

A pápai követ a kérelmet támogatta, sőt tovább is ment. Célszerűnek tartotta, hogy a pápa az összes alapítványoknak hadicélokra való fordítását engedje meg. Ezzel ugyanis «lehetővé tenné a háberunak erélyes folytatását, visszafoglalnók

⁶⁾ Fraknoi: i. m. 113.

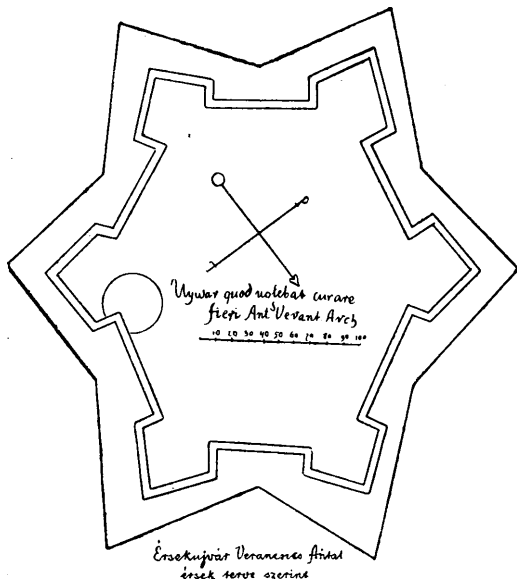
az ország elvesztett területét, felszabadítanók a török rabságból a lakosokat és visszaszereznök számos püspökség, káptalan s apátság és más javadalmak birtokait.«

A pápa ezt meg is engedte és azt is elrendelte, hogy az örökös tartományokban a szerzetesrendek által az utóbbi 60 év alatt szerzett ingatlan javak harmadrészének eladásából befolyó összeg is a háboru céljaira fordíttassék. Ettől fogva azután nagy pénzsegélyek érkeztek mindenfelől. Mint láttuk, maga a pápa jó példával járt elül. A már említett 150,000 frton felül a horvát bának hadai fentartására 15,000, a hadikórházak céljaira pedig 10,000 frtot és tetemes balzsamkészletet küldött.

Buonvisi bibornok a pápai segélypénzeket nem a kamara elnökének szolgáltatta ki, hanem egyenesen Rabatta tábornoknak adta át, oly utasítással, hogy azt az Érsekújvárt körülzáró hadsereg ellátására fordítsa. Emiatt Bécsben meg is nehezelték reá, de ő — tudta, miért — nem engedte.⁷⁾

Károly herceg június 11-én indult Bécsből a táborba, de a birodalmi hadak késedelme és a pénzügyi zavarok miatt a fősereg csak július 7-én ért Ujvár alá. Heissler csapatai Érsekújvárat már a tél folyamán körülzárták úgy, hogy csak Thököly segítségével tudta magát élelmezni. A herceg a Nyitra folyót Ujvár felett és alatt áthidalattatta s ezzel a várat teljesen körülzáratta. Július 11-én pedig a két északnyugati (Forgách és Cseh) bástya lövetésével az ostromot megkezdette. A 3000 főnyi őrség vitézül védekezett és az ostromot gyakori kitörésekkel zavarta.

⁷⁾ Fraknói: i. m. 114—119.

a hercegprimási levéltárban őrzötttrajz után.

Sátán Ibrahim pasa Ujvár ostromáról értesül-
vén, seregével Buda felé sietett és július 22-én
9000 janicsárral Visegrád alatt termett, hogy a
császáriakat Ujvár alól elvonja. A fővezér azon-
ban Visegrád ostromát korántsem tartotta oly
fontosnak, hogy miatta Ujvárat otthagyja. Ennek
folytán Visegrád 700 főnyi őrsége, miután 130-ra
olvadt le s egy akna felrobbantása következtében
ivóvizét veszítette, a várat augusztus 4-én feladta.

A törökök a várat alapostul széjjelrombolták és Esztergom ellen indultak.

Erre Károly herceg Érsekújvár ostromát Caprara tábornokra bízta s ő maga a hadsereg felével Esztergom felmentésére sietett. Augusztus 16-án folyt le a Nyergesujfalu—táthi csata, mely a törökök teljes vereségével és Esztergom felszabadításával végződött. Károly herceg augusztus 18-án már újból Ujvár alatt állott.

A pápai követ, aki a táborból mindenről pontosan értesült, fájdalommal látta, hogy a mult évben elkövetett hibák ismétlődnek. A lovasságnak már augusztus elején takarmánya nem volt. A nuncius ezen módfelett felháborodott; de azért Rabatta tábornok, hadi vezérbiztosnak a pápai segélypénzből e célra 15,000 frtot küldött.⁸⁾

A fővezér augusztus 19-ére általános rohamot rendelt el. A megfogyatkozott várórség kétségbeesetten védekezett s az ostromló sereg csak úgy foglalhatta el a várat, hogy a pasával együtt majdnem az egész várórség elesett. A győzelmes sereg 99 ágyut, 1000 font török löport, 20 mázsa ólmot, 300 mázsa kanócot stb. talált a várban. A fővezér a visszafoglalt vár parancsnokává Aspremont-Reckheim Ferdinánd Gobert gróf ezredest nevezte ki s a várba a győri végháznak katonasága vonult be.

A pápa, akit Lipót császár külön követ útján értesített a nyergesujfalusi győzelemről és Érsekújvárnak visszavételéről, szeptember 2-án a szt. Péter bazilikában hálaistentiszteletet tartott, amely alatt a keresztény fegyverek győzelmét az Angyalvár és a Quirinál ágyúinak dörgése üdvözölte.⁹⁾

⁸⁾ Fraknói: i. m. 132.

Igy szabađult fel Érsekujvár a 22 éven át tartott török uralom alól a pápa segítségével, mert — ezt a bécsi udvar is kénytelen volt beismerni — Ujvár blokádját hatásosan keresztülvinni és ostromát megindítani a pápa segítsége nélkül nem lettek volna képesek.⁹⁾

Bél Mátyás írja, hogy Érsekujvárnak 6000 főnyi lakosságából csak 400 gyermek és asszony maradt meg, akik a mecsetekbe menekültek.¹⁰⁾ Scherffenberg gróf tábornok a vár átadása után a postával Bécsbe ment. Elindulásakor a város teljesen lángokban állott.¹²⁾

A szt. Ferencrendiek, mihelyt Érsekujvár visszafoglalásáról értesültek, azonnal a herceg-fővezérhez siettek, hogy kolostorukat visszaszerezzék. Vissza is kapták és Formano Mariano generális, aki éppen akkor Pozsonyban tartózkodott, három felszentelt és 1 világi testvért küldött Ujvárba. Kolostorukat és templomukat természetesen félig lerombolva és megfertőzve találták. A kiengeztelő szertartást maga a generális végezte s ágyuk dörgése mellett tartották meg a Te Deumot.¹³⁾

A nagy zsákmány között, amely Érsekujvár visszafoglalásakor a győzelmes keresztény hadsereg birtokába jutott, első helyen említendő a vár gyönyörű vezérszázlaja, mely 18 láb hosszú és 10 láb széles, derékszögű csúcsban végződik és

⁹⁾ U. o. 141.

¹⁰⁾ U. o. 131.

¹¹⁾ IV. 373.

¹²⁾ Apponyi: Hungarica IV. 2215.

¹³⁾ Dr. Karácsonyi: Sz. Ferenc rendjének története Magyarországon I. 131. és 169.

zöld selyem anyagának vastagságánál fogva oly nehéz, hogy három lábas rudra felhúzva állott a várban. A feliratok és diszitmények vörös alapra aranszálakkal himezték. E zászlót a badeni herceg, a hadsereg egyik vezére a sváb rendeknek ajándékozta.

Érsekujvár visszavételét mindenütt megünnepele-
ték és Lipót császár ezüst emlékérmét is veretett.

Érsekujvár ujjaépítése

Széchenyi György. Az 1700. évi összeírás.

Budavár visszafoglalása s a töröknek az országból történt kiűzése után az ország sivatgasághoz hasonlított. Az előrenyomuló idegen katonaság is rajta volt, hogy a hódoltságot, amely az akkori viszonyokhoz mérten bizonyos virágzásnak örvendett, sivataggá változtassa. A falvak nagyrészt felégetve, vagy teljesen elhagyatva, a megmaradt gyér lakosság hirtelen összehevenyészett kunyhókban lakott és számtalannok teljes koldusbotra jutottak.

Matunák a valóságot írja Érsekujvár vidékéről: «Pusztasággá váltak egész területek, a Vág és Nyitra völgyek fel messzire hatoló törzsökös magyar lakossága megsemmisült, az egykor virágzó s egész környék középpontja Nyárhid mezőváros, továbbá Megyer (a 18. század eleje óta Tótmegyer), Bánkeszi, Keresztur, Csike, Kisvárad, Óhaj, Födemes, Özdöghe, Komját, Malosmzegh, Egyháznagyszegh stb. teljesen kihaltak, Surány magyar lakosságának csak töredéke maradt, mely a Rákóczy felkelés alatti harcokban szintén elpusztult s valamennyit kellett később tót lakos-

sággal benépesíteni. Nyárhid, Keresztur, Csike csak puszták maradtak.¹⁾

Mikor Tollius, dingsburgi tanár 1687. július 6-án Komáromból Érsekújvárra érkezett, a várat és környékét csaknem teljesen romokban találta. A rombadölt két templomot átkutatta s az egyiknek homlokzatára, a másiknak karzatára aranybetűkkel irt feliratokat lemásolta. Az egyik templom karzata épen megmaradt, a másik egészen romokban hevert. A harmadik, négyszögletű, oldalt nagy kerek ablakokkal, nem ment tönkre, könnyen rendbehozható. Belül oszlopsorokkal 3 hajóra volt osztva. Keleti oldalához gyönyörű karzat (oratórium?) támaszkodott, tornya a déli oldalon elhelyezett bejárat fölé emelkedett. Többet nem láthatott, mert az eltorlaszolt ajtókon be nem juthatott és csak a mennyezet-boltozatokat nézhette meg.

Maga a város kicsiny, amelyben egy ház sem maradt épségben. Csak két kapuja van. Egyéb-ként nem olyan nagyon nagy erősség, amilyennek a hír mondja. Mindössze hat bástyája van s ezeken kívül semmi sincs, ami védené. A Nyitra folyó ugyanis inkább patak, mint folyó, semmi védelmet nem nyújt és a sáncárcoktól kissé távol is esik. A város mindenünnen könnyen hozzáférhető. Csodálkozott rajta, hogy az ostromlók aknáí, árkai és az áttört várfalak még mindig nyitva állanak és helyre nem hoztattak; hogyha a törökök — amitől Isten óvjon! — visszatérnének, a vár három napig sem tarthatná magát.²⁾

Tolliusnak a várról szóló lekicsinylő nyilatko-

¹⁾ Érsekújvár a török uralom alatt. 114.

²⁾ Bél: IV. 374.

zata bizonyára azon alapult, hogy csak hegyek ormán épült várakat látott, ennél fogva síkon épült várat elképzelni sem tudott. Ettől azonban eltekintve, Érsekujvárról nyújtott rövid leírása is mutatja, hogy a vár és környéke valóságos romhalmazzá lett, amelyet teljesen újonnan kellett felépíteni.

A következő évek felszabadító hadjáratai az építési munkát lehetetlenné tették. A pénz és munkaerő a háború folytatásához kellett. Öt-hat év telt el, mire az újjáépítés és rendezkedés nagy műve megindulhatott.

Az esztergomi érseki széket 1685. március 21-én a 93 éves aggastyán Szécheny György foglalta el, aki azonban korát meghazudtoló akaraterevével rendelkezett és méltán Érsekujvár második alapítójának tekinthető. Mikor kineveztetése után — tekintettel az érseki jószágok elpusztulására — a pápai díjak leszállítását kérte, Buonvisi pápai nuncius e kijelentéssel fordult ellene: az érsekség most szegény, de Ujvár visszavétele után gazdaggá lesz. Mikor azután az új érsekprimás kijelentette, hogy végrendeletében egész vagyonát amúgy is a magyarországi várak megerősítésére fogja hagyni, a díjakat Rómában leszállították.³⁾

Szécheny György tényleg nemcsak «szent, gazdag és tudós», hanem «a bőkezűség és adakozás csodája» volt. Szinte lehetetlen felsorolni mindazt, amit egyházának, hazájának, a kultúrának és a szegényeknek áldozott. Az ország törvénykönyve megörökítette, hogy Lubló várának és a

³⁾ Fraknói; XI. Ince pápa. 127. Szécheny a magyar végvárak erődítéseire végrendeletében 180,000 frtot hagyományozott.

13. szepesi városnak visszaváltását saját pénzével tette lehetővé. A győri, sümeghi, keszői és rákosi várakat rengeteg áldozattal állíttatta helyre stb.

Érsekujvár felszabadulása után az érseki jószágok is felszabadultak, de elképzelhető, mily állapotban voltak. Mindennek dacára Széchény érsekprimás már Budavára visszavételét követő esztendőben nezsideri birtokát a Budán építendő kollégiumnak, kőszegi birtokát az ugyanott építendő papnevelő intézetnek, nyulasi birtokát pedig ugyanott konviktus létesítésére adományozta.

Miután az ország fővárosát ilyen fejedelmi adománnyal gazdagította, Érsekujvár ujjaépítését vette kezébe. Érsekujvárat azonban a kir. kincstár saját tulajdonának tekintette, először tehát annak tulajdonjogát kellett biztosítani, ami évek munkájába került. Addig is az ujbári lakosság lelki szükségleteiről kívánt gondoskodni.

Érsekujvár plébánosává még 1685-ben Csedő Mihály tornai főesperes, esztergomi kanonokot nevezte ki, aki az anyakönyvek írását is megkezdte.

A lelkipásztorkodást azonban a templom és plébánialak hiánya igen megnehezítette. Kétségkívül ennek tulajdonítandó, hogy Érsekujvárnak 10 év alatt hat plébánosa volt. Csedőt 1686. febr. 10-én Vataj János váltotta fel, aki 1690. április 2-án Szémőre és Farkasdra, 1695-ben pedig Gúttára ment át. Őt követte Domaniky Mátyás, aki 1691. április 18-án Egerszegre távozott, majd Luby Imre Ignác, aki 1692-ben szepesi és 1694-ben esztergomi kanonokká lett. 1692. június 20-án Mérey Mihályt iktatták be a plébániajavadalomba, de ő el sem foglalta, hanem Esztergomban maradt, ahol a várnak és városnak plébánosa volt.

Utódjává ugyanazon hó 30-án Franyó Mihály nevezetett ki, aki 1695. tavaszáig működött. A templom és plébánia építése csak az ő plébánoskodása alatt nyert elintézést, mint látni fogjuk.

Érsekujvár birtokjoga és a földesuri jogoknak rendezése hosszú tárgyalások után végre 1691. február 1-én történt meg, amely napon a király az érsekprimással az alábbi szerződést kötötte:

1) A császár a két erősséget (Esztergomot és Érsekujvárat) tartozékaival együtt az érseknek visszaadja 10.000 frtnak azonnali lefizetése mellett, minden idegen jognak — nevezetesen a kincstár és a káptalan jogainak — épségben tartásával, miután az irások elvesztek. Ha azonban akár a káptalan, akár más jogokat támasztana és ezeket be is igazolná, az érsekség a terheket viselni tartozik. (A káptalan esetleges jogaira való hivatkozás csakis Esztergomra szólhat).

2) Az érsek jogai és kiváltságai érintetlenek maradnak.

3) Miután az udvari tanács Érsekujvár rendbehozatalát sürgeti, az érsek az ígért 10.000 frtot leteszi s ennek ellenében a két vár minden tartozékával együtt az érsekség tulajdonába megy át. A jövőre pedig az érsek Esztergom és Érsekujvár erődítményeinek, kapuinak, hidjainak fentartásához a régi jogszokás szerint köteles hozzájárulni, éppugy a vármegyék is.

4) Az érsekség a két vár fentartására évenként 1500 köből gabonát fog szolgáltatni s erre az utódok is kötelezvék.

5) Az érsek az esztergomi vár rendbehozatalát a lehetőség szerint el fogja végezni.

6) Az élmezési tisztek (annonarii) ne avatkoznak bele az érsekség jövedelmeibe és gazdasági

kezelésébe, éppugy a haditanács is felkéretik, hogy a katonaság se avatkozzék bele.

7) A harmincadosok mindkét helyen megmaradnak. A vámszedés az érseknek meghagyatik. A harmincadosok parancsot kapnak, hogy az érsekség jogait ne sértsék.

8) A kincstári bor évenként 2 hónapon át, július és augusztusban fog kiméretni a falakon belül. Az érsek joga a falakon kívül fenmarad.

A 9. pont azt mondja, hogy e szerződés Esztergom sz. kir. városra nem vonatkozik.

A 10. pont a mészárszékről szól.

11) Az érsek az Esztergomban létesítendő kórházra 66.000 rajnai frtot ígért, ez a pesti kórház-alapítványhoz, amelyhez 77.000 frt. alapítványi hozzájárulást ígért, csatoltassék, miután Pesten mindkét alapítványnak, a gyógyszerháza és orvosnak alkalmas, elég tágas és kényelmes hely áll rendelkezésre. Ezt pedig Esztergomban bajos előteremteni. Egyébként amaz intézkedése, amellyel a belgrádi vagy pozsonyi kórházra hornsteini jószágából 180.000 rajnai frtot kiutalt, érvényben marad.

12) A 20.000 rajnai frt, amit az érsek Budavárának két bástya építésére szánt, két részletben és pedig Pünkösöd és Nagy Boldogasszony napján fizetendő.

A szerződést Comes Ursinus de Rosenbergh, Joannes Volcardus, Comes a Con. Zin és Joannes Theodorus de Meimeck irták alá s a király március 4-én hagyta jóvá⁴⁾

Szécheny György érsekprimás ezek után Érsekújvár mezőváros és polgárai részére 1691. okt.

⁴⁾ Hgprim. ltár I. nr. 49.

29-én az alábbi kiváltságlevelet állította ki, amelyet szószerinti magyar fordításban közlünk.

Mi Széchény György, Isten irgalmából az esztergomi érseki egyháznak érseke stb. jelen levélünkkel emlékeztetere adjuk mindeneknek, akiket illet, hogy miután a hatalmas Isten segítségével, Ő felsége győzelmes fegyvereivel Ujvár, boldog emlékezetü elődeinknek, az esztergomi érsekeknek hajdani nemes székhelye nemcsak az ellenség kezéből dicsőséggel visszazereztetett, hanem Ő felsége kegyelméből az esztergomi érsekségnek visszaadott és régi jogaiba teljesen visszahelyeztetett, minden igyekezetünk odairányult, hogy e helyet régi virágzó állapotába hozzuk s azt kívül-belül lakókkal benépesítsük s ily módon az utódoknak hálás emléket hagyjunk hátra. Ennélfogva nemes Bogyó Ferenc bíró, nemes Komjátý János és nemes Czompó István tanácsosoknak, Ujvár várunk összes polgárainak és lakóinak nevében elénk adott kérését kegyelmesen fogadván, biztonságuk és biztonságos megmaradásuk érdekében, jogaikra, adózásukra és évi jövedelmekre vonatkozólag atyailag a következő örök időkre szóló szerződést kötjük:

1. Föltétlenül elrendeljük, hogy Ujvár m városunk polgárai s lakosai közé csak róm. katolikus vétessék fel, vagy olyan, akinek áttérése biztosra vehető, hogy az istentisztelet minél nagyobb elterjedésnek örvendjen és polgáraink az erények és hitbuzgóság terén a többiek előtt járnak.

2. A pallosjogot a bűnügyekben és a polgáraink közt felmerülendő birtokügyekben Magunknak és utódainknak tartjuk fenn, a többi ügyekben pedig, nevezetesen: zálogváltó, adósságbeli, becs-

telenségi, testi sértés és hasonló ügyekben mvárosunk említett jelenlegi bírójának és utódainak, valamint a városi hatóságnak teljes eljárási hatalmat adunk, megengedvén a székünkhöz való felebbezést.

3. Minden egyes polgár — egyetlen egynek a házáat sem véve ki —, aki 50 szapunyi földet bir, hét rajnai frtot köteles két részletben és pedig sz. György és sz. Mihály napján évenként befizetni, akinek pedig házához csak 25 szapunyi föld tartozik, az említett összeg felét fizeti.

4. Általában elrendeljük, hogy az említett polgárok és utódaik minden rendes és rendkívüli munkák és robot alól, amelyek jelen szerződésben nem foglaltatnak, örökre mentesek maradjanak ama kivétellel, hogy bennünket és udvarunk előkelőbbjeit, ha ügyünkben utaznak, továbbá bort vagy egyéb dolgainkat szállító szekereinket kellő számú kísérettel ellátni és mindaddig, amíg a szükség kívánja, szolgálatukra lenni tartoznak.

5. Sz. Mihály napjától Karácsony ünnepéig szabad bor, sör és pálinkamérést engedünk nekik és ezennel biztosítjuk őket arról, hogy ez idő alatt minden italméréstől tartózkodni fogunk s őket e jog gyakorlásában megzavartatni nem engedjük. Az évnek hátralevő részét magunknak tartjuk fenn s ez időre az ő italmérési jogukat megszüntetjük a bor föltétlen elkobzásának terhe alatt.

6. Miután Ujvár mvárosnak semmiféle tulajdon területe nincs, ennélfogva nevezett polgárainknak

a Lék, Gúgh, Györög és Nyárhíd birtokok területének szabad használatát megengedjük, az ujjvári külvárosokban levő lakosaink jogainak épségben tartása mellett és pedig a külvárosban ama szántóföldek, rétek, legelők fentartásával, amelyeket tényleg birtokolnak vagy idők folytán birni fognak, valamint az ugyanott levő majorságunkhoz tartozó földek és rétek épségben tartásával.

7. A helypénzt nevezett ujjvári biráknak és összes utódainak engedjük és utaljuk át; ugy azonban, hogy ezzel ugyanott levő vámunk semmiféle károsodást ne szenvedjen.

8. Hasonlóképen megengedjük, hogy miként más mvárosok polgárai, ők is szabad kereskedelmet üzhessenek, de a nekünk járó vámot az ország törvényei szerint megfizessék.

Aminek örök emlékezetére és megerősítésére az említett polgárok jogai biztosítására jelen kiváltság- és szerződéslevelünket saját kezünk aláírásával és függő pecsétünkkel való megerősítésével kiadtuk és engedélyeztük.

Kelt Pozsonyban érseki székházunkban Az Urnak 1691. esztendejében október hava 29. napján, érsekségünk hetedik évében.

SZÉCHÉNY GYÖRGY, esztergomi érsek.
PALUGYAI GÁBOR.

(Függő pecsét.)⁵⁾

E kiváltságlevelet Lipót császár 1692. okt. 12-én megerősítette és jóváhagyta. Nyitra vármegye u. a. évi december hó 22-én Ujgalgócon tartott közgyűlésén felolvastatta és közhírré tétette. Kö-

⁵⁾ Hgprim. Itár M. 66.

vetkező évben pedig nov. 9-én a vágujhelyi vmegyegyülésen újból kihirdették. 1710. november 7-én nemes Bogdány Ferenc Ujvár bírása és nemes Timon István a fenti kiváltságlevelet Keresztély Ágost szász herceg érsekprimás elé terjesztették, aki a kiváltságos szerződést újból megerősítette s jóváhagyta.⁶⁾ 1715. ápril. 29-én a hercegprimás, — aki fentartotta magának a jogot, hogy a városbíró választását jóváhagyja vagy megtagadja, ha ellene kifogás emelhető — az akkor ismételten megválasztott Pesthy Andrászt megerősíti azzal, hogy a város számadásait minél előbb terjessze be. A hercegprimás hozzáfűzte: «ezt azért tette, hogy az érseki tisztek a városbíró választásába ne avatkozzanak.»⁷⁾

Szécheny György érsekprimás építkezéseit a pozsonyi érseki palotán kezdte meg, amelyre 1691-ben a felső emeletet építette.⁸⁾ Az építkezést Érsekujvárbán folytatta. Egyidőben dolgoztak a Pázmány által épített érseki palotának, mely a két ostrom alatt sokat szenvedett, helyrehozatalán és a félig romokban levő plebániatemplom újjáépítésén. Mindkettő 1693-ban készült el, miként azt a templom belső kapuja felett és az érseki palota kapualjában elhelyezett és ma is látható cimeres felirat 1693. évszámmal megörökítette.

A templomon végzett munkákról a Pongrácz Imre nyitrai főesperes által 1695-ben megtartott Canonica Visitatio tájékoztat bennünket. Eszerint

⁶⁾ Hgprim. Itár M. 33.

⁷⁾ U. ott.

⁸⁾ L. A régi érsekprimási palota sz. László kápolnája Pozsonyban c. művem 6. lapját.

a templom Krisztus Urunk mennybemenetelének és sz. István királynak van szentelve. Széchény György érsekprimás teljesen új boltozattal és kőkarzattal látta el. Három oltára van szép szobrokkal. A főoltár képe Urunk mennybemenetelét ábrázolja, a mellékoltárokat Nagy Boldogasszony mennybevitele és sz. Bertalan apostol képe ékesíti. Széchény új szószéket és padokat is készíttetett. A templom felszerelése közt szerepel az ömívű tornyos ezüst monstrancia, 1 aranyozott ezüst kehely 2 paténával, 1 aranyozott ezüst cibórium, 1 ezüst pacifikále 4 evangelistával, 1 ezüst füstölő tömjéntartóval, 2 ezüst ámpolna, 9 miseruha, amelyek közül hatot Széchény érsekprimás adott.

Az 1755. évi Canonica Visitatióból megtudjuk, hogy a régi gótművű, 15. századból származó, 1491-ben restaurált⁹⁾ ezüst monstranciát, továbbá az 1550-ben restaurált szintén gótszerű ezüst füstölőt a tömjéntartóval együtt, valamint 1 régi ezüst kelyhet és az ezüst öröklámpát a török megszálláskor Komáromba, majd az urmutatót 1665-ben Nagyszombatba szállították, ahonnan 1693-ban Franyó Mihály plebános visszaszerezte. Ugyanő szerezte vissza az ezüst öröklámpát is, amelyet 1663-ban a komáromi sz. András templomban helyeztek el. Az urmutatót Széchény érsekprimás kijavíttatta, mint azt az annak alapjára vésett felirat mutatja: Pro Ecclesia Érsek-Ujváriensi Anno Domini 1693.

Az 1695. évi Visitatio megjegyzi, hogy a templomot három új oltárával együtt sz. Mihály nap-

⁹⁾ Ha ugyan az évszám nem az urmutató készítési idejét jelenti.

ján Szécheny Pál veszprémi püspök szentelte fel s ugyanez alkalommal a restaurált templomot is rekonziliálta. A bucsu napja ezentul sz. Mihály napja után következő vasárnap leend.

Milyen volt a templom javadalmazása a multban, tudni nem lehet. Miután az érsek (1695. febr. 18-án) meghalt, a kérdés rendezését az új érsektől várják.

A templom mellett temető, a templom alatt kriptá van.

A plébániáról és javadalmáról a Visitatio ezeket mondja: Plebános dr. Szunyogh Pál, theol. doktor, 32 éves. Javadalmazása nincs rendezve, de a vár lakosai elhatározták, hogy legközelebb annyi földet fognak részére kihalászni, amennyi egy egész házhely után jár és ugyanannyi rétet. Továbbá minden ekényi föld után $1\frac{1}{2}$ nyitrai mérő vegyes gabonát és 25 dénárt és minden pár ökörvagy 10 birtokosa 1 mérőt és 15 dénárt, akinek pedig 2—3 állatja és valami vetése van, fél mérőt és 12 dénárt fog fizetni. A zsellérek 12 dénárt fizetnek. Az egész község 12 szekér fát szolgáltat. A karácsonyi, husvéti, pünkösdi offertórium kétharmada a plébánosé, egyharmada a kántoré. A vár előhegyén szőlője van. Hajdan az érsekségnek 12 kerekü malma volt s onnan a plebános szombatunkint hat kerék után járó jövedelmet kapott, a többi hatot Ő felsége bérelte a plebánostól (azaz az érsektől) s a jövedelmet az erősség katonáinak adta s évi bér fejében 200 frtot fizetett. Ma minden elpusztult. A plébániát Franyó Mihály plebános saját költségén építette fel s a költségeket a községnek ajándékozta. Erre azonban ezentul a község köteles.

Érsekujvár lélekszáma 1200, nagyobbreszt katolikuskok.

Az 1691. évi szerződés értelmében az érsekprimás az esztergomi és érsekujvári várak fentartására kötelezte magát. Széchény György ennek fejében azt kívánta, hogy a két várnak főkapitányává nevezzék ki. E kívánságát azonban csak oly föltétel alatt akarták teljesíteni, hogy Zichy István győri vicegenerálisnak legyen alárendelve. Erre az érsek a legnagyobb megvetéssel nyilatkozott Zichyről, a függésről pedig hallani sem akart. «Gabonát kellene adnom — írja az udvari kamarának — de nem adtam és nem is adok; 100 frtot kellene adnom az esztergomi kapitányságnak, de nem adok s nagyon bánom, hogy pünkösdkor adtam; építenem is kellene, de nem teszem.» Erre azután 1692. júl. 5-én mégis kinevezték, mert a gabonára és pénzre szükségük volt és vicekapitányul Andrassy Pál bárót adták meléje.¹⁰⁾

Hogy ezekután Széchény György érsekprimás az érsekujvári várban végeztetett-e s milyen munkákat, megállapítanunk nem lehet. Sok ideje sem maradt reá, mert félévvel később 103 éves korában jobblétre költözött. Amit életében meg nem tehetett, végrendeletében pótolta azzal, hogy a magyar végvárak rendbehozatalára 180.000 frtot hagyott. Ebből az óriási összegből kétségkívül bőven jutott Érsekujvár erődítményeinek kijavítására. Erről gondoskodott Kollonich Lipót gróf az új érsekprimás, aki rövid 5 hónapi széküresedés után Széchény György utódjává lett.

Érsekujvár lakossága a vár visszafoglalása után

¹⁰⁾ Századok. 1904. 230.

igen lassan kezdett szaporodni beköltözés útján. Kezdetben természetesen a német katonai elem volt többségben, lassan azonban a régi magyarság is visszatért és idővel a szlávok is beköltöztek. Az 1685. évi anyakönyvben 18 családnév között 15 német, 1686-ban 38-ból 27 német, 7 magyar, 2 idegen, 2 szláv, 1687-ben 27 névből 7 német, 16 magyar, 2 szláv; 1688-ban 38 közül 27 magyar, 5 német, 3 szláv; 1689-ben 41 közül 33 magyar, 2 szláv; 1690-ben 82 közül 72 magyar, 7 német, 3 szláv; 1691-ben 74 közül 57 magyar, 13 német, 4 szláv; 1694-ben 109 közül 87 magyar, 12 szláv, 10 német családnév olvasható.

Kollonich Lipót bíboros érsekprimás Érsekujvárral nem nagyon törődött, őt teljesen a politika foglalta le. Az érsekujvári plébániajavadalom és templom ügyei továbbra is rendezetlenek maradtak. A templomnak karzatát restaurálták, 300 frton hat változatú orgonát szereztek, 1½ mázsás harangot is vettek, de mindezt Nagy István plébános a templom pénztárából eszközölte. A templomnak ennek folytán pénze teljesen elfogyott, sőt 1700-ban 12 frt adóssága volt. A város lélekszáma ez évben körülbelül 1000-et tett ki.

Ha ilykép Kollonich mint kegyur bőkezűségének semmi jelét sem adta, mint földesur fontos dolgot végeztetett: Érsekujvár lakosságát és telkeit összeíratta. Ez összeírásból¹¹⁾ Érsekujvár akkori állapotát teljes megvilágításba helyezhetjük.

Érsekujvárbán — beleszámítva a templomokat, érseki kúriát és a kolostort — összesen 244 telek van. Eladományozott egész telkek száma 64 ³/₈. 8 telek áll a prefektusság rendelkezésére. 158 ház teljesen felépült, 11 épülőben, 75 elhagyatva. A

¹¹⁾ Hgprim. ltár M. 32.

vendégnépek száma, akik tényleg gazdálkodnak, 233. Nemzetiség szerint: 138 magyar, 58 szláv, 30 német, 5 horvát, 2 olasz, 2 cseh, 2 francia, 1 megtért török.

Beköltöztek városokból 28, várakból 9, szigetekről 1, mvárosokból 95, falvakból 85, táborból 23-an. Évek szerint letelepedtek 1685-ben 28-an, 1686-ban 11-en, 1687-ben 7-en, 1688-ban 15-en, 1689-ben 15-en, 1690-ben 11-en, 1691-ben 18-an, 1692-ben 16-an, 1693-ban 18-an, 1694-ben 14-en, 1695-ben 20-an, 1696-ban 21-en, 1697-ben 14-en, 1698-ban 12-en, 1699-ben 11-en, 1700-ban 2-en.

1690-ben községi bíró Kereskényi János, 1694-ben Czompó István, 1695-ben Háray (Náray) László, 1697-ben Balkó Ferenc, a többi években a vár visszafoglalása óta, azaz 1685—1689, 1691—1693, 1696. és 1698—1700-ig Bogyó Ferenc.

A lakosság között 3 gróf: Szerényi (Zerini, helyesen: Serényi, mint alább látni fogjuk. Bár a Nagy Iván által közölt családfán Serényi Pál neve nem szerepel) Pál, Szerényi grófnő és Dokáno kapitány, rajnai gróf, 3 báró: Vilcsek alezredes, Schneburg Antal és másik Schneburg, továbbá 77 nemes, 31 polgár, 61 nemtelen, 2 szabados és 60 parasztcsalád iratott össze.

Érdekes, hogy a fentjelzett 58 szláv és 5 horvát nemzetiségűnek jelzett lakosok közt következő nevek szerepelnek: ns Fodor János tót, Náray László huszárkapitány horvát, Patak Miklós tót, Bossányi György tót, nemes, Takács Jakab tót, Székel Mátyás és Árva Ádám tót, Kosáry Miklós tót, Szalay Pál tót, nemes Baska György tót, nemes Szabó György tót, Erős Tamás horvát, Szabó Mihály tót, Sipos Fábán horvát, Takács

György tót, Albert János tót, Varga Márton tót, nemes Csizmazia Pál tót, Lakatos Mátyás horvát, Tóth Pál tót, Hegedüs Pál tót, nemes Szalay Mátyás tót, Takács János tót.

A zsellérek között szerepelnek: Tóth János és István tót, Szabó Mihály horvát, Varga Balázs horvát, Szabó György tót, Mészáros János tót, Vörös András tót, nemes Bosnyák Mihály tót, Horváth Márton és György horvát.

Még szembeöltöbb, ha a szlávok (tótok, horvátok és csehek) beköltözését évek szerint állítjuk össze. Az összeírás szerint 1685-ben 2, 1688-ban 1, 1689-ben 2, 1690-ben 1, 1691-ben 7, 1692-ben 7, 1693-ban 6, 1694-ben 5, 1695-ben 8, 1696-ban 12, 1697-ben 7, 1698-ban 1, 1699-ben 1 szláv család telepedett le Ujvárbán.

Az összeírási okmányban olvasható, hogy a várparancsnok Szerényi Pál gróf és a grófnő házát a tisztek részére foglalta le. A házhoz tartozó földeket pedig Vilcsek báró alezredek használja. Megtudjuk belőle, hogy Schneburg Antal báró 1697-ben érkezett Tyrolból, hogy a várparancsnokságot elfoglalja. Gyárfás Miklós Komáromban maradni kénytelen, mert házát szintén a tisztek foglalták el. Viszont Piney vicenádor a vár visszafoglalása óta vissza nem tért, az ő háza is tisztek lakásául szolgál. 1685-ben egy török katonát hoztak Ujvárba, aki itt megkeresztelkedett és a Török András nevet nyerte.

Az összeírási okmányt Schneburg Antal János báró várparancsnok, Tapolcsány Tamás, ujjvári érseki tiszt és Kubóczy János György, ujjvári érseki számadó irták alá.

Az összeírásból és az anyakönyvekből egész pontossággal össze lehetett állítani Érsekujvár-

nak magyar őslakosságát a vár visszafoglalásától 1700-ig. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy — miként az összeírásból is kivehető — e magyar lakosság egy része már 1663. előtt is lakója volt a várnak és külvárosainak, de a török uralom alatt másutt telepedett le és közülök egyesek 1685. után ujbári házaikat eladták. Az ujbári magyar családok névsorát az alábbiakban közöljük:

Albert, Antal n.¹⁾, Ágh n., Árva.

Bajcsi, Bakó n., Balla, Balogh, Baltár, Baska n., Bába n., Bárány, Belányi n., Berecz, Berkes, Berkesdi, Bertalan, Béres, Bihari, Biró, Bodárny n., Bodnár, Bodoki n., Bogdán n., Bogyó n., Bokor, Boncz, Borbély, Borsus, Bosnyák n., Bossányi n., Bőjtös.

Csajka, Csáki, Csákvári, Cseh, Cserepes, Csékány (Csikány), Cséte, Csipke, Csizmazia n., Csonka n., Csókás, Csutor.

Czompó n., Czuczor.

Darás, Deák, Deáki, Deme n., Demén, Dobos, Dóka, Dupcsányi, Dudás, Durai.

Egyed n., Elek, Ernő, Erős, Édes.

Farkas, Fodor n., Fordiny.

Galya, Gál, Gálffy, Gáspár, Gáspárdi n., Gecse, Gédey, Goda, Göcze, Gödör, Gulogi, Gulyás, Gutta, Gyárfás (Járfás), Gyócsos, Gyöngyösi.

Hajdu, Halasi, Halász, Halácsi, Halászy, Hamar, Harcsa, Hegedüs, Horváth, Hövegy, Huszas.

Illés, Istenes, Juhász n.

Kakas, Kapóczy n., Kaprinai, Kara, Katona, Kátay, Kemecsey, Kercsi, Kereskényi n., Kis n., Kolmár, Komáromi, Komjáthi n., Konkoly n., Kontás, Korpási n., Kovács n., Kozma, Kónya, Kövér n.

¹⁾ Az n. betűvel jelzett családok nemesek.

Lacza, Laczkó, Lakatos, Lázár, Lendvay, Lengyel, Libádi, Liszy, Lóra, Lósi, Lóti, Lőrinc.

Magyar, Matykó, Márton, Mátyus, Mészáros, Mihály, Mikus, Mohos n., Molnár.

Nagy, Náray n., Nedves, Német, Nógrádi n., Nyerges nemes Kún.

Okos n., Ország n., Ötvös.

Palotás, Palugyay n., Pap, Pataak, Pataki, Paté, Patkó, Pintér, Pirsi, Pongrácz, Pozsonyi, Posta, Pottfa, Puskás.

Rácz, Rigó, Rudnai.

Sáfrán, Sárkány, Sembery n., Simon n., Simódy, Sipos, Soldos, Solymosi, Somody n., Spáczay, Surányi, Sári.

Szabó n., Szajka, Szalay n., Szanda, Szarka, Szarvas, Szántó, Száraz, Szász, Szegedi, Szekeres, Szelepcsényi, Szendrei, Szeniczí, Székel n., Szele, Szely, Szijártó, Szita, Szobi n., Szombathelyi Keszé, Szopolay, Szőgyéni, Szőke, Szöllősi, Szulipay, Szücs n., Szüry.

Takács, Tapolcsányi n., Tárnoki, Tehenyes, Tóth, Török, Turay.

Udvary, Ujlaki, Ujvári, Usurás.

Vajda n., Vargha, Versey, Végh n., Vékony, Vid, Virág n., Vizi, Vörös n.

Zelenkay (Szelenkay).

A német lakosság, amely 1685. óta Érsekújvárbán lakott, naggyobbrészt katonákból és iparosokból állott. 28-an közülök házat szereztek maguknak és a városnak rendes polgáraivá lettek. A katonák természetesen állandó lakosoknak tekinthetők nem voltak. Zsellér csak három volt közöttük.

A németség, amely háza mellé földeket is szerzett, az 1700. évi Canon. Visitatio értelmében

dézmát tartozott fizetni a plébánosnak. Ha ezt nem tette, a plébános szabad stólát szedhetett tőlük. Így bizonyos értelemben idegenszámba vették.

Sokan közülök később is Érsekujvár lakosai maradtak és az 1753. évi Canon. Visitatio akképpen intézkedik, hogy a magyar hivek istentisztelete a plébánia templomban, a németeké és tótoké pedig a sz. ferencrendiek templomában végzendő.

A német lakosság névjegyzékét az 1685—1700. évekből bemutatjuk.

Adler, Aichinger, Akerle, Alinger, Andres.

Berger, Bigler, Brajdscheider, Brugger.

Cludenholz, Cresman.

Dáner, Dimboeller.

Echneider, Etengler.

Faichinger, Fisman, Flesner.

Geisler, Gerhard, Gier, Gilmar.

Hajder, Hajperger, Has, Hectorvogt, Heireiter, Heisler, Hemmer, Hoffmann, Hommer, Honzjirg, Hunger.

Jaidler, Illing, Irlocher.

Kadet, Kamerer, Klingoffer, Kolman, Konig.

Levig, Lienhart, Longer, Lustik.

Mair, Mauter, Metespach, Meysner, Miller, Mozer.

Nainer, Nebling, Negel.

Paumkortner, Penkner, Percer, Philip, Pickl, Piller, Prenzer, Preuer.

Reinferd, Remetinger, Richter.

Schercsinger, Schiringhafer, Schneburg báró, Schneider, Semer, Sepanter, Sifler, Smidt, Steller, Staner, Steinmiller, Strong, Stukinger, Svab.

Trost, Turchenvalt.

Vagner, Vaingortner, Valentin, Valter, Veinland, Veis, Veizer, Vidman, Viroseslein, Volphan-gus, Vorvein.

Zeigler.

A 3 zsellér: Ernst, Schathibel és Schweizer.

A szláv lakosság, melynek beköltözését év és szám szerint fentebb bemutattuk, névjegyzékét az alábbiakban adjuk. A zárójelben levő évszám a beköltözés évét jelenti. A többiek 1685—1700. években költöztek be.

Antalik (1693), Andriczicz (1694), Andriskovicz (1695).

Bacsek, Balczár (1696), Benik, Benkovics, Blannarovics, Blaskovics (1691), Bodik (1691), Bugovszky (1690), Bugyik (1690).

Chamovszky (1693), Chuncsán (1689), Chvala, Cserny (1697), Cservenka, Czynдела (1697).

Drobrowszky (1692), Dudek, Dvorácsek.

Fiala (1691).

Gorbi (1691), Gregor.

Hajacsek, Hampel (cseh 1694), Holiczaka, Holiczky, Holota, Holucska, Horazik, Hrbanszki.

Jneczky, Janecsek, Jankovics (1688), Jávorszky, Jurik.

Kakula (1690), Klada (1693), Kohánek, Kokerhel, Komárik, Komár, Konopka (1690), Kosary (1696), Kossik (1697), Kozák, Kubicsek, Kuchár, Kuszinszky (1695).

Laczkovics, Lehoczki.

Matecsko, Materovics (1686), Matkovics (1696), Moravcsik (1695).

Novák, Novoda (1695).

Otroba (1686), Opolszky (1692), Opatovszky (1698).

Palkovicz, Paczinszky, Pauko, Petrák, Petrik,

Piko (1690), Pireczka (1697), Polák, Pospek (1696), Prihoda (1692).

Ragyhel (1696), Rezny, Rosánszki, Rolincz (1696).

Scultéti, Sikora (1687), Simonovics, Spevák, Stacho, Stetina (1694), Sves (1691), Szirovecz, Szlávik, Szloboda.

Tabik, Tomások (1695), Tonka, Trubánszki, Turcsek (1691).

Urbanovicz (1695).

Vajkovic, Valek (1685), Valyko (1689), Veverka, Vibercsi, Vidovics (1697), Vinisliczki (1692), Vogyeraczki, Volok.

Zachar, Zahradnik, Zalezsák (1691), Zelenka (1687).

Ezek közül 44-nek 1700-ban Érsekujvárbán háza volt, amelyet a régi magyar tulajdonostól vagy örököseitől, akik 1663-ban a várból kivonultak, megvettek. Az összeírás az eladók neveit is felsorolja.

Mikép teljesítették az érsek- primasok honvédelmi kötelezettségüket.

E kérdéssel részletesebben más alkalommal kívánok foglalkozni, azért az alábbiakban csupán annak Érsekujvárral kapcsolatos részére szorítokozom.

Az esztergomi érsekprimás a hazai törvények értelmében két bandériumot volt köteles fentartani. Egy-egy bandérium a birtok nagyságához képest eleinte 300—400, később, a 15. században 500 lovasból állott. Az érsekprimások e kötele-

zetségük teljesítése céljából külön katonai szervezetet létesítettek, mely az egyház szabad katonáiból, nemes jobbágyaiból, egyházi nemesekből, vagyis az egyház prediális nemeseiből állott.

A török hatalomnak Magyarországon egyre gyarapodó növekedésével e honvédelmi kötelezettség más alakot öltött aszerint, amint a törökök az ország várait egymásután elfoglalták és ezáltal bizonyos várvonalat alkottak, amellyel szemben a honvédelemnek is a megmaradt várak által védett vonal fentartására kellett irányulnia. Ez pedig állandó, évről-évre, sőt napról-napra szükséges hadiszolgálatot kívánt meg, amely célnak a régi banderális rendszer meg nem felelhetett.

Több rendbeli kísérlet után az 1566. évi országgyűlés elrendelte, hogy minden száz jobbágy után három fegyveres lovast kötelesek az urak és nemesek kiállítani s a kijelölt várakba szolgálatra kirendelni. E kötelezettség azután oly alakban lépett életbe, hogy az urak, a «Dominusok» ez állandó lovasokat elsősorban saját váraikban helyezték el.

Igy állottak be a nagyurak szolgálatába nemcsak az elszegényedett, mindenükből kipusztult nemesek, de oly nemesek is, akik harci vágytól égve, állandó hadi szolgálatba lépni kívántak. Ilyenekre nagy számban találunk Érsekújváron is. A nagy Thury György, akinek hőstetteit énekek dicsőítették és orvhalálát a népköltészet is megsíratta, mint Várdai Pál érsekprimás servienese, szolgálója kezdte hadi pályafutását az érseki várakban. Ilyen serviensei voltak az érsekprimásnak a vitéz Zolthay Lőrinc, Szondy György, Drégely hős védője, Csomay Imre, Ghyczy György,

valamint Pálffy János és Pogrányi Benedek, a későbbi vicegenerálisok.

Az érsekprimásnak hadikötelezettsége tehát a többi főurakéhoz hasonlóan két irányban alakult ki. Az érseknek két bandériumát továbbra is a prediális nemesség alkotta, két nádora vezefése alatt. Az érsekségnek másik, állandó hadseregét pedig a törökök folytonos elnyomulása és a török hódoltság termelte ki.

Az érsekprimásnak nagy terjedelmű birtokai gazdasági szempontból több kerületre voltak felosztva. E gazdasági kerületek a török idők folyamán és kényszere alatt hadi szervezetet nyertek.

E hadi szervezet valószínűleg már Várdai Pál érseksége alatt alakult ki és Szondy György, mint az érsek gazdatisztje védte Drégely várát és halt hősi halált benne. Irott nyomaira azonban nem találtunk. Annyi kétségtelen, hogy Oláh Miklós érsekprimás nagy nevéhez fűződik e gazdasági kerületeknek teljesen hadialapra való fektetése és megszervezése, aki ezzel az 1566. évi törvényhozást megelőzte és példát nyújtott a honvédelem fejlődésére s újabb kialakulására.

Az érseki uradalmat 12 kerületre (officialatus) osztotta, amelynek élére egy-egy gazdatisztet állított. E gazdatisztek nemcsak gazdák, hanem katonák, tisztek is voltak egyszersmind és beosztásuk szerint vagy Oláhujvárbán vagy azonkívül teljesítettek szolgálatot.

E kerületek a következők: 1) Szőgyén, 2) Ujvár, 3) Kéty, 4) Udvard, 5) Verebély, 6) Gúta, 7) Szalka, 8) Kakath (Párkány), 9) Tardoskedd, 10) Drégely, 11) (Garam) Szöllős és 12) Sz. Kereszt. A kerületek, illetve a gazdatisztek száma

később megszorodott akkép, hogy egy-egy kerületet kettéosztottak és külön-külön gazdatiszt kezelésére bízta.

A gazdatisztek kinevezése, kötelezettségei és javadalmazása Oláh érsekprimás protokollumban «Conventio» vagy «Ordinatio» néven szerepelnek. A szöveg többnyire ugyanaz. Lássuk pl. Ghyczy Györgynek, Oláh érsekprimás hadi népei főkapitányának kinevezési okmányát.

Szolgálat 1557. június 1-ével kezdődik. 12 lovas tartozik fentartani. Fizetése úgy a 12 lovas, valamint az oláhujuvári hadinép főkapitánysága után:

Szöllős, Csejkő, Nempthy (Némethi) és Berzenche jószágokból befolyó jövedelem fele, az 1 frton aluli birságokkal együtt. Az 1 frton felüli birságokról s egyéb jövedelmekről az érseknek elszámolni tartozik.

Készpénz fizetése 200 frt asztal- és ruhapénz.

Azonfelül havipénz, ha az érsek szolgálatában akár az országban, akár Oláhujuváriban vagy másutt, az érsek megbizásából 1 hónapon túl tartózkodik, minden ló után 2 frt. Egy hónapon aluli külön szolgálatért semmi sem jár. Ha egy éven túl szolgálni nem akar, négy, de legalább három hóval az év vége előtt jelentse az érseknek, hogy helyébe másról gondoskodhassék.

Ha szükség lesz rá, a jobbágyokat a vármunkákra rendelje ki.

Ha az érseki jobbágyok lovat, törököt vagy más török jószágot szereznek, azt az érsekhez juttassák.

Hasonlóképp a zsákmány és foglyok harmadrésze, akár ember, akár ló, vagy más tárgyról van

szó, amelyet maga a kapitány vagy az érsek szolgálai szereznek, az érseknek adandó ki.

Saját szükségleteire a jobbágyokat ne kényszerítse, de érje be azzal, amit ők jószántukból, jószóra adnak.

Lutheránus papokat és tanítókat tisztsege területén meg ne tőrjön s a misét régi módon, latin nyelven kell mondani. A főesperest egyházlátogatásra engedje be és védje meg mindenki ellen, hogy hivatalos kötelességét teljesíthesse.¹⁾

Gyczy főkapitányi tisztjében Oláh érsekprímás halála után is megmaradt és Miksa király 1569. március 11-én újabb utasításokat adott ki részére, amelyekben eddigi működéséről elismerőleg nyilatkozik.

Ez utasításban többi között a következők olvashatók:

Ha a fegyverszünet vagy béke idején a törökök birtokunkon garázdálkodnak és kárt okoznak, arról hozzánk, a budai pasához és a béghez, akinek katonái a gonosztettet művelték, azonnal tegyen jelentést és az elrabolt jószágot követelje vissza, — de bosszuálló betöréstől tartózkodjék.

Amint kívánjuk, hogy a békét tartsa meg, a törököknek se nyujtson alkalmat arra, hogy a béke megszegéséről panaszkodjék. Ha azonban a török a béke alatt birtokunkra tör és pusztítani, rabolni akarna, megengedjük, hogy szomszédjának segítségével ellenük vonuljon és birtokainkat támadásaik ellen megvédelmezze. Az ő területükre azonban béke idején semmiesetre se menjen.

Elrendeli, hogy hadi ügyekben Krusith János dunáninneni főkapitány és utódai rendelkezéseivel

¹⁾ Hercegprimási ltár. Prot. B. Olahi 142—143.

alkalmazkodják és a szomszéd kapitányokkal egyetértésben járjon el.

Elrendeli, hogy Oláhujvárat valamivel alkalmasabban építse ki a jobbágyok munkájával és a rendelkezésére álló más módokon.

E munkájáért a király méltó díjazásban fogja részesíteni, amikor az ujbári erősség fentartásáról új számadást fog elrendelni. Addig érje be a rövid utasítással és elégedjék meg ama díjazással, amelyet a bold. Oláh érsek számára rendelt.²⁾

Gyczy György Oláhujvár főkapitánya maradt Verancsics Antal érsekprimás alatt is és fizetését is felemelték, amennyiben a tisztek fizetési lajstromában 1573. ápr. 1-től jún. 30-ig (Verancsics haláláig) fizetése 12 lóra 72 frttal, salláriumra pedig 100 frttal szerepel.³⁾

Oláhujvárnak két várnagya volt. 1565. júl. 1-én Oláh érsek Lóránth Péter és Mezey Mihály várnagyok kinevezési okmányát állíttatta ki. 9—9 ló-tartásuk volt. Kettejüké volt a bajcsi tisztség, ahová Farkasd, Leék, Kürth és Kéménd tartozik, az 1 frtnál kisebb birságokkal. E tisztségükből kifolyólag Oláhujvárban jó katonai felszereléssel 3—3 lovat tartani kötelesek, akik mindegyikének havi fizetése 2 frt. ⁴⁾

Oláh érsekprimás protokolluma alapján az Oláhujvárban hadi szolgálatot teljesítő gazdatisztek névsorát is megállapíthatjuk.

Legrégibb közülük az Ujvár építésénél már szerepelő Chymory Imre, akinek fizetéséről már 1545-ben említés történik. (19. lap.) Javadalmazását

²⁾ Hgprim. Itár. Prot. B. Olahi 210—213.

³⁾ U. o. Prot. A. Verant. 61.

⁴⁾ U. o. Prot. B. Olahi 145—146.

Oláh érsek 1557. szept. 8-án rendezte. Eddig 10 tova volt, ezentul 12.

Övé volt a nagysallói tisztség fele. Ide tartozott Helvény, Perbete, Kissáró, Szentgyörgy és Gyarmat. Kézpénzfizetése is emelkedett.

Gondja legyen, mint eddig, az építőmesterrel Oláhujvár erődítményeire, ha szükség lesz reá. A provizornak, mint eddig, ezentúl is az ő segítségére kell lennie.

Provizorunkkal és hadinépeink főkapitányával mindig egyetértésben kell működnie s említett Oláhujvár végvárainak védelmét és egyéb hadiügyeket közös tanácskozásuk alapján intézzék.⁵⁾

Chymory tehát Ujvár alapítása óta annak építési munkájára felügyelt, de Oláhujvár főkapitánya nem volt, mint e mű 26. lapján tévesen állítottuk. Működési körére és az érsekprimás bizalmára jellemző, hogy a főkapitánnyal egyenlően 10, illetve 12 ló tartása volt. A főkapitánytól, sőt a provizortól függetlenül intézte az erődítmények építési munkáját s a főkapitánynak magát a vár védelmét is vele és a provizorral együttesen kellett intéznie.

A protokollum oldaljegyzetében olvasható: szegény a harcban elesett. Hol és mikor? nem tudjuk. Abból, hogy a sallói kerület felét Rácz Pál 10 lóval 1567-ben kapta meg, arra lehet következtetni, hogy az ütközet ez évben eshetett meg.

Somogyi András 5 lóval 1553. jún. 22-e óta. Övé a kakathi (párkányi) kerület fele, melyhez Farnad, Musla, Buchu és Moch tartozott.

Rácz Pál 6 lóval 1556. jul. 1. óta. Övé volt a drégelyi tisztség, melyhez Hidvég, Hont, Sipék,

⁵⁾ U. o. 143—144.

Patak, Puszta Dejtár és 3 Vadkert tartozott. 1566. jun. 1-én a verebélyi tisztség felét, 1567. szept. 1-én pedig a nagysallói kerület felét kapta meg.

Ifj. Baychy János 8 lóval 1556. szept. 1-től. Övé a Keéri egész tisztség, ahová Kural, Bart, Cseke és Nagyölvéd tartozott. 1567. nov. 1-től kezdve 10 lóra kapott havipénzt.

Raács Farkas 6 lóval 1557. jan. 1-től. Övé a szőgyéni kerület fele. Idetartozik Vásárhely, Gugh, Lédecz és Pográny.

Wállas Pál 5 lóval 1557. jun. 1-től. Övé Tardoskedd fele. Oláhujár építési munkáihoz van kirendelve.

Beyczy Mihály 6 lóval 1557. jul. 15-től. Övé a gútai tisztség fele. Ide tartozik Naszvad, Imeő, Martos, Nándor, Hetény, Anyala és Szimő.

Lábady László 7 lóval 1562. febr. 15-től. Övé az udvardi egész tisztség. Ide tartozik Nyárhíd, mindkét Kér és Gyorok. 1573-ban várnagy, Lóránth Péter utódja.

Chuzu Pál 6 lóval 1563. ápr. 1. óta. Övé a gútai tisztség fele.

Posegai Nagy Gergely 6 lóval 1563. ápr. 1. óta. Övé a szalkai tisztség. Ide tartozik Berzseny, Szepte, Kemencze, Bernece, Kisölvéd, Leléd, Kövesd és Bajta.

Nemes Bydy Mihály 8 lóval 1565. május 17. óta. Övé a céthényi kerület fele. Ide tartozik Izbégh, Egerszegh, Rybben és Chinorán.

Muthy Benedek, Wállas Pál utódja 5 lóval 1565. jul. 1-től.

Bosnyák Bertalan 6 lóval 1565. jul. 12. óta. Övé a szőgyéni kerület fele.

Nemes Sággy Máté 7 lóval 1565. jul. 10. óta. Övé a verebélyi kerület fele. Idetartozik Aha és Tild.

Papy Demeter 6 lóval 1565 aug. 1-től. Övé Kakath fele. 1567-ben a harcban elesett. Utódja Eszterházy Ferenc.

Raack Pál 7 lóval 1566. jun. 1-től. Övé a verebélyi kerület fele.

Illyésházy György 4 lóval 1566. jun. 1. óta. Oláhujvárbán udvari szolgálatra kirendelve.

Zeodyny (Szőgyéni) Máté 6 lóval 1567. febr. 25. óta. Övé a verebélyi egész tisztség.

Angyal János 7 lóval 1567. febr. 1. óta. Sághy Máté utóda.

Nemes Echy Egyed 8 lóval 1567. febr. 23. óta. Udvari szolgálatra rendelve Oláhujvárbán.

Eszterházy (Isterházy) Ferenc 6 lóval 1567. szept. 15. óta. Övé Farnad fele. Idetartozik Kakath, Musla, Buchu és Moch.

Az eddig felsorolt gazdasági kerületek nagyrészt már Oláh Miklós korában is haditerepszámba mentek, a szőlősi és szentkereszti kerületek kivételével, amelyek akkor még törökmentesek voltak, a püspökii pedig később is az maradt. Az utóbbi azonban a pozsonyi érseki kuriához tartozott. E három kerület gazdatisztjei ehhez képest helyi és személyes szolgálatoakat teljesítettek.

Hyen volt pl. Erdeődy Simon 6 lóval 1555. jan. 1-től Sz. Kereszten. Övé volt a szentkereszti kerület, amelyhez Nagylócsa, Prestawlk, Trubin, Kislócsa, Jánová Lehota, Nová Lehota, Koszorin, Zeleska, Kaproncza, Nevolna, Bartos Lehota, Jesztreby, Pytelová, Ókermezc és Lwtyle tartozott. Ha az érsek lanséri várába vagy máshová hívja, havi lópénze 2 frt.

Ilyen volt Fanchy János 12 lóval 1553. jul. 6-tól. Övé a püspökii és velkenyei egész tisztség. Ha az érsek őt szolgálalba hívja és tisztségén kívül

akár Ujvárban, akár bárhol fog az érsek szolgálival 1 hónapon túl tartózkodni, 2 frt lópénzt kap.⁶⁾

Verancsics érsekprimás idejéből kevés gazdatiszti kinevezés maradt reánk. Ezek között van Mezey Mihály várnagy (1571. jan. 1.), Raác Izván 7 lóval (1571. jan. 1.) és Mikwlith Mihály körmöczi pizetárius és sz. keresztli gazdatiszt kinevezése 1572. jan. 1-ről. Raác Izván kinevezésében a következőket olvassuk: kifejezetten hangsúlyozzuk, hogy megszállás vagy bárminemű veszély idején — amitől a mindenható Isten óvjon — nevezett Raác Izván köteles Ujvár várunkban maradni és ne vonakodjék attól, hogy ily veszélyes időben a többi katonákkal együtt jó és balsorsban ki kell tartania.⁷⁾

Megvan azonban 1573. ápr. 1.-től jun. 30-ig Oláhujvár egész tisztikarának és őrségének lajstroma járandóságaikkal együtt.

Első sorban vannak a gazdatisztek, akiknek legnagyobb részét Oláh érsekprimás idejéből ismerjük. Gyczy György főkapitány 12 lóval, Mezey Mihály várnagy 9 lóval, Lábady László várnagy 9 lóval, Bajcsy János 10 lóval, Pográny Benedek 10 lóval, Chuzy Pál 8 lóval, Angyal János 10 lóval, Angyal András 8 lóval, Nagy Gergely 6 lóval, Bosnyák Bertalan 6 lóval, Musthy (Muthy) Benedek 6 lóval, Wállas Pál 6 lóval, Balassy Miklós 6 lóval, Bođor Boldizsár 6 lóval, Somoghy András 5 lóval, Thompa Ferenc 6 lóval.

Utánuk következnek a sallaristák és lovasok, akik nem voltak gazdatisztek, hanem az érsekprimásnak fizetett katonái.

⁶⁾ U. ott 179.

⁷⁾ U. o. Prot. A. Verant. 43—46.

Cserepy Gáspár 8 lóval, Pálffy János 6 lóval, Nagy Ferenc 6 lóval, Aranyady Péter 6 lóval, Kovacsóczy János 6 lóval, Thelegdy György 6 lóval, Kasza János 5 lóval, Jolitt György 4 lóval, Gyepes György 4 lóval, Horváth Péter 4 lóval, Balogh Tamás 4 lóval, Posgay György 4 lóval, Trombitás Tamás 4 lóval, Horkay Balázs 3 lóval, Zongor György 4 lóval, Nagy Mihály zászlótartó 3 lóval, Szabó András 3 lóval, Karsythy Mátyás 2 lóval, Trombitás Miklós 1 lóval, Wátzy János 4 lóval, Nagy János 3 lóval.⁹⁾

A gyalogosok közül csak Nyiró Márton vicekapitányt, Rácz Péter második vicekapitányt, Dicskei Orbán és Nagy Albert zászlótartókat, Nagy Bálint és Górn Benedek alvárnagyokat említjük fel, akik alatt 160 gyalogos vitéz állott. Azonfelül a várnak 7 pattantyusa és 4 kerékgyártója volt. Ennyi személyzetből állott Oláhujvár őrsége 1573-ban. A lajstromot a veszprémi s tininij püspökök és Thelegdi Deáky András irták alá.⁹⁾

Oláh Miklós érsek halála után (1568. jan. 14.) az érseki szék 21 hónapon át betöltetlenül maradt, mely idő alatt Oláhujvárat természetesen az érsekség időközi jövedelmeiből tartották fenn. Usaly Péter, az érsekség javainak provizora 1568-ban a várőrségre fordított készpénzkiadásokat 18,463 frttal számolta el, a terménybeli járandóságokon kívül. A vár építkezési költségeire semmit sem fordítottak. Az 1569. évi számadás szerint pedig a várőrség készpénzfizetésére 14,328 frtot költöttek. 1570-ben az érseknek összes bevétele

⁹⁾ Prot. A. Verant. 61.—62.

⁹⁾ U. o. 63—66.

— a provizor számadása szerint — 18.673 frtot tett ki, Ezzel szemben az Ujvárra fordított kiadás — a termények nélkül — 10.428 frtra rugott.¹⁰⁾

A fentiekben többször szó esett a provizorról, aki az érsekprimásnak jószágkormányzója volt és állandóan Oláhujvárrban lakott. E fontos tisztséggel Oláh Miklós nemes Usaly Pétert bizta meg, aki nemcsak az ujvári őrség fizetéséről gondoskodott, hanem a gazdatisztek hadiszervezetébe is beillesztetett. Hivatásánál fogva 12 lótartásra volt kötelezve a megfelelő katonákkal. Az Oláh érsekprimás által részére kiadott Instructio, amelyet az érsek halála után Miksa király újból kiadott, részletes utasításokat foglal magában Oláhujvár építési munkáira és az őrségre vonatkozólag.

Elrendeli, hogy az érsek minden alattvalója, akár a várban, akár azon kívül teljesít szolgálatot, fizetését a provizortól kapja. A provizornak nem szabad megengednie, hogy az érseki jobbágyokat akár Lévára, Győrre, Komáromba, akár más végvárakba kényszerítsék, hanem gondja legyen reá, hogy munkájukat az érseki Ujvárnak építésére s erősítésére fordítsák. Megtiltja, hogy a kézműveseket, bognárokat, kovácsokat és másokat, akik a vár szolgálatában vannak, oly időben, amikor a várban dolgoznak, akár a kapitányok, akár a várnagyok vagy mások saját munkájukra ne alkalmazzák vagy kényszerítsék. Gondja lesz rá, hogy Oláhujvárrban házakat, pincéket és magtárákat építtessen, amelyekben a vár ellátásához szükséges élelmiszereket több évre is elraktározni lehessen. Gondoskodjék a katonák szükséges ellátásáról, mert ebből csak jó származik. Elrendeli, hogy a

¹⁰⁾ U. o. 11—13 és 18. L.

kapitányoknak és hadinépeknek fizetésüket havonkint vagy másodhónaponkint, de legalább negyedévenkint kiadják. És ámbár ez a kapitányoknak külön kötelessége, a provizor is ügyeljen arra, hogy úgy a lovasok, mint a gyalogosok nemcsak a mustrálás idején, hanem mindenkor jó felszereléssel és teljes számmal legyenek, azért néha rendkívüli mustrálás is szükséges. Ha pedig valamely katona vagy elbocsátandó vagy előléptetendő, a provizor mitse tegyen saját akaratából, hanem magyar kamaránkhoz forduljon s annak határozatát kérje.⁴¹⁾

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy 1567-ben az esztergomi érsekség összes uradalmaiban 1492 portát irtak össze s ezek közül 850 a törököknek adózott és csak 642 porta volt törökmentes, — ez az állapot pedig évről-évre rosszabbodott —; és ha az érsekprimásnak az 1566. évi országgyűlés által megállapított kötelezettségét a fent felsorolt haditeljesítményekkel összehasonlítjuk: fejet kell hajtanunk az érsekprimások áldozatkészsége előtt, mellyel az ország védelmének adóztak.

Itt a helye annak, hogy e mű 20. lapján tett ama kijelentésünket, hogy Oláhujvár a csekerdenyihez hasonlóan háromszögben épült, helyreigazítsuk. Azóta Verancsics érsekprimás protokollumában a várnak rajzát sikerült felfedeznünk, amelyet be is mutatunk. A Várdai—Oláh-féle Ujvár e szerint négyszögben épült, minden sarkában egy-egy bástyával. Kis szigeten épült, amelyet a Nyitra folyó vize és mocsarai, árterülete környeztek. Előnye volt mindenesetre, hogy a lovasság részére

⁴¹⁾ U. o. Prot. B. Olahi 189—197.

szinte hozzáférhetetlen maradt. Nagy hátránya azonban abban mutatkozott, hogy a posványos talajban a palánk és az épületek jóformán évről-évre elkorhadtak és Oláh, valamint Verancsics érsekprimásoknak a vár folytonos építése és fenntartása rengeteg pénzükből került. Innen van, hogy Verancsics érsekprimás mindjárt székfoglalása után ama gondolattal foglalkozott, hogy Oláhújvár helyébe más, alkalmasabb helyen fogja Ujvárat felépíteni és protokollumában annak tervrajzát is megörökítette.

A második Ujvár — mint tudjuk — az érsekség pénzén felépült és az érsekprimásoknak a vár fenntartására vonatkozó kötelezettségei több rendbeli változáson mentek keresztül. Amit Várdai, Oláh és Verancsics érsekprimások tisztán hazafias érzésükből, áldozatkészségükből és jószántukból vállaltak magukra, az a 17. század elején kötelezettség jellegét öltötte fel. Forgách Ferenc és Pázmány Péter érsekprimások ez irányú kötelezettségeit már ismerjük. Azt is tudjuk, hogy a király az érsekséget 1622-ben az ujvári őrség fizetésének kötelezettsége alól végleg felmentette. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az érsekprimások a teher alól végleg felszabadultak. Érseki huszárokat találunk Érsekújvárbán Pázmány Péter és utódai alatt is. Lippay érsek állandóan 100 lovast tartott fenn Ujvárbán, amiért az 1659. évi országgyűlés köszönetet is szavazott neki.

Érsekújvár visszafoglalása után a vár rendbehozatala szintén nagyrészt az érsekség jóvedelméből és Széchény érsekprimás hagyatékából történt. Széchény György érseknek magára vállalt fizetési kötelezettségeit is érintettük. Mikor Érsekújvárnak vár jellege a Rákóczi-szabadságharc

elmúltával megszűnt és erődtiményeit széjjelszedték, természetes, hogy az érsekeknek Érsekujvár várával és őrségével szemben vállalt kötelezettségei is megszűntek.

Az utolsó aktával, mely az ügygel foglalkozik, 1739-ben találkozunk. Ez évi febr. 19-én Erdődy György gróf, a magyar kir. kamara elnöke — hivatkozva Széchény György érsekprimásnak a királlyal kötött szerződésére — felhívta Eszterházy Imre érsekprimást, hogy eme kötelezettségének tegyen eleget. Az érsekprimás a szerződésnek érvényessége ellen tiltakozott. A török háború költségeire azonban — tekintet nélkül a szerződés kötelezettségére és elhárítva minden kötelezettséget a jövőre — 6000 pozs. mérő gabonát utalt ki. E nyilatkozatát, nehogy az ígéretet az adományozó akaratával ellenkezőleg magyarázzák, az esztergomi székeskáptalan előtt is megtette.¹²⁾

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.

Mikor II. Rákóczi Ferenc 1703. év nyarán a szabadságharc zászlaját kibontotta és egyre szaporodó hadseregével a nyugati országrészek felé igyekezett, Nyitra vármegye néhány hónapig I. Lipót hűségében maradt meg. A kuruc sereg azonban veszedelmes gyorsasággal közeledett. Szept. 17-én már Lévát is elfoglalta és a kuruc csapatok Bars vármegyét elárasztották. Igaz, hogy Schlick tábornok október 31-én Lévát visszafoglalta, de a nov. 15-én Gyetván szenvedett súlyos vereség után a

¹²⁾ Hgprim. ltár. J. Nr. 19.

császári hadsereg nyugatra menekült és Károlyi Sándor huszárai Privigyéig üldözték. A kuruc hadak előtt november 23-án Garamszentbenedek, 27-én pedig Léva vára ismét meghódolt. Bercsényi Garamszentkereszten át Privigyére vonulva, itt Károlyi hadával egyesült, majd Oszlányon át Nagytapolcsányba érkezett, ahol Nyitra vármegye rendeinak hódoló küldöttsége fogadta. Dec. 6-án Szered várában ünnepelte névnapját, hadai pedig Nagyszombatba vonultak be. Nyitra vármegyének december 11-én Kovarczon tartott közgyűlése már a Rákóczi mellett való felkelést rendelte el. A kurucokhoz egyre többen és többen csatlakoztak, akik között első helyen említendő a vitéz Ebeczky István alezredes és kapitánya Zsámboki Nagy István. Érsekujvárról is vagy 100 huszár megszökött és kurucnak állott be.¹⁾ December közepén a morva és osztrák határig minden a kurucok kezében volt, Trencsén, Nyitra és Érsekujvár várak pedig ostromzár alatt állottak.

Minthogy a kurucok minden ostromszer nélkül voltak, maga az ostromzár csak annyiban biztathatott eredménnyel, hogy Érsekujvárat a közlekedéstől s ezzel az élelmiszerektől is elzárta. Az őrségnek magyar része is egyre szökdösött ki a várból, hogy a kurucokhoz szegődjék. Így tett Szobry Farkas gyalog vajda, majd Köröskényi János, a gyalogság fővajdája is. Ez utóbbi egyenesen Nyitrára ment Bercsényihez, akinek elmondotta: «híre lévén köztük Nyitra bombardirozásának, közönségesen mondták a tisztek: ha két bomba bémegy, harmadikat nem várják».²⁾

¹⁾ Thaly. A székesi gróf Bercsényi család III. 84.

²⁾ U. ott 220.

Heister gróf tábornagy, aki Schlicktől 1703. év végén a fővezérséget átvette, 1704. április 15-én Komáromba érkezett, ahová hadait összegyűjtötte és Bercsényi ellen indult. Bercsényi a tulerő ellen Verebélyen át Léva felé vonult vissza. Heister az érsekujvári zárlatot megszüntetvén, a várat élelmi-szerekkel látta el és rabló rácaival a körülfekvő helységeket: Udvardot, Szimőt, Naszvadot, Keszit, Kamocsát stb. felégettette.³⁾

Heister Bercsényi nyomában nyomult előre, de a Dunántúlról vett kedvezőtlen hírek miatt kénytelen volt Komáromba visszatérni, miközben Bercsényi huszárjai folyton csipkedték, zaklatták. Távoztával a nyugati városok ismét Rákóczinak hódoltak be s Érsekujvár zárlata is újból megkezdődött.

Május 25-én Bercsényi hadaival a Zsitvának bajcsi hidjánál szállott meg, másnap pedig az andódi mezőn ütötte fel táborát. Még aznap estére a malom erőd ostromát rendelte el. A hajdúság a sáncot be is vette, a malmot pedig felgyújtotta.⁴⁾

Julius 8-án Bajmócz vára megadta magát s ezzel az ottani zárlat katonasága is felszabadult és Nyitra, Trencsén és Érsekujvár zárlatának megerősítésére mehetett. Augusztus 27-én pedig Nyitra vára is meghódolt.

Szeptember 12-én fegyverszünetet kötöttek s a béketárgyalások megindultak Selmecbányán. Ezt megelőzőleg Bercsényi szept. 7-én szárnysegédjét Szentiványi Jánost Köröskényi Jánossal és Szőrényi Ferenc kapitánnyal az Érsekujvárat körülzáró táborba küldte, akik alkudozás színe alatt módot

³⁾ U. o. 153.

⁴⁾ U. o. 164—165.

találtak arra, hogy Rákóczinak a várban levő párt-hiveivel beszélhessenek. Ezek között voltak Bogyó Ferenc városbíró, Nagy István plebános, Balkó János harmincados, Grassalkovich János postames-ter, Tapolcsányi Tamás udvarbíró, Bakó Péter gyalogsági fővajda, Lévai Szabó János és néhány hadnagy. Abban állapotok meg, hogy a fegyver-szünet lejártával a várat minden vérontás nélkül át fogják adni. Szentiványi minderről jelentést tett Bercsényinek, aki ezt a fejedelemnek azonnal tudtára adta. «Ujvárt rezerválom Ngod glóriájá-nak.»⁵⁾

A béketárgyalások alatt Bottyán János — akit árulás folytán a haditanács parancsára Kukländer esztergomi várparancsnok április 18-án elfogatott és őrizet alatt tartott, majd okt. 9-én Győrré ki-sértetett, de utközben Nyergesujfalun a lakosság kiszabadított, — Karván át köbölkúti birtokára menekült, onnan Selmecre ment és okt. 12-én Vihnyén a hűségesküt Rákóczi kezeibe letette. A fejedelem az Érsekujvár alatt és Komárom s Esz-tergom körül levő hadak vezényletét bizta reá.

Bottyán feladata volt a vezérlete alatt álló 7—8000 kurucsal Érsekujvár ostromának előkészítése, amit annál könnyebben tehetett meg, mert az uj-vári beavatottak közül többeket személyesen is-mert. A titkos érintkezést Nagy István plebános és Grassalkovich vezették a szabadon ki és be-járó magyar érzésű sz. ferencrendiek közveti-tésével.

A vár őrsége Axmann Henrik báró császári ez-redes parancsnoksága alatt 400—500 német gya-log és 300 hajdúból állott a megfelelő tüzérséggel.

⁵⁾ U. o. 227.

A vár maga eléggé elhanyagolt állapotban volt, jeleül annak, hogy Kollonich érsekprimás nem nagy gondot fordított rá. A bástyák közfalain még 1685-ből származó réseket csak hamarosan építették ki és védőcölöpökkel pótolták. A sáncárkok beiszapolva. Mindezekon felül pedig a bajor Härtl Ernő Erazmus térparancsnok Rákóczinak immár felesküdt hive, aki a fegyverszünet alatt a vár erődítményeinek rajzát is megszerezte és Bottyánhoz eljuttatta. Bercsényi az ujbárai táborba rendelte Köröskényi János nyitrai várnagyot, aki ujbárai fővajdasága idejéből Érsekujvárat jól ismerte.

Bottyán a zárlatot még a fegyverszünet letelte előtt megerősítette, azonfelül a Dunát Karvánál hajókkal és ágyukkal elzáratta, nemkülönben Párkányánál és Bényénél, valamint Sz. Péternél és Madarnál, továbbá Csallóközben összesen mintegy 7000 emberből álló megfigyelő csapatokat helyezett el.

Ilyen előkészületek után a fejedelem okt. 31-én Vihnyérről megindult és Ipolyságon át a francia tisztekkel és hadimérnökökkel november első napjaiban Érsekujvár alá érkezett. Az ostrom a francia hadimérnökök utasításai szerint azonnal kezdetét is vette.

A két északnyugati bástya (Forgách és Cseh) közötti régi rés cölöpzetét az ágyuk 1 hét alatt széjjellőtték, a várárok pedig nagyrészt áthidalattott. Härtl térparancsnok a két bástyát s a faltörés helyét a magyar hajdúsággal szállatta meg. Axmann tudta, hogy a várnak sorsa e ponttól függ s azért a veszélyeztetett helyre német katonáit akarta elhelyezni, azonban a hajdúk kijelentették, hogy helyükről nem távoznak. November 16-ának éjjelén a kuruc gyalogság hidakon, rözse-

hányásokon és gerendákon át a bástyák alá jutott és Bakó Péter hajdúinak segítségével a falakra hágott. Erre Härtl németjeinek segítségével a kapukat megnyitották, majd hadirendbe állva az álmából felvert Axmann várparancsnok csapatait megtámadták, amelyek ugyszólván egyetlen lövés nélkül rakták le fegyvereiket.

Rákóczi a hajdúkat továbbra is a várban hagyta, melynek parancsnokságát Ebeczky Imre ezredesre bízta. A hajdúk mellett még 200 gyalog és négy lovas század alkotta Érsekujvár őrségét. A német őrség nagyobb része szintén a kurucokhoz szegődött úgy, hogy Bottyánnak csak öt német muskatérost és 15 városi német polgárt kellett Komáromba kísértetnie.

Rákóczi az Érsekujvár elfoglalásánál szerzett érdemek megjutalmazásaképp Bottyánnak — elvesztett esztergomi házáért kárpótlásul — az érsekujvári bécsi kapunál levő gr. Serényi-féle házat adományozta tartozékaival együtt, Härtl pedig a megígért tállyai szállóket kapta meg.⁶⁾

Ettől fogva Érsekujvár a kurucság északnyugati hadműveleteinek központjává lett.

A fejedelem öt napot töltött Ujvárbán, melynek kijavitása iránt intézkedett. Innen intézte felhívását nov. 20-án a dunántúli vármegyékhez, amelyeket fegyverre szólított fel. A körülötte levő tábornokokkal; Bercsényi, Bottyán, Eszterházy, Buday István, Andrassy és Vay Ádámmal pedig haditanácsot tartott, amelyben Lipótvár ostromát határoz-

⁶⁾ Érsekujvár ostromának részletes leírását l. Thaly i. m. III. 268—271. l., Dr. Márki Sándor II. Rákóczi Ferenc I. 369—371. l. Nyitra vármegye monogr. 642—643.

ták el. November 22-én hagyta el Érsekújvárat és a következő napokat a semptei várban töltötte, 27-én pedig hadai Lipótvár ostromához fogtak.

A nagyszombati (dec. 26.) szerencsétlen kimenetelű csata után Rákóczi Lipótvár ostromát abbahagyta és hadiszállását Semptén ütötte fel. A csapatok gyülekező helyéül ugyanis első vonalban Semptét, másodvonalban Kistapolcsányt s a további hadak számára Lévát választotta, ahol nagy élelmiszer raktárai voltak.

Bercsényi néhány napra Érsekújvárba jött, majd Lévára távozott, hogy a fejedelemnél január 3-án tartandó értekezleten részt vegyen. A vágmelléki hadak parancsnokságát pedig Bottyánnak adta át. Minthogy az újabb rendelkezés szerint a hadaknak Érsekújvár alatt kellett gyülekezniök, Bercsényi január 10-én Léváról visszaérkezett.

Érsekújvár és Párkány vidékének katonai megszállása természetesen a lakosságot óriási mértékben sujtotta. Összes élelmiszereit Érsekújvárba kellett szállítania, lovait, marháit is odahajtották. Ennek következtében a lakosság nagy része koldusbotra jutott és vagy elköltözött, vagy a hadviselők valamelyikéhez csatlakozott. Az ottmaradtak pedig az éhínségnek néztek elébe, mert 1705-ben, amikor Bercsényi a karvai sáncokat hanyatta, hogy a dunai átkelést biztosítsa, e munkára a környék lakosságát rendelte ki, minek folytán a vetési munkák nagyrészt elmaradtak.⁷⁾

Rákóczi január 12-én udvari hadaival Kistapolcsányba ment, ahol fényes udvartartásával együtt február közepéig tartózkodott. Ez idő alatt tábor-

⁷⁾ Villányi. Néhány lap Esztergom város és megye multjából. 34 és 51, 52.

nokaj élénk haditevékenységet fejtettek ki, hogy a nagyszombati vereség erkölcsi káros hatását el-
lensúlyozzák.

Bottyán február elején Szőgyénbe, majd Muzs-
lára vonult, ahol az ujbári ágyukat várta be, hogy
Esztergom megvívását megkísérelje. Majd Karvá-
nál a Duna jegén átment, a Dunát őrző német-rác
hadat elűzte és febr. 10-e körül Esztergomot meg-
támadta. A várórség azonban oly ellenállást
fejtett ki, hogy Bottyán csak az ugynevezett zsi-
dóvárost vehette be s hamvasztotta el. Innen Bot-
tyán tovább vonult Pest felé, Eszterházy Dániel
pedig csapatával a szőgyéni táborba tért vissza.⁸⁾

Ez év elején indult meg Érsekujvár erődítme-
nyeinek átépítése és kijavitása De Rivière francia
hadmérnök-kari törzstiszt tervei szerint, amelyeket
Le Maire mérnök-kari dandárnok vizsgált felül. A
munkálatokat március 20-án kezdték meg, még
pedig nem a szokásos közmunkával, hanem kész-
pénzért. Bercsényi írja máj. 26-án, hogy már
100.000 frtnál többet költöttek reá. A főbb átala-
kítási munkákat Thaly következőleg írja le:

«A 6 bástya régies, kagylóhajlású oldalfalai
egyenes vonalúakká alakították, hogy több ágyu-
nak és tágabb feljárnak adjanak helyet; a vizár-
kok tetemesen kimélyítették; a contrescarpe-ok
meredekebbre vágatván és kiburkoltatván, egy-
szersmind köröskörül fedett uttal s ebből a vár-
sikamokra kirohanó nyilásokkal láttattak el. A két
kapu elé 300—300 lovas elhelyezésére alkalmas két
huszárvár és a Mária Lipót-bástyák közti közfal
elé hasonló erőmű építettett, szintén vizárokkal és
külön contrascarpe-okkal. A vársikamok belső

⁸⁾ Thaly i. m. III. 323.

éle felemeltetett. Hogy nemcsak a várakok számára mindenkoron elegendő vízmennyiség biztosítottassék, hanem kedvező vizállás esetében a vár környékének nagy részét is el lehessen árasztani: észak felől a Nyitra vizére erős kőgátat raktak, szabályozó zsilippel. Az e folyón 10 keréken járó nagy malmot, mely a vártól egy ágyulövésnyire feküdt, külön erőddelel vették körül, mely a zsilipet és csatornát is biztosította; ezen előretolt erőd 24 ágyura való, boltozott és akna-rendszerrel bíró volt s egy csúcsműtől is védetett; a belső várral fedett ut kötö össze; előtte védőcölöppel. Ugyane külérodttól két felől, szabályos távolságokban, két 4 szögű föld redoutot emeltek, melyek és a várbástyák között így cölöppzettel körülvevett erődített táborhely létesült 10—12.000 ember számára.

E redoutok a városi majorokat s külső vásárteret is oltalmazták. Végső ostromok esetére a *contrescarpe* ok szintén elláttattak akna-rendszerrel. Ekkép lón Érsekújvár oly erősséggé, mely az 1708. dühös ostromot diadallal visszaverhette.*)

A várépítési munkák még 1706-ban is folytak és mikor ez év március 12-én De Riviére alezredes Fertő-szt.-Miklós táján német fogságba került, Rákóczi Bersonville francia hadmérnök őrnagyot küldte Érsekújvárba, hogy az erődítési munkálatok fenn ne akadjanak.¹⁰⁾

A császáriak Komárom várának és Csallóköznek biztosítására Gútán redoutokat hányattak, amelyeket a nép Békavárnak nevezett.¹¹⁾ Gúta közelsége ha nem is veszélyeztette Érsekújvárat, Ber-

*) U. o. III. 369—370.

¹⁰⁾ U. o. 562.

¹¹⁾ Hadi krónika II. 369.

csényit mégis nyugalanította. Ez év tavaszán személyesen akarván a helyzetről meggyőződni, Le Maire hadmérnökkel együtt helyszíni szemlére rándult ki. Erről a fejedelemhez intézett jelentését szóról-szóra érdemes leközölni. «Igaz, Kálmán, nem sok az német az Csallóközön; de sok felé mehet. Egy vén, kopott Békavárban vetve magát az Duna s Vág torkolatban; az honnan a szeredi hidig szárazon mehet. Valami elhagyott, régi sáncforma, négybástyájú erősség, kinek kőpiányi kész vízárka; azt erősíti actu. Ki is megyek holnap (Érsek-Ujvárból) meglátni: mint impediálhassam? Soha hirit sem hallottam az átkozott Békavárának, — mert nem hagytam volna vratyogás nélkül. Oly helyen van: az bástyául az Vágon álltalló puskával, más puskával az Dunán». Le Maire hadmérnök úgy találta, hogy a különben jelentéktelen hely oly előnyös fekvésű, hogy rendszeres ostrom nélkül el nem foglalható; most pedig, a magas vízállás miatt ostrom alá fogjni nem lehet.¹²⁾

Bercsényi az adott viszonyok között csupán arra szorítkozhatott, hogy a Békavár szemeltartása végett átellenében Kamocsánál fűvellő-tábort verezett, amelybe Réthey György huszárezredét és egy gyalogezredet helyezett el néhány ágyúval. Többi hadát pedig a sz. péteri, karvai és alsó Garammenti figyelő csapatain kívül az Érsekujvártól Surányon át Nagytapolcsányig terjedő vonalon helyezte el. Réthey György és Ebeczky lovas és Haller Sámuel báró gyalogezrede május 6-án meg is ütközött a gútai németekkel, akik sajkákon jöttek át — és visszaverték őket. Mikor azután másnap Pálffy gróf bán is csapatával Pozsonyból Gú-

¹²⁾ Thaly i. m. III. 346.—347.

tára érkezett, Bercsényi a kamocsai kurucok megerősítésére Móricz Istvánnak hajdueredét is oda-rendelte.

A császáriak a Békavárat az év folyamán ki-ürítették. Erre Bercsényi a Vág-Dunán hidat ve-retett és Berthóty István dandárnok vezetése alatt nagyobb számu gyalogságot rendelt oda, melynek feladatává tette, hogy Komárom városát roham-mal vegye be és a lefoglalandó hajókon Eszter-gom alá ereszkedve, a vár ostrománál Bottyán-nak segítségére lehessen.¹³⁾

I. Lipót király halála és I. József trónralépte a hadimüveleteket némileg megakasztotta. Érsekuj-várban mindössze annyiban történt változás, hogy a fejedelem Sréter János dandárnokot okt. 12-én a tüzérségi és hadiszertár igazgatójává nevezte ki. Ujvárbán ugyanis a kurucoknak nemcsak szertá-ruk, hanem bomba, gránát és tölténykészítő köz-ponti műhelyük is volt.

Ebeczky Imre dandárnok, Érsekujvár parancs-noka ez évben már betegeskedett, a köszvény ki-nozta, minek következtében a következő évben kénytelen volt állásáról lemondani. Utódjává 1707. évben Berthóty István dandárnok lett.

Az 1706. év a fegyverszünet és a békealkudozá-sok éve volt. A kurucok minden vonalon nagy si-kereket érnek el. A sok német, rác hadifoglyot el-helyezni nem tudják. Érsekujvárban 150 fogoly ra-boskodik, Léva, Murány is telve vannak velük.¹⁴⁾

A fejedelem április 25-én udvarával Kistapol-csányba érkezett, ahol némi megszakításokkal má-jus 16-ig tartózkodott. Innen ment felesége Char-

¹³⁾ U. o. III. 367. és 444—445.

¹⁴⁾ Thaly u. o. III. 558.

lotte hercegnő elébe Nyitrára, akit a császár férje befolyásolására küldött hozzá. A fejedelmi pár néhány napig Nyitrán tartózkodott s onnan Kistapolcsányba ment. Május 16-án a fejedelem feleségével és udvarával Érsekújvárba jött, ahol 19-én a tanácsülést megtartotta és 20-án a fegyverszünetet aláírta. A fejedelmi udvar jól érezte magát, a szenátus is — mint Rákóczi írja — sokat vadászott, táncolt, mulatott és kocódott.¹⁵⁾

Június 7-én a szenátus ülés tartott, utána pedig az Érsekújvárba érkezett békemegbízottakkal tárgyaltak. Másnap a fejedelem a békeközvetítők tiszteletére a vár körül táborozó s ujonnan felszerelt 12.000 főnyi reguláris ezredek fölött disz hadiszemlét tartott.

A vár belső átalakítási munkálatai ekkor már befejezést nyertek s a javítási munkákat a várvon kívül folytatták: az árok mélyítésén, a contrescarpe-ok kiburkolása s új fedett utja, a malomerdő s egyéb külső művek megerősítésén erősen dolgoztak.

Ugyane napon adta ki Bercsényi Érsekújvárból rendeletét a vezénylő tábornokokhoz, melyben a táborok és vezénylet rendjét a fejedelem hozzájárulásával a fegyverszünet végéig szabályozta. Eszerint a kuruc hadsereg hat táborra oszlott öt vezénylő tábornok és egy dandárnok vezetése alatt. A 12.000 főnyi reguláris hadosztály Érsekújvár körül táborozott Forgách Simon gróf vezetése alatt. Ugyanott voltak elhelyezve az udvari testőrezredek is Vay Ádám udvari főkapitány vezetése alatt. A várnak őrségét pedig másfél gyalogezred alkotta. A «derék tábor» vagyis a köz-

¹⁵⁾ Márki i. m. I. 528—536.

ponti hadsereg Eszterházy Antal gróf vezetése alatt az előbbivel kapcsolatban a Duna két partján Karvánál és Nyergesujfalunál a munkában levő sáncok és hidfők mellett táborozott és nyolc lovas, három gyalogezredből állott.

A Karvánál 1705-ben, Nyergesujfalunál pedig 1706-ban La Motte francia hadimérnök tervei szerint épült sáncokkal a kurucok a komáromi és esztergomi császári őrségek közti szabad dunai közlekedést teljesen megakadályozták.¹⁶⁾

Bercsényi ugyancsak Érsekujvárbán szerkesztette meg és június 14—15-én mutatta be a fejedelemlennek «Systema totius militiae» cím alatt az egész hadsereg szervezetéről szóló munkáját, amelyet a fejedelem tábornokaival folytatott hosszúságú tanácskozás után némi módosításokkal elfogadott és július 16-án életbe léptetett. Eszerint a dunán inneni hadtest 12 lovas és 7 gyalogezredből állott, melyhez Bercsényinek udvari karabélyos lovasezrede és udvari palotás gyalogezrede csatlakozott.¹⁷⁾

Ugyanakkor adta ki az «Érsek-ujvári rendtartás»-t, amelyet érdekességénél fogva az alábbiakban szó szerint közlünk.

Nemzetes vitézlő Ebeczki Imre brigadéros és ujvári commendans hívünknek ezen orderünk által intimáltatik, hogy, jóllehet az armistitium publicáltatása által az hostilitások megszüntenek: mindazonáltal az hadi rendnek jó folytatása az jó rendet és vigyázást leginkább akkoron kívánja, az midőn legkevesebbet tarthatni az ellenségtől; de máskint is, s z e m é l l y ű n k i t t l é v é n, az hely-

¹⁶⁾ Thaly III. 706—707. Villányi 34.

¹⁷⁾ Thaly III. 709.

nek szoros volta miatt tűz-támadásoktól leginkább tarthatván, — az kapukon való strázsálás ekképen következzeék.

A kapunyitás napkeletkor, az zárás pedig napnyugtakor okvetetlenül következzeék, melynek előtte mintegy félórával egy 12 fontos ágyuval jel adatassék; mivel peniglen sok urak és udvarok táborba léte miatt ezen idején való zárással nagy alkalmatlanságokat szenyvednének: az Nyitra vize felől való nagy kapu egész 9 óráig, az kis alkapu pedig 10 óráig nyitva maradjon, melly óra után, magunk saját parancsolatjá(n) kívül senki parancsolatjával fel ne nyittatassék, — hanem az siető postákon gyüvő levelek szokás szerint köteleken bevonattassanak.

Az táborunkon az mezei strázsák szokás szerint tartattatván, parancsolatjok lészen, hogy minden idegen embert az kapu-deáknak statuáljanak (a kik tudni illik az várban békivánkoznak), az melly is azonnal a fűstrázsán levő tiszthez kisirtettesse, a holott keményen megexamináltatván: ha valamely suspectus helyről gyünnének, avagy szavokban haboznának, azonnal magához (az commendanshoz) kisirtesse; hogyha pedig esmerős helyekről jüvén, valakiknek esmerősse avagy szolgálai volnának: azon fűstrázsán levő tisztt urakhoz kisirtesse. Kihezképest kemény parancsolatjok legyen az fűstrázsán lévő tiszteknek, hogy magok kötelességek szerint semmi mód, praetextus alatt strázsájokrul el ne távozzanak, valameddig fel nem váltatnak.

Az táborunkból senki bé ne bocsáttassék kisirő nélkül, valakinek pecsétje Tülünk, Generalisinktúl, avagy főkapitányátul nem lészen, neve subscripciója alatt; hogy peniglen abba csalárdság ne kö-

vetkezhessék: ki fog az kapu diáknak adattatni mindenikétül, az kiknek szabad lészen pecsétet adni, egy-egy mustrának való pecsét, — melyből az jövőknek pecsétjének igazságát észrevehesse és ugyanis az kapuczédulába feljegyezze: kicsoda és kinek pecsétjével jű be? — az kézírások hasonlatosságára kiváltképen vigyázzán.

Az munkások semmiképen az várban bé ne bocsáttassanak; sőt azok is, az kik nappal benn dolgoztanak, azon szám szerint, amint bėjűttenek, kibocsáttassanak kapuzáratkor.

Mindezeknek alattvalóival való megtartására szorgalmasan vigyázzán — folyamatjárul bennünket tudósítson, hogy az idő és az alkalmazosság szerint kormányoztathassuk parancsolatjainkat.^{17a)}

A nagyszombati béketárgyalások alatt a fejedelem nejével együtt majdnem állandóan Érsekújvárott tartózkodott és szakadatlanul folyt a követjárás a Nagyszombatban tartózkodó békeközevitők és Érsekújvár között. A fejedelemasszony július 7-én indult el Érsekújvárból Forgách Simon gróf vezénylete alatt álló fényes diszkiseretével.

Július 16-án újabb békeközevitő látogatott el Érsekújvárba Aspermont örgrófné, Rákóczi Julianna, a fejedelem nővére személyében, aki a fejedelmet az újvári táborban találta. Másnap Semptere mentek, ahová a fejedelem a kormánytanácsot összehívta. Az ő közbenjárása is eredménytelennek bizonyult és jul. 21-én Bécsbe, a fejedelem pedig Érsekújvárba tért vissza.

A fegyverszünet lejártával Rákóczi július 30-án az érsekújvári táborból nyílt levelet intézett a vár-

^{17a)} Archivum Rákóczianum 1. I. 547—548.

megyékhez, amelyben a nemzettel a béketárgyalások meghiusulását közölte s «az ausztriai armány megbosszulására, hazája és szabadságszerető minden igaz magyart» fegyverre hívott. A fejedelem ugyaninnen adja ki utasításait a hadműveletek folytatására és augusztus 2-án Esztergom ostromára indult. Kuckländer báró várparancsnok a várat szept. 17-én feladta.

Esztergom nem soká maradt kuruc kézen, mert Stahremberg Guido gróf a nyergesujfalusi sáncok bevétele és lebontása után okt. 19-én Esztergomot is visszafoglalta. A karvai sáncokat is széjjelhányatta, de ezeket Bottyán már december havában újra rendbehozatta s ezzel az átkelést a kurucok részére helyreállította. A sáncok őrizetére pedig egyelőre kisebb őrségeket helyezett el három tarrackkal.

Szeptember közepén Érsekújvárbán Lóczi hajdui Nyárai embereivel összeverekedtek ugyannyira, hogy sokan közülök megsebesültek. A fejedelem ezt büntetés nélkül nem hagyhatta és szeptember 22-én meghagyta Forgách Simon tábornoknak, hogy küldje ki Györki Pált Borsival, akik keressék ki mindkét részről a vétkes feleket és azokat «in instanti meg is lövődöztessék, — oly severityással, hogy már valaha egyszer azon említett Lóczi fene hada megzaboláztattassék.»¹⁸⁾

1708. év elején a császári hadak fővezérletével ismét Heister Szigbertet bízták meg és rendelkezésére bocsátották a horvátokat, rácokat, és mindazt a duló, fosztó népet, mely az országot sivattagá tette.^{18a)} A háboru változó szerencsével tovább folyt.

¹⁸⁾ Arch. Rákócziakum 1. I. 628.

^{18a)} Szilágyi: VII. 646.

Bottyán 1708. évi január elején Érsekujvárra jött, hogy az ujvári generálisságot, mint vezérlő tábornok átvegye. Többnyire itt, vagy Nyitrán, vagy bátorkeszii kastélyában tartózkodott aszerint, amint a hadműveletek megkívánták.

Július végén réstörő ágyukkal indult a gútai Békavár ellen. Átkelt a Vág-Dunán és míg saját lovasezredét Komárom elé állította, maga az erődnek ostromához fogott. Rövid ideig tartó lövetés után rohamra indult és az erődöt bevette. Az őrség egy részét kardélre hányatta, másik részét fogolyként Ujvárra hozatta. Ezután Békavár töltéseit levonatta, cölöpzetét felégette s a sáncokban talált ágyukat, fegyvereket és egyéb zsákmányt aug. 2-án Ujvárra hozatta.¹⁹⁾

Bottyán, hogy a császáriak vízi közlekedését Komárom és Esztergom között újból megakassza, Karva szomszédságában a csenkei puszta határában új sáncokat hányatott. Május közepén a munkával elkészült és azt írja róla a fejedelemnek: «oly erős leszen, hogy hacsak táborostul az ellenség reá nem megyen, Isten óltalmábul nem féltém. Már is komáromi, esztergomi és budai sajkák kezdték impetálni: de magam is közel lévén — azonnal visszapuskázattak; azuttal nem is mutatták közlül magukat. Háromszáz emberre való sánc lévén, több nem is kell bele.»²⁰⁾

E csenkevári sánc igen kellemetlen volt a császáriaknak; meg is támadták többször, de mindannyiszor sikertelenül. Bár e sáncok az egész vidéknek védelmére szolgáltak, Bottyánt mégis azzal

¹⁹⁾ Thaly. Bottyán János. 232—233.

²⁰⁾ Arch. Rákócziánium I. I. 640. és IX. 308.

gyanusították, hogy azokat e környéken levő birtokainak: Kőbölkut, Bátorkeszi, Kisujfalu stb. védelmére használja fel. Minthogy a fejedelem e sánc őrségével nem akarta hadierejét szétforgácsolni, augusztus havában a sáncok széthányatását rendelte el. Alighogy ez megtörtént, a császáriak a sáncokat újra felépítették és őrséget helyeztek beléjük.²¹⁾

A trencsényi szerencsétlen csata után a fejedelem Kistapolcsányba s innen Egerbe ment. Bercsényit Léván, Bottyánt pedig Érsekujvár vidékén hagyta. Bottyán előre látta, hogy Érsekujvár ostromára hamarosan sor kerül, azért a várnak biztosítására minden lehetőet elkövetett. Berthóty betegsége bántotta s aug. 19-én azt írja a fejedelemnek: «Ezen végházbeli Commendans Uram Istennyomorultja; az ágybul sem kelhet fel; ide pedig mostani időhöz képest sörény és rezolutus ember kellenék. Hajdu kevés vagy, ki van is, már rosszul kezd beszélni. Főlséged méltóztassék hamarjában csak valami háromszáz jó magyar hajdut békülden, kihez bizhasunk».²²⁾

Egyéb bajok is voltak. Az őrség fizetéséhez pénz kellett és ez is hiányzott. Bottyánnak honszeretete s a fejedelem iránti hűsége ezen is segített; a katonákat saját pénzéből fizette. «Én az magam pénzét hétezer forintot — írja — az itt-lévő militiára kiadtam, minden gregariusnak harmadfél forinttal fizetvén, de a tiszteknek egy pénz sem jutott belőle; eleget kedvezek ezen militiának, s még is szöktön szökik. Soknak pat-

²¹⁾ Villányi. 35.

²²⁾ Thaly. Bottyán János. 248.

kóttalan az lova; se patkót, se vasat p é n z e n n e m k a p h a t n i, hanem azmint előbb is instáltam: méltóztassék megparancsolni fölséged, valahonnét az bányákrul provideáljanak vasat az militia szükségére, máskint fogyatkozás léssen az portázás dolgában. — Én elég búval, galyibával vagyok, úgy hogy talán gyermekségemtől fogvást sem éltem ily gonddal, mégis kívánok tehetségem szerint Hazánknak s Nemzetünknek boldogításában mindeneket elkövetnem.«²³⁾

A rézpoltura teljesen értékét veszette. A hajduk, akiket azzal fizettek, Érsekujvár utcáin, mint a polyvát széjjelszórták. 13, sőt 15 frtot is lehetett egy ezüst forinton venni, de úgy sem kellett senkinek. Bottyán arra kérte a fejedelmet, hogy küldessen Ujvárba sőt és rendelje el, hogy azt és a bort rézpénzen árulják.

Bercsényi a rézpolturákból később Kassán egy nagy várágyut öntetett e felirattal:

Nummus eram Patriae, nervus belli atque moneta; Nunc libertatis vindico jura bonus.

Az ágyu a vár ostroma után Érsekujvárba került.²⁴⁾

Bottyán aggodalma alaposnak bizonyult: Heister négy lovasezrede már szept. 21-én Érsekujvár előtt termett és másnapra a gyalogság is a vár alá érkezett. Az ostromló sereg mintegy 6000 lovas és 7000 gyalogosból állott. Ezzel szemben Berthóty István tábornok várparancsnoknak — 300 beteget is beleértve — 1900 katonából álló őrsége volt 100 ágyuval. Géczi Gábor lovassági, Limprecht gyalogsági parancsnokok és Szluha Ferenc voltak se-

²³⁾ U. o. 249.

²⁴⁾ U. o. 250.

gitségére. Bár a fejedelem a tavasszal még úgy gondolkodott, hogy ha a vár belülről is oly erős lesz mint kívülről, azaz jó őrsége lesz, «megcsalja magát, aki vivni akarja», mindamellett Érsekujvár ostroma aggasztotta. Heister ugyanis szept. 26-án 45 ágyuval kezdte meg a vár bombázását. Bercsényi a szétfutott kurucság összeszedésével foglalkozott. Ocskay a labancokhoz pártolt, másokról hasonló hír keringett. Már Bottyánban sem bizott s éppen azért őt küldte a fejedelemhez, hogy segítséget kérjen. «Pöki nyilván a markát a német, hogy két hét alatt semmissé teszi Ujvárnak «erejét»; pedig ha Ujvár nem lesz, még a Duna partja is kisebb lesz».

Pedig a fejedelem segítséget nem küldhetett és Bercsényinek megírta, hogy «csak az Isten kegyelme segíthet rajtunk». Ámde a fejedelem jól gyanította, hogy a német önmagát csalja meg Ujvárral. Az öreg Bottyán a fontos várról idejében gondoskodott. Ő maga akart a várba zárkózni, de a fejedelem nem engedte.

Berthóty úgy a vár erősségében, mint az őrség vitéz kitarításában teljes joggal megbizhatott. Mikor tehát Heister őt a vár feladására felszólította, azt válaszolta, hogy inkább reául egy bombára és kilöveti magát, mintsem a várat feladja.

Szept. 30-án Heister szárnysegéde Duffini 500 válogatott gyalogossal a malomerődöt támadta meg, amelyet 300 főnyi őrség védett. Az ostromlók egy órai heves harc után már a palizádókig jutottak és azon voltak, hogy a kapukat elérjék. Ekkor a vitéz Riviére két század granátossal kirontott, Duffini petárdáit elfoglalta és csapatát egy órai véres harc után visszaverte. Október 4-én a várőrség a fejedelem névnapját az összes

ágyuk elsütésével és sipok, trombiták harsogtatásával vidáman ünnepelte meg. A malomerőd második ostromát is visszaverték; mire Heister Gútárról, amelynek erődítéseit újból elkészíttette, nehéz ágyukat hozatott s a malomerődöt azokkal kezdte lövetni. Ily körülmények közt Berthóty belátta, hogy a malomerődöt tovább nem tarthatja, okt. 5-én tehát kivonatta belőle az ágyukat, az őrséget a várba vonta vissza, azután a malmot felgyújtatta és falait porrá lövette., Igaz, hogy ezzel vagy 3000 bomba és 14 morszár is elveszett, de Heister 1200 sebesültje árán arra a szomorú tapasztalatra jutott, hogy Érsekújvárral boldogulni nem tud. Október 11-én az ostrommal felhagyott és Léva felé vonult. Bercsényi azonban Ebeczkyyvel e várat felégettette, hogy labancfészek ne legyen belőle.²⁵⁾

Érsekújvár sikertelen ostromát a környék lakossága szenvedte meg. Hogy a várat a környékről nyert élelmiszerektől megfossza, Heister a falvakat elpusztíttatta, vagy lakóit kiköltözésre kényszerítette. Monticelli ezredes a parancsot oly kiméretlenül és kegyetlenül hajtotta végre, hogy a legtöbb falunak még szekereit, ekéit is rakásra hordatta és elégettette. Természetes, hogy a császári hadak elvonulása után a felszabadult kuruc őrség szállta meg a falvakat s ami élelmiszert a németek meghagytak vagy a lakosság elrejtett, azt ők vitték el.²⁶⁾

A nagy zürzavarban, amely a szerencsétlen tren-

²⁵⁾ L. a vár ostromának leírását. Thaly i. m. 277—291., Márki i. m. II. 624—628. Hadi Krónika II. 372. és Nyitra vármegye 646.

²⁶⁾ Villányi. 52. és Thaly. Bottyán János. 291.

cséni csata után a kurucság soraiban jelentkezett, Bottyán volt az, aki fejét nem vesztette. Hadával, amely időközben 10—12.000 főre szaporodott, az Esztergom, Garamszentbenedek, Korpona és Vác közötti négyszögön tanyázott, ahonnan hol a bányavárosokra csapott, hol Buda és Esztergom környékét fenyegette. Lévát is újból hatalmába kerítette, melynek falait lebontatta s árkait betemette.

Október 29-én Cusani tábornokot, aki a Dunántulra szállítmányt kísért, Galánta előtt utolérte és heves harc után, mialatt a község a pattogó granátoktól meggyulladt és elhamvad. Cusanit visszavonulásra kényszerítette. A podgyász egy részét, nagyszámu szarvasmarhával Érsekujváriba szállította.²⁷⁾ Másnap pedig 800 szekér élelmiszert vitetett a várba.²⁸⁾

E szállítmányok biztosításáról Bottyán akkép gondoskodott, hogy a Garamon Csatánál állóhidat veretett s azt hídfőszáncokkal erősítette meg, melyek egészen Bényig húzódtak. Érsekujvár és Csata között legvitézebb két dandárnokát: Ebeczkyt és Balogh Istvánt helyezte el ezredeikkel Jászfalu, Kürt, Csúz, Für, Ölved, Bény, Kéménd és Zseliz falvakba.

Minthogy Érsekujvár ostroma után az őrséget megszorították és Berthóty betegsége alatt az élelmiszerekkel nem gazdálkodtak, a 800 szekér szállítmány 1709. január havában ugyancsak megfogyatkozott. Bottyán ennél fogva segítséget kért a fejedelemtől, hogy az eleséget Szécsényből Ujváriba szállíthassa. A fejedelem azonnal meghagyta

²⁷⁾ Thaly. Bottyán János. 302.

²⁸⁾ U. o. 296.

Károlynak és Eszterházy Antalnak, hogy a szállítást fedezzék. Károlyi február 7-én 10.000 huszárral Szécsényből elindult, másnap Báthban, 9-én Barson volt. Innen Szabó János őrnagyot küldte ki szemlére Kovácsi felé. Ámde ellenségnek nyoma sem volt.

Ezalatt Ebeczky Csatánál átkelt a Garamon és február 12-én Kürt—Fürre érve a befagyott folyók jegén átszállított gabonás stb. szekereket Érsekújvárig kíserte. Összesen mintegy 10.000 mérfő gabonát, nagymennyiségű bort, lisztet, fát, szénát, szalmát és 6—800 vágómarhát szállítottak be.

Oly kemény volt a tél, hogy Berthóty még február 6-án azt írta: «az hó olyan itten, hogy nincs olyan ló, ha kitér az útból, hogy el ne düljön». Balogh István még február 14-én 100 jól megrakott szán élést kísért be Ujvárba. Ekkor azonban a folyók jege megszakadozott s a szállításnak vége lett. A február 22-én küldött szállítmánynak a Zsitva áradása miatt Bajcsról vissza kellett térnie. Másnap Beleznay néhány századának lovaira zsákokat kötöttetett, nekiusztatta a Zsitvának és szerencsésen át is jutottak. Érsekújvárból erre szekereken szállították a hajókat a Zsitvához s ekkép a második, sőt a harmadik szállítmányt is Ujvárba juttatták. Visszajövet azonban a császáriak a kurucokat Csehi és Füss körül megtámadták és 19 lovas-szánt 1 hadnaggyal el is fogtak, majd a csatai hidat széjjelrombolták.²⁹⁾

A császáriak a kurucok eleségszállítását ama községeken bosszulták meg, amerre a szállítmányok elvonultak. A jászfalusi birót a falu közepén lefejezték, mert a kurucok élelemszállításáról

²⁹⁾ U. o. 344.

őket nem értesítette. Kőbölkútat is elpusztították és Bottyánnak ott fogott öccsét lábainál fogva felakasztották.³⁰⁾

Arra iparkodtak, hogy Bottyánt Érsekujvártól mindenáron elzárhassák. Evégből az esztergomiak 1709. év tavaszán az óbényi sáncok kijavításához fogtak, hogy azokat megerősíthessék és őrséggel elláthassák. Ezt azonban Bottyán a börsönyi sáncokba vetett kuruc őrséggel megakadályozta.³¹⁾

Általában Bottyán minden erejével és kifogyhatatlan leleményességével rajta volt, hogy az anynyira féltett Ujvárat kellő élelmiszerral, lőporral és őrséggel elláthassa, hogy semmiben hiányt ne szenvedjen.

Márciusban az Érsekujvárral való közlekedést a vizek áradása lehetetlenné tette. 23-án írja Bottyán, hogy Ujvárbá szállítani nem tud, pedig ekkor már csak két hónapra való élelem volt a várbán. Viszont az ellenség egyre Ujvár körüli kezdett csoportosulni. Az őrség azonban jól tartotta magát.

Heister elrendelte, hogy Wallis, a nyitrai vár parancsnoka Surányban, Hartleben pedig Mocsonokon sáncokkal erősített őrállomásokat építsenek. Az ujvári őrség azonban néhány könnyebb ágyúval felszerelve Wallist Surányból kiverte és egészen Nyitraig üldözte, Hartlebent is megtámadta, de a tulerővel szemben vissza kellett vonulnia.

Április 21-én — mint Berthóty jelenti — feles német csapatott Ujvár alá, hogy a marhákat elhajtassa, de golyóbisnál egyebet nem nyert; «tizenöt

³⁰⁾ Thaly i. m. 345.

³¹⁾ Villányi. 37.

közönséges emberének és egy kapitányának el-
esésivel szégyennel ment el innen.³²⁾

Következő napokban a vizek leapadtak, mire
Bottyán Zselizen a Garamon hidat veretett és Ká-
rolyival együtt 29-én 7000 lovassal és 1000 gyalog-
ossal és az eleségszállítmánnyal a hid előtt tá-
bort ütött. Minthogy csak 200 szekeret tudtak
összeszedni, 3000 lovas paripáinak mindegyikére
1—1 zsák lisztet köttettek a nyereg mögé és más-
nap útnak indultak.

A németek kémeik útján értesültek a szállítá-
sról s Mocsonokról és Surányból Heister és Wal-
lis 3000, Esztergomból pedig báró Bruckenthal
1500 emberrel eléjük jöttek és a Zsitvánál meg-
támadták őket. Bottyán és Ebeczky 4000 lovassal
a harcot elfogadta és tartotta mindaddig, amig
Károlyi, aki hadával a szállítmányt fedezte, Ujvár-
ba nem ért. Erre Heister attól tartva, hogy most
már Károlyi is ellene fordul, visszavonult és Boty-
tyán Mocsonokig és Tapolcsányig üldözte őket.³³⁾

Ezzel az út ismét szabaddá lett Ujvár felé s az
őrség is felszabadult a németek és vizek okozta
körülvárás alól. Bottyán az alkalmat ki is hasz-
nálta és nemcsak a bányavárosok felé, hanem a
Vág mentén, sőt Morvaországba is el-elportyázga-
tott.

Június első felében egy erősebb kuruc csapat
Nyitra vármegye felső részéből 500 drb. szarvas-
marhát és 23 társzekeret foglalt el a császáriak-
tól és szállított be Ujvárba. Rövidesen ezután 600
lovas és 400 gyalogos néhány ágyuval Galgóc
ellen indult, hogy a császáriaknak ott épült hídfő-

³²⁾ Thady i. m. 384.

³³⁾ U. o. 396.

sáncát bevegye s a hidat felégesse. A német lo-
vasságot vissza is szorították s a várost bevették,
de időközben a császáriak segítséget kaptak s a
kurucokat éjjeli 11 órakor a városból kitölték.
Erre a kurucok a zsákmánnyal Ujvárbá visszatér-
tek.

Érsekujvár élelmiszerellátását ilykép maga az
őrség biztosította. Augusztus végén és szeptember
elején Nyitra vármegyéből több mint 15,000 sza-
pu buzát és rozst, valamint számos marhát sike-
rült beszállítaniok.³⁴⁾

Bottyán szept. 24-én vagy 25-én agyvelőgyulla-
dásban meghalt. Halála az egész kuruc szabadság-
harcra végzetes csapás gyanánt nehezedett. Utána
nemsokára, október 15-én a régóta betegeskedő
Berthóty István ujjvári várparancsnok is «fulla-
dásban megholt». Utódjává az eddigi alparancs-
nok, Csajághy János gyalogdandárnok lett, de
csak az erősség és a bentlevő gyalogság fölött,
míg a lovasság parancsnoka Balogh István ma-
radt.³⁵⁾

Csajághy alatt az őrség tovább folytatta kirán-
dulásait.

Október 2-án újból portyázásra indultak. Ba-
logh dandárnok vezetése alatt Réthey és Vajda
ezredek, Ocskay Sándor és Pápay Pál alezrede-
sek, Beleznay János és Csery Imre 700 huszárral
és 80 szekérral. Mihelyt erről Nyitrán értesültek,
gyors futárt menesztettek Croix tábornokhoz, aki
a szomszéd őrségekből 1800 katonát lesbe állított,
Eszterházy Józsefet 1000 emberrel a Kis- és Nagy-
láros alatt helyezte el, ő maga pedig a párucai

³⁴⁾ Thaly i. m. 419. és 462.

³⁵⁾ Thaly. Ocskay 680.

erdőkben, Czabaj és Csápor közt helyezkedett el. Baloghnak visszatérő csapatát Csápornál támadták meg s az elővédet alkotó Vajda András lovasait már visszavonulásra kényszerítették, amikor Balogh és Réthey csapatai odaértek. A csata sorsa megfordult és a dragonyosok közül alig 10—12-en menekültek meg. Mire Croix tábornok csapataival odaért, az ütközet már eldőlt. A győztes kurucok mintegy 150 megrakott szekérral este már Érsekújvárbán voltak.

Csajághynak várparancsnoksága nem sokáig tartott. Híresebb főtisztjeitől, amilyenek Balogh István, Somogyi Ferenc, Réthey János, Vajda András és Ocskay Sándor voltak, szabadulni kívánt s azért midőn Eszterházy Dániel Bercsényi parancsára elrendelte, hogy az ujjvári huszárság Heister után Szécsény felé vonuljon: Somogyit, Rétheyt, Vajdát és Ocskayt azonnal kirendelte. Ezeket t. i. kenyérpusztítóknak tartotta. «Én itt — írja — tovább kenyeret, húst az garnizonból nem adatok nekik absolute — hozzá, ha enni akar. Sem Péterért, sem Pálért nem üresítem az ittvaló magazinumot; a ki bánja, tegyen róla.³⁶⁾ Bár a takarékoság ugyancsak helyén volt, ez eljárása általában megütközést keltett.

November 25-én valamiben összekülönbözött Várallyai (Dobrowniky) János őrnaggyal s a vita hevében saját kezével leszúrta, Pongrácz János alezredest pedig vasra verette és börtönbe vetette. Az őrség ez ellen felzúdult és panaszára Bercsényi a várparancsnokságot a vizsgálat befejezéséig Ebeczky Istvánra bízta.

A fejedelem Eszterházy Antalt küldte Ujjvárbá,

³⁶⁾ Thaly. Ocskay 707.

hogy Csajághyt letartóztassa s ellene a törvényes eljárást megindítsa. Január elején folytatták le a vizsgálatot, amelynek eredményeképp Csajághyt a parancsnokságtól elmozdították és febr. közepén vasraverve Egerbe szállították. Miután azonban Várallyai özvegyével 1000 rajnai frtban kiegyezett, július havában börtönéből kiszabadult.³⁷⁾

Az 1709. év utolsó napján Jávorka Ádám Ocskó alatt Ocskay Lászlót elfogta és Érsekujváriba vitte Csajághy elé, aki haditörvényszék elé állította, mely őt karóba való húzatasra ítélte. Testvérének Ocskay Sándornak könyörgésére azonban Csajághy az ítéletet pallosra enyhítette. Január 3-án Érsekujvár piacán végezték ki. Fejét a Nyitra felé néző bástyán árboúra tűzték ki. Holttestét a sz. ferenciek kriptájában temették el.

Ocskay elfogatásának hírére Jenő főherceg az ő érdekében levelet irt Bercsényinek. A levél azonban elkésett, mert Ocskayt időközben kivégezték. Heister erre Bruckenthal báró győri főparancsnoknak meghagyta, hogy a kuruc hadifoglyok közül 10-et végeztessen ki. Január 18-án ennek folytán Fodor László dandárnok, Wohlfart Ádám ezredes, Palkovics Ferenc főhadbiztosnak és 7 más kurucnak fejét vették. Az érsekujvári kurucok erre válasz gyanánt több német tisztet, köztük Zichy György gróf alezredest felakasztották, a fejedelem pedig kijelentette, hogy minden megölt kurucért 3 császári tisztnek fejét fogja vétetni.³⁸⁾

1710. év elején Rákóczi hadait Érsekujvár felé

³⁷⁾ 724, 777.

³⁸⁾ Szilágyi. VII. 660. Thaly. Ocskay. 758., 783—812.

küldte, hogy annak élelmezését biztosítsa. Balogh Ádám Nagyszombatot, Szt. Györgyöt és Bazint, más hadak Tavarnokot, Bossányt és Tapolcsányt foglalták el, ahonnan tetemes élelmiszert szállítottak Érsekújvár felé. Mindebből azonban kevés jutott Ujvárra, mert a császáriak febr. 20-ika táján a kurucokat Nyitra-Egerszegnél megtámadták és az eleségkészlet nagyobb részét elvették.³⁹⁾

Az élelmiszerhiány tényleg nagy volt Érsekújvárrban. 1710. március 12-én írja Eszterházy Antal a fejedelemnek, hogy Érsekújvár nem hogy 4, de 1 hónapra sincs ellátva eleséggel. Ennek oka azonban a pazarlásban rejlett. Az őrség mulatozással, dinom-dánommal, táncokkal, farsangolással szórakozott s ebben tisztjeik jártak elül rossz példával. E mulatozások a lovas tiszteket is a várba edesgették, akiket a várparancsnok a vár éléstárából élelmezett, minek folytán a hiányt a környék zsarolásával iparkodtak — amennyire lehetett, pótolni.⁴⁰⁾

Az élelemszállítással más baj is akadt. A lengyel katonák Ujvárra eleséget szállítani nem akartak, mert azt nemeseknek tenniök nem illik. A Fejedelem erre Károlyi Sándort, Nagyszeghy Gábor újvári parancsnokkal Gödöllőre küldte március 29-én és maga is követte az eleséggel úgy, hogy egy zsákot a nyereg kápája alá vett. Ezt látva hajdui, udvari emberei, sőt az idegen hadak is követték példáját. Károlyi serege elhült a zsákos sereg látára és hogy azt maga a fejedelem vezette. Más-

³⁹⁾ Hadi Krónika. II. 380.

⁴⁰⁾ Márki. III. 91.

nap azután Károlyi serege vitte tovább a zsákokat Ujvár felé.⁴¹⁾

Érsekujvár ez utolsó ostromának és feladásának körülményei teljesen tisztázva még nincsenek, de több mint valószínű, hogy árulásnak esett áldozatul. A trencsényi csata óta — mint maga Rákóczi beismerte — semmi sem sikerült. A hosszú, évekig tartó háborúba az emberek beleuntak, a lelkesedés lelohadt, a nyomorúság nőttön nőtt, hozzá még a pestis jelentkezett, amely ezerszámra szedte áldozatait. Már Érsekujvár 1708. ostroma alatt, amikor a fejedelem a vár parancsnokságával Berthóty Istvánt, a lovasságnál Géczy Gábort, a gyalogságnál Limprecht bárót, a pénzügyek intézésével Szluha Ferencet bizta meg, ez oly kikötéssel történt, hogy «egymás tudta nélkül mitse intézhessenek el, csak közakarattal, — hogy árulás ne következhessek be».⁴²⁾ Lehetetlen vissza nem emlékeznünk Bottyánnak 1908. augusztus 19-én írt levelére. «Hajdu kevés vagyok, ki van is, már rosszul kezd beszélni.» Szóval a bizalom, a hűség és kitartás ekkor már megingott.

A bécsi haditanács már régen azon mesterkedett, hogy Érsekujvárat bármi módon visszaszeresse. Miután rendes ostrom útján bevennie nem sikerült, megvesztegetéshez fordult. A zoborhegyi kamalduli szerzetesek birtokát Berthóty lefoglalta s e cimen azok főnöke, János atya könnyen bejuthatott Ujvárba. Őt szemelték ki arra, hogy Berthóty dandárnokot, a vár parancsnokát és főbb tisztjeit a király hűségére térítse. János atyának kísérlete — úgy látszik — sikerrel járt, de az ör-

⁴¹⁾ U. o. 92.

⁴²⁾ Thaly. Ocskay 680.

ség valamikép gyanut fogott és Berthótyt többedmagával börtönbe vetette.

A sikertelenség után Bécs más eszközökhöz fordult. Mikor köpösdi Tolvay Gábor a kurucok fogságából kiszabadult, Heister biztatására Kap-pisch Ábrahám, Jakab, Mózes és Tapoltschán Lázár kereskedőket vette munkába és megfelelő jutalom fejében arra birta őket, hogy kérjenek letelepedési engedélyt Ujvárba, nyissanak ott boltot és kémleljék ki a várat. Az engedélyt Rákócziól megszerezték s attól fogva a császáriak mindenről tudtak, ami a várban történt.

A kereskedők Berthótyval érintkezésbe léptek és 40.000 frtot és grófi címet ígértek neki. Berthóty az ajánlatot elfogadta s az őrség egy részét mindenféle ürügy alatt vidékre küldötte. Ez megint gyanut keltett és az őrség Berthótyt börtönbe vetette, ahol meg is halt — állítólag megmérgezték.

Berthóty utódja Csajághy, majd Eszterházy Antal gróf lett, akivel Tolvay az említett kereskedők útján szintén alkuba bocsátkozott. Magas katonai rangot és elkobzott javainak visszaadását ígérték neki. Ily módon sikerült Rottenstein alezredest, a tüzérség parancsnokát is megvesztegetni, akivel azután Pálffy generális a vár átadásáig állandóan levelezett. Ennek következményekép az ágyuk egy része hirtelen elromlott.

Mindez még a vár ostroma előtt történt.

Eszterházy dózsöléseit maga a fejedelem is megsokallta és börtönbe akarta vettetni. De beérte azzal, hogy a várparancsnokságot Ordódy György dandárnokra bízta. Ez is gyanuba keveredett és a vár ostromakor, annak élén Nagyszeghy Gábort találjuk.

Heister július elején Pálffyval Érsekújvárt szorosán körülzárta, nyilván ama reményben, hogy ki fogja éheztetni. Rákóczi július közepén vette híret a zárlatnak és Károlyit felkérte, hogy a fontos várnak megsegítését el ne mulassza. A császári sereg — mint két év előtt — most is először az azóta rendbehozott malomerődöt támadta meg, de nagy veszteséggel visszaverték. A Keppisch testvérek erre megjelentek a táborban s a helyzetről kellő felvilágosítással szolgáltak. A császáriak ennek alapján a malmot újból megtámadták és 24 óra alatt, emberáldozat nélkül elfoglalták.

Az őrség valamit észrevehetett és a kereskedők üzleteit feltörte. Egyben a fejedelemnek is jelentést tettek róla, aki azonnal elrendelte, hogy a kereskedőket fogják el. A császáriak a kereskedőket a veszedelemre figyelmeztették, mire ezek elmenekültek. Különbben is a kuruc tisztt, akire elfogatásuk bizva volt, szintén a császáriak által megvesztegetett egyének közé tartozott s az elfogatási parancsot a kereskedők elmenekülése után akarta foganatosítani.

Nagyszeghy augusztus 17-én 14 napi fegyverszünetet kötött Pálffyval, aki Heister távozása után a körülzárolást maga vezette és — amennyiben augusztus 31-ig a várat fel nem mentenék — annak feladását is megígérte. Károlynak azonban nagy nehézségek közt ugyan, de sikerült az ostromzáró had kijátszásával a várba újabb kuruc csapatokat és élelmiszert is bejuttatni, minek folytán a várt megadás elmaradt.

Heister erre Esztergomból és Komáromból ostromágyukat hozatott Ujvár alá és szeptember 14-én a várnak lövetését megkezdte. A várőrség 1 hét múlva egy napi fegyverszünetet kért, hogy

a vár átadásáról tárgyalhasson. Másnap az őrség feltételeit tartalmazó iratot át is adták Heisternek, aki azonban az átadás feltételeit maga szabta meg. Az egész lakosság élete s vagyona biztosítva; a kir. kincstár ingatlan vagyona sértetlen maradjon; a vezérek és nemes katonák fegyveresen, a közlegények azonban fegyver nélkül vonulnak ki a várból; az átmenő idegenek ottmaradhatnak, vagy szabadon elköltözhetnek; a polgárok régi jogaik élvezetében maradnak; a foglyok kölcsönösen kicseréltetnek; a vár minden felszerelésével a császárnak adatik át; az őrség az erődítmények rongálásáért kivonulása előtt 8000 dénárt fizet; a podgyász elszállítására 30 szekeret kapnak.

A kurucság a föltételeket elfogadta és szept. 24-én Érsekujvárat a császáriaknak átadta.

A vár felszerelése 166 kisebb-nagyobb ágyúból állott, melyek részben a várnak eredeti felszerelését alkották, részben Rákóczi parancsára jobb ércből öntettek; 13,000 ágyugolyó, 800 font puszkagolyó, 100 mázsa ólom, 900 mázsa lőpor stb. Élelmiszer: 102 mázsa liszt, 72 mázsa kétszersült, 129 db. só, 567 magyar véka gabona, zsír, füstölt hús stb.

Mi történt az árulókkal? A szatmári békekötés után szolgálataikért és káruk megtérítése fejében 100,000 frtot követeltek. A király pedig 1712. március 18-án a szegedi sóhivatalhoz intézett rendelkezéssel, hivatkozva az említett kereskedők nagy érdemeire, amelyeket életük és vagyonuk kockáztatásával szereztek, 10,000 frtot utalt ki számukra.⁴²⁾

⁴²⁾ L. az ostrom leírását Bél Mátyás IV. 377—378. Márki i. m. III. 91—92., 127—130. Hadi krónika II. 381. Nyitra vármegye. 648. Takáts. Érsekujvár árulói. Századok 1904. 698—701.

A császáriaknak első dolguk volt, hogy a megrongált erődítményeket rendbehozassák. Érsekujvár feladásával Rákóczi Ferenc szabadságharca legkiválóbb hadászati támaszpontját veszítette el. A harcok zaja nyugaton elnémult és a következő évben a szatmári békével a szabadságharc is véget ért.

Az 1713. évben vásonykői Zichy Pál bácsi prépost, nyitrai főesperes által megtartott egyházlátogatás jegyzőkönyvének tanúsága szerint a plébániatemplom épiségben megmaradt, de a plébánia épülete igen megrongálódott s a Visitator az erősség híveit felhívta, hogy az épületet hozassák rendbe.

A ferencrendiek kolostorát és templomát, amely a kurucok ostroma alatt sokat szenvedett, rendbehozták és a ferencrendi atyák a kuruc uralom alatt is benne maradtak. Heister ostroma alatt az épületeket még nagyobb kár érte, amennyiben a tetőzet leégett s a falakat az ágyulövések megrongálták. 1710. után a kolostort ismét helyreállították. 1724-ben pedig a kolostort kibővítették és 1768-ban az egészet átépítették.⁴³⁾

1724-ben III. Károly király rendeletére Érsekujvár erődítményeit lerombolták. Ma a várnak jóformán nyoma sincs. De ha a város belső részének térképét nézzük, a várfalak és erődítmények vonalait megtaláljuk a hatszögben, amelyet a belső város utcái alkotnak.

Érsekujvárnak ezzel hadiszerepe teljesen megszűnt és további élete a mezővárosok szürke élete lett mindaddig, amíg a közlekedési politika vasúti gócponttá nem tette. A városnak későbbi fejlődése azonban már e tanulmány feladatán kívül esik.

⁴³⁾ Karácsonyi i. m. I. 169—170.

Név- és helymutató

A

- Abaffy csapatvezér 94.
Ahmed jali aga 208. Ahmet Kihaja 137.
Ahmed nagyvezér 213.
Albert Máté szögyéni vicekap. 55.
Ali csausz 141, pasa 72, eszterg. bég 163, 180,
207, 209.
Almássy Péter vajda 80.
Althan Adolf 97.
Amady Lénárd és János 125.
Amhát pasa eszterg. szands. bég 71, 97, 107. Ti-
haja török követ 71.
Andód 71, 93.
Báró Andrássy Pál vkapit. 243, tábornok 270.
Angyal János érs. tiszt 35, 259, 260, András 260.
Anyala 22, 66, 93, 115.
Apaffy Mihály erdélyi fejed. 184, 193.
Aradi Bálint kap. 130.
Aranyadi Péter 261.
Aranyosmarót 88.
Ascensio, Botha fia 5.
Aspermont őrgrófné Rákóczi Julianna 279, gr.
Aspermont-Reckheim Ferd. Gobert ezre-
des 229.
Báró Axmann Henrik ezr. 268, 270.
Ábrám ispán 6—7, fia Tamás 7, fivére Obichk 7.

B

- Baán János vajda 79.
Bachich Péter éujv. pleb. 78.
Badeni herceg 231.
Bagi József éujv. pleb. 105, 125.
Bajcs 9, 22, 26, 27, 287.
Bajcsi Antal érs. tiszt. 23, János érs. tiszt. 35, 258, 260.
Bajmócz vára 267.
Bajóth vára 7.
Bakko pasa 182.
Bakó Ferenc hontj alisp. 82, Péter fővajda 268, 270.
Balassa János bányavid. főkap. 40, 41. Bálint 41, Zsigmond 87, 88, Miklós 260.
Balázs Miklós érs. tiszt. 35.
Bali bég 110, 111.
Balkó János harmincados 268.
Balogh Tamás hadn. 261, István dandárn. 286, 287, 290, 291, Ádám táborn. 293.
Baráthy István érs. jószágkorm. 77, 78.
Bars 287, vmegye 4, 81, 90, 92, 162, 170, 171, 215.
Basta György fővezér 53, Basta pasa 63.
Batthyány Boldizsár 49, Ádám 160, 171.
Bazin 63, 293.
Bánkeszi 5, 13, 26, 52, 71, 231.
Báthory András 26, Gábor erd. fejed. 76, Márton éujv. pleb. 104, 105.
Bátorkeszi 281, 282.
Bátorkeszi Ferenc 162.
Beedy Mátyás érs. tiszt. 79.
Beky István 135.
Beleznay János ezredes 287, 290.
Belgrád 173, 174, 220.
Bercsényi Imre hadn. 135, 145, László 145, Miklós 179, 180, 184, 188, 192, Miklós gr. fővezér 266—272, 274, 276, 277, 282—284, 291, 292.

Berencs vára 10, 140, 141, nemzetség 11.
Bersonville őrnagy 273.
Berthóty István dandárnok 275, 282—286, 288, 290,
294, 295.
Bertold ciszt. apát 13, 14.
Berzence vára 9, 16, 153.
Berzseny 9, 288.
Bessenyő 4, 17, bessenyők 4, 5, 14.
Besztercebánya 219.
Bethlen Gábor 91, 92, 94, 95, 96, 98, 106.
Beyczy Mihály érs. tiszt 258.
Bécs 28, 49, 60, 63, 65, 73, 74, 87, 95, 119, 152, 155,
166, 172, 174, 181, 192, 205, 209, 210, 212,
220—223, 227, 279.
(Gútai) Békavár 273, 274, 281.
Bél Mátyás 92, 202, 213, 230.
IV. Béla király 4, 6, 11, 12, 15, 16.
Bika István hadn. 140, György 146.
Bocskay István 54, 60, 63—66.
Bodor Boldizsár érs. tiszt. 260.
Bogacz szőgyéni kap. 105.
Bogdány 6, 7, 9.
Bogdány Ferenc városbíró 240.
Bogyó Ferenc városbíró 237, 245, 263, Pál 105.
Bononi pápai követ 33.
Bornemissza András 88, 105, János 93, Ambrus
hadn. 126.
Bory Mihály korponai vkap. 193.
Bosnyák Tamás éujv. vkap. 63, 64, füleki vkap.
88. Bertalan érs. tiszt 258, 260.
Botha fiai: Ascensio és Endre 5.
Botlik Imre 151, 192.
Bottyán János 268—270, 272, 275, 280—282, 286—
290, 294.

gr. Boucquoy hadvezér 93, 94, 105.
báró Bruckenthal táborn. 289, 292.
Brodovics Hasszán főleki bég 40.
Budavára 29, 49, 72, 109, 147, 170, 173, 174, 178,
195, 207, 208, 210, 211, 224, 228, 231, 234, 236,
286.
Buday István táborn. 270
Buják vára 193.
Buonvisi pápai követ 223—227.
Bydy Mihály érs tiszt 258.

C

Caprara táborn. 229.
Caprianus csász. megbizott 63.
Castaldi térképe 27.
Caus-Oglu Mehemed pasa 174.
Cecilia Renáta fhgnő 95.
Cena garamszentbenedeki apát 15.
Charlotte hgnő 275.
Chekey Tamás szőgyéni vajda 143.
Chimory (Csomory, Csomay) Imre vnagy 19, 22,
26, 252, 256, 257, György hadn. 23.
Chuth szigeti monostor 6, 11, 12.
Chuzy Pál érs. tiszt 258, 260.
Croix tábornok 290, 291.
gr. Collalto Reinbald kir. biztos 85.
Csajághy János éujv. várpar. 290—292, 295.
Csallóköz 94, 273.
Csanád érsek 9, 13, 17.
Csasz Záde Mehemed budai vezérpasa 208.
Csábrág vára 141.
Trencsényi Csák Máté 6—9.
Csedő Mihály éujv. pleb. 234.
Csehország 31, 33, 89, 142.
Cseh István 10.

Csekerdény I. Párkány.
Csenke 180, sáncok 287.
Csepreghy Jakab kir. ember 87.
Cserepy Gáspár hadn. 261.
Csery Imre 290.
Csuthy Gáspár kapit. 40, 92.
Cusani tábornok 286.
Czétényi János 123, neje Józsa Borbála 105.
Cziráky Mózes kir. biztos 97.
Czompó István városbíró 237, 245.

D.

Damásd palánkvár 109, 128, 145—147.
Deáky Benedek 34, 39. László eszterg. kanonok 87.
Delfino pápai követ 32.
Dewis bég 110.
Dicskei Orbán 261.
gr. Ditrichstein 56.
Divény vára 41.
ruszakai Dobó István 60.
Dobrakutya Mihály nyitrai főesp. 26.
Dobronoki jezsuita 121. Miklós prédikátor 64.
Dodomezth fiai Márk és Simon 5.
gr. Dokáno kapit. 245.
Domaniky Mátyás éujv. pleb. 234.
Domonkos baranyai ispán 17.
nagy lucsei Dóczy Gábor 40, Pál 42, Istvánné 135,
Zsigmond és neje Kayser Fruzsina 153.
Draskovich János gener. főkap. 73—76, 78, 80.
György váci püspök 115, győri püspök 167,
168.
Drégely vára 20, 21, 23, 98, 151, 154, 159, 252, 253,
257.
Džan arslan szilisztriai pasa 173.
Dzsigerdelen I. Párkány.

E.

Ebeczky Lászlóné 139, János 219, István ezredes 266, 291, Imre dandárnok 270, 275, 277, 285—289.

Ebed 180, 210.

Echy Egyed érs. tiszt. 259.

Eger 208, 282, 292, egri pasa 142.

II. Endre király 11, Endre Galicia hercege 11.

III. Endre király 12, 13.

Erdély 64, 91, 150, 171.

Erdélyi István kapit. 127.

Erdeödy Simon érs. tiszt. 259, György gr. 265.

Erney bán 5.

Ernö fhg 31, 33, 50,

Esztergom 8, 18, 29, 36, 39, 57, 58, 63, 64, 76, 81, 93, 101, 109, 116, 138, 144—147, 153, 170—172, 174—176, 180, 182, 193, 195, 206, 207, 210, 211, 214, 221, 223, 229, 235, 236, 272, 275, 280, 281, 286, 296, érsekség 5, 7, 10, 17, 22, 79, 156. káptalan 14, 17, 216, vmegye 3, 55, 81, 120.

szandsák 6, 71.

gr. Eszterházy Miklós gener. főkap. majd nádor 95—98, 104, 105, 107, 125, 140, Pál vicegener. 99, 102, 113, 118, 119, 122—127, 129, 130, 133, 135, 137, 139—148, 150, 151, Rebeka 151, László, Ferenc, Tamás, Gáspár 162, 163, János 162, Zsigmond 162, 169, 171, Miklós 162, Sándor 162, György prépost 177, József 290, Dániel tábornok 291, Imre érs. primás 265, Antal táborn. 270, 277, 287, 291, 293, 295.

Evlia Cselebi 175, 176, 180, 181, 186, 188, 190, 196.

Érsekújvár 4, 5, 18—24, 26—35, 37, 38, 41, 43—47, 49, 50, 55—58, 61—67, 69—82, 86—92, 94—96, 98, 99, 101—103, 107, 110, 114, 118—121,

123—125, 127, 132, 134, 136—137, 139, 141, 143,
145—152, 154—159, 164, 166—172, 174,
176—181, 183—204, 206, 208—214, 216, 219,
221, 224—232, 234—251, 253—257, 261, 262,
266, 267, 269, 270, 272, 273, 276, 281—285,
287—298. sz. Ferencrend 102—104, 195, 230,
298.

Érsekujvári Farkas nyitr. főesp. 104.

F.

Fanchy János érs. tiszt 259.

Farkas Pál érs. tiszt 79, Mihály kapit. 63.

Farnad 9, 37, 143, 165, 257.

Fábián János éujv. pleb. 6, 23.

Fánchy György bozóki vkap. 40.

Fehérváry Mihály éujv. pleb. 106.

I. Ferdinand kir. 21, 37, Ferdinand fhg 74, III. Fer-
dinand kir. 122.

Fodor László dandárnok 292.

Foghor Musztafa pasa 138.

ghymesi gr. Forgách Simon gener. főkap. 34, 38,
39, 41—43, 49, 50, 72, 73. Ferenc nyitrai püs-
pök 61, érs. primás 66—70, 77, 78, 106, 264.
Zsigmond 75, 90, 93. Ádám gener. főkap. 125,
129, 130, 144, 151, 154, 155, 158—163, 169—171,
175—179, 181, 187—189, 191, 196, Péterné 135,
Simon tábornok 276, 279, 280.

Formans Mariano sz. Ferencr. gener. 230.

Dr. Fraknoi Vilmos 220.

Franyó Mihály éujv. pleb. 235, 241, 242.

Fülek vára 76, 119, 155, 166.

Fülöp eszterg. érsek 16.

G.

Gablmann Miklós 48.

Galánta 99, 147, 286.
 Galgóc 61, 160, 193, 239, 289.
 Galler Zsigmond kir. biztos 97.
 Garam 4, 7, völgye 18, 36, 153, 170, 193, 215.
 Garamszentbenedek apáts. vármonostor 4, 14—17,
 39, 88, 143, 148, 151, 168, 172, 209, 216, 266,
 286.
 Garnich György csász. biztos 117, 118.
 Gebse naszvadi pleb. 18.
 I. Gécse kir. 14.
 Géczi Gábor ezredes 283, 294.
 Ghyczy György éujv. vkapit. 26, 35, 37, 39, 40, 42,
 44, 252, 254—256, 260.
 Ghymes vára 147.
 Gottai Deák Miklós 20.
 Gőr Benedek éujv. alvárnagy 35, 261.
 Gödöllő 293.
 Gönczöl Miklós predikátor 79.
 Görög János éujv. várkap. 34.
 de Grana őrgróf 182.
 Grassalkovich János 268.
 Guestenberg éujv. kapit. 90.
 Gugh 5, 6, 22, 78, 106, 115, 237.
 Gúta 9, 17, 22, 94, 141, 211, 253, 273.
 Guttay János vajda 80.
 Gy.
 (Balassa) Gyarmat 107, 142, 151, 166.
 Gyarmathy András szögyéni vajda 55.
 Gyárfás Miklós 246.
 Gyepes György 261.
 Gyorok 4—7, 9—11, 22, 26, 33, 239.
 Györki Pál 280.
 Győr 61. 76, 120, 152, 154, 155, 174, 192, 215,
 262 268; vmegye 3, 202; káptalan 9.

Gyulafi László kir. ember 9.
Gyürky Benedek zólyomi alispán 80, Menyhért 88.

H

Haczi Bajarán Olajbég 97.
Hadzsi Ibrahim janicsár aga 213.
Hagymássy Kristóf 57.
Halil pasa egri beglerbég 208, 209.
báró Haller Sámuel ezredes 274.
Hamza nógrádi szands. bég 207.
gr. Hardegg éujv. vkapit. 56.
Hartleben csász. főtiszt 288.
Hasm Mehmed pasa 208.
Hasszán oda pasa 162.
Hasszán simontornyai bég 71, 81.
Hatvan vára 76, 142.
Háray (Náray) László városbíró 245.
Härtl Ernő Erasmus éujv. térparancsn. 269, 270.
Häseki Husein vezérpasa 213.
Heisler táborn. 224, 227.
gr. Heister Sigbert táborn. 267, 280, 283—285,
288, 289, 291, 292, 295—298.
Herberstein Ádám követ 72.
Hetyey Pál éujv. városbíró 87.
Hoffmann Pál pécsi püspök 163.
Hotics (Ujvár) 10.
Homonnai Drugeth Bálint 62—64, 68, 78, 81.
Horváth Bertalan balassagyarmati kapit. 19; Ist-
ván csapatvezér 92—94. László éujv. lovas-
kapit. 112.
Horvát Huszain 109.
Huba nemzetség 3, 4.
Hunt-Pázmány nemzetség 6, 7.
Huszain eszterg. bég 19. Huszain aga 111, 161, 163.
Szári Hüszein budai vezérpasa 173, 180, 194, 206—
209, 214.

I.

Ibrahim eszterg. főszands. bég 100, 109, níkápolyi
pasa 173, 177, janicsár kathúda 213.

Ifju Márton érseki tiszt 35.

Illésházy György éujv. vicekapit. 26, István
62—64, 68, 71, 72, Gáspár gr. 125, Ferenc
177, György 259.

Imhát odapasa 161.

XI. Ince pápa 220.

Iskender eszterg. szands. bég 206.

István érsek 5, 6, kir. főlovászmester 10, ispán
országbiró 11, V. István király 11, ispán ghy-
mesi várnagy 17.

Istvánovics Menyhért sz. fer. r. 195.

Ivánka fia Endre 6.

gr. Izdenczy András kapit. 113, 117.

J.

Jajha pasa 97.

Jakabjártó János pattantyus 35.

Jaklin Balázs barsi főesp. 217.

Jakusich Imre 57, András báró 76.

János eszterg. érsek 5, csuthi prépost 12, garam-
sztbenedeki apát 16.

Jávorka Ádám hadn. 292.

Jenő fhg. 292.

I. József kir. 275.

Juszuf eszterg. bég 116, 180.

K.

Kakath I. Párkány.

Kanizsa 152.

Kappisch Ábrahám, Jakab és Mózes 295, 296.

Kapriny János gszbened. pleb. 224, 225.

Kapussy Imre éujv. vkap. 22.

Kara Memhet 109, Huszein odapasa 110. Haszoni odapasa 161, Musztafa nagyvezér 221.
Karsyith Mátyás hadn. 261.
Karvai sáncok 269, 271, 277, 280.
Kassa 65, 91, 114, 152, 283.
Kaza János érs. tiszt 66, 261, György vajda 79.
Kazai Jakab 145.
Kazy tört. író 162, 163.
Kádi-Zádé Ibrahim pasa 180.
Káplán pasa 180, 188, 190, 191.
Károly lothar. herceg 220—224, 229, III. Károly kir. 298.
Károlyi Mihály 95, Sándor tábnok 266, 287, 289, 293, 294, 296.
Kászonyi Márton 216.
Käsım pasa jenői beglerbég 207.
Kelemen Pál vajda 79.
Kemény János 93.
Keresztély Agost hercegprimás 240.
Kerekgyártó Árpád 163.
Kevély pasa 63.
Kékkő vára 41, 87, 88.
Kéménd 9, 170, 288.
Kéri Pál 21.
Khászim Mohamed pasa 180.
Kielmansegi Kielmann András éujv. főkap. 34, 56.
Kistapolcsány 169, 271, 275, 276.
Kocsy György érs. tiszt 192.
báró Koháry Péter vicegener. 76, 78, 80, 81, 90, 91, 95, 96, 100, 105, 108, 112, 113, 118, 122, 134, Koháry lovasság 179, István altábornagy 208, 209.
báró Kollonich Szigfrid gener. főkapit. 56, 59, 61, 63, 68, 70, 72, 74, 75, 79, 131, Lipót gr. nyitrai püspök 215, 216, érsekprimás 243, 244, 268.

Kolosváry László érs. tiszt 51.
Komárom vára 18, 27, 49, 61, 64, 99, 112, 148,
164, 176, 185, 188—191, 195, 206, 210, 212,
241, 262, 267, 270, 275, 281, 296, vmegye 3,
4, 7, 66, 97, 98.
Komját 144, 193, 214, 231.
Komjáthi Mihály 140, Tamás hadn. 149, János 237.
Konstantinápoly 38, 153, 214.
Korpona 40, 154, 286.
Kovács Agoston szögyéni hadn. 55, Péter vajda
55.
Kovacsóczy János hadn. 261. Mihály verebélyi
pleb. 217.
Kovácsi 153, 168, 287.
Köbölkút 177, 216, 218, 282, 288.
Kőhidgyarmat 97, 159, 164, 170.
Köprili Záde Fázil Ahmed nagyvezér 173.
Köri István predikátor 56.
Köröskényi János éujv. városbíró 245, 266, 267,
269.
Krusich János gen. főkap. 40, 255.
Kubóczy János György érs. számadó 246:
báró Kukländer eszterg. vparancsnok 268.
Kunok 4, 5, 6, 11, 12.
Kurt Achmed pasa 194, 196.
Kücsük Mehemed pasa 174, 196, 203, 209, 214.
Kürdži Mehemed budai vezérpasa 214,
Kürt 9, 27, 286, 287.
L.
Labody (Lábady) László éujv. várnagy 35, 45, 258,
260.
Ladány (Nadány) Miklós szögyéni kapit. 135.
Ladomér eszterg. érsek 5, 7, 12—14.
Nagy Lajos kir. 13.

Lancsár vára 25.
sz. László kir. háza 14, László erdélyi vajda 8.
Lánghy pozsonyi számtartó 24.
Leék 5, 7, 10, 11, 19, 22, 26, 27, 180, 239, plebános 9,
Leéki Pázmán fiai Vencel, István ispánok és Do-
monkos 7.
gr. Leslie Walter 212, 213.
Lél hadnagy 3, 4.
Léva vára 18, 19, 40, 44, 51, 60, 61, 73, 97, 98, 100,
132, 144, 145, 151, 154, 166, 169, 193, 207—209,
262, 265—267, 271, 275, 285, 286.
Lichtenstein Miksa 94.
báró Limprecht ezredes 283, 294.
Lipót fhg. 107, I. Lipót császár 211, 218—220, 224,
229, 231, 239, 265, 275.
Lipótvár 213, 270, 271.
Lippay Imre kancellár 125, 140, György érsekpri-
más 150, 159, 164, 165, 167, 168, 171, 179, 264.
János 177.
Liptay Imre barsi alispán 80, 88, 110.
Listhius János 24.
Locatelli ezredes 182, 187, 191.
Loránth Péter éujv. várnagy 26, 256.
Lovas Péter vajda 80, János 140.
Lóczi hajdui 233.
Lósy Imre érs, primás 125.
Luby Imre éujv. pleb, 234.

M.
Magyaróvár 174, 181, 192.
de Maire dandárnok 272, 274.
Maklári katonái 115.
Malsa fia Miklós 11.
Mansfeld Károly 48.
Matunák Mihály 23, 231.

Márk, Dodomezth fia 5.
Máté nádor 7.
Mátyás leéki tiszt 9, fhg. 51, 53, 56, 57, 60, 61, 63,
72 király 73, 76.
Mátyus földje 23, 36.
Medleki Sebret ispán 16.
Megyer 7, 71, 231.
Mehmed vezérpasa 206, pasa váradi beglerbég 208.
Melmeck János Tivadar 236.
Memhet oda pasa 162, erchi Memhet aga 162.
Menul fia Péter ispán 9—11.
Mezei Mihály éujv. várnagy 35, 45, 256, 260.
Mezőkeresztesi csata 76.
Mérey Mihály éujv. pleb 234.
Mihály István eszterg. kanonok 125.
Miklós nyitrai kanonok 9.
Mikwlith Mihály érs. tiszt 260.
Miksa kir. 30, 39, 46, 255, 262, fhg. 43, 53.
Millini pápai követ 67.
Miskey János 128.
zeeghi Mocha fia, Erney ispán 5, 12.
IV. Mohamed szultán 198.
Moldvai István 115.
Montecuccoli fővezér 170, 171, 174, 181, 185, 195,
208, 210.
Monticelli ezredes 285.
Mothud. Elek fia 5.
Motta Gallus éujv. kapit. 62.
La Motte hadimérnök 277.
Móricz István hajdu ezredes 275.
Mórocz Farkas 125.
Murány vára 84, 275.
Musza budai pasa 117.
Musztha váci pasa 137, 138, bég 110.

Musztafa budai pasa 40, effendi 71, pasa eszterg.
beglerbég 101, 162, 163, aga 163.

Muthy (Musthy) Benedek érs. tiszt 258, 260.

Muthnoki Mihály érs. jószágkormányzó 21—23.

Muzsla 180, 257, 272.

N.

Nagy Bálint éujv. alvárnagy 35, Ferenc lévai
vkapit. 53, barsi alispán 169, Márton 63, vépi
Nagy János konventjegyző 88, Balázs szögyéni
kapit. 111, Jakab damásdi fővajda 112, Tamás
130, 146, Ballabás kapit. 130, János szögyéni
kapit. 140, hadbíró 192, István éujv. pleb. 244,
268, Posegai Nagy Gergely érs. tiszt 258, 260,
Ferenc, Mihály, János, Albert, Bálint éujvári
lovastisztek 261, zsámboki Nagy István kapit.
266.

Nagyfalvay Gergely váci püspök 125.

Nagyölvéd 120, 286.

Nagyszeghy Gábor éujv. várkapit. 293, 295, 296.

Nagyszombat 18, 29, 61, 93, 150, 151, 163, 169,
222, 266, 271, 279, 293.

Nagyapolcsány 159, 266, 289, 293.

Nagyvezekény 162—164.

Naszvad 9, 17, 18, 22, 66.

Németi Gergely csapatvezér 65.

Németujváriak 8.

Nikolsburgi béke 95.

Nógrád vára 109, 141, 149, 193, vmegye 202.

Ny.

Nyárhid 5, 7, 11—13, 22, 26, 42, 52, 62, 71, 78,
81, 93, 106, 115, 140, 165, 231, 232, 239.

Nyáry Ferenc surányi vkap. 19, István gr. 133,
Nyáry katonái 280.

Nyergesujfalu 229, 268, 277, 280.
Nyiró János 105, Márton éujv. vicekap. 261.
Nyiró Gergely lovaskapit. 130.
Nyitra 18, 61, 71, 93, 124, 144, 168, 192, 207, 209,
216, 267, 281, 288, káptalan 5, 9, 17, vmegye 3,
4, 52; 70, 75, 80, 89, 97, 98, 100, 125, 129, 133,
144, 162, 184, 215, 239, 266, völgye 18, 180, 182,
193, 231.

O.

Ocskay László dand. 284, 292, Sándor alezr. 290,
292.

Olaj bég 111.

Oláh Miklós érs. primás 6, 24—27, 40, 253—255,
257, 259, 261—263.

Oláh-Ujvár I. Érsekujvár.

Omer oda pasa 110, 161, hatvani bég 163.

Ordódy Zsigmond eszterg. kanonok 219, György
éujvári várparancsnok 295.

Ornay Tamás szőgyéni vkapit. 55.

Orny Ferenc éujv. százados 115.

Ostrosit István 135.

Ozman aga 163.

Ó-Buda 57, 58.

Ö.

Ölhannsen Máté csász. biztos 117.

P.

Palánk vára 121, 129, 166, 193.

Palkovics Ferenc főhadbiztos 292.

Palugyai Gábor 239.

Pap Gergely őrnagy 192.

Papy Demeter érs. tiszt 259.

Parnaki György vajda 80.

Pauler Gyula 6.

Pálffy Tamás lovas kapit. 40, Miklós gener. főka-

- pitány 49—51, 54, 56—59, János gener. vicekapit. 74, 75, 79, 105, 253, 261, Miklósné 75, 92, István gr. gener. főkapitány 92, 98—101, 104, 106, 107, 109, 113, 116—118, 120—123, 126—130, 132—136, 138—139, 141, 142, 145—151, 163, 169, neje 105, Pál gr. 101, 122, 127, 133, 135, 136, 139, 154, Miklós gr. 176, Tamás eszterg. kanonok 163, János bán 274, 295, 296.
- Pápay Pál alezr. 290.
- Párkány (Csekerdény, Dsingerdelen, Kakath) 37, 40, 57, 97, 108, 109, 111, 116, 117, 139, 143—145, 159, 161, 174—177, 179, 192, 195, 207, 209—211, 223, 253, 257, 271.
- Leéj Pázmán fiai I. Leék alatt.
- Pázmány Péter ér. primás 77, 82, 84—89, 95, 96, 99, 101—104, 106, 115, 120, 121, 153, 196, 240, 264.
- Pechler Miksa éujv. vicekapit. 101.
- Pecsevi Ibrahim 65.
- Peller oda pasa 161.
- Perbete 9, 26, 27, 257.
- Perényi István 60, Zsófia 60.
- Pest 147, 272, vmegye 202.
- Pesti Zsigmond 57, András éujv. városbíró 240.
- Péter prépost 24.
- Piber Ferenc hadnagy 130.
- Pilismegeye 55, pilisi kolostor 145.
- Piney vicenádor 246.
- Marco Pio marchese 176, 177, 182, 187, 191.
- Piskolczy Vince predikátor 64.
- Placidus de Mara pápai követ 70.
- Podary Benedek 105.
- Pográny 144, 150.
- Pogrányi Benedek ér. tiszt, később gener. vicekapit. 35, 56, 60, 79, 253, 260.

Pongrácz Imre nyitrai főesp. 240. János alezr. 291.
Portia herceg 212.
Posgay János eszterg. kanonok éujv. pleb. 77,
György hadnagy 261.
Pozsony 18, 28, 29, 41, 69, 86, 87, 93, 95, vmegye
3, 124, 125, 161, 184.
Prága 60, 73, 76, 136.
Pribék Musztafa 111.
Proznovszky Primiszló kir. biztos 31.
gr. Puchheim Kristóf 85, 155, 156, 168, 176.
Putnok vára 84.
Pyber László garamszentbened. kormányzó 218.
R.
Raack Pál érs. tiszt 259.
Raács Farkas érs. tiszt 258, Péter éujv. vicekapit.
161.
Rabatta tábornok 227, 229.
Rach Péter érs. tiszt 35.
Radossényi Miklós garamszentbened. kormányzó
168.
Rác István érs. tiszt 38, 42, 260, Pál érs. tiszt
40, 257.
I. Rákóczi György erd. fejed. 156, 163, II. Ferenc
265—269, 292—298.
Reninger Simon portai követ 162, 163, 172, 173,
211.
Ressel lovag 16.
Revistye vára 153.
Réthey György ezredes 274, 290, 291, János 291.
Révay Mihály 25.
Rhédey Ferenc hadvezér 61—63, 91.
Rimay János követ 72.
De Riviére alezr. 272, 273, 284.
gr. Rosenbergh Ursinus 236.
Rottenstein alezr. 295.

Rozsnyai Dávid 178.
Rozsnyó 103.
Róbert Károly kir. 8.
Rudolf kir. 34, 47, 51, 52, 59.

S.

Sagrado velencei követ 212.
gr. Salm Miklós 31.
Ságh vára 21, 27, konvent 16, 19, 20.
Sághy Máté ér. tiszt 258.
Sárközy György 88.
Sátán Ibrahim pasa 228.
Sbardelatti Ágoston váczai püspök 22.
gr. Scherffenberg tábornok 230.
gr. Schlick Henrik 154, 265, 267.
b. Schneburg Antal 245, 246.
Schwendi Lázár 46.
Sempte vára 147, 211, 271, 279.
Sennyey kancellár 101.
gr. Serényi Pál 165, 245, 246.
Selmeczbánya 267, 268.
Simonyi Imre é. vicekapit. 26.
Somogyi Endre ér. tiszt. 35, 257, 260, Ferenc
291.
Soós István korponai lovaskapit. 40.
Sopron 125.
De Souches táborn. 208, 209.
Spáczai Márton százados 112.
Sréter János dand. 275.
Stahrenberg Lajos 85, gr. 221, Guidó 280, ezred
155.
Strain Gábor é. kapit. 62, 64.
Strucz Ferenc nógrádi alispán 80.
Sumody Ferenc szőgyéni vkapit. 112.
Surány 4, 5, 11, 12, 18, 19, 27, 34, 42, 49, 71, 129,
146, 182, 214, 231, 288, 289.

Szabó Mihály és Mátyás vajdák 79, 116, 126, 135,
András hadn. 126, 140, kistolnai Sz. András
szőgyéni vkapit. 164, 261, lévai Szabó János
hadn. 268, 287.

Szokolcza 125.

Szalay György és neje 105.

Szalka 9, 19, 154, 253.

Szelepcsényi György ér. primás 217, 222, 223, 226.

Szelezsényi István 88.

Szemere 3, 4, 27, nemzetség 3, -beli Bertalan is-
pán 17.

Szepesi monostor 12.

Sz. Gotthárd 210.

Sz. György 9, 257, Pozsony—Sz. György 293.

Garam Sz. Kereszt 51, 153, 159, 169, 253.

Sz. Keresztről c. ausztr. ciszterc. monostor 13.

Sz. Lesták csúthi monost. 6.

Sz. Márton 15, 17,

Szentbenedeky Ferenc garamsztbened. kormányzó
154.

Szentiványi János szárnysegéd 267, 268.

Széchény György ér. primás 231, 233. 234-243,
264, 265, Pál veszprémi püspök 242, hadn. 127.

Széchy György alvezér. 91.

Szécsény vára 40, 98, 166, 193, 286, 291.

Székesfehérvár 210, káptalan 9.

Szigfrid gsztbened. apát 17.

Szinán egri pasa 62, oda pasa 161.

Szluha Ferenc 283, 294.

Szoárd hadnagy 3.

Szobi Farkas vajda 266.

Szobieszky János kir. 223.

Szokolovics Memy eszterg. bég 57.

Szombathelyi János éujv. pleb. 77, 135.

Szondy György 252, 253.
Szomoczy János 105.
Szörényi Ferenc kapit. 267.
Szócs István szőgyéni vajda 55.
Szőgyén palánkvár 55, 71, 72, 79, 80, 101, 107,
108, 110—112, 123, 128, 129, 138—140, 144—
148, 157, 164—166, 177, 192, 217, 218, 253,
272, -i tracta 97.
Szőgyéni Farkas vajda 79, Máté érs. tiszt 259.
Szuhay István egri püspök 66.
Szunyogh Pál éujv. pleb. 242.

T.

Tamaskó Tamás lévai vicekap. 53.
Tamás eszterg. érsek 6, 8, 9, 11, 17, Ábrám ispán
fia 7.
Tapolcsányi Tamás érs. tiszt 246, 268.
Tardoskedd 13, 42, 52, 121, 253.
Taszár 4, 163, 169.
Telegdy Miklós pécsi püspök 30, 55, János kalo-
csai érs. 77, 125.
b. Teuffenbach (Tieffenbach) Rudolf gener. fő-
kapit. 76, 85—88, 142, 148.
Telegdi György lovastiszt 261, Deáky András 261.
Thompa Ferenc érs. tiszt 260.
gr. Thököly Imre 221—223, 225, 227.
Thurócz vmegye 32, 33, 84, prépostság 28.
Thury Ferenc éujv. vicekapit. 62, 74, 79, György
252.
gr. Thurzó György gener. főkapit. 56, 57, 59, 69,
nádor 70, 73, 74, 80, 131, Szaniszló 62, 92, 94,
Imre 92.
Timon István 240.
Tollius tanár 232.
köpösi Tolvay Gábor 295.

Tompa Ferenc érs. tiszt 35.
Török Ferenc kapit. 192, Balázs érs. tiszt 23.
Trencsén vára 61, 267, csata 282, vmegye 125.
Trombitás Tamás és Miklós érs. lovastisztek 261.
Turcsányi György 88.

U.

Udvard 4, 7, 14—17, 22, 26, 38, 101, 120, 147,
253, zsinat 8.

Und ispán 6.

Ujbánya 153.

Ujbuda 58.

Unverzagt Farkas 53.

Usaly Péter érs. jószágkorm. 261, 262.

V.

Vajda András ezredes 290, 291.

Valide szultána 199.

Varday Pál érs. primás 19, 20, 252, 253.

Vas Ágoston érs. tiszt. 23.

Vasvári György éujv. pleb. 78.

Vasvári béke 211, 212, 214.

Vatay János éujv. pleb. 234.

Vay Ádám táborn. 270, 276.

Vác 147, 224, 286, váczi bég 142, 143.

Vágvölgye 18, 36, 98, 170, 212, 231.

(Nagy) Várad 174, 211.

Várallyai János őrnagy 291.

Velibég eszterg. szands. bég 35, 37.

Veranchich Antal érs. primás 27, 29, 30—34, 38,
39, 41, 42, 44, 228, 256, 260, 262—264.

Verebély 71, 129, 144, 151, 166, 169, 253.

Veszprémi káptalan 6, 9.

Végh Ferenc sz. fer. r. tart. főnök 103.

Vidosith Márk érs. tiszt. 23.

b. Vilcsek alezr. 245, 246.
Visegrád 29, 228.
Volcardus János 236.
Wallenstein hadai 98.
Walter ezred 155, 156, 177, 178.
Wallis nyitrai vparancsn. 288, 289.
Wallas Pál érs. tiszt 258, 260.
Wátzy János érs. tiszt 261.
gr. Wesselényi Ferenc nádor 170, 172, 179, 181.
Weber János kir. biztos 85.
Wohlfahrt Ádám ezredes 292.

Z.

Zay András és Lőrinc 57, János 135.
Zádory András, váci majd verebélyi vkapit. 87, 112,
137, 138, neje 105.
Zákonyi János 57.
gr. Zichy István 243, György 292, Pál 298.
Zobonya Pál 88.
Zobori apátság 7, 13, 17, 294.
Zolthay Lőrinc éujv. vkapit. 19, 23, 36, 37, 252.
Zongor György érs. tiszt 261.
Zólyom vára 134, 193, csata 92, vmegye 84, 293.

Zs.

Zsarnócza 153, 172, 209, 215.
Zserotin Frigyes 31, 33, 34.
Zsitva 4, 161, 162, 177.
Zsitvatoroki béke 72, 155, 158.

Tartalomjegyzék

	Oldal
Előszó — — — — —	I.—IV.
Érsekujvár vidéke Magyarország történetének első századaiban — — — — —	3
Érsekujvár alapítása — — — — —	18
A második Érsekujvár — — — — —	46
Érsekujvár a Bocskay-felkelés alatt — —	59
Pázmány Péter. A Bethlen-háborúk — —	82
1638—1663 — — — — —	122
Érsekujvár török kézre kerül — — — —	172
Az érsekujvári vár leírása — — — —	196
Érsekujvár a törökök birtokában — — —	202
A felszabadító hadjárat és Érsekujvár vis- szafoglalása — — — — —	219
Érsekujvár ujjaépítése, Széchény György. Az 1700. évi összeírás — — — —	231
Mikép teljesítették az érsekprimások hon- védelmi kötelezettségüket — — — —	251
II. Rákóczi Ferenc szabadságharca — — —	265
Név- és tárgymutató — — — — —	299

Sajtóhibák

5. lapon 1927. helyesen: 1297.
5. „ Dodomezóth helyesen: Dodomezth.
6. „ Panter helyesen: Pauler.
10. „ mieden helyesen: minden.
13. „ 1927. helyesen: 1297.
16. „ királynének helyesen: királynénak.
43. „ terittessék helyesen: térítettsek.
44. „ jelentésből helyesen: jelentéséből.
92. „ «de a várat megadják» helyesen: «meg
nem adják».
93. „ Ondódnál helyesen: Andódnál.
97. „ lovasórséggel helyesen: lovasórséggel.
97. „ 29. §-ban helyesen: a 29. §-ban.
118. „ Nógrádról helyesen: Nógrádból.
129. „ Adém helyesen: Ádám.
140. „ Konjándi helyesen: Komjándi.
157. „ teszés helyesen: tetszés.
213. „ telepitse helyesen: teljesítse.
214. „ elfogadta helyesen: elfoglalta.
223. „ A felső 9 sor a 222. lap élén olvasandó.
231. „ Malosmzéggh helyesen: Malomszéggh.
249. „ 1753. helyesen: 1755.

